

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

CARL LINDBERG NIELSEN

Varde Bys Historie

UDGIVET AF VARDE BYRAAD
I KOMMISSION HOS BOGHANDLERNE I VARDE
NORDHJEMS BOGTRYKKERI

CARL LINDBERG NIELSEN

VARDE BYS HISTORIE

UDGIVET AF VARDE BYRAAD
I ANLEDNING AF BYENS 500 AARS JUBILÆUM
DEN 21. AUGUST 1942

MCMXLII
I KOMMISSION HOS BOGHANDLERNE I VARDE
NORDHJEMS BOGTRYKKERI

INDHOLD

	Side
Varde i Middelalderen	9
Fra Reformationen til Enevælden	18
Bystyret	35
Tre Borgmestre (Claus Glyssing, Laurids Thorsen, Hans Bennich)	64
De eligerede Borgere	77
Magistratens Ophævelse	80
Embedsfordeling og Embedsløn	82
Borgerrepræsentation og Byraad	85
Borgerlige Næringsveje	87
En rig Varde-Købmand (Rasmus Øllgaard)	104
De store Brande 1779 og 1821	107
Byfoged Fogtmans Planer	126
En Skipper og Købmand fra Napoleonstiden (Jens Thomsen)	134
Aaløb og Jernveje, Biler og smalle Gader	141
Byjorderne	152
Møller	166
Varde Ladegaard og Kongsgaardsmark	173
Raadhus	194
Kirkerne	200
Skolevæsenet	243
Hospitalet	261
Historieskrivningen om Varde	273
Embedslistor	279
Rettelser og Tilføjelser bagest i Bogen.	

FORKORTELSER

- Abildgaard = Søren Abildgaards Dagbøger i Nationalmuseets Arkiv.
Alb. = Album.
B. = Bind.
Begtrup = Gr. Begtrup: „Agerdyrkningens Tilstand i Danmark“ 5. Bind 1. Del 1808.
Byf. A. = Varde Byfogedarkiv.
Bysb. = Varde Bysbog.
Domsakt 1721—22 = Domsakt fra Varde Byting i en Sag om Laksegaarden ved Varde 1721 - 22 (Arkivet paa Nørholm).
Fdk. = Fjerdingkar.
Fol. = Folio.
F. R. A. = „Fra Ribe Amt“.
J. Kbg. = Varde Jacobi Kirkebog.
J. R. = Jydske Registre.
J. S. = „Samlinger til jydsk Historie og Topografi“ eller „Jyske Samlinger“.
J. T. = Jydske Tegnelser.
K. B. = Kancelliets Brevbøger.
K. Insp. = Varde Kirkeinspektions Arkiv.
Ldt. Db. = Viborg Landstings Dombog.
Ldt. Sk. = Viborg Landstings Skøde- og Panteprotokol.
Mackeprang = M. Mackeprang: „Dansk Købstadstyrelse“ 1900.
Mag. = Magister.
Mk. = Mark.
Pk. = Pakke.
P. Munch I og II = P. Munch: „Købstadstyrelsen i Danmark“ I—II 1900.
R. = Række.
Rbdl. = Rigsbankdaler.
Rdl. = Rigsdaler.
Rep. = „Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis.“
Rpt. = Varde Raadstueprotokol.
S. = Side.
Ser. = Series.
Sk. = Skilling.
Skp. = Skæppe.
Sldlr. = Slettedaler (3: $\frac{2}{8}$ Rigsdaler).
S. V. = Sølvværdi.
Tb. = Varde Tingbog (Justitsprotokol).
Td. = Tønde.
V. R. = Varde Raadstuearkiv.
Wedel-Heinen = „Nogle historiske og økonomiske Efterretninger om Varde Købstad, samlede og overleverede Hs. Maj. Kongen ved allerhøjstsammes Nærværelse allerunderdanigst af Wedel-Heinen, Kammerjunker, By- og Herredsfoged, den 23. Juli 1842“ (Manuskript i Kongens Haandbibliothek).

„Hr.“ foran et Navn betegner, at vedkommende var Præst.
Hvor der angives Husnumre, er det de Numre, der bruges i 1942.

FORORD

I sit Møde den 3. Marts 1936 vedtog *Varde Byraad* at stille et Beløb til Raadighed til Udarbejdelsen af *Varde Bys Historie*, og kort efter blev Arbejdet overdraget til mig. —

Beskæftigelsen med min *Fødebys Historie* har været mig en kær Fritidssyssel gennem mit halve Liv, d. v. s. gennem 19 Aar, idet jeg begyndte at samle Stoffet som ung Student, et Arbejde, der faldt godt i Traad med mit historiske Studium og mit særlige Speciale, Købstadstyrelsen i det 16. og 17. Aarhundrede.

Rigtig Fart kom der dog først over Arbejdet, efter at jeg havde opnaaet økonomisk Tilskud til mine *Varde-Studier*.

I December 1935 tildelte Direktionen for den grevelige *Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse* mig en Understøttelse til Arkivundersøgelser vedrørende *Vardehus* og *Kongsgaardsmarken* ved *Varde*. Resultatet af mine Undersøgelser har jeg ladet komme nærværende Bog til gode. For den mig ydede Understøttelse aflægger jeg her ved min ærbødigste Tak.

Ikke mindre takskyldig er jeg *Varde Byraad* for den Tillid, Byraadet har vist mig ved at overdrage mig at skrive *Byens Historie*, og for den *enestaaende* Frihed, Byraadet har tilstaaet mig ved Bogens Tilrettelæggelse.

Under Arbejdet er jeg kommet i stor Taknemmelighedsgæld til adskillige Institutioner og Privatpersoner. Da jeg ikke kan nævne alle, skal jeg indskrænke mig til at nævne to, en afdød og en levende.

Den døde er Viceinspektør *A. G. Jepsen* i Varde, min Barndoms kære Historielærer, der har fulgt mit Arbejde med Deltagelse, opmuntret og tilskyndet mig og givet mig Adgang til at benytte sine egne Samlinger til Vardes Historie.

Den levende er *min Hustru*, uden hvem denne Bog ikke var blevet til.

Jeg kan ikke slutte bedre end med min Farbroder, Raadstuearkivar Dr. Oluf Nielsens Ord i hans Skrift om Vester Horne Herred:

Måtte kun nogle få finde Glæde ved Læsningen af disse Efterretninger om Fortiden og derved ligesom knyttes fastere til Fødeegn og Fødeland, da er min Møje rigelig belønnet.

Carl Lindberg Nielsen.

VARDE I MIDDELALDEREN

Hvor Varde nu ligger, har der sikkert boet Mennesker lige fra Oldtiden. Men *hvor* langt tilbage *Bosættelsen* strækker sig, lader sig ikke sige med Bestemthed. Lige saa lidt kan man sige, hvornaar Mennesker har slaaet sig ned her i saa stor Mængde, at man kan tale om en *Landsby* eller en *By*. Og det er heller ikke muligt at sige noget om, hvornaar Varde blev en *Købstad*, d. v. s. en *By*, der har sit eget Tingsted, Bytinget, udskilt fra Herredstinget paa Landet, der har egen Styrelse (Borgmestre og Raadmænd), og hvis Indbyggere ikke blot lever af Landbrug, men ogsaa af Handel og Haandværk.

Det vilde være ganske forkert at sige, at Varde blev *Købstad* i 1442. I det Aar fik Byen ganske vist sine første *Købstadprivilegier*. Men en *Købstad* var Byen forinden. Det fremgaar bl. a. af, at der allerede i 1416 nævnes en Borgmester (proconsul) i Varde. Tildelingen af *Købstadprivilegierne* i 1442 betyder saaledes ikke, at Varde blev hævet til en højere Værdighed, men er en kongelig Stadfæstelse af, hvad der allerede var Tilfældet.

Kan man ikke sige noget om, hvornaar Varde blev til, kan man derimod maaske sige, hvorfor Varde kom til at ligge netop paa dette og ikke paa noget andet Sted. Herom oplyser *Navnet* og *Naturforholdene*.

Der findes fra det 12. Aarhundrede to Former for Navnet, Warwath og Warwik, og det synes, at Byen oprindeligt havde to Benævnelser. War er det samme som Ore: en udyrket, sandet eller gruset Strækning. Wath vil sige Vadested, Wik betyder Vig. Beboerne paa Egnen og de vejfarende karakteriserede Stedet som et Vad, et Vadested, mens de søfarende kaldte det en Vig. Naturforholdene svarer godt til denne Forklaring. Ved Varde gaar det faste Land langt ud mod Aaen fra begge Sider. Langs Aaen fra Ansager til forbi Varde findes nærmest Aaløbet mellem Aaen og Engen flade, smalle Volde, der bestaar af Sand, enkelte Steder grusblandet. Her har saaledes været nogenlunde fast Grund tæt

ned til Aaen, som derfor her har været nogenlunde let at passere, mens de bløde Engdrag vider sig ud baade mod Øst og mod Vest. Der er derfor blevet et Vadested paa dette Sted, hvor ogsaa Skibene har lagt til i en Vig, fordi her kom mange Mennesker. En Handelsplads opstaar, og Varde bliver til, beskyttet af en Borg et Stykke mod Sydvest mod plyndrende Fjender, der kom op ad Aaen.¹⁾

Varde nævnes første Gang under Kong Niels. Denne Konge skænkede ca. 1107 St. Knuds Kirke i Odense en Sjettedel af Fiskeriindtægterne fra sin Fædrearv i Lønborg ved Skjern Aa. I Kongebrevet herom forekommer som Vidne Bryden²⁾ Ebbe. I 1143 maa Erik Lam strengt befale Ebbe og Eskil at respektere St. Knuds Fiskerrettigheder i Lønborg. Denne sidste er sandsynligvis Ebbes Søn; thi det vides med Bestemthed, at en Eskil Ebbesen under Kong Niels's Regering var Bryde i Varde, hvilket formodentlig omtrent vil sige det samme som Lensmand i Varde Syssel, hvorunder Lønborg laa. Det er da ret rimeligt at antage, at Ebbe har været Bryde i Varde Syssel og er blevet afløst af sin Søn Eskil Ebbesen.³⁾

Om Eskil Ebbesen fortæller Svend Aggesen i sit Skrift om Vederloven. Det fremgaar heraf, at han har været Kongens Hirdmand, altsaa en fornem Mand, omtrent svarende til hvad man senere kaldte Adelsmand. Svend Aggesen beretter, at Eskil blev dræbt i „Burg“ (vistnok Kongeborgen i Odense) af Agge Thver under Kong Niels's Skulder.

Som Bryde i Varde styrede Eskil Ebbesen utvivlsomt *Varde Syssel* : det Distrikt, der omfattede Horns Herred (nu Nørre, Øster og Vester Horne Herreder), Skadst Herred og Malt Herred (nu Malt og Gørding Herreder).

Den ældste Inddeling af Danmark er Inddelingen i Herreder, der stammer fra den graa Oldtid. Noget yngre er Inddelingen i Sysler, der vistnok stammer fra Tiden omkring 900 og synes at have været Skatteopbørselsdistrikter, hvoraf det, man senere kaldte Len, har udviklet sig. Lenene blev efter 1660 kaldt Amter, og Varde Syssel svarer saaledes nogenlunde til det, der nu kaldes Ribe Amt.

At Syslet fik Navn efter Varde, hvor Sysseltinget holdtes og Høvedsmanden boede, er et Vidnesbyrd om Stedets Ælde og tidlige Betydning. Det er da næppe for dristigt at mene, at Vardes Historie gaar sine tusinde Aar tilbage.

1) Saaledes forklares Navnet af cand. mag. N. Cl. Hansen i F. R. A. 1936 S. 11—17. — Andre Forklaringer paa Navnet er: »Skov ved en Landingsplads« (O. Nielsen i J. S. 2. R. 2. B. S. 344), »skovbevokset Udmark« (Marius Kristensen i F. R. A. 1935 S. 585), »hegnet Skov« (Svend Aakjær mundtligt).

2) Godsbestyrer, omtrent det samme som senere kaldes Lensmand.

3) N. Cl. Hansen i »Acta philologica Scandinavica« 11. Bd. S. 82—90.

I alt Fald maa der den Gang have været en *Kongsgaard*, hvor Bryden boede. Hvor denne har ligget, kan ikke siges med Bestemthed. Man har Lov til at gætte paa, at den laa ved Pramstedet, 800—900 Meter Vest for Byens vestlige Udkant. Et og andet tyder paa, at Vardes Tyngdepunkt i Middelalderen har ligget længere mod Vest end nu. Ved Pramstedet laa Vardes Havn lige til 1841. Her blev der i en Hæve for nogle Aar siden fundet to Urner med Benstumper og Aske. Tufsten, der er fundet i Engen, er maaske et Vidnesbyrd om, at her var Udskibningsstedet for Tuffen til mange af Vestjyllands Landsbykirker. Og den Dag i Dag ser man i den lave Eng tydelige Spor af en Voldbanke med Grave omkring.¹⁾ Banken, hvis Tværmaal var 66 Alen fra Syd til Nord og 64 Alen paa den anden Led, hævede sig 12—13 Alen over Aaens Overflade, og den var saaledes en Del større baade i Højde og Omfang end Lastebanken. I Aarene 1788—1807 blev denne Banke gennemskaaret og 4—5000 Læs Jord kørt bort af Engens daværende Ejer, Krigsraad Landrup.²⁾ Ved den Lejlighed blev der 8—9 Alen under Bankens Overflade fundet en Bygning af Bøg og Eg, omtrent 12 Alen i Kvadrat, formodentlig en gammel Kælder.³⁾

I Kong Valdemars Jordebog nævnes blandt *Krongodset* „Warwith med sit Tilliggende.“ Det betyder utvivlsomt Kongsgaarden med tiliggende Jord eller maaske snarere Kongsgaarden med de dertil hørende Herreder, altsaa Varde Syssel. Dog havde Kongen ogsaa en Del *privat Gods* (patrimonium) i Syslet, saaledes Fiskeriet i Lønborg, der indbragte ham 20 Laks; af Skadst Herred fik han 300 Mark Sølv og Malt Herred 80 Mark Sølv, og i dette Herred ejede Kongen desuden de to Møller Vilslev og Jested.

I Begyndelsen af det 13. Aarhundrede foregik der en vigtig Forandring for Varde i administrativ Henseende, idet en Del kongeligt Gods i Syslet gik over i den brunsvig-lyneborgske Hertugslægts Besiddelse. Om dette Gods hørte til Krongodset eller til Patrimoniet eller til begge Klasser, lader sig ikke afgøre. Endnu var de to Kategorier ikke skarpt adskilt. Godset maa have ligget i den nordlige Del af Syslet, i Skadst og Horne Herreder, og omfattede, som man kan se af et Dokument fra 1340, bl. a. „Hus og Stad og Fogedi i Varde.“ Det vil da sige, at Varde By og Slot i det 13. Aarhundrede har staaet under brunsvig-lyneborgske Hertuger, der har indsat en Foged til at opkræve Indtægterne af deres Besiddelser, over hvilke deres Ejendomsret var meget vidtstrakt,

1) Banken (»Skantz«) er afsat paa Kortet over Varde Gaardsmark 1787 længst mod Vest.

2) Peder Landrup, død 1. Sept. 1813, 62 Aar gl. (J. Kbg.).

3) Brev fra Landrup 2. Juli 1808 i Nationalmuseets Arkiv.

idet ogsaa Indtægten af Vrag tilfaldt dem, skønt Kongerne ellers meget nødtigt afstod dette Regale til andre.¹⁾

Sandsynligvis har Hertug *Vilhelm* af Lyneborg faaet det som Medgift med Valdemar Sejrs Søster *Helene* i 1202.²⁾ I 1296 gik Godset ved Salg over til Grev *Gerhard den Blinde* af Holsten, gift med Erik Glippings Enke *Agnes*. Deres Søn *Johan den Milde* solgte det i 1336 til den kullede Greve (*Gerhard den Store*), hvis Sønner 4 Aar efter afhændede det til Hertug *Valdemar* af Slesvig.³⁾

Da Valdemar Atterdag i 1340 blev dansk Konge med den Opgave at indløse Landet fra de udenlandske Panthavere, undtog Hertug Valdemar sine Besiddelser i Varde Syssel fra at skulle kunne indløses med det øvrige Nørrejylland, idet Kongen forpligtes til, naar han i øvrigt havde indløst Nørrejylland, ikke at forelempe Hertugen i Besiddelsen af hans „Dele af Landet Varde Syssel.“

Ved den slesvigske Hertugslægts Uddøen i 1375 er Godset tilfaldet de holstenske Grever, af hvem Dronning *Margrethe* købte det i 1395, vistnok for en Pengesum, som *Henneke Limbek* forstrakte hende med. Thi foreløbig fik han Slottet i Varde og Varde Syssel i Pant for 8000 Mark lybsk, som Dronningen dog tilbagebetalte Limbek allerede 4 Aar efter.

Navnet paa den Gaard eller Borg, der laa ved Varde, maa have været *Vardehus*. Det antydes 1340 i det Brev, hvorved Greverne Henrik og Claus overdrager Hertug Valdemar af Slesvig „*Hus* og Stad og Fogedi i Ribe og *Varde*“, og det siges udtrykkeligt i et Brev af 29. Januar 1433.⁴⁾

Omkring 1300 maa der være sket en Flytning af *Vardehus*. I Varde Aa laa der tæt Syd for Byen en lille lyngklædt Klægholm. Paa den byggedes en Banke af Lyngtørv til en Højde af ca. 4 Meter. For at beskytte Banken mod Udvaskning ved Højvande og Stormflod lagde man rundt om hele Bankens Fod en Vold af Ler. Det er den Banke, der nu kaldes Lastebanken eller Slotsbanken. Her kom *Vardehus* til at ligge godt beskyttet af Voldgrav, Aa og brede, bløde Enge samt muligvis en Forborg paa en nu bortryddet Banke lige overfor mod Nord.⁵⁾

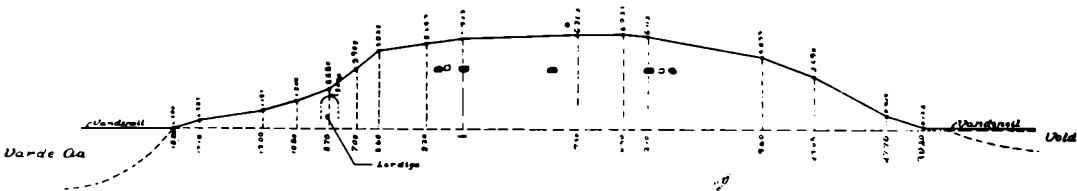
1) »Schleswig-holstein-lauenburgische Urkundensammlung« 1. B. Kiel 1839—49. S. 524 f.

2) Se om disse Forhold C. E. F. Reinhardt i »Historisk Tidsskrift« 4. R. 4. B. S. 175—77. Reinhardts grundige Afhandling er blevet oversat af Overlærer Olsen, der derfor i F. R. A. 1910 S. 108 gaar ud fra, at Brunsvigerne har besiddet *hele* Varde Syssel. Paludan-Müller mener, at Hertugerne først har erhvervet Godserne i Varde Syssel i Valdemar Sejrs senere Aar eller maaske først under Erik Glipping. (»Videnskabernes Selskabs Skrifter. Filologisk-historisk Afdeling«. 5. R. 4. B. S. 265 og 282.)

3) I Brevet af 23. Juni 1340 hedder det, at Greverne til Hertug Valdemar »laten hus vnned stad vnned voghedhye to Rypen vnned warden als id vse vader koffte van greuen Johanne to rechteerne eruekope.«

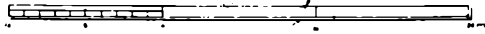
4) Rep. 1. Ser. Nr. 6598.

5) Se Udstykningskortet over Varde Gaardsmark 1787. Lastebanken er den »Skantz«, der er afsat længst mod Øst. Banken paa »Skantz Eng« ligger lige overfor (hvor der muligvis har ligget en Forborg) blev gennemskaaet ved Aaens Regulering 1856—57.

Signaturer:

- Kampesten
 ∩ Egestokke

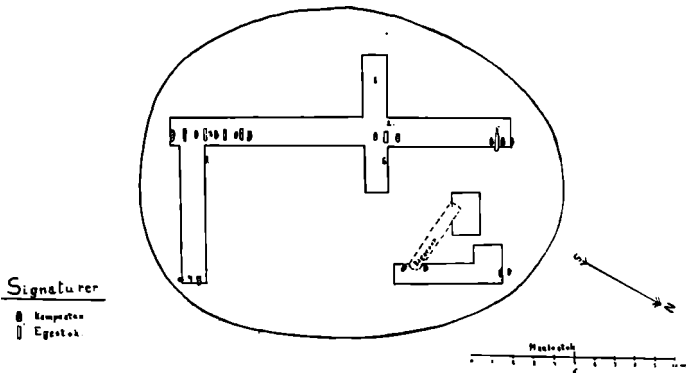

Profil af Lastebanken.

(Opmaalt og tegnet af Landinspektør Pedersen, Varde.)

Det ligger nært at sætte denne Flytning af Vardehus til det i militær Henseende stærkeste Punkt ved Varde i Forbindelse med de holstenske Grevers Overtagelse af Varde og de urolige Tidsforhold. At Flytningen er foretaget paa dette Tidspunkt, tyder i alt Fald *Fundene* paa.

Disse blev gjort ved en *Udgravning* i Sommeren 1935.¹⁾ Ved denne fandtes det gamle Slots Fundament. Det bestod af smukke flade Kampesten (ca. $\frac{3}{4}$ Meter lange) lagt paa Fladen paa tværs i Grunden skiftende med svære Egestokke (ca. 1 Meter lange). Tømmer og Sten var sammenbundet i stift Ler. Fundamentet er af en ret sjælden Art. Man kunde tro, at Egestokkene havde været beregnet til at bære Stolperne til en Bin-

Signaturer

- Kampesten
 ▮ Egestok

Plan over Udgravningerne i Lastebanken 1935.

1. Kam. 2. Stenbrolægning. 3. Mønter. 4. Fundamentsten ude af Løje.
 5. Spydspids. 6. Jernbøsning med Spiger og Stabel.

dingsværksbygning; men da der ingen Huller fandtes i Stokkene til Stolper, maa Kombinationen af Sten og Tømmer vistnok forklares ud fra Mangel paa Sten. Bygningen, som Fundamentet har baaret, har været

1) F. R. A. 1936 S. 18—45.

opført af Munkesten, hvoraf der fandtes en Mængde, de fleste røde, enkelte gule. Som Bindemiddel var brugt Skælkalk.

Til Tidsbestemmelse af Anlægget tjente dels selve Voldstedets runde, høje Form, der afgjort placerer det i Tiden før ca. 1400, dels Fund af middelalderlige Vaaben som en Spydspids og fire Armbrøstbolte og navnlig Potteskaar og Mønter. Af Potteskaarene stammede de mest karakteristiske fra saakaldt rhinsk Stentøj med graalig, brunpletlet eller grøn Glassur tilhørende bugede Kander med indsnævret Understel og udstaaende Fodrand med Fingeraftryk. Skaarene til en enkelt Kande, der var nogenlunde helt bevaret, blev sat sammen af Nationalmuseet. Den maaler ca. 27 Centimeter i Højden. Fra Møntfund kendes disse Typer meget vel; de hører hjemme i 1300'erne og omkring 1400. Af Mønter blev der fundet 35, af hvilke den største var en Lyneborger Søsling fra Begyndelsen af det 15. Aarhundrede, mens de øvrige var danske Kobbersterlinge fra Erik af Pommerns Tid, de fleste fra ca. 1422.¹⁾

Fundamentet til Vardehus.

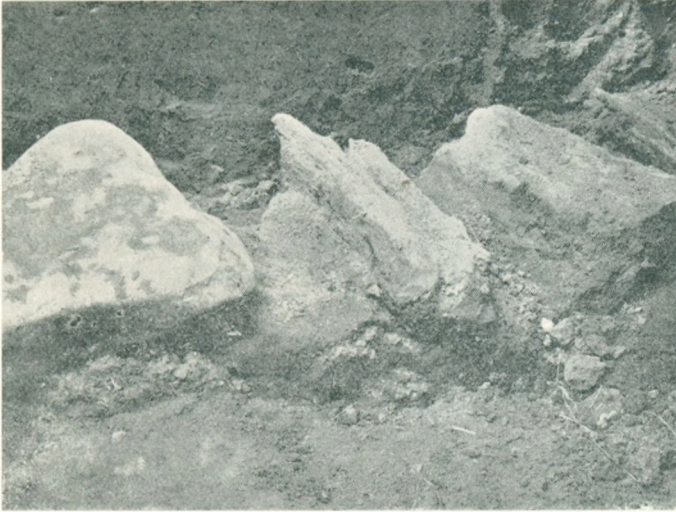
Da der overhovedet intet blev fundet fra Tiden før ca. 1300, tør man sikkert slutte, at Borgen er blevet opført omtrent paa denne Tid, og man har Lov at gætte paa, at det er den gamle Borg ved Pramstedet, der i de urolige Tider omkring 1300 af Holstenerne er blevet flyttet nærmere ind mod Byen og længere ud i Engen til det i militært Henseende stærkeste Punkt ved Varde. Yderligere har Borgen vistnok været beskyttet af en Forborg nærmere inde mod det faste Land²⁾ og

1) Fundene gemmes nu paa Varde Museum.

2) Saaledes maa den nu forsvundne Banke paa »Skantz Eng« (se Kortet fra 1787) vistnok forklæres. 1856—57 blev denne Banke gennemgravet og Aaløbet ført der igennem. Ved Uddybningen af Varde Aa 1936—37 fandtes der paa dette Sted i Aabunden Tuffstykker.

af Palisadepæle i Aaen¹⁾, hvoraf der blev fundet flere Hundrede ved en Uddybning af Varde Aa 1936—37.²⁾

Disse to Voldsteder, det ved Pramstedet og Lastebanken, er ikke de eneste ved Varde Aa. Ved Hyllerslev, omtrent 3½ Kilometer Vest for Varde, findes et gammelt Voldsted med Spor af dobbelte Grave, *Elkærhøj*,³⁾ 7—8 Kilometer Øst for Byen, ved Sig, er der et Voldsted fra samme Tid som Lastebanken, hvor i Middelalderen det gamle *Kalsgaard* laa, og endelig sluttet Rækken længst mod Øst, en halv Snæs Kilometer

Fundamentet til Vardehus.

fra Varde, af *Nørholms* gamle Voldsted, altsammen talende Vidnesbyrd om den Betydning, man i Middelalderen har tillagt Varde Aa.⁴⁾

Af Fundene i Lastebanken var intet yngre end ca. 1422. Det stemmer godt med, at Vardehus blev ødelagt nogle faa Aar efter. I 1436 havde Erik af Pommern slaet sig ned paa Gotland, og tre Aar efter blev han endog afsat af det danske Rigsraad, hvorved Kontrollen med Lensmændene ophørte. Derfor blev i denne Tid Lensmanden enevældig Regent over Bønderne. Det var jo ikke til at skelne mellem, hvad han forlangte som privat Godsejer og hvad som Lensmand. Men naar nu Herremændene alene skulde regere, ja saa syntes Bønderne, det var for galt, og rejste sig mod Rigsraadet. En af disse Opstande udbrød i For-

1) Lignende Pæle er fundet ved Rødby og Oringe.

2) Ved denne Uddybning fandtes desuden i Slotsbankens sydøstlige Voldgrav et Slagsværd med Rester af Træskede fra første Halvdæl af det 14. Aarhundrede.

3) I dette Voldsted fandtes i Slutningen af forrige Aarhundrede en Slags Kælder af Egetræ ligesom i Voldstedet ved Pramstedet i Varde. F. R. A. 1910 S. 94.

4) J. S. 5. R. 4. B. 1. Halvbind S. 181—92.

aaret 1439 paa Vardekanten, efter et Sagn fordi Lensmanden paa Vardehus i et Misvækstaar nægtede at udlevere Korn fra sine velforsynede Forraadskamre til Bønderne uden mod en ublu Betaling. Den 2. April 1439 stormede og ødelagde Bønderne derfor Borgen, der aldrig rejstes mere. Hævnen kom dog snart over Oprørerne. Efter Slottets Ødelæggelse skal de have søgt Tilhold i Byen, hvis Borgere naturligt nok støttede deres Kunder fra Oplandet; men den 29. Maj indtog og afbrændte Rigsraadet til Straf Varde.¹⁾

Kande fra Vardehus.
(Varde Museum.)

Kort efter Ødelæggelsen af Vardehus fik Varde sine første Købstadprivilegier. Erik af Pommern har Æren af at være den første danske Konge, der har faaet Øjnene op for Betydningen af Byerne og de borgerlige Næringsveje. Ved en Forordning af 1422 gav han derfor Købstæderne Eneret til Handel og Haandværk. Det var ikke noget nyt, at Handel og Haandværk hørte hjemme i Byerne. Det nye laa i, at Købstæderne nu skulde være *eneberettigede* til disse Næringsveje. Det var derfor vigtigt for Byerne at sikre sig Kongens Bekræftelse af deres hævdvundne Rettigheder som Købstæder. En Del Byer havde allerede i Forvejen Stadsretter, hvis Bestemmelser var skabt ved Skik og Brug og siden konfirmeret af Kongen. I den følgende Tid faar adskillige Byer deres første Privilegier, ofte Privilegierne fra Landsdelens Centrum (den By, i hvilken Landsdelingen holdtes), der overførtes til andre.

Saaledes er Viborgs Privilegier blevet overført til Ringkjøbing, Kolding, Sæby, Thisted, og delvis Holstebro.

Ogsaa for Borgerne i Varde maatte det være vigtigt at faa Byens hævdvundne Købstadrettigheder bekræftet af Kongen, saa meget mere som Byen jo i 1439 havde maattet smage Regeringens højeste Unaade. Den 21. August 1442²⁾ tildelte Christopher af Bayern da Varde samme

1) Jfr. Kronikker i »Sydvestjylland« 20. Juli og 6. August 1940 og »Vestkysten« 4. og 8. Marts 1941.

2) F. R. A. 1933 S. 230—34.

Privilegier, som han 2 Aar før havde givet Viborg¹⁾, dog med den Indskrænkning at Varde, der var en Havneby, ikke fik den Toldfrihed inden for Danmarks Grænser (undtagen Skanør), som var tilstaaet Viborg, hvis Beliggenhed midt inde i Landet maatte hæmme dens Handel i Tider, da Samfærdselen foregik lettere ad Sø- end ad Landevejen.

Hovedsagen i de Privilegier, der saaledes tildeltes Varde, var, at Købstadens Købmænd anerkendtes som eneberettigede til at drive Handel, et Princip, der fastholdtes lige indtil Næringsloven af 1857. Forprang, Landhandel, blev derfor forbudt. I god Samklang hermed staar Bestemmelsen om, at fremmede Købmænd eller Handelsrejsende, „Gæster,“ som de kaldtes, ikke maatte handle indbyrdes eller med Bønderne, men kun med Borgerne, undtagen naar der var Marked. Byens Købmand skulde have sin Mellemandleravance. Og vilde en Gæst slaa sig ned i Købstaden for en hel Vinter, maatte han betale Skat ganske som Borgerne.

Meget karakteristisk for Tiden er Privilegiernes Bestemmelse om, at hvis en *udenbys* dræber eller saarer nogen i Byen, skal han bøde 40 Mark til Kongen og lige saa meget til Byen; men er det en *Borger*, der har saaret en anden, kan han slippe med 3 Mark.

Kong Christophers originale Brev til Varde er for længst forsvundet. Det kendes nu kun i Afskrift.

Slagsværd fra Vardehus.
(Tilhører Malermester Ferdinand Pedersen, Varde.)

1) Kolderup-Rosenvinge: »Gamle danske Love« 5. B. Kbhvn. 1827. S. 264—75.

FRA REFORMATIONEN TIL ENEVÆLDEN

Efter Vardes forsmædelige Afbrændelse i 1439 synes Byen at være blevet klog af Skade. Det viste sig under Grevens Fejde, da Skipper *Clements Vaabenfælle*, Skipper *Herman*, nærmede sig Varde nordfra, og *Johan Rantzau* rykkede frem sydfra. Medens Bønderne sluttede sig til Skipperen og den fangne Christian II's Sag, var Borgerne klemmt inde mellem Kong Christian II's og Christian III's Tilhængere. Johan Rantzau fortæller selv i et Brev om, hvordan der ved Varde „havde forsamlet sig omtrent 400 Bønder; men da de erfarede min Ankomst, tog de Benene paa Nakken og slap med Nød og næppe fra os.“ Byen synes at have holdt sig neutral; thi Sejrherreren tilføjede ikke Varde nogen Overlast, medens Ringkjøbing, der havde sluttet sig til Opstanden, vistnok gik op i Luer.¹⁾

Med Christian III's kom *Reformationen*. Denne skyldtes i Varde sikkert mere en enkelt Mands Arbejde end et Krav fra Befolkningens Side. Den Mand, der bragte Reformationen Sejr, var Præsten *Niels Andersen Svansø*. Men i Mødsætning til Ribe med de mange Kirker og Klostre ses denne Begivenhed ikke at have haft nogen Betydning i Varde for Byens borgerlige Liv.

Den ny Tid, der begyndte med Reformationen, skulde dog ikke blive lykkelig for Varde. De første 200 Aar blev en ustandselig Nedgang, fremkaldt af store Brande, tunge Skatter paa Grund af de mange Krige, fjendtlige Indkvarteringer og Udplyndringer og sidst, men ikke mindst Handelens Aftågen.

I nogle Optegnelser om Varde, der endnu eksisterede ved Midten af det 18. Aarhundrede og tilhørte „en fornemme Borger“, hedder det lakonisk:

1) N. Jønsen: »Varde By og Grøvefjorden« i »Ribe Amts-Tidende« 22. Marts 1930. — Ifølge denne Artikel har det næppe noget paa sig, at Skipper Herman skulde være blevet dræbt i Varde.

„Ao 1551 3die Pinsedag [$\frac{19}{5}$] afbrændte Varde By med begge Kirker.

Ao 1590 paa St. Dionysii Dag [$\frac{9}{10}$] afbrændte den bedste Part af Varde By og noget af Østerende af St. Jacobi Kirke.“

Det er alt, hvad man ved om disse to frygtelige Begivenheder. Regeringen søgte at komme den betrængte By til Hjælp. Efter den første Brand blev de brandlidte Borgere fritaget for al Kronens Tyngde i to Aar. Og efter den anden, hvor det særlig gik ud over St. Jacobi Sogn,¹⁾ blev de brandlidte for seks Aar fritaget for Byskat, Baadsmænds- og Bøsseskyttehold; dog skulde de Indbyggere, der ikke havde lidt nogen Skade ved Ildebranden, betale deres Part af Byskatten, der skulde tilfalde de brandlidte.

Vardes *Byskat* var en fast aarlig Afgift paa 100 Mark, altsaa et meget beskedent Beløb. Alligevel kunde det knibe med at faa Skatten betalt. Saaledes maatte Varde i 1603 have eftergivet Halvdelen af Restancerne af Byskatten.

Men var Byskatten lille, var til Gengæld *Ekstraskatterne* saa meget større. I 1572 maa Varde saaledes udrede 300 Daler og 1575 200. Men rent galt var det i Krigstider. Under den nordiske Syvaarskrig blev der af Varde udskrevet 5100 Daler fra 1564 til 1570, deraf alene i 1564 1200 Daler. Hertil kom saa i 1566 en Udskrivning af 4 Skip-pund (3: 640 kg) Kobber til Kanoner, og 1567 krævede Kongen 150 Sider Flæsk, 1 Læst Oksekød, 1 Læst Faarekød, 4 Tønder Smør, 6 Læster Øl og 6 Læster Brød.

Undertiden skulde Købstæderne udrede *Orlogsskibe*. Saaledes maatte Ribe og Varde 1555 stille en Bøjert paa 100 Læster og med 100 Mands Besætning. Af Udgiften hertil skulde Varde udrede en Ottendedel, Ribe Resten. Naar Skibet løb ud, behøvedes der for hver Mand i en Maaned $\frac{1}{2}$ Side Flæsk, $\frac{1}{2}$ Fjerd. saltet Kød, $\frac{1}{2}$ Krop Faarekød, $\frac{1}{2}$ Pd. Smør, 1 Ol Sild, 20 Hvidlinger, 40 Flyndere, $\frac{1}{2}$ Fjerd. saltet Fisk, $\frac{1}{2}$ Otting Gryn, $\frac{1}{2}$ Otting Ærter, $\frac{1}{2}$ Tønde Brød og $\frac{1}{2}$ Tønde Øl.

Allerede før Begyndelsen af den nordiske Syvaarskrig var man dog ophørt at afkræve Købstæderne Udrustning af Orlogsskibe, der næppe nogen Sinde har været meget bevendt til Krig, beregnet som de var til fredelig Handel, naar Regeringen ikke havde Brug for dem.

Derimod vedblev *Udskrivning af Mandskab* fremdeles. I den nordiske Syvaarskrig stillede Varde saaledes i 1564 40 værgagtige Karle, 1566: om Foraaret 20 Knægte og om Efteraaret 30 værgagtige Karle,

1) K. B. 16. Februar 1593.

1567: 6 Baadsmænd, 1 Bartskeer og 1 Spillemand, 1568—70 som i 1567.

Efter Kalmarkrigen (1611—13) ophørte Regeringen med at udskrive Borgere til aktiv Krigstjeneste. Som Regel har Borgerne vel heller ikke været meget værd i militær Henseende, og de anvendtes i den følgende Tid kun som Borgervæbning til Bevogtning og Forsvar af deres egen By.

Til disse Byrder kom saa Købstædernes gamle Pligt til at have *Bøsseskytter eller Baadsmænd i Borgeleje* (Indkvartering) om Vinteren og yde dem Herberg og nødtørftig Underholdning, „som er to Maaltider Mad og 6 Potter Øl daglig til hver“ eller $\frac{1}{2}$ Daler om Ugen i Stedet for Kosten. For Vardes Vedkommende drejede det sig som Regel om 15 Personer, undertiden færre, en enkelt Gang (1551) blev der endog indkvarteret 50 Knægte i Byen. Men at de tørstige Krigsfolk ikke har været velkomne Gæster, derpaa tyder Kongebrevens stadig tilbagevendende Forsikring om, at Kongen saa snart som muligt igen vil befri Byen for Soldaterne. Og Borgerne har næppe vovet at gøre megen Brug af den kgl. Tilladelse til at lade dem, der opførte sig utilbørligt, indsætte i Byens Hægte og Jern.

Fra Kalmarkrigens Tid ophørte for en Række Byer, deriblandt Varde, den regelmæssige Indkvartering, og i Stedet for blev der udskrevet en *Indkvarteringskat*, for Vardes Vedkommende i Begyndelsen 7 Skilling for 7 Personer om Dagen fra Mortensdag til Paaske.

Var end disse Indkvarteringer af Landets egne Soldater ubehagelige nok, var de dog for intet at regne mod fjendtlige Horders Huseren i Krigstider. Inden for et Tidsrum af blot 30 Aar maatte Varde saaledes i det 17. Aarhundrede 3 Gange se fjendtlige Soldater inden for sine Porte.¹⁾

Første Gang var efter Christian IV's ulykkelige Deltagelse i *Trediveaarskrigen*, da Wallensteins Soldater besatte Jylland. Da Budskabet om, at Fjenden havde besat Ribe, naaede til Varde, og man ogsaa her kunde vente fjendtlig Indkvartering, samledes Borgmestre, Raad og Menighed paa St. Jacobi Kirkegaard og besluttede, „at de skulde blive med hverandre og holde al Indkvartering og Udgift hver efter sin Evne og Formue,“ altsaa Borgmestre og Raadmænd lige saa vel som menige Borgere.

Ved Mikkelsdag 1627 rykkede Fjenden ind i Varde og anlagde en *Skanse paa Arnbjerg*, det højeste Punkt, hvorfra de med deres Skyts kunde beherske Byen. Græstørvene dertil tog de fra Engen Sydvest der-

1) J. S. 2. R. 4. B. S. 117—151, 280—344 og 467—511.

for, der dengang hed Bleghaven, omtrent hvor nu Hotel Phønix ligger. Desuden havde de Kejserslige befæstet Lastebanken og Banken overfor.¹⁾ For Disciplinen blev der sørget ved Opstilling af en Træhest og senere ved Rejsning af en Galge, ved hvilken Lejlighed Soldaterne drak en hel Tønde Øl paa Byens Regning.

Men med Disciplinen var det alligevel slet bevendt. Det var blevet lovet Varde, at den kun skulde underholde en Salvegarde.²⁾ Men Soldaterne tog Kvarter, som de vilde, og hvor de kunde faa størst Traktement. De tjendtlige Officerer, Hopmændene, blev med deres Folk og Heste indkvarteret hos de største Skatteydere, der ogsaa maatte traktere Officerernes Gæster. Saaledes havde *Maren Rasmusdatter*, Enke efter Borgmester Niels Thomsen, Hopmand *Printzendorf* indkvarteret. Hos hendes Svigersøn *Otte Rasmussen* paa Torvet laa Kvartermester *Hans Ernst von Gersdorff* og hos *Rasmus Gjellerup Otte Korporal*.

Da disse tre paatog sig en større Indkvarteringsbyrde, end de var forpligtet til, forlangte de at faa deres Udgifter godtgjort af Byen efter Krigen. Truende erklærede *Jens Nielsen*, Maren Rasmusdatters Søn, paa Raadhuset i Februar 1628, at „dersom de Godtfolk, Borgemester og Raad med Menigheden ikke vilde love ham paa hans og hans Moders Vegne deres Betaling af Byen, da vilde de give det [til Kende] for Hopmand *Printzendorf* selv, at han da vilde forskaaffe det, hvor de skulde annamme og bekomme deres Betaling, paa det at de fattige Folk [sic!] for saadan svar Trængsel kunde blive forsikret.“ Naturligvis lovede Borgerne herefter skriftligt at betale baade Maren, hendes Svigersøn og Rasmus Gjellerup.

I de første Maaneder af 1629 kom der en Oberstløjtnant med andre høje Officerer til Varde for at kræve Ed af Borgerne til den tyske Kejser; men da „Borgeriet ikke vilde sværge Kejseren,“ fodrede de dem saa godt de kunde, fortæller Vardes Regnskaber, og Oberstløjtnanten var saa naadig at tage imod et Guldhalsbaand og andre Foræringer af Ribe og Varde, hvorfor Borgerne blev forskaanet for at aflægge Eden. Men Foræringerne kostede ogsaa 236 Rigsdaler, hvoraf Varde sammen med Ringkjøbing maatte rykke ud med Halvdelen eller omtrent dobbelt saa meget som en Rektorgage i Varde paa de Tider.

Hertil kom saa Udgifter til Øl — i 1628 alene 111 Rdl. — samt Pengeudskrivninger; de sidste opgøres til i alt 1652 Rdl.

For maaske at dæmpe lidt paa Soldaternes Vildskab søgte man at

1) Domsakt 1721—22. — Jfr. *Hans Nielsens Regnskab Maj 1629*: Item til den Trop paa Ladegaardsmark skaffede jeg en Tønde Øl for 2 Dir. (V. R. Pk. 217).
2) Sikkerhedsvagt, der skulde beskytte Byen mod de værste Røverier af omstrejfende Soldater, men ofte slet ikke virkede efter Hensigt.

holde Hopmændene i godt Lune ved Foræring. Hopmand *Rock* fik saaledes engang en Foræring til 45 Rdl., andre Officerer blev betænkt med 20 Rdl., og i Efteraaret 1628 forærede Borgmester og Raad *Otte Korporals* Frue 6 Rdl. Sandsynligvis har hendes Mand paa den Tid været bedre situeret end senere, da der i Januar 1629 af Borgmester og Raad blev bevilget ham et Par Bukser af Byen, „for han gik mest nøgen.“

Alligevel har det været et artig Leben, Soldaterne har ført, ledsaget som de var af Koner og Børn samt et Slæng af Allemandspiger. Husene lagde de Beslag paa, pryglede og sparkede Beboerne, jog dem ud af deres Senge midt om Natten, saa Borgerne med deres Koner og Børn maatte ligge paa Straa og endda prise sig lykkelige, hvis Soldaterne ikke satte dem i Raadhuskælderen. Meget betegnende for Tilstandene i Byen er det, at Villum Klejnsmed 2 Gange paa een Dag maatte sætte en ny Laas for Raadhuset. Kister og Gemmer blev brudt op. Heste og Vogne blev taget og kom ikke mere tilbage. Det hændte, at en Borger blev blød om Hjertet ved at se sine Heste i Fjendens Vold og købte dem tilbage; men naar saa Fjenden havde faaet Pengene, puttede han dem i Lommen og beholdt alligevel Dyrene, saa Borgeren blev snydt 2 Gange.

Som et Lettelsens Suk staar der med fede Bogstaver midt i Regnskaberne den 7. Maj 1629, da de Kejserlige just havde forladt Byen:

Gud ske Loff for en Naadig forløsning!

Da den første Post i Regnskabet derefter er „till en Kierkens Gabe-stok“, tyder det ikke paa, at Sæderne just har været de bedste efter de fremmedes Besøg.

Og som Ordsproget siger: Naar Krybben er tom, bides Hestene. Efter Krigens Slutning præsenterer det rare Trekløver *Maren Rasmusdatter*, *Otte Rasmussen* og *Rasmus Gjellerup* deres Regninger for den svare Indkvartering, de har udstanden i Fejdens Tid. Den førstes Regning for Indkvartering af Hopmand *Hans Printzendorf* med hans Heste og Folk i 10 Maaneder kendes endnu. Den lød paa:

Kostpenge	407	Dlr.	3	Mk.	„	Sk.
Øl fordrucken	141	-	„	-	„	-
Mjød, Annisvand ¹⁾ , rhinsk Brændevin og dansk Brændevin	96	-	„	-	„	-
Rugfoder	161	-	„	-	3 ¹ / ₂	-

Nok 91 Tønder 8 Skpr. Havre.

805 Dlr. 3 Mk. 3¹/₂ Sk.
slette Penning.

1) En Slags Brændevin.

Herfra skulde dog gaa den Part, som Maren selv kunde tilkomme at betale.

Borgerne vred og vendte sig for at slippe for Betalingen, og Sagen maatte baade for By- og Landsting. Forholdsviis glat gik det for Maren Rasmusdatter og Rasmus Gjellerup. De fleste af Raadmændene holdt med Kreditorerne. 2—3 af dem holdt dog med Borgerne og erklærede angaaende Løftet om Erstatning til Trækløveret, at „hvad Breve de, som havde store Officerer i deres Huse paa de Tider, begærede, havde de lettelig Lejlighed til at bekomme; thi ingen af dem turde tale, fast mindre gøre derimod, fordi de var saa underkuet.“ Og i et Tingsvidne udgivet af 44 Borgere hedder det, „at de enhver udi Fejdens Tid haver holden Indkvartering og udgiven Brandskat, Ugeskat og al anden Skat baade med Korn og Penning, Vognægter og alt andet saa vidt og videre efter deres Evne og Formue end som enten Otte Rasmussen Borgmester, Maren Rasmusdatter eller Rasmus Gjellerup efter deres Evne og Formue,“ og spidst hedder det videre, at „ikke de da syntes, at enten Otte Rasmussen Borgmester, Maren Rasmusdatter og Rasmus Gjellerup var jo saa vel ved Evne og Formue med Gods og Ejendom, Køb og Salg og al anden Haandtering, som førend Fjenderne kom her i Landet.“

Det hjalp altsammen intet. Da Løftet om Betaling vitterlig var givet, selv om det nu bagefter blev paastaet, at det var aftvunget paa Grund af Frygt, tilkendte baade Byfogeden og Landsdommerne Maren og Rasmus Erstatning for Udlæg i Fejdens Tid.

Men mod Borgmester Otte Rasmussens Krav om Godtgørelse for Udgifterne ved Indkvarteringen af Kvartermester *Hans Ernst von Gersdorff* rejste der sig fra Borgernes Side en forbitret Modstand.

Løftet om Betaling havde Borgmesteren faaet paa et Raadstuemøde i St. Jacobi Kirke i August 1628. Men efter Krigens Slutning vilde Borgerne ikke vedgaa Raadstuevidnet, der var blevet udstedt herom. Dels erklærede de ikke at have været til Stede, dels at de ikke havde samtykket, medmindre deres Segl og Haand var under Brevet, eller at de havde gjort det af Frygt. En enkelt paastod endog, at hans Bomærke falskelig var paaført Raadstuevidnet.

Bertel Skrædder, der førte Sagen for Borgerne, paastod, at Kvartermesteren havde ligget i Otte Rasmussens Hus paa egen Fortæring og Bekostning, og fremlagde som Bevis et Brev, dateret ²¹/₁ 1631, fra 26 Varde-Borgere, der erklærede, at de var til Stede i St. Jacobi Kirke i 1629, da Kvartermesteren havde stævnet menige Mænd i Varde til Møde, ved hvilken Lejlighed Kvartermesteren havde sagt, „at han havde formærket nogen Opskrift, at han skulde ligge Byen til Trængsel og Be-

kostning, hvorfor han vilde give dennem det til Kende, at han ingenlunde vilde have nogen Opskrift eller Eftertale efter sig, fordi Borgerne havde ydet Are [∴ Havre], Ved, Tørv og andet, hvis de var tilsagt at yde, og desligeste hørte vi, at han sagde til Otte Rasmussen Borgmester og Menigheden, dem, som da til Stede var, at han holdt selv Køkken og Kælder, Bryggen og Bagen, Slagten og andet, og gav Borgemester hannem en Kande Øl, da gav han hannem en Kande Vin igen, og fik han en Ret Mad med Borgemester, saa fik han to Retter med hannem igen, og da hørte og saa vi, at Borgemester klappede hannem paa hans Axel og sagde, det var Sanding.“

Og endelig erklærede Bertel Skrædder, at Kvartermesteren havde haft sit Hovedkvarter i Ribe og fremlagde som Bevis følgende Bytingsvidne:

Kendes jeg *Foss Simensen* Guldsmed, barnefødt i Ribe, at jeg udi Fejdens Tid var udi Ribe til min Faders, da var der indlagt en Kvartermester ved Navn *Hans Ernst von Giestrup* [Gersdorff] og havde hans Hovedkvarter i min Faders Hus, fra han kom til Ribe, og til han udrejste af Landet, og holdt mine Forældre og Søkende ham og hans Folk deres Underholdning, og naar han var udrejst af Ribe til Varde eller andre Steder, da forsynede de ham hver Uge med Sølv og Penninge for hans Underholdning, og vidste de dem ingen Tid fri for ham; thi han havde der hans aabne Kvarter. Det er ved min Gud og Salighed i Sandhed, som forskrevet staar, og vil være det bestændig, hvor behov gøres. Til Vidnesbyrd med min egen Haand underskrevet.

Dateret Varde den 30. Octobris 1631.

Foss Simensen
egen Haand.

Men hoverende kunde Borgmesterens Sagfører herimod fremlægge følgende kostelige Brev til Byfogeden i Varde:

Kære Daniel Philipsen!

Gud give eder en god Dag! Eftersom jeg er til Vidende vorden, at *Bertel Skrædder* i Gaar skal have fremlagt en Seddel, som skulde lyde paa mig, som jeg skulde have udgivet, om Kvartermesteren haver [boet] udi Fjendernes Tid hos mine Forældre udi Ribe, og dersom de samme Seddel fra mig haver bekommet, da er det sket i min Drukkenskab, som de ikke vel burde mig der udi have bedragen, hvilken jeg ikke gerne haver gjort i min Ædruskab, efterdi mig deraf en ringe Ting er bevidst, fordi jeg des-

midlertid meste Tid var i Haderslev udi Fyrstens¹⁾ Bestilling, som der den Tid var indkvarteret, hvorfor jeg samme Seddel ingenlunde kan være bestændig og beder eder gerne, at dersom samme Seddel, som jeg skulde have udgivet, at det dennem ikke maatte tilstedes, efterdi den udi min Drukkenskab, som saa skete, er gjort.

Gører her udi, kære *Daniel Philipsen*, som jeg eder tiltror, og betænker mit Bedste her udi.

Befalendes eder Gud!

Varde, den 22. Novembris 1631.

Foss Simensen
egen Haand.

Ikke nok hermed! Som Modtræk fremlægger *Bertel Skrædder* en ny Erklæring fra den tørstige Guldsmid:

Kendes jeg *Foss Simensen*, barnefødt i Ribe, med dette mit aabne Brev, at eftersom jeg haver udgivet min Sandheds Kundens-Seddel anlangendes en Kvartermester *Hans Ernst von Giestrup* hans Kvarter i Ufreds Tid, som blev tagen Tingsvidne efter til Varde Byting den 21. Novembris sidst forleden, den samme Nat derefter er *Mads Pedersen Buch* og *Hans Madsen* kommen i Wolle Poulsens Hus her i Varde, drukken mig drukken, og siges der, at de skulde have takseret mig til at skrive under en Seddel, som skulde formelde imod min forrige Sandheds Seddel, og dersom de i saa Maade i Drukkenskab kan have afskuffet mig nozen Seddel, da er jeg det slet intet bestændig, men min forrige Seddel, som jeg ædru haver udgivet, er lige saa i Sandhed, som den formelder, og den er jeg bestændig, hvor behov gøres, og Fuldmagt giver jeg *Bertel Skrædder* dette paa Landsting at fremlægge, som jeg personlig til Stede var.

Til Vidnesbyrd med min egen Haand underskrevet.

Datum Varde, den 28. November Anno 1631.

Foss Simensen
egen Haand.

I Landstingsdommen 3. December 1631 blev der ikke taget Hensyn til det Bytingsvidne, Foss Simensen havde aflagt, da han det „ved sin egen Haand baade vedgaar og fratræder.“ Og angaaende de 26 Varde-Borgeres „Bænkebrev“ om Raadstuemødet i 1629 i St. Jacobi Kirke

1) J. S. 2. R. 4. B. S. 127.

gjorde Otte Rasmussen opmærksom paa, at Vidnerne næppe havde forstaaet det fremmede Sprog og først aflagt Vidnesbyrdet 1 Aar efter Begivenheden. Og naar endelig Borgerne vilde paastaa, at Løftet om Betaling var dem aftvunget ved Frygt, da burde denne Paastand ikke have nogen Magt, efterdi de havde vidnet „i deres egne Sager, dem selv til Behjælpning og Befrielse for Udgifter i Fejdens Tid.“

Af disse Grunde fik ogsaa Otte Rasmussen baade ved By- og Lands-ting tilkendt Betaling for Indkvarteringen, dog med Fradrag af, hvad der heraf kunde tilkomme ham selv at betale.¹⁾

Men Ro var der endnu ikke om Sagen. St. Hans Dag 1632 maa Kongen derfor befale de to Rigsraader, *Albert Skeel*, Lensmand paa Riberhus, og *Jens Juel*, Lensmand paa Bøvling, at begive sig til Varde og afgøre Striden.²⁾ Men hvad disse to Herrer har fastsat, kendes nu ikke. Kun saa meget kan man se, at de har tilkendt Maren Rasmussen datter 744 Sldr., som i 1652 for Størstedelen var betalt til hendes Arvinger.³⁾

Kejserkrigen var haard for Varde, men dog ikke ødelæggende. Den følgende Tid var vel noget trang med tunge Skatter, som det kneb med at betale, Indkvarteringer og Afdrag paa gammel Gæld — Foræringen til Hopmand *Rock* til 45 Rdl. figurerer saaledes endnu i Regnskaber for 1637. Man søgte at hjælpe sig ved at pantsætte af Byens Enge til Stadens Kreditorer, f. Eks. Borgmester *Hans Nielsen*, der havde forstrakt Varde med Penge. Og mens Borgerne tidligere havde haft Byens Enge for en fast Pengeafgift, gik man fra 1640 for at lette Skattetrykket over til aarlig at bortlicitere dem, der ikke var pantsat, til den højstbydende. Engene indbragte paa den Maade mere, men til Gengæld fik meget færre Nytte af dem. Men Fordelen for Byen var stor. F. Eks. indbragte Engen Vester Skibskrog 1639 9 Rdl., men 1640 27 Rdl., Øster Skibskrog henholdsvis 9 og 32¹/₂ Rdl., Øve 4 og 26 Rdl. o. s. v.⁴⁾

Saarene fra Kejserkrigen var næppe lægt, før den næste Krig begyndte. Den 12. December 1643 rykkede *Torstenssons* Soldater uden Krigserklæring over Holstens Grænse. Uden at møde nævneværdig Modstand kunde de trænge mod Nord omtrent saa rask, som Hestene kunde rende, og 20. Januar 1644 stod Svenskerne i Sæby.

Allerede 19. December havde Oberstløjtnant *Poul Sehesteds* Kompagni forladt Varde, hvor det havde været indkvarteret i over 3 Aar, og Byen var dermed overladt til sin Skæbne. Raadet lod Broen over

1) Ldt. Db. C 1631 Fol. 258—93 og 425—55.

2) K. B. 24. Juni 1632.

3) Rpt. 17. Juni 1652.

4) Bysb. Fol. 5, 13f og 26—27.

Varde Aa gøre løs, saa den paa den ene Side kunde bruges, men ogsaa hurtigt hejses op, Borgervæbningen mønstredes hver Dag, der blev støbt Kugler og holdt Vagt Dag og Nat.

Den 14. Januar 1644 under Prædiken blev der slaet Alarm, da Fjenden blev set i Retning mod Varde Lund. Borgeriet kom i Gevær, Borgmester *Hans Nielsen* uddelte $2\frac{1}{2}$ Pund Krudt til Borgerne og 16 Skaalpund Bly i Kugler, og Fjenden blev forfulgt til Hest.

Meget talrige kan disse Fjender ikke have været, siden de lod sig skræmme af Borgersoldaterne. Men snart fik Borgerne andet at tænke paa, idet der samme Dag blev paalagt Byen en Brandskat paa 1700 Rdl. at erlægge til Svenskerne i Ribe, og, skriver Borgmester *Hans Nielsen*, „blev vi dermed plaget, i 3 Dage og Nætter fik vi aldrig Ro derfor;“ thi Beløbet var vanskeligt at skaffe saa hurtigt, som det forlangtes. Nogle betalte kun med Penge, andre leverede ogsaa, hvad de havde af Sølv, i alt 1614 Lod til en Værdi af godt 739 Rdl., enkelte ydede Guld. Alligevel kunde det ikke strække til, og de bedst stillede Borgere maatte saa skyde det manglende til, idet Byen garanterede dem Pengenes Tilbagebetaling. Paa den Maade indkom der yderligere $268\frac{3}{4}$ Lod Sølv til en Værdi af 123 Rdl. Omsider var de fleste af Pengene samlede, og den 20. Januar var Borgmester *Las Jensen* sammen med *Stefan Nielsen* og *Terkel Turesen* i Ribe for at aflevere Pengene. Maaske havde de haabet at faa eftergivet det manglende; men i saa Fald havde de gjort Regning uden Svensken. I Ribe maatte de 3 Mænd yderligere forstrække Byen med de resterende 33 Rdl. 5 Mk. 9 Sk.

Imidlertid var der kommet 3 „Salvaguardi“ til Byen, og disse blev indlagt hos *Maren Ottens*, Borgmester *Otte Rasmussens* Enke. Men senere kom hele det Hornske Regiment bestaaende af 9 stærke Kompagnier og var indkvarteret i Byen i 22 Uger, „derhos sligt en utrolig Tros og Medfølgelse, saa de saa ganske fyldte denne liden By, at ikke mange Stuer var, som ej stod fulde af Heste.“ Hos Borgmester *Hans Nielsen* laa Oberstløjtnant *Israel Isacksen* i Kvarter, med ham selv var der 23 Personer og 23 Heste. Rundhaandet indbød Oberstløjtnanten Gæster — det var jo Borgmesteren, der betalte — og fortærede i Borgmesterens Hus sammen med sine Officersgæster, til han den 20. Juni rejste fra Varde, 10027 Maaltider. Ingen Dag gik hen, skriver Borgmesteren, uden de drak en god Tønne Øl, og det blev 154 Tønder.

Den 20. Juni forlod Regimentet endelig Varde og efterlod, som Borgmesteren skriver, kun tomme Huse. I Varde blev der kun en Regimentskvartermester med nogle Ryttere som Salvegarde. Men Udplyndringen fortsattes alligevel. Fra Ribe kom Ritmester *Eulenberg* med en Del Ryt-

tere og plagede Borgerne „en utrolig Summa Penning af. Og hvem som ikke deres ubillige Fordring kunde betale for forrige Indkvarterings og Udgifts Forarmelse, dem haver de fængslet og førte mange af de fornemste Borgere fangen med dem til Ribe og maatte forblive, indtil de ved gode Venners Hjælp der sammesteds dennem derfor kunde befri, og da udgav den ringeste Skatteborger 2 Rdl., om han ikke fangen vilde bortføres, og saa opad efterhaanden til den fornemste 100 Rdl.“

I Juli Maaned trak *Torstensson* sine Tropper sammen ved Rendsborg for at kunne møde den kejserlige General *Gallas*, der skulde komme Danskerne til Undsætning. Kun paa de vigtigste Steder som f. Eks. Riberhus blev der en større Besætning tilbage. Den gunstige Situation blev udnyttet og Riberhus erobret af Danskerne den 29. August. For Resten var det næsten Hip som Hap, hvem der huserede, for de danske Befriere gav ikke de Svenske noget efter, naar det gjaldt om at „redde“ et og andet.

Fjenden var borte, men kun for en Tid. I Slutningen af September rykkede Svenskerne igen mod Jylland, og Riberhus kom atter i disses Hænder. Den svenske Stryke var dog for lille til virkelig at besætte Landet. Allerede den 30. December kunde derfor Hertug Frederik, den senere Frederik III, tilbageerobre Riberhus.

Det var mere som plyndrende Hobe end som virkelige Hærafdelinger, Fjenden drog gennem Landet, ofte tæt forbi danske Korps, der var Fjenden meget overlegne, men næsten altid med en Dristighed uden Lige.

Gang efter Gang havde Varde Indkvartering, dog aldrig af saa stor en Stryke som ved Krigens Begyndelse; men hver Indkvartering betød ny Udplyndring. Ganske vist sluttedes Freden i Brømsebro den 13. August 1645; men i over en Maaned vedblev Fjenderne endnu at huser i Jylland. Først den 22. September forlod den sidste Svensker Varde. Men da kunde den nøjagtige Borgmester Hans Nielsen ogsaa opgøre Vardes samlede Tab i Krigens Tid til 45739 Rdl. 2 Mk. 10 Sk., heri indbefattet Brandskatten paa de 1700 Rdl.

Det turde dog være et Spørgsmaal, om ikke dette Beløb er rigelig stort. Selv om Krigen for Varde var en stor Ulykke, har den dog ikke været en Katastrofe. Det viser Antallet af Skatteborgere sammenlignet med Skatteskillingerne.¹⁾ I 1643, lige før Krigsudbruddet, var der i

1) Skatteskillingerne dannede Grundlaget for Skatteudskrivningen. Hvert Aar lignedes Skillingstaksten paa Byens Borgere efter deres Næring. Var Skatteskillingernes samlede Sum f. Eks. 500, og der skulde betales en Skat af Byen paa i alt 10000 Sk., divideres 500 ind i 10000 = 20. Var nu en Borger eksempelvis i Ligningen takseret til 4 Sk., skulde han betale 4 × 20 Sk., var han takseret til 12 Sk., skulde han betale 12 × 20 Sk. o. s. v.

Varde 184 Skatteborgere, og Skatteskillingerne beløb sig til 95 Mk. 2 Sk. De første Tal efter Krigen er fra 1647 og viser 177 Skatteborgere og i Skatteskillinger 88 Mk. 8 Sk. Der er saaledes en Nedgang, men dog ikke saa stor, som man paa Forhaand vilde have troet. Men ganske vist fortsættes Nedgangen jævnt, og 1654 har Varde kun 162 Skatteborgere, og Skatteskillingerne udgør kun 78 Mk.¹⁾ ↗

Men Uorden var der i høj Grad i Byen. Først i 1648 kom man saaledes til Ende med Byens Regnskaber for Aarene 1627—39.

Samtidig blev der ryddet op i de moralske Forhold. Hvordan disse har været, kan man gøre sig en Forestilling om, naar man hører, at der i saa lille en By som Varde i Januar 1648 maatte 30—40 letfærdige Kvinder for Bytinget. Iblandt dem forekommer saa groteske Benævnelser som „Dronningen og hendes Datter“, „Store Kirsten“ og „Maren Jørgensdatter, letfærdig nok“. —

Havde man i Varde haabet, at der efter Torstenssonsfejdens haarde Indkvarteringer skulde oprinde bedre Tider for Byen, blev man skuffet; thi nu kom Kgl. Majestæts Folk under Kaptajn *Straus* med 93 Soldater, og det lader ikke til, at de gav Svenskens Folk meget efter.

Chefen selv var en brutal Herre. I Begyndelsen af Januar 1646 aflagde han saaledes ledsaget af et Par Soldater den syge og sengeliggende Borgmester *Las Jensen* et ubehageligt Besøg og forlangte: „Jeg vil have Ild og Lys i Djævelens Navn, og du skal forskaffe mig det, eller Djævelen skal fare i dit Hjerte!“ Det kom til Slagsmaal mellem Kaptajnen og Borgmesterens Søn *Niels Lassen*; men Blodsudgydelse blev dog undgaet.

Og som Herren er, saa følger hans Svende. Da et Par Maaneder senere begge Borgmestrene og 2 Raadmænd sammen med Byfogeden havde nogle Fanger for, der blev beskyldt for Hæleri, kom nogle Soldater til, skældte de Dannemænd ud for Skælmer og Hundsfotter, saa de med uforrettet Sag maatte gaa fra Tinget. —

I 1657 brød Danmark uforsigtigt Freden med Sverrig, og *Carl Gustav* vendte sig ufortøvet fra Krigen i Polen mod Danmarks Sydgrænse. Nat-ten mellem den 20. og 21. August var Svenskerne i Ribe, og omtrent samtidig maa de vel være kommet til Varde. I alt Fald standser Vardes Tingbog med 31. August 1657. Den 2. September ankom Krigskommissæren *Jacob Gutheim* til Ribe for at besørge Udskrivninger af Ribe og Varde med Omegn. Allerede 2 Dage efter maa derfor Borgmester *Stefan Nielsen* samt Raadmand og Overkæmner *Terkel Turesen* give

1) Bysb.

Møde i Ribe for at forhandle om Brandskatten. Det er nok ikke gaaet saa glat; thi de blev borte i 4 Dage.

Byens Regnskaber, hvorfra de fleste Oplysninger om de to foregaaende Krige er hentet, indeholder kun faa og spredte Træk fra Svenskekrigene, saa at det ikke er muligt at faa et klart Billede af, hvad der er foregaaet i Varde paa denne Tid. Kun saa meget kan man sige, at foreløbig mærkedes der kun forholdsvis lidt til Svenskerne, idet Størstedelen af Hæren laa foran Fredericia, der blev indtaget den 24. Oktober, og først derefter fordeltes Tropperne i Vinterkvarter indtil December, da de fleste efterhaanden blev trukket hen til Lillebælt, hvorfra de den 30. Januar 1658 gik over Isen til Fyn og videre over de sydlige Smaaøer til Sjælland, og den 26. Februar 1658 sluttedes saa Freden i Roskilde.

Alligevel forblev Fjenderne længe her i Landet. Krigskommissær *Gutheim* forlod saaledes først den 31. Juli Ribe, og dermed er vel Svenskerne draget bort. Det synes, at Varde har maattet skatte 300 Rdl. om Maaneden til de Svenske — det var i alt Fald Tilfældet i Juni og Juli 1658.

Men Freden varede kun kort. Den 7. August 1658 sejlede *Carl Gustav* ind i Korsørs Havn med sine Tropper, og Krigen kunde begynde igen. Svenskekongens Folk besatte atter Jylland, og Varde maatte atter udrede sine 300 Rdl. om Maaneden foruden Salvegardepenge, Foræringer til Officererne m. m.

I Slutningen af September maa Svenskerne dog belave sig paa at brække op, da Danmarks allierede nærmede sig fra Syd med mindst 30 000 Mand; men de var ikke behageligere end Svenskerne, da deres Mandstugt var langt slettere.

Den 4. Oktober var de Kejserslige i Ribe, og den 10. Oktober kom Brandenburgerne. *Stefan Nielsen* maa nu akkordere med disse ifølge Brev fra „hans fyrstelige Naade af Brandenburg.“

Da de allierede havde tvunget Svenskerne til at rømme Landet eller kaste sig ind i Fredericia, fordelte de sig rundt omkring i Vinterkvarter. I Varde laa der saaledes i Begyndelsen af 1659 en Løjtnant, en Korporal og 30 Ryttere som Salvegarde. I Midten af Januar nævnes 30 kejserslige Ordönnansryttere samt en kejserslig General *Quast*, der den 24. Januar rejste til Viborg. Kontributionen var maanedlig 220 Rdl., saaledes var det i alt Fald i Juli. Og hertil kom saa Salvegardepenge. Den omtalte Løjtnant fra Begyndelsen af 1659 fik f. Eks. 7 Rdl. om Ugen, Korporalen 4 og de 30 Ryttere 20 Rdl.

Adskillige Penge er sikkert ogsaa blevet afpresset Beboerne af de udisciplinerede Soldater, ikke mindst af Polakkerne, der dog først kom

til Vestjylland i August eller September 1659. Folk gemte derfor deres Kostbarheder hen. Borgeren *Mads Jacobsen* lod saaledes et lille Skrin med 500 Rdl. i nedgrave i St. Nicolai Kirke, hvor det efter Krigens Slutning blev fundet igen i god Behold.

Men for nogle fredelige Mennesker kom det til at gælde Livet. Organisten ved St. Jacobi Kirke *Oluf Nielsen København* blev taget med af Svenskerne paa Marchen og til sidst dræbt.¹⁾

Om de moralske Forhold, mens Svenskerne huserede, faar man et godt Begreb gennem en Forordning af ^{24/7} 1660, der bl. a. bestemte, at kun de Ægtefolk skulde tiltales, der under Krigens havde haft flere end 3 Kærester.²⁾

Og til Krigens Rædsler kom Pesten, der rasede i Vestjylland fra Begyndelsen af Juni til Slutningen af Oktober 1659. „Sprinkelsyge“ kaldes den; det var vist Plettyfus. Borgmestre og Raad og andre Borgere forlod Byen og opholdt sig paa Landet.

Omsider sluttedes Freden den 26. Maj 1660. Men da saa der ogsaa sørgeligt ud i Danmark.

Det er blevet sagt, „at det var den Befolkning, som boede ved Landevejene, eller hvor Troppemasser i længere Tid laa i Kvarter (Egnene om Frederiksdodde, Nyborg og København), som led mest“ — det er sandt — og at den ældre Historieskrivnings Opfattelse, at Land og Folk efter Svenskekrigenes Udplyndringer var „i mange Henseender som et Vrag“, er stærkt overdreven — det kan være.³⁾

Men sikkert er det dog, at Svenskekrigene slog et Saar, som det tog Varde 150 Aar at faa lægt.⁴⁾

Nogle Tal vil bedst vise det.

I Aarene før Torstenssonfejden er der i Varde smaa 200 Skatteborgere⁵⁾, og uden at være for dristig tør man nok regne med, at de svarer til mindst ca. 900 Indbyggere. Skatteborgernes Antal synker langsomt, saa der lige før Krigens Udbrud 1643 kun er 184. Efter Krigens er der i 1647 177 Skatteborgere. Ti Aar efter er Tallet dalet til 165. Der er saaledes en stadig, *men ganske jævn Tilbagegang*. Det store Spring kommer ved Svenskekrigene. Det første Tal efter disse er fra 1666. Da har Varde kun 122 Skatteborgere, altsaa en Tilbagegang paa 43.⁶⁾ Og her, eller rettere omkring 130, holder Tallet sig saa helt til

1) Tb. 13. Juli 1674 Fol. 29.

2) F. R. A. 1917 S. 550.

3) Knud Fabricius i »Det danske Folks Historie« 5. B. S. 94 og 96.

4) Om Forholdene i Ribe se Hugo Matthiessen i »Ribe Bys Historie 1660—1730« S. 12.

Jfr. P. Munch I S. 67.

5) 1639: 189, 1640: 205, 1641: 195, 1642: 194, 1643: 184 (Bysb.).

6) Bysb.

omkring Aaret 1730. I 1672 er der saaledes 132 Skatteborgere¹⁾ og 569 Indbyggere²⁾, 1682: 574 Indbyggere.¹⁾ I et Mandtal til Krigsstyr 1720 opregnes 132 Personer, deri indbefattet baade Magistrat, Præster og de, der ikke skulde betale, i et Mandtal 1725 opføres 136 Personer.³⁾ Men saa kommer Opgangen! I 1737, da der blev paalignet alle Byens Indvaanere uden Forskel Vægterpenge, opregnes 153 Personer.⁴⁾ Tallet veksler noget i de følgende Aar; men 1769 faar man et fast Holdpunkt i den første Folketælling, der viser, at Varde da havde 690 Indbyggere, 1787 var der 811 og endelig ved Folketællingen 1801 1020 Indbyggere.

Det vil da sige, at Varde har været i Nedgang fra Kejserkrigens Tid, en Nedgang, der kulminerer med Svenskekrigene. I de følgende 70 Aar er der Stilstand. De tunge Byrder, som Regeringen paalagde Befolkningen under den skaanske Krig og den store nordiske Krig, hindrede enhver Fremgang for Byerne. Den lange Fredsperiode i det 18. Aarhundrede betingede ny Opgang, og en saadan kan da ogsaa konstateres for Vardes Vedkommende fra ca. 1730; men først i Slutningen af det 18. Aarhundrede har Varde naaet det Indbyggerantal, som Byen havde 150 Aar tidligere. Med Rette siger en dansk Historiker: „Aarhundredet mellem 1625 og 1720 faar sit præg af krigene. Udadtil bragte de store tab og smaa fordele, indadtil standsede de en lovende udvikling, bragte en tilbagegang, som vi maa tilbage til aarhundredet efter Valdemar Sejr for at finde et sidestykke til, og som lammede folkets kraft ikke blot i tiden selv, men mindst en Menneskealder derefter.“⁵⁾

Ogsaa paa anden Maade kan man faa et Indblik i Nedgangen. I 1650 blev Vardes Indbyggere for bedre igen at kunne komme paa Fode for 5 Aar regnet fra 1. November forskaanet for Tredieparten af Borgelejepengene.⁶⁾

Fra 1656 haves et Tingsvidne om, „hvis øde, ledige og andre Gaarde og Ejendomme udi Byen findes, som ingen Skat eller Tyngde af udgives.“⁷⁾ Af saadanne opregnes der ikke mindre end ca. 60, d. v. s. mellem Halvdelen og Trediedelen af alle Byens Ejendomme, og det er vel at mærke fra før Svenskekrigenes Tid. Nu har man sikkert her taget Munden meget fuld. „Øde“ skal næppe forstaas ganske bogstaveligt. Med ødø Gaarde maa menes Gaarde, af hvilke der ikke betaltes Skat. Muligt er det ogsaa, at man ikke har været alt for streng med

1) Varde Skatteregnskaber 1667—85 (Rigsarkivet).

2) P. Munch I S. 195.

3) V. R. Pk. 220.

4) Rpt. 7. Marts 1737.

5) P. Munch I S. 68.

6) Bysb. Fol. 96.

7) Byf. A. Skiftebreve 1622—65 (under 1664).

Skatteopkrævningen for bedre at kunne gøre Indtryk paa Regeringen ved at henvise til, hvordan Byen var „kommen til Agters, saa den ikke er formuende at udlægge, hvis Skatter Hans. Kongl. Majt. naadigst aarliggen paalægger at udgive uden derpaa naad. Forlindring maatte betænkes.“ Men ogsaa med disse Indskrænkninger er Tallet forfærdende stort.¹⁾

Der var Fattigdom i Varde. Betegnende hedder det i en Taksering af Varde By 1661²⁾ om Johan Guldsmid: „Bruger undertiden Haandværk; mens den Haandværk nu intet behøves.“

I Krigens Tid var Varde kommet i stor Gæld. Borgmester *Stefan Nielsen* havde selv maattet udrede mange af de Gaver, som de fjendtlige Officerer fordrede, han maatte bekoste Vognægter, udlevere sine Heste, bespise Hospitalslemmerne m. m. Stefan Nielsen selv døde i 1665; men hans Arvinger opgjorde Fordringerne paa Varde til ca. 4 000 Rdl. Det blev til en langvarig og indviklet Sag. Kongen beskikkede *Jesper Vognsen* til Østergaard og *Henrik Juul* til Lindbjerggaard til at undersøge Varde Bys Regnskaber og særlig de Fordringer, Stefan Nielsens Arvinger havde paa Byen. En Del af Arvingernes Krav blev forkastet. Borgmesterens 2 Svigersønner *Peder Nielsen* og *Niels Nielsen* (siden Ejer af Endrupholm) afkøbte de andre Arvinger deres Del, og ved Udlæg 1677 fik de nogle Enge ved Varde, nemlig

Peder Nielsen:

1) Tyreng,	vurderet til 240 Rdl.
2) Suderhave,	„ „ 50 „
3) Lille Svinemade,	„ „ 40 „

I alt 330 Rdl.

Niels Nielsen:

1) Store Svinemade,	vurderet til 340 Rdl. 2 Mk.
2) Bleghave,	„ „ 100 „ - „
3) Holmeng,	„ „ 120 „ - „

I alt 560 Rdl. 2 Mk.

Disse Enge laa alle ved Varde Bro, dels Øst og dels Vest derfor.

Peder Nielsen havde allerede 2 Aar før købt nogle Enge i Kongens Kær Øst for Byen, og 1679 blev han Ejer af Lunderup og forenede sine Enge med denne Gaards. *Niels Nielsens* Enge arvedes af Sønnen *Stefan Nielsen Ehrenfeld* til Endrupholm; men da denne i 1718 tillige blev Ejer af Lunderup, blev ogsaa hans Enge lagt ind under Lunderup,

1) Hertil maa dog bemærkes, at i en Taksering af Varde 1661 kaldes kun 8 Ejendomme, vurderet til 850 Sidlr., øde, medens 5, vurderet til 390 Sidlr., kaldes »mesten øde«.
Byens samlede Vurderingssum var 11035 Sidlr.

2) V. R. Pk. 218.

og saaledes er det gaaet til, at denne Gaard har faaet en betydelig Engstrækning Øst for Varde foruden en Del Vest for Byen.

Dette Tab for Varde af fede Engstrækninger huskedes gennem Aar-tier; en Del af Engene købtes igen af private Borgere; men Byens Ejendom blev de ikke mere.¹⁾

Der var Fattigdom i Varde. Der var ogsaa Fattigdom i Staten. Og for at afhjælpe Rigets Penge nød indkaldtes det berømte Stændermøde i København, der resulterede i Indførelsen af Arveregeringen og Enevælden. Med Enevældens Indførelse kom der i alle Landets Forhold større Orden og Regelmæssighed. Det gælder ogsaa om Byernes Styrelse. Det vil derfor her være paa sin Plads nærmere at omtale Bystyret.

BYSTYRET¹⁾

Fra Middelalderen af havde de danske Købstæder et udstrakt Selvstyre. Regeringen blandede sig bortset fra Næringslivet næsten slet ikke i Byernes indre Forhold, naar blot den aarlige Byskat blev betalt og eventuel Uenighed mellem Borgerne og Raadet ikke antog altfor paa-faldende Former.

Bystyret var udpræget aristokratisk. I Spidsen for Byen stod Raadet, sædvanligvis bestaaende af 2 Borgmestre og indtil en halv Snes Raadmænd. Borgmestrene blev som Regel udnævnt af Kongen. I Praksis vil det sige, at det var Lensmanden, der havde Tilsyn med Købstaden, der bestemte, hvem der skulde være Borgmester. Som Regel toges en af Raadmændene. Raadet supplerede sig selv. Døde en Raadmand, valgtes de øvrige en anden. Først i 1619 blev det bestemt, at nye Raadmænd skulde udpeges af Lensmanden. Pladserne i Raadet var livsvarige. Raadsmedlemmerne maatte oprindelig ikke være Haandværkere, da Raadet skulde kontrollere Haandværket, dets Priser etc. Først fra 1619 blev det udtrykkelig tilladt at optage ogsaa Haandværkere. Men i Praksis bestod Raadet stadig saa godt som altid af Byens rigeste Købmænd, der var godt sammenknyttet ved Slægtskab og Svogerskab.

I Varde var der, i alt Fald fra Slutningen af det 16. Aarhundrede, 2 Borgmestre (før den Tid muligvis kun 1), desuden 5—6 Raadmænd. Hvorledes de valgtes, oplyser Kilderne ikke. Men at Raadet har bestaaet af Byens rigeste Købmænd (Studehandlere), faar man et tydeligt Indtryk af. Fra 1682 kan dette Indtryk endda belægges med Tal fra den saakaldte Grundtakst.

Grundtaksten 1682 fremkom paa den Maade, at man takserede Bygninger og Grund og derpaa delte Resultatet med 8, som saa blev

1) Ved Udarbejdelsen af dette Afsnit er der blevet gjort stærk Brug af M. Mackøprang: »Dansk Købstadstyrelse« 1900 og P. Munch: »Købstadstyrelsen i Danmark« I—II 1900.

Grundtaksten, af hvilken der skulde svares 5 Procent i Skat til Staten, en Skat, der dog allerede ophævedes igen i 1694.

I Varde udgjorde Grundtaksten i alt 10 155 Rdl. 5 Mk.¹⁾, og heraf ejede de 4 Medlemmer, som Raadet dengang havde, følgende:

Borgmester Laurids Thordsen	689 Rdl.
Borgmester Laurids Lauridsen Baggesen..	490 —
Raadmand Jens Madsen Rask	680 —
Raadmand Simon Jacobsen	288 —
Til sammen	2147 Rdl.

I alt ejede saaledes disse 4 Mænd over en Femtedel af Byen!

Angaaende det nære Slægtskab mellem de Mænd, der i det 17. og første Halvdel af det 18. Aarhundrede styrede Varde, henvises til vedføjede Stamtavle.²⁾ Den er ikke fuldstændig, idet den *kun* skal vise Slægtskabet mellem *Raadets* Medlemmer. Paa Tavlen er derfor ikke medtaget de Præster, Rektorer og andre, der hørte til Slægten. Desuden er maaske flere udelukket, som burde have været medtaget, idet Kilderne ikke altid tillader os nu at se Slægtskabet. Men det medtagne er i alt Fald tilstrækkeligt til at vise, at Borgmester- og Raadmands-pladserne næsten var arvelige inden for visse Familier.³⁾

Hverken Borgmestre eller Raadmænd fik nogen egentlig Løn af Staten eller af Byen. De var ikke Embedsmænd, der levede af deres Embeder, men næringsdrivende Borgere, der bestred Øvrighedsbestillingerne som et Æreshverv. Indtægter heraf havde de, men at opgøre nøjagtigt, hvor meget de beløb sig til, er umuligt.

I alle Byer var det Skik at lønne Øvrigheden med *Embedsjord*, saaledes ogsaa i Varde. Det hænger nøje sammen med, at Agerbruget alle Steder var en vigtig Næringsvej ved Siden af Handel og Haandværk, ja i en lille By som Varde var Agerbruget den vigtigste Næring for Størsteparten af Borgerne.

I det 17. Aarhundrede var *Raadmandsengen* Vest for Byen, hvorpaa der kunde avles 12 Læs Hø, tillagt Borgmestre og Raad. Hertil kom *Vognmandsengen* (16 Læs), som Kong Frederik III indrømmede dem, imod at de skulde skaffe Kongens Betjente, som fremviste kgl. Pas, Vogn og Heste, naar det forlangtes.

Endvidere havde Raadet en Del *Sportler*, f. Eks. af Skiftevæsenet, der i Byerne bestyredes af Raadet, Borgerskabspengene, der deltes saa-

1) Varde Grundtakst findes i Ribe Stiftamts Arkiv.

2) Indheftet mellem Side 40 og Side 41.

3) Hvor der paa Stamtavlen kun staar »Borgmester« eller »Raadmand«, betyder det, at vedkommende har været Borgmester eller Raadmand i *Varde*.

ledes, at en Borgmester fik dobbelt saa meget som en Raadmand. Og endelig var det ikke at foragte, at Magistraten 1718 blev fritaget for Indkvartering og altsaa ogsaa for Indkvarteringsskat, naar der ingen Garnison var i Byen.

I de fleste Byer var Borgmester og Raad *fritaget for den aarlige Byskat* til Staten. Det var i sig selv kun en ringe Ting, ~~da~~ den ordinære Byskat som nævnt var meget lille. Men Raadet søgte de fleste Steder at hævde, at det betød Fritagelse overhovedet baade for de ordinære og de meget tungere ekstraordinære Skatter saavel til Staten som til Byen.

Om Raadet i Varde har været fritaget for Byskatten, kan ikke ses. Men der er ikke andre Spor af, at Raadet har søgt at unddrage sig Skattebyrden end et Forsøg af Borgmester *Thordsen* paa at udstrække den Skattefrihed for sin Embedsjord, som han havde faaet i 1673, videre, end den kgl. Benaadning gav ham Ret til.¹⁾

RAADETS VIRKSOMHED

Raadets Virksomhed var dels administrativ, dels dømmende.

A. RAADETS ADMINISTRATION

Raadet repræsenterede Byen i Forholdet udadtil, skulde haandhæve og forsvare Borgerne, havde Overopsyn med Kommunens Finansvæsen, medvirkede ved Skatteligningen, bestyrede Skifte- og Overformynderivæsenet, skulde paase, at de kgl. Forordninger overholdtes, og i det hele taget holde „god Orden og Politi“, som det hed.²⁾

Navnlig Begrebet „Politi“ er meget omfattende. Derved forstod man først, hvad vi nu tænker paa ved Politivæsen, altsaa *Opretholdelse af den offentlige Sikkerhed* gennem Borgervæbning, Vægtene og Bysvende eller Stadsbude.

Hertil kom *Brandvæsenet*. Det er karakteristisk, at der endnu i 1726 ikke var nogen Sprøjte i Varde.³⁾ Der var ikke store Muligheder for at dæmpe en udbrudt Brand i den tætsammenbyggede By med de mange Straatage, som Regeringen i Aarhundreder maatte føre en haabløs Kamp imod. Bestræbelserne gik mest ud paa at forebygge en Brand, som naar Byens 2 Underkæmnerne sammen med 2 Murmestre og 4 Dannemænd i 1668 skulde visiterer Byens Skorstene og Køller og have Myndighed til at

1) Se Afsnittet: Tre Borgmestre.

2) Mackeprang S. 102—3.

3) Rpt. 3. Jan. 1726.

nedbrække de brøstfældige, hvor der ikke straks blev lovet Reparation.¹⁾)

Til „Politi“ hørte ogsaa Retten til at bestemme Prisen for forskellige Varer, „sætte Taksten“, som det hed²⁾ — det er der Eksempler paa i Varde helt op til 1828³⁾ — og i det hele taget føre Kontrol med Torve- og Markedshandel. Med Argusøjne vaagede Øvrigheden over, at Handelen foregik paa rette Sted, nemlig inden for Byens Porte. Mod Forprang førte Borgmester og Raad en stadig Kamp. Og den rette Handelsplads i Staden var Akseltorvet ved St. Jacobi Kirke. Kun Skovboerne var det tilladt at falholde deres Trævare foran deres Logi i Skovbogade, den nuværende Storegade.⁴⁾)

De nærmere Regler for, hvordan der „kunde erholdes en skikkelig og tilbørlig Politi“, fandtes i Byens *Videbrev*, der af og til blev oplæst paa Raadhuset for den forsamlede Menighed. For Vardes Vedkommende haves endnu en sirligt skrevet Vide fra 1631 paa en stor Pergamentrulle (63×47 Centimeter).⁵⁾ Under den hænger Varde Bys store Segl, fastholdt med Silkesnore og Kvaster, samt 24 Borgeres Segl, der er vedhæftet med Pergamentstropper og ligesom Byens Segl anbragt i Trækapsler. Det er en Fornyelse af en ældre Vedtægt fra 1571, og den er igen i 1757 afløst af en ny og mere tidssvarende Vide.⁶⁾ De allerfleste Bestemmelser angaar Byens Landbrug — Varde var som en stor Landsby med Ret til at drive Handel og Haandværk ved Siden af. Kun enkelte Paragraffer gaar der ud over som f. Eks. den betegnende Bestemmelse, at det ikke er tilladt at lægge Møget fra Kreaturerne ud paa Gaden og lige saa lidt at have „Priveter“ ud til Gaden.

Slog Viden ikke til, kunde Borgmester og Raad gribe til andre Midler. I 1715 lod Magistraten saaledes Borgereskabet advare fra Prædikestolen „at lade krøge og mød Klaptræer belægge deres Svin“, men „alligevel lader de deres Svin gaa løse, ukrøgede og uheldede udi Folkes Korn til deres Næstes Skade og Guds Velsignelses skammelige Nedtrædelse og Opædelse.“⁷⁾)

Det kneb at overholde Viden. I 1727 maatte daværende Overkæmner *Søren Øllgaard* skrive til Magistraten: „Min Begæring skal være i Dag

1) Rpt. 15. Januar. 1668.

2) F. Eks.: 31. Oktober 1737: 5 Pund Brød 4 Skilling. 5. Maj 1758: 2³/₄ Pund Brød 4 Skilling (Rpt.).

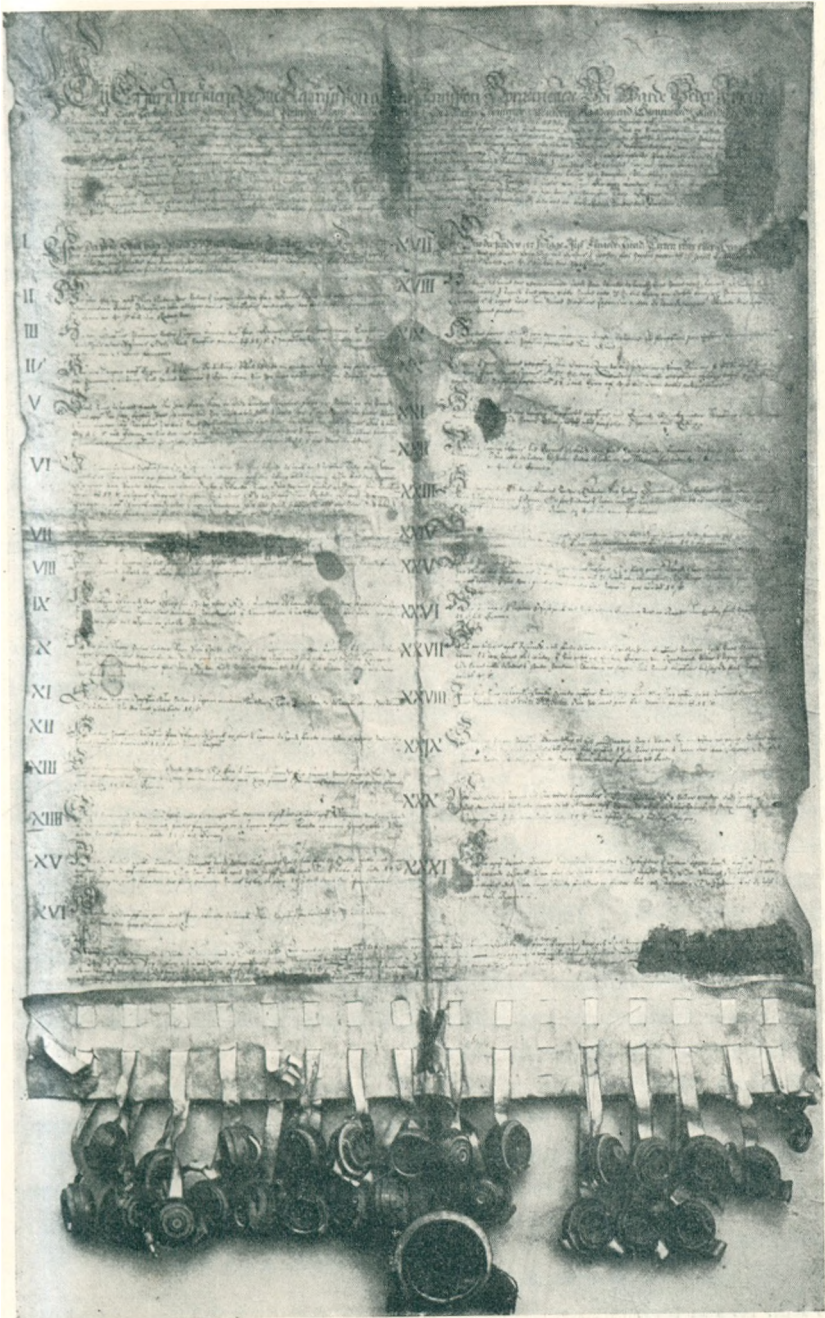
3) I Instruksen for de eligerede Borgere 1828 hedder det: De sammentræder med Byfogeden for at afgive deres Betænkning, hver Gang Taksten for Nødvendighedsvarer for Gæstgivere og for Værtshusholdere skulde sættes. (De eligeredes Bog 1822—46 Fol. 8. (Raadstuearkivet paa Varde Raadhus)).

4) Rpt. 17. Januar, 21. Januar og 14. Februar 1726, 8. Januar og 17. December 1733, 23. December 1749.

5) Originalen findes i V. R. Pk. 349. Trykt i Bjerge og Søegaard: »Danske Vider og Vedtægter 2. B. S. 566—73.

6) Trykt i J. S. 5. R. 1. B. S. 100—118.

7) Rpt. 1. August 1715.

Vardes Videbrev 1631.
(V. R. Pk. 349.)

til den velvise Magistrat her paa Raadstuen, at de først selv ville holde Vide og Vedtægt, andre til godt Eksempel, der næst at de Borgere, som her i Byen ikke efterlever den, maatte vorde vedbørlig anset.“¹⁾

Mod uønskede Personer havde Borgmester og Raad et Middel, som mangen Kommune nu om Stunder maa misunde dem, nemlig Forvisning fra Byen. I 1646 maa saaledes en Kvinde med Ed love at forlade Varde paa Grund af et lille Tyveri.²⁾ I 1723 maatte *Lars Kierregaard* kvittere Byen og love ikke at komme igen før Paaske 1728; men da han mod sin Forpligtelse allerede indfandt sig i Efteraaret 1727 og i uforbederlig Drukkenskab kom i Klammeri med den danske Skoleholder *Jens Mathiesen*³⁾, maatte han afgive et skriftligt Løfte om ikke at komme igen før til den bestemte Tid og oven i Købet stille 2 Kautionister for Løftets Overholdelse. Desuden blev det tilkendegivet Borgerne, at den, der vovede at huse eller hæle *Lars Kierregaard* eller skænke for ham, vilde blive idømt en Bøde paa 20 Rdl. til de fattige, have sin Borgerrettighed forbrudt og desforuden blive anset som den, der huser eller hæler fredløse!⁴⁾

Raadet holdt hyppigt *Møde*, i Varde hver *Torsdag*. Fra 1669 have et lille Indblik i Forretningsgangen.⁵⁾ Mødestedet var Raadhuset.⁶⁾ Raadet forhandlede først „udi vores Raadstuekammer efter sædvanlig Brug og Skik“ „inden lukte Døre“ om „vores Bys samt Hans kgl. Majestæts Sager.“ Derefter holdtes offentligt Møde, hvor de Retssager, der kunde forefalde, afgjordes, og hvor der blev forhandlet og truffet Bestemmelse om de kommunale Anliggender, ganske særligt Spørgsmaal vedrørende Borgernes Landbrug, der udgjorde en meget stor Del af Forhandlingerne. Til disse Raadstuemøder kunde alle Borgerne, ja endog Enker, give Møde.⁷⁾ Indkaldelse til Raadstue skete i alt Fald i det 18. Aarhundrede ved Ringning med den mellemste Klokke i St. Jacobi Kirke. Var der vigtigere kommunale Forhold at drøfte, blev der desuden slaet Plakater op paa Kirke- og Raadstuedørene samt ved Portene, og Trommen gik Dagen før Mødet.

Raadets Møder lededes af ældste Borgmester, men i øvrigt optraadte Raadet udadtil som en Enhed. Særlige Hverv var ikke fast overdraget til et enkelt Medlem undtagen Kæmneriet, i Varde indtil ca. 1670.

Hvad der bestemtes paa Raadstuen, indførtes i *Raadstueprotokollerne*,

1) Rpt. 17. April 1727.

2) Rpt. 26. Marts 1646.

3) Kaldes ogsaa *Jens Matthias Bolderup*.

4) Rpt. 27. November 1727.

5) Rpt. 14. Juli 1669.

6) Under Krigene i det 17. Aarhundrede holdtes der Raadstuemøde i St. Jacobi Kirke (Ldt. Db. C 1631 Fol. 261, 262, 267. Rpt. 1645).

7) Rpt. 16. April 1646 og 31. Maj 1777.

Jens Iversen Bandsbøl.
G. 1) m. N. N.
2) Anna Iversdatter.

Jacob Clausen.
† 11. Marts 1646.
Raadmand.
G. m. Maren Mads-
datter.
† 12. Januar 1660.

1ter g. m. Las Jensen. † 19. Oktober 1661. Borgmester. <i>falsk Børger 66 m. 1700-3-1634 Børger m. 1631.</i>	2 Jacob Jensen g. m. Lisbeth Jacobsdatter. Levede endnu 1657. Raadmand.	Mads Jacobsen. † 1659. Borger i Varde. G. m. Ane Lasdatter (levede endnu 1675). Datter af Borgmester Las Jensen. (2. Gang g. 1662 m. Borgm. Hans Bennich.)
--	--	---

datter *Wif. Nilsen Nibe*
Maren r.) *Nils Lauridsen Rindom ~ Elizabeth Pedersen*
Hans berg. ved St. 53-94.
*Anna N. Nibe ~ Hans Nilsen Rindom (Palidam)
† 17 Juled 1700 † 1652 + 3-1-1700*
*Jens Palidam, Præst i Thorslev, Ishøj,
† 16-7-1697 i Sol
+ 20-5-1782.*

Laurids Baggesen. † 1606, † 1655. 1650 Raadmand i Ribe. G. m. Mette Jensdatter. † 1615, † 4. Sept. 1659. (Datter af Borgmester Jens Olufsen i Ringkjøbing.) <i>wid Bogler viden by</i>	Ingeborg Lasdatter. Levede endnu 1682. G. m. Claus Glyssing. † før 1682. Raadmand. Borgmester 1685-71.	Ane Lasdatter. Levede endnu 1675. G.1) m. Mads Jacobsen † 1659. Borger i Varde. Søn af Raadmand Jacob Clausen. 2) 1662 med Hans Bennich. Levede endnu 1687. Raadmand 1669-71. Borgmester 1671-72.	Lisbeth Lasdatter. G. m. Mads Jensen Thorsden. Raadmand i Vejle.
--	---	--	---

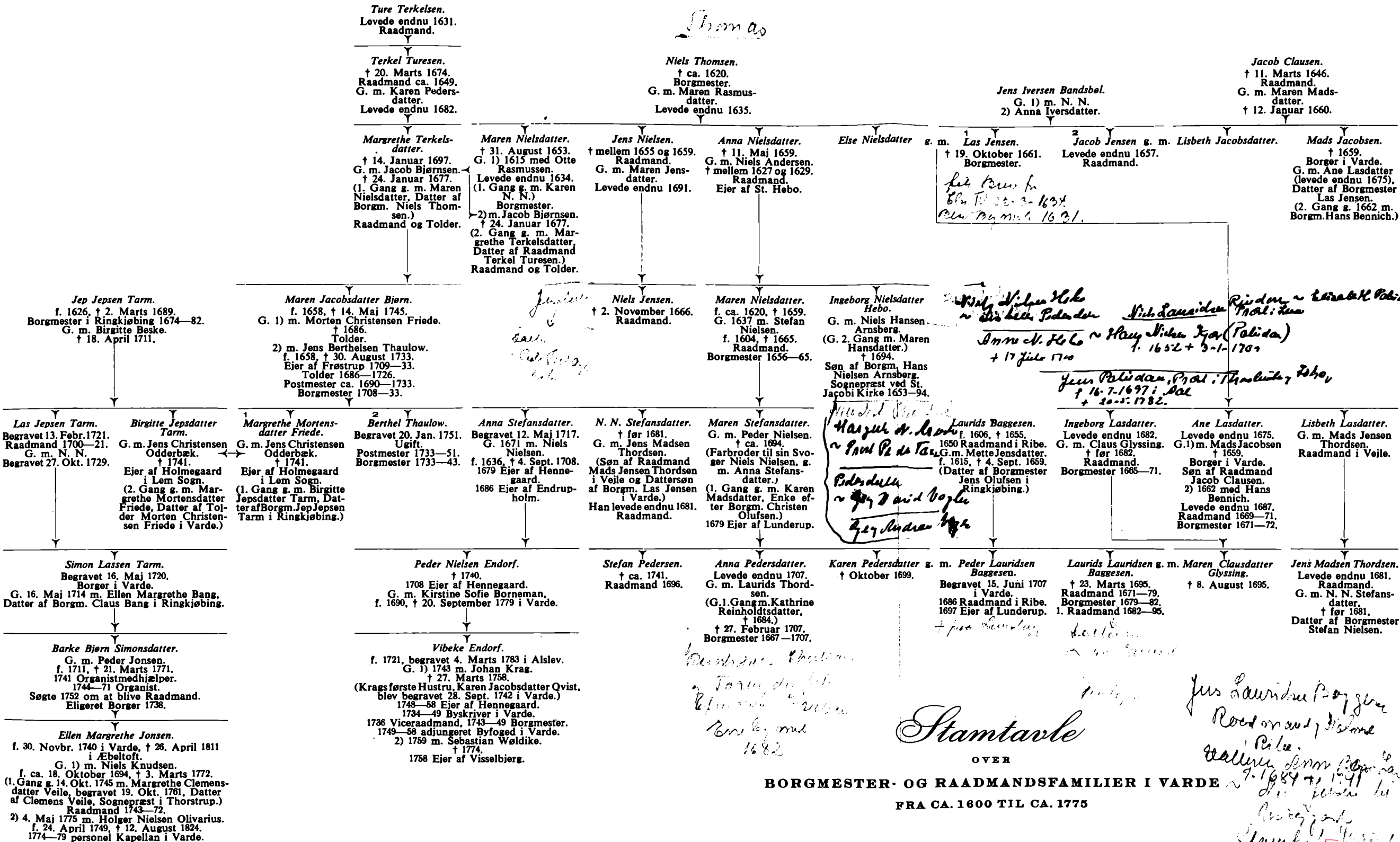
atter g. m. Peder Lauridsen Baggesen. Begravet 15. Juni 1707 i Varde. 1686 Raadmand i Ribe. 1697 Ejer af Lunderup. <i>+ fra Lunderup</i>	Laurids Lauridsen g. m. Maren Clausdatter Glyssing. † 23. Marts 1695. Raadmand 1671-79. Borgmester 1679-82. 1. Raadmand 1682-95. <i>datter</i>	Maren Clausdatter Glyssing. † 8. August 1695.	Jens Madsen Thorsden. Levede endnu 1681. Raadmand. G. m. N. N. Stefans- datter. † før 1681. Datter af Borgmester Stefan Nielsen.
--	--	---	--

Stamtavle

OVER

(1. OG RAADMANDSFAMILIER I VARDE
af RA CA. 1800 TIL CA. 1775
2)

*Jens Lauridsen Baggesen
Raadmand i Ribe
1684 + 1791
datter af Baggesen
i Ribe*

Stamtavle

OVER
BORGMESTER- OG RAADMANDSFAMILIER I VARDE
FRA CA. 1600 TIL CA. 1775

af hvilke Vardes ældste begynder 1643. Disse Protokoller omfatter baade Resultatet af de kommunale Forhandlinger og de Retssager, der har været for Raadstueretten, uden at de to Ting holdes skarpt ude fra hinanden. Hver Aargang begynder med den smukke og trohjertige Indledning: In nomine Jesu!¹⁾ Derimod var *Bysbogen* udelukkende bestemt til de kommunale Forhold. Vardes stammer fra 1639 og er en Afløser af en ældre, nu tabt. Hvad der skulde indføres i den i „Jesu Navn“ og til „Byens Gavn“, siges meget morsomt forrest i Bogen²⁾:

— — — Giv os dertil
 — — — Forsæt vi bede vil
 — — — i denne vor Tid
 — — — Bog at skrive med Flid,
 Ejendom, Jorder, Skyld og Skat,
 ligesom sligt vorder lagt og sat,
 saa ogsaa Borgerskaben Indgang
 eller Contribut og Fjenders Tvang,
 nødvendig eller af Overmagt,
 alt hvis Byen bliver paalagt,
 Restancer hart, som efterstaar,
 ny og gammel fra Aar til Aar,
 skrives skal hos hver Mands Navn,
 Borgmester og Raad til Eftersavn,
 endelig at lade deri finde
 Ret og Sandhed alle Sinde,
 gør nu enhver, deri skal skrive,
 hvad Sandhed er, lader vedblive.

B. RAADET OG RETSPLEJEN

Fra Middelalderen af fandtes der i Købstæderne 2 Domstole, Bytinget og Raadstueretten.

Bytinget beklædtes af Byfogeden med 8 Stokkemænd som Bisiddere; disse sidste deltog dog ikke i Domsafsigelsen.

Raadstueretten bestod af Borgmester og Raad. Før 1682, da Raadet talte 2 Borgmestre og flere Raadmænd, mødte Raadet som Regel ikke in pleno. Paa den anden Side var det yderst sjældent, at kun eet Med-

1) I Jesu Navn.

2) Noget af Papiret er smuldret bort.

lem af Raadet gav Møde.¹⁾ Efter 1682, da Raadet bliver indskrænket i Antal, bliver det Skik, at hele Magistraten giver Møde i Retten.²⁾ Som Bisiddere var der Raadstuemændene. De deltog ikke i Domsafsigtelsen, men fungerede som Vidner paa, hvad der foregik i Retten.³⁾ Oprindeligt var der 8, skiftende for hver Tingdag.⁴⁾ I det 18. Aarhundrede, hvor Borgerskabet kun sparsomt giver Møde paa Raadhuset, bliver det nødvendigt at udnævne de 8 Mænd for et helt Aar ad Gangen, for at man kunde være vis paa at faa tilstrækkelig mange Raadstuemænd, og de forpligtes saa under en Mulkt af 1 Mark til at give Møde hver Torsdag.⁵⁾ Efterhaanden indskrænkes Antallet, og i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede nøjes man med 2.

Der hersker nogen Tvivl om Grænsen mellem Bytinget og Raadstueretten i Købstæderne. Det siges almindeligvis, at det var større Sager, der kom for Raadet.⁶⁾ For Vardes Vedkommende kan man ikke konstatere Rigtigheden heraf. Saa vidt Materialet tillader en at se, er det Smaasager, Raadstueretten beskæftiger sig med. Man kan sige, at Raadet virkede som en Slags Forligskommission og som Handelsret.

Som Eksempel paa det første kan nævnes en Sag fra 1643: *Laurids Sørensen Skrædder* havde levet daarligt med sin Hustru og havde derfor endog maattet prøve et Ophold i Raadstuekælderen; over for Raadet maa han forpligte sig til at leve „ærligt, kristeligt og vel“, med sin Ægtehustru; paa Mandens Begæring lovede Raadet dog, at Hustruen skulde komme til at afgive en tilsvarende Forpligtelse.⁷⁾

Af særlig Interesse er nogle Handelssager, som var for Raadet. Ifølge Forordningen af 7. April 1619 skulde Købmændene i *større* Byer aarligt den 1. Marts vælge en indfødt eller fremmed Købmand, der var bosat i Byen og havde Forstand paa Handel, til *Overkøbmand*. En vis Time hver Dag skulde han være forpligtet til at mægle i Handelssager sammen med 2 andre Købmænd, der udpegedes dertil af de stridende Parter. Ret stor Betydning fik Overkøbmandsinstitutionen ikke, og den bortfaldt i Løbet af Aarhundredet, uden at der er udstedt noget Paabud om dens Ophævelse.⁸⁾

Men det er interessant at se, at selv i det *lille* Varde havde man Overkøbmand. Han blev ganske vist ikke valgt, som Forordningen bød —

1) Eksempler i Rpt. 18. September 1667, 3., 10. og 17. Marts 1669.

2) Raadmand Stefan Pedersen vilde 1720 ikke dømme alene i en Sag angaaende Konsumtionssnyderi, men forlangte, at Borgmesteren og den anden Raadmand ogsaa skulde møde (Rpt. 20. April 1720).

3) Se f. Eks. Rpt. 14. Juli 1669, hvor Magistraten tager de otte Mænd til Vidne paa den drukne Byfoged Oluf Pedersen »Overløb« og »mange uholdige Ord« i Raadstueretten.

4) Saaledes i Rpt. 1667—70.

5) Rpt. 7. Januar 1745.

6) P. Munch I S. 13.

7) Rpt. 9. November 1643.

8) P. Munch I S. 29 og 44.

thi Formalister var den Tids Mennesker ikke — og Benævnelsen Overkøbmand bruges heller ikke; men Institutionens Tilstedeværelse turde dog maaske være et Vidnesbyrd om Vardes tidligere Betydning som Handelsby. Et enkelt Eksempel maa være nok:

Thomas Jensen Ridefoged ladet stævne Mads Pedersen for Regnskab. Mads Pedersen mødte og bød sig i Rette, og voldgav de deres tvistige Sager paa efterskrevne Dannemænd, saa Mads Pedersen tog Terkel Turesen Overkæmner, og Thomas Jensen tog Christen Tarp Raadmand, og tog de samtligen Claus Jacobsen ibidem til Opmand, og hvis forne Dannemænd sluttede eller de fleste og gjorde dennem imellem, skulde holdes uryggeligen uigenkaldt og af dem paa begge Sider upaatalt udi alle Maader.¹⁾

Hen imod Aar 1700 indskrænkedes Magistratens Domsret til Konsumtionssager samt de Sager, der opstod, naar de Kendelser, der i Lavstridigheder og Skiftesager afsagdes af enkelte Magistratsmedlemmer, fandt Modstand.²⁾

BYSKRIVEREN

Til Hjælp ved Byens Styrelse havde Raadet en Række underordnede, Byens Betjente, som de kaldtes.

Vigtigst og højest i Rang var Skriveren, der baade skulde føre Raadstueprotokollen i Raadstueretten og Tingbogen paa Bytinget. Han var altsaa baade *Byskriver* og *Raadstueskriver*. Ogsaa andre Hverv kunde overdrages ham. I 1711 blev Byskriveren i Varde saaledes beskikket til som Delefoged at rejse Tiltale mod dem, der forsømte deres Kirkegang. En enkelt Gang ses endog Byskriveren at have været Raadmand, hvilket ellers er højst ualmindeligt i Jylland.³⁾

Indtægterne i ældre Tid var ret smaa: Del i Bymarken, Bredeeng, hvorpaa der kunde avles $1\frac{1}{2}$ Læs Hø⁴⁾ samt en ringe Pengeløn, 1639 5 Rdl., 1704 7 Rdl., 1752 24 Rdl. Hertil kom saa Sportler for Udskrifter af Retsprotokollerne, Domme, Borgerskabsbreve m. m. Men Folk havde en afgjort Uvillie mod at tage deres Domme og Borgerskab beskreven, som det hed. F. Eks. begærede en Mand, der havde taget Borgerskab i 1665, først Borgerskabsbrevet i 1697.⁵⁾

I 1768 opgør By- og Raadstueskriver samt Hospitalsforstander Rasmus Øllgaard sine samlede Embedsindtægter til 120 Rdl.⁶⁾

1) Rpt. 3. December 1646. Lignende Eksempler 21. Januar og 2. December 1647.

2) P. Munch I S. 94.

3) Mads Christensen Gjellerup var 1631 Raadmand og Byskriver i Varde (Ldt. Db. C 1631 Fol. 458. Jfr. Mackeprang S. 127).

4) Engen var ikke nogen Rettighed for Byskriveren, men overladt ham af Velvillie (Bysb. Fol. 143).

5) Bysb. Fol. 100.

6) V. R. Pk. 219.

VAGTTJENESTE

Borgernes Pligt til at værne deres By er meget gammel, nemlig lige saa gammel som Købstæderne. Denne Pligt var en dobbelt, dels Pligten til om Natten skiftevis at vogte Byen mod Tyve, Sviregaster og ulykkelig Ildsvaade, „den Gud i Naade afvende,“ dels Pligten til i Krigstilsfælde med væbnet Haand at forsvare Staden.

A. VÆGTER OG STADSBUD

Endnu i Viden 1631 indskærpes Borgernes Pligt til skiftevis at holde Vagt om Natten, fra Kl. 9 og til Kl. 2 om Sommeren, Kl. 3 om Vinteren. Men kort derefter er Borgernes Nattevagt blevet afløst af 2 faste, lønnede *Vægtere*. Dagtjenesten forrettedes sædvanlig i Byerne af *Stadsbudene*, der svarer til Politibetjent og Arrestforvarer i vore Dage. Men paa en mærkelig Maade var Dag og Nat blandet sammen i Varde.

I 1642 afskaffede man i Varde den ene af de 2 *Vægtere* og nøjedes for Fremtiden med 1. Men han skulde saa om Natten assisteres af Stadsbudet — der var kun eet Stadsbud i Varde — og sammen skulde de to hver Aften ringe paa Vagt med den store Klokke i St. Jacobi Kirketaarn og raabe Timen Kl. 10, 12 og 2 om Vinteren, men om Sommeren kun Kl. 10 og 12. Til Gengæld skulde *Vægteren* hjælpe Stadsbudet om Dagen ved med Mod og Dristighed at antaste og paa-gribe de halsstarrige. Og endelig skulde de to fungere som Stævningsmænd til Bytinget.¹⁾ Godt, at Varde var saa fredelig en By; thi ellers kunde det nok have knebet med at finde Tid til Søvn.

Det var ingen anset Bestilling at være *Vægter*; men endnu mere foragtet var dog Stadsbudet. Det kunde knibe med at skaffe en *Vægter*. I 1706 forbeholder saaledes en nyantaget *Vægter* sig, at han vil ikke i ringeste Maade forrette Stadsbuds Tjeneste.²⁾ Samtidig ses det, at *Vægterne* som Tillæg til Lønnen havde faaet Retten til Gravkastning. Men det blev dog Borgerne for stift et Stykke, at „et ærligt Lig“ skulde skaffes i Jorden af den samme Mand, der maaske lige havde forrettet en saa uærlig Bestilling som at forrette Eksekutionen paa en Tyv, der skulde miste sin Hud. I 1721 forlanger og faar de derfor Ret til selv at sørge for Gravkastningen, naar blot de betaler *Vægterne* en Kendelse, hvad enten Graven saa blev kastet af *Vægteren* eller af andre.³⁾ Den Poesi, som vi forbinder med *Vægteren*, naar han med tunge Trin stam-

1) Bysb. Fol. 36.

2) Rpt. 14. Januar 1706.

3) Rpt. 18. December 1721.

pede gennem Byens bælgmørke Gader og sang de smukke, gamle Vægtervers, kendte Samtiden ikke noget til.

I Tidens Løb bliver Stadsbud eller Byens Tjener og Vægter det samme. I det følgende bruges derfor kun Benævnelsen Vægter.

Fra 1812 haves en Instruks for Christen Christiansen som „Raadstue- og By-Tjener, Vægter, Tambur, Arrestforvarer eller Fange- saavelsom Fattigfoged.“¹⁾ Vagttjenesten var om Sommeren fra 10 til 4 og om Vinteren fra 9 til 5. Byen var delt i 2 Dele, saa at de 2 Vægtere hver havde sin Del at vogte en Uge igennem, hvorefter der veksledes om. Hver Time skulde de synge Vægterverset og hvad Klokken er *middel-højt* begyndende ved Torvet. Den ene af Vægterne var tillige Tambur. „Til Auktioner og Licitationer, naar han har gaaet Byen om med Trommen, trommes ved det Klokkeslet, samme begyndes paa, sammen fra Byfogedens Bopæl til Stedet, hvor de holdes. Trommer han Slagthøveder eller raaber Kød om, sørger han for, at Byfogeden efter gammel Skik faar Tongen. Inden Tjenestens Antrædelse bør han have lært Trommeslag godt, især Hvirvel.“

Derefter følger der i Instruksen to meget karakteristiske Paragraffer:

„Hver Søn- og Festdags Højmesse og Eftermiddags Katekisation samt Ugeprædikener, Brudevielser og Ligtaler skal han være i Kirkens Stol Nr. 19 og agtpaaagive, om nogen Uorden i Kirken af Mennesker med Højttale, Spadseren etc. eller af Hunde med Gøen og Tummel eller paa Kirkegaarden begaas, som han da ser rettet enten selv eller ved Hjælp enten af Politiet²⁾ eller Byfogeden.“

Det er helt den gamle Tids Anskuelse, der her kommer til Syne. Den anden Paragraf vidner om en ny Tid i Frembrud:

„Ingen maa ham [d: Vægter og Arrestforvarer] eller Familie saadan Fængselsvogtning bebrejde. Sker det, angiver han det for Byfogeden, som da lader de skyldige derfor lovlig tiltale; thi slig Forretning bør ikke i ringeste Maade være eller geraade dem til Vanære eller Forklejnelse.“

Vægteren og Stadsbudet var blevet en „ærlig“ Mand.

Vægterens Løn var 1642 8 Skilling aarlig af hvert Ildhus, at betale med Halvdelen til Pinse og den anden Halvdel til Mikkelsdag. Samtidig havde Stadsbudet en aarlig Løn af 20 Slettedaler.

Efterhaanden steg Lønnen, der hidrørte fra mange forskellige Kilder, ligesom Vægteren i Tidens Løb forenede mange forskellige Bestillinger. Der var først Vægterpengene (1707: 1 Skilling ugentlig af hvert Ild-

1) V. R. Pk. 346.

2) Fra 1784 udnævntes aarligt 2 Politimænd, som de kaldtes. Bestillingen var et borgerligt Ombud.

sted eller i alt 1 Rdl. pr. Uge til Deling mellem de to Vægtere), Løn af Byen (1707: 8 Rdl.), Betaling for Gravkastning (afløst 1721 af en Kendelse paa 1 Mark for et voksent Lig, det halve for et Barn, senere helt bortfalden), Betaling for at foretage Stævninger og lade Trommen røre. Ved Juletid gik Vægteren fra Dør til Dør og indsamlede frivillige Gaver, hvilket endnu fandt Sted i 1819. Af og til flottede Byens velvise Øvrighed sig med et Par Støvler til Vægteren, en Kittel eller en Vadmelskjole, hvad enten den nu var graa med blaa Opslag eller brun. Desuden havde, i alt Fald fra Midten af det 18. Aarhundrede, den ene Vægter fri Bolig paa Raadhuset (1 Værelse!) med Køkken og Rum til Tørv, som Vægterne havde Frihed til at grave paa Byens Hede.

B. BORGERVÆBNING

Mens Borgernes Nattevagt tidligt blev afløst af faste Vægtere, holdt det borgerlige Militær, Borgervæbningen, sig længe.

Men meget vides ikke herom fra Varde ud over, at det har eksisteret.¹⁾ I Fredstid sygnede det hen. Naar Krigen stod for Døren, blev der pustet nyt Liv i det.

Fra 1700 vides det tilfældigt, at Styrken i Varde bestod af 129 Mand, der var bevæbnet med 58 Geværer, 68 Kaarder og 11 Piker²⁾ — farlige har de næppe været.

I den lange Fredsperiode fra 1720 til 1801 forsvandt Borgervæbningen i mange Byer; men de krigeriske Begivenheder i Begyndelsen af det ny Aarhundrede fremkaldte et kgl. Reskript om Borgervæbningens Genoprettelse i alle Købstæder.

Korpset deltes i 2 Afdelinger. 1. Afdeling skulde bestaa af alle vaabenføre Borgere og sørge for Råd og Orden i Købstaden. 2. Afdeling kom til at bestaa af de Indvaanere, der ikke havde taget Borgerskab, og skulde i givet Tilfælde anvendes mod fjendtlig Styrker.

Officerer og Underofficerer udtoges blandt Borgerne. Øvelserne indskrænkede sig til nogle faa Søndage i Sommerhalvaaret. Udrustningen bestod af Gevær, Patrontaske, Bajonet og Sidegevær. Vaaben skulde anskaffes af Byen, for saa vidt Borgerne ikke selv kunde bekoste dem, og de skulde gemmes paa Raadhuset.

Ogsaa Varde, der efter Stiftamtmandens Mening paa Grund af sin Beliggenhed var særlig udsat for Overfald i Krigstider, fik sin Borgervæbning³⁾

1) Se S. 20 og 27.

2) V. R. Pk. 218.

3) Om denne se Raadstuekopibogen 1790—1817 Fol. 162—63, Rpt. 16. Marts og 7. Juli 1801, V. R. Pk. 346.

Der viste sig i Begyndelsen stor Interesse for denne. Købmand *Schultz* paa Torvet (Nr. 4) mente sig som kgl. beskikket Strandingskommissær egentlig fritaget, men som gammel Militær tilbød han „desuagtet frivillig at gøre Tjeneste for det første, indtil Danmark for Fjendtlighed bliver sikker, paa det Vilkaar da at erholde sin Afsked, ifald han skulde forlange den.“ Og Købmand *Landrup* i Kræmmergade (Nr. 4) erklærede, „at han formedelst Svaghed i det ene Laar finder sig uduelig, men var særdeles villig i det Tilfælde, at Øvelsen og Forsvaret skefe til Hest“!

En Del Borgere ejede selv Geværer; men da de var af forskellig Kaliber og befrygtedes at være af saa slet Beskaffenhed, at det vilde være farligt at staa i Geled ved Siden af, foran eller bag den, som førte dem, blev det besluttet at ansøge Regeringen om at overlade Byen de fornødne Vaaben.

Stadskaptajn blev Købmand *Landrup* og til Borgerløjtnanter udnævntes Købmændene *Niels Thorsen*, *Bruun*, *Schultz*, *Westesen* og Prokurator *Nørup*.

Spørgsmaalet om Uniformen har ikke været det, der optog Borgerne mindst. For Officerernes Vedkommende blev det en mørkeblaa Kjole med karmoisinrøde Opslag og Krave, gult Underfoder og Underklæder, Kokarde som Kjolen indvendig og Sabel. Underofficerer og de fleste andre fik mørkeblaa Trøjer og lange gule Benklæder.

Løjtnant v. *Nideros* af 3. Jydske Infanteriregiment synes at have virket som Instruktør for Borgervæbningen baade i Varde og i Ribe, og omsider var Korpset da naaet saa vidt, at det den 7. Juli 1801 kunde fremvise sin Eksercits paa Byfoged Fogtmans Mark, der hvor nu den gamle Kirkegaard ligger. Honoratiores var anbragt i Telte, og mange andre med dem beundrede Borgernes Manøvrer og skinnende Uniformer.

En Fane, der nu hænger paa Varde Museum, var bekostet af Byfoged *Fogtmans*, Byskriver *H. W. Øllgaards*, Landvæsenkommissær *Kampmanns*, Borgerkaptajn *Landrups* og Løjtnant *Schultz's* Koner og blev ved denne Lejlighed indviet ved, at Sømmene blev slaæet i af Kammerherre *Rosenørn-Teilmann* til Nørholm „som Byens varme Velynder“, Stiftamtmand, Kammerherre *Moltke*, Løjtnant v. *Nideros*, Byfogeden og samtlige Borgerofficerer. Stiftamtmanden holdt en smuk Tale, og der blev raabt Leve 3 Gange for Kongen og hans Søn under 3 Gange 3 Kanonsalver.

Det har været en stor Dag for de brave Vardeborgere. Men da Glæden over de farvestraalende Uniformer havde givet Plads for Ærgrelsen over Ulejligheden med Manøvrerne om Søndagen, kom det til at knibe en Del for Officererne at haandhæve Disciplinen i den nyoprettede

Borgervæbning. Borgerne tog ikke Sagen højtideligt nok. De begyndte at udeblive fra Øvelserne, ja en, *Anders Thorbøl*, drev det til at møde til Eksercits i Tøfler, en Del var opsætsige.

Den 28. Oktober 1805 maatte derfor 10 Borgere møde paa Raadstuen for den højtidelige borgerlige Krigsret bestaaende foruden af Byfogeden, Kancelliraad *Fogtman*, af Stadskaptajn, Købmand *Niels Thorsen* (der havde afløst Landrup) og Borgerløjtnanterne Købmand *Knud Westesen* og Prokurator *Rasmus Hansen*.

Borgerofficer.
(Vardø Museum.)

Otte af de anklagede var skikkelige og gik ind paa at afgøre Sagen i Mindelighed med at betale en Bøde paa 2 til 4 Mark til de fattige. Men de to mest genstridige vilde ikke gaa ind paa en mindelig Ordning. Det var Hattemager *Carl Frederik Rosenvold* og *Niels Hermansen*.

Det var ikke første Gang, *Rosenvold* stod for Krigsretten. Allerede 29. September 1804 var han blevet dømt for Udeblivelse. Den 13. Oktober 1805 udeblev han atter og var oven i Købet i Øvelsestiden gaet rundt paa Gaden. Efter ny Tilsigelse indfandt han sig ganske vist den 20. Oktober, men gav sig til at „ræsonnere“ over andres Udeblivelse: Naar en Løjtnant kunde leje en anden for sig, vilde han lade sin Karl komme, der var lige saa god i Eksercits som han. — En Underofficer, *Christen Jensen Møller*, sagde da til nogle, der havde ræsonneret, at det var bedre, de gjorde, hvad de blev kommanderet til, end at trække ud og tage

mod deres 24, hvortil *Rosenvold* svarede, at naar han maatte give 24 igen, saa var han villig til at modtage de 24. Herved havde *Rosenvold* efter Krigsrettens Mening ytret Villie til at slaa, om ham tildeltes Slag, der altfor meget sigter til at svække Subordinationen.

*Politikorpset (Borgervæbningen) foran Lundpavillonen 1903.
(Fotografi paa Varde Museum.)*

Niels Hermansen var ligesom *Rosenvold* udeblevet den 13. Oktober 1805, men mødt den 20. Oktober. Han havde den Dag temmelig højroftet ytret, at andre af Borgerskabet kunde lige saa godt være Officerer som de udnævnte. Desuden stod *Niels Hermansen*, som var anbragt i bageste Geled, ikke rigtigt paa Benene. Løjtnant *Warthoe* havde da sagt til ham: „Se, hvor han staar, kloge Thomas!“ og spurgt, hvorfor han ikke svarede. Derefter havde *Niels* svaret, at han var ikke vant til at staa i bageste Geled, og at Løjtnanten maatte lære ham det, hvis han vilde have det anderledes. Herefter havde *Warthoe* kaldt *Niels* for et Slubhovede eller en grov Slubbært.

I Dommen udtalte Krigsretten, at naar Reglementet siger, at de foresattes Befalinger i Tjenesten skal udføres uden Indvending, saa har de begge vist sig opsætsige, og de har begge forsømt den 13. og *Rosenvold* flere Gange. „Uden Muk burde de have fulgt Kommando og kunde, ifald de fandt sig forurettet, have henvendt sig til Korpsets Chef.“ Efter Reglementet idømtes de efter deres Formuesomstændigheder, *Rosenvold* 2 Rdl., *Hermansen* 1 Rdl. i Mulkt. Hver af dem skulde desuden betale 2 Rdl. 12 Sk. i Sagsomkostninger.

Korpset bestod i 1806 af 90 i første og 33 i anden Afdeling (Under-officererne medregnet) foruden 4 ved Musikken og 1 Tambur, 1 Kaptajn som Chef, 4 Løjtnanter og 1 Fændrik.¹⁾ —

Efter Napoleonskrigenes Ophør tabte Interessen for Borgervæbningen sig hurtigt, og i 1824 ophævedes Korpset. I 1848 genopstod det for en kort Tid.

I 1802 var der af Borgervæbningens første Afdeling blevet dannet en Brandvagt. Da Borgervæbningen i 1824 ophævedes, blev Brandvagten eller Politikorpset ved at bestaa. Det kaldtes hyppigt Borgervæbningen og talte en Kaptajn og 26 andre uniformerede Mand. I Tilfælde af Brand kunde Politiet rekvirere det til Hjælp ved Afspærring. Det afholdt aarligt en festlig Skydning i Lunden og bestod til ind i vort Aarhundrede.

KÆMNER- OG REGNSKABSVÆSEN

Byens Regnskaber førtes af Kæmneren eller Kæmnerne; thi hyppigt havde selv Smaabyer to. Ifølge Forordningen af 7. April 1619 skulde Kæmneren eller Kæmnerne udnævnes hvert Aar den 2. Januar af Borgmester og Raad „iblandt de fornemste Borgere“. Heri ligger formodentlig, at Kæmneren skulde være en Mand uden for Raadet.

I Varde var der i en Del af det 17. Aarhundrede 2 Regnskabsførere; men Reglerne for deres Udnævnelse overholdtes ikke. I alt Fald er der intet Spor af den aarlige Udnævnelse. I 1640 blev *Terkel Turesen* af Lensmanden befalet at være *Overkæmner*.²⁾ Ca. 1649 blev han Raadmand.³⁾ Ikke desto mindre vedblev han endnu i adskillige Aar med at føre Regnskaberne.⁴⁾ Men samtidig førte ogsaa Borgmester *Hans Nielsen* Byregnskaber⁵⁾, uden at det ses, hvordan Forholdet var mellem de to Regnskabsførere.

Endnu i 1675 var en Raadmand Kæmner. Men derefter ophører den gamle Skik, at det er et Medlem af Raadet, der er Kæmner⁶⁾, en Skik, der i Varde kan spores tilbage til 1563.⁷⁾ I 1690 er en Mand uden for Raadet Overkæmner⁸⁾, og dermed er Kæmneriet i Varde blevet et borgerligt Ombud.

1) Begtrup S. 191.

2) Forrest i Bysbogen.

3) Nævnes første Gang som Raadmand i Rpt. 12. April 1649.

4) I alt Fald endnu 1662 (J. S. 2. R. 4. B. S. 507).

5) Begyndte ca. 1635 (J. S. 2. R. 4. B. S. 286), førte endnu Regnskabet 1652 (S. 492).

6) Undtagelsesvis var dog Raadmand Stefan Pedersen Overkæmner 1697—98 (Rpt. 10. Februar 1718).

7) Søren Christensen nævnes 1555 som Raadmand, 1563 er han Byens Kæmner (V. R. Pk. 344).

8) I 1669 bruges Benævnelsen Pengemester (Bysb. Fol. 143).

Ikke enhver kunde bruges til Overkæmner. Det kunde tit være svært nok i en lille By at finde en Mand, der var tilstrækkelig skrive- og regnskabskyndig til at kunne føre Byens Regnskaber. Overkæmnerne blev derfor som Regel taget fra de højere Lag af Borgerskabet, hvis forholdsvis udstrakte Handel var en Borgen for, at de formaaede at føre et Regnskab, altsaa de Kredse, hvorfra ogsaa Raadet rekrutteredes. Overkæmnerbestillingen var en Forskole for dem, der begærede en Raadmandspost, paa samme Maade som i vore Dage Arbejdet i Ligningskommissionen er en anbefaling for en Mand til Byraadet.¹⁾ Og havde Raadet først fundet en duelig Overkæmner, der var villig til at paatage sig Byrden, holdt det paa ham og udnævnte ham Aar efter Aar paa ny til at fortsætte Bestillingen. Saaledes var *Matthias Jepsen Borch* Overkæmner 1704—15. Men saa klagede 28 Borgere og Indvaanere i Varde; de ønskede, at Overkæmneren ikke skulde fungere længere end 2—3 Aar, og ligeledes ønskede de Omveksling af Underkæmnerne. Magistraten svarede, at den havde formaaet *Matthias Borch* til i saa lang Tid at paatage sig Overkæmnerbestillingen paa Grund af hans gode Regnskabsførelse og for at befri Borgerskabet for Besværet, og da Underkæmnerne havde forrettet deres Hverv upaaklageligt og ikke havde modsat sig at fortsætte, var de stadig blevet udnævnt paa ny. Da Borgerne ikke havde forstaaet dette, skulde en af Klagerne til Nytaar 1716 faa Overkæmnerbestillingen overdraget og to af de andre blive udnævnt til Underkæmnerne.²⁾ Det skete ogsaa. *Niels Christensen Jonsen* blev Overkæmner (og to af de andre Klager Underkæmner). I 1717 blev han udnævnt til at fortsætte endnu et Aar; men derefter blev han ogsaa entlediget efter egen Begæring. Han havde faaet nok!

Paa Grund af Vanskeligheden ved hvert Aar at finde en ny duelig Mand til Overkæmner ophævedes 1793 Overkæmnerbestillingen som et borgerligt Ombud, og Varde fik en fast Overkæmner.

Overkæmnerens Hverv var først og fremmest at oppebære Skatter og andre Afgifter, føre Regnskab over dem, foretage Udpantning hos Restanter ved Underkæmnerne og de to Pantemænd, der udnævntes aarligt til at fungere som Vidner ved Udpantninger. Endvidere skulde han sørge for Vedligeholdelse af Byens Veje og om fornødent lade Borgerne tilsige til Arbejde paa dem. Han skulde derfor holde Bog over Borgernes Pligtarbejde „og vedblive i uafbrudt Orden fra Mand til Mand, saaledes at ingen forbigaas, som til personel Tynge er pligtige.“ Han antog Markmand og Byhyrder og havde Opsigt med Broen, Raadhuset og Byens

1) *Las Jepsen Tarm*: Overkæmner 1690—92, Raadmand 1700; *Søren Øllgaard*: Overkæmner 1727—28, Raadmand 1728; *Hans Wolff*: Overkæmner 1740—41, Raadmand 1743.

2) Rpt. 1710—38 Fol. 48—49.

øvrige Ejendomme, særlig Hederne, at ingen fremmede benyttede sig af dem. I det hele taget havde han det almindelige Tilsyn med Videns Overholdelse og havde derfor ogsaa sammen med Underkæmnerne Del i de Bøder, som Overtrædere af Viden blev idømt.

Skønt Overkæmnerbestillingen indtil 1793 var et borgerligt Ombud, var der dog tillagt Overkæmneren et lille Vederlag for hans Arbejde. I 1660'erne havde Overkæmneren Engen Skidenhals mod en lille Pengeafgift. I det 18. Aarhundredes første Halvdel fik Overkæmneren 4 Rdl. om Aaret, 1772 var det steget til 6 Rdl. I 1793 var Vederlaget 18 Rdl. (foruden Del i Bøderne for Forseelser mod Viden). I 1860 var Kæmnerlønnen i Varde 100 Rdl.¹⁾

Som Hjælpere havde Overkæmneren *Underkæmnere* eller Skatmestre.²⁾ Der synes oprindeligt at være blevet udnævnt Skatmestre til at opkræve hver enkelt Skat; men i sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede gaar man over til at udnævne Underkæmnere for et Aar ad Gangen.

Der var 2 Underkæmnere. Deres Pligt til at indkræve Skatter synes at være ophørt i det 18. Aarhundrede, hvorimod de i Aarhundredets første Halvdel deltog i Skatteligningen sammen med Takserborgerne. Men deres Hovedopgave var at hjælpe Overkæmneren med at paase Videns Overholdelse, særlig i alt hvad der angik Bymarken, hvorfor det ogsaa i det 17. Aarhundrede var en af Underkæmnerne, der paa Byens Vegne rejste Sag, naar dens Bestemmelser blev overtraadt.

En ejendommelig Pligt paalaa helt til Midten af det 18. Aarhundrede Underkæmnerne, nemlig den at have Byens to Tyre paa Græs, hvorfor de nød nogle smaa Engstykker og 2 Rdl. hver aarlig. Da Tyreholdet derefter bortliciteredes, beholdt Underkæmnerne dog deres Pengevederlag, skønt Bestillingen var et borgerligt Ombud.

Som Medhjælpere for Overkæmneren maa ogsaa nævnes *Rodemestrene*. Varde var delt i 4 Roder med en Rodemester i hver. Deres Hverv bestod i at tilsige Roderne til Raadstuemøde og til pligtmæssigt Arbejde for Byen paa Veje og Broer etc. Desuden skulde de i Tilfælde af Brand dirigere Vandtilførslen til Brandstedet.

Da den aarlige Skiften af Rodemestrene let kunde skabe Forvirring i Tilfælde af Brand, blev Rodemesterbestillingen fast fra Nytaar 1812 og Rodemestrene udelukkende knyttet til Brandvæsenet, medens Underkæmnerne overtog Rodemestrenes tidligere Pligter med Tilsigelse af Borgerskabet mod en Forhøjelse af deres aarlige Vederlag til 4 Rdl. til hver.

1) »Vesterjydsk Avis« 25. September 1859.

2) I alt Fald indtil 1681 bruges Benævnelsen »Kæmner og Skatmester« eller blot »Kæmner«. Senere bruges kun Benævnelsen »Underkæmner«.

Byens *Regnskab* skulde ifølge Forordningen af 7. April 1619, der er skelsættende i den danske Købstadlovgivning, aflægges hvert Aar i første Halvdel af Januar Maaned af det foregaaende Aars Kæmner i Nærværelse af Lensmanden, 2 af Lensmanden dertil udnævnte Raadmænd samt nogle Borgere (om hvis Udpegning der intet siges). Disse Personer skulde saa gennemgaa Regnskabet og antegne eventuelle Fejl og Mangler.

Disse Regler overholdtes kun daarligt.

Lensmandens Deltagelse i Revisionen er der i Varde overhovedet intet Spor af. Regnskabsaflæggelsen foregik her i det 17. Aarhundrede for Borgmestre og Raad og nogle Borgere, 1646 nævnes f. Eks. 12¹⁾, i 1670 6.²⁾ I det 18. Aarhundredes første Halvdel blev Regnskabet revideret af 4 Revisionsborgere og derefter approberet af Magistraten. Efter Indførelsen af eligerede Borgere i 1738 blev det dem, der reviderede Regnskaberne.

Heller ikke Bestemmelsen om den *aarlige* Revision overholdtes. I Aarevis kunde Regnskaberne hobe sig op uden at blive revideret. I 1648 laa Terkel Turesens Regnskaber saaledes uden at være revideret helt fra 1640.³⁾ Med Tiden bedredes dette. Men endnu i 1711 maatte man dog revidere 3 Aars Regnskaber paa een Gang.⁴⁾ Og godt blev Regnskabsvæsenet først i Slutningen af det 18. Aarhundrede. I 1772 fik Varde sin første Overkæmnerinstruks, og fra 1773 forlangte Rentekammeret for Fremtiden Byregnskaberne tilsendt. Det hjalp!

FINANSVÆSEN

De Beløb, der figurerede paa Regnskaberne, var i Fredstid rørende smaa, saa smaa, at ikke den mindste Landkommunes Budget i vore Dage kan fremvise saa ubetydelige Beløb. Endnu i 1772 balancerede f. Eks. Vardes Kæmnerregnskab med en Indtægt paa 365 Rdl. 59 Sk. og en Udgift paa 311 Rdl. 71 Sk.

A. UDGIFTER

Paa Udgiftssiden slaar det en straks, at de tyngende Udgifter til social Forsorg og til Skolevæsenet, som i vore Dage belaster enhver Kommunes Budget, næsten ganske mangler. Fattigvæsenet var i det væsentlige baseret paa den private Godgørenhed. Og først ved Midten af det 18. Aar-

1) Rpt. 25. Juni 1646.

2) Rpt. 19. Januar 1670.

3) Rpt. 3. Februar 1648.

4) Rpt. 5. Februar 1711.

hundrede fik Varde nogenlunde Orden i det danske Skolevæsen; men de 10—14 Rdl., der foreløbig blev tillagt Skoleholderen aarligt, foruden fri Bolig og „Frihed for alle Byens Tyngder og Indkvartering“ skulde ikke gøre Byen fattig.

Hvor smaa Beløb man regnede med, ses bedst af følgende Overslag over Vardes visse Udgifter 1685:

Landsdommernes aarlige Penge til Landstingsrider efter kgl. Majestæts Brev og Borgmester og Raads Forskrivning	10 Rdl.	„	Mk.
Orgemesteren	30	-	„ -
Klokkeren efter Bestalling	24	-	„ -
Smørelse til Klokkerne	„	-	4 -
Stadstjenernes Løn	17	-	2 -
Raadstueskriveren	4	-	„ -
Markmandens Løn	3	-	„ -
Hyrdernes Husleje	Ikke anført. ¹⁾		

Byens Udgifter falder i gammel Tid naturligt i 3 Grupper, nemlig Bidrag 1) til Staten, 2) til Byens Administration og 3) til Stadens Bygning.

Den ældste Afgift til Staten er den allerede omtalte Byskat.²⁾ Den var ganske lille. Men i Tidens Løb mangedobledes Statsskatterne. I 1794 opregnes følgende: Ekstraskatten (1 Rdl. for hver Person over 12 Aar), Rangskat, Embedsskatten (af Indkomster paa 300—350 Rdl. — 6 0/0; 150—200 Rdl. — 3 0/0; 100—150 Rdl. — 2 0/0), Procentskat (24 Sk. af hver 100 Rdl., som stod i fast Pant med tinglæst Obligation), Tjenestekarleskat (4 Mk. af hver Tjenestekarl mellem 20 og 36 Aar), Brandhjælp penge (10 Sk. af hver 100 Rdl. Brandforsikringssum), Delinkventskat (til Delinkventers Underholdning og Transport m. v.) og Indkvarteringshjælpskat til de Byer, der havde Indkvartering.³⁾ Hertil kom saa i det 17. Aarhundrede Indkvartering af Lensmanden i Ribe og Kørsel for ham.⁴⁾

Udgifterne til Byens Administration omfattede især Løn til Byens Betsjente, Rejser i Byens Ærinde⁵⁾ og „Foræringer“ d. Bestikkelser, særlig i Krigstid.⁶⁾

1) Bysb. Fol. 7.

2) Se S. 19.

3) Raadstuekopibog 1790—1817 Fol. 135.

4) Se f. Eks. J. S. 2. R. 4. B. S. 321 og 333. — Kgl. Majestæts Ridefoged Peder Byrge- sen udtog 14. September 1643 Borgmester Hans Nielsens Hus og Anna Nielsdatter Hebos Hus til stede af forblive »Lossemønter« for Danmarks Riges Raad, naar de ankommer til Varde, hvorfor de skulde være forskaanet for al anden Indkvartering. (Rpt.)

5) Se f. Eks. J. S. 2. R. 4. B. S. 303—5 og 336—38.

6) F. Eks. J. S. 2. R. 4. B. S. 327.

Udgifterne til Stadens Bygning var temmelig smaa i Varde. De største Summer slutte Raadhuset og i ældre Tid Vandmøllen. Reparationer paa Broen skulde i Regelen betaales af Broforpagteren og blev saa ved Forpagtningstidens Udløb trukket fra Forpagtningssummen. Portene var kun Bomme eller Trælaager, som det ikke kostede mange Skilling at holde vedlige. Paa Volden ses Byen overhovedet intet at have ofret, og Aaen og Havnen kostede heller ikke Byen noget før hen mod Aar 1800. Gadebrolægningen maatte Grundejerne selv sørge for undtagen ved Portene og paa andre offentlige Steder som Torvet, hvor Brolægningen vedligeholdtes af Byen. Og hvad Brandvæsenet angaar, lignedes Udgifter til Anskaffelse af Brandredskaber simpelthen som en særlig Skat paa Borgerne.

B. INDTÆGTER

Gaar man over til Indtægtssiden, vil man se, at kommunale Skatter ikke spillede nogen større Rolle. Den vigtigste var „Betjeterskatten“, der anvendtes til at lønne Organisten, Klokkeren, Over- og Underkæmnerne, Markmanden, Hyrderne, Vægter og Stadsbud samt fra Midten af det 18. Aarhundrede ogsaa Skoleholderen.

Langt vigtigere var Indtægten af faste Ejendomme, særlig Leje af Byens Enge. Mens Betjeterskatten ikke indbragte 100 Rdl., beløb Englejen sig f. Eks. i 1640 til 328 Rdl.¹⁾ Af andre Indtægter af fast Ejendom maa nævnes Jordskyld²⁾ og Landgilde af Teglladen, der 1772 udgjorde henholdsvis 1 og 2 $\frac{1}{2}$ Rdl., samt Jordskyld af forskellige andre Grunde, f. Eks. den Grund, Vejmøllen stod paa (2 Rdl.).

Endelig kan nævnes Stædepenge : en Afgift af fremmede for at have Stæde paa Varde Torv. Denne Afgift bortforpagtedes og indbragte i første Halvdel af det 18. Aarhundrede gennemsnitlig godt en Snes Daler om Aaret.

Kassebeholdning var der i ældre Tid ikke noget, der hed. Kom der store uforudsete Udgifter som f. Eks. under de store Krige i det 17. Aarhundrede, maatte Kæmneren foreløbig skyde til af sin egen Lomme, hvorved der kunde fremkomme en uhyggelig Sammenrodning af offentlige og private Pengesager. Eller det kunde ske, at de nødvendige Penge blev laant af en eller et Par særlig velhavende Mænd.³⁾

Der vistes stor Sparsommelighed i den kommunale Husholdning,

1) Bysb. Fol. 26—27.

2) Jordskyld er Afgift af en Grund, der egentlig tilhører Byen, men hvis Brugsret varigt er overladt til en anden.

3) Se S. 33—34.

men undertiden paa urette Maade. Det var saaledes ikke god Økonomi, naar Byens vise Fædre udlagde værdifulde Engstrækninger til Borgmester *Stefan Nielsens* Arvinger for at skaane Byen for Skattepaalæg. Og skønt Borgerne i de følgende Aar ofte maatte beklage Engenes Tab, gjorde Magistraten sig faa Aar efter skyldig i den samme Uklogskab, da Klokkeren *Thomas Nielsen* klagede over ikke at have faaet Løn i en 6 Aars Tid og derfor fik udlagt Vester Skibskrog Eng, som bestod af 6 Dages Slet, i Betaling.¹⁾

Først i Slutningen af det 18. Aarhundrede ses Varde at have sørget for at have en Kassebeholdning, der i 1778 udgjorde 173 Rdl. og 1785 endog 546 Rdl. Da Byen samtidig kun havde en Gæld paa 100 Rdl., der oven i Købet blev betalt tilbage paa denne Tid²⁾, maa Byens offentlige Pengesager siges at have staaet paa en god Fod.

MENIGHEDENS DELTAGELSE I STYRELSEN

Det var Magistraten, der regerede Byen. Dog havde de menige Borgere ogsaa paa forskellig Maade Del i Styrelsen. Det er blot vanskeligt at sige, hvor meget det betød.

Deltagelsen var af dobbelt Art. Dels optraadte Menigheden in pleno, dels repræsenteredes Menigheden af et Udvalg.

Den samlede Menigheds Deltagelse i Byens Styrelse foregik paa Raadstuemøderne. Interessen for disse og for, hvad der foregik der, synes at have været ret ringe. Til Raadstuemøde ²/₁₀ 1710 var f. Eks. hele Borger-skabet indkaldt; der mødte 4! Den 18. November 1713 mødte der kun 2 og ligesaa ²⁴/₇ 1721. Dog kunde Deltagelsen være meget betydelig, naar vigtige økonomiske Spørgsmaal stod paa Dagsordenen. Saaledes var paa Raadstuemødet 20. Marts 1796, hvor der skulde tages Bestemmelse om Fællesskabets Ophør, ikke mindre end 109 Brandnumre repræsenteret.

Paa Raadstuemøderne kunde alle give Møde. Naar Sagen drejede sig om Landbrugsspørgsmaal, hvor alle Borgerne var sagkyndige eller i alt Fald mente at være det, havde de sikkert deres store Betydning, og man ser i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede, hvordan gamle og nye Anskuelser om Landbrugsmetoder brydes paa disse Møder. Men der ud over har den jævne Borger næppe forstået at gøre sig gældende over for Deres Velvisheder. Som Regel har de taget til Efterretning, hvad Borgmester og Raad fandt for godt.

1) V. R. Pk. 344. Rpt. 8. November 1695.

2) V. R. Pk. 220.

Virkelig og varig Indflydelse øvedes derimod over for Magistraten af *Borgerudvalg*, der havde forskellig Form til de forskellige Tider og efter de forskellige Formaal.

Omkring Aar 1600 træffes i en Række Byer, særlig jydsk, en Art Borgerrepræsentation, „*de fireogtyve Mænd*“. Tallet 24 skal ikke tages helt bogstaveligt. Der kunde være flere eller færre; men „*de fireogtyve*“ var det almindelige Antal og den gængse Benævnelse. Omfanget af deres Beføjelser var ikke nøje afgrænset, men forskelligt i de forskellige Byer. I Almindelighed kan man dog sige, at de var Magistratens Raadgivere med særlig Indflydelse paa Byens Pengevæsen. Heller ikke Maaden, hvorpaa de blev udmeldt, var ens. Oftest blev de udmeldt, hver Gang man havde Brug for dem. Men, som Mackeprang siger i sin Bog om dansk Købstadstyrelse, „da Kredsen af brugbare Æmner ikke var overvættens stor, fulgte heraf naturlig, at de samme Personer hyppig kom til at figurere paa Listerne, hvorved disse faar et vist konstant Præg, uden at der dog kan være Tale om, at de 24 Mand udgjorde nogen fast Korporation.“ En saadan fandtes ifølge Mackeprang omkring 1600 næppe andre Steder end i Ribe, Randers og Flensborg.¹⁾

Ogsaa Varde havde sit Borgerudvalg. Det træffes første Gang 1610, da der fra hver Købstad blev indkaldt 1 eller 2 Borgmestre, 2 Raadmænd og 4 Borgere til Hyldning af Tronfølgeren. Udnævnelsen skete da i Varde som i saa mange andre Byer ved Hjælp af et 24 Mands Nævn sammensat baade af Borgere og Øvrighedspersoner, der befuldmægtigede de deputerede.²⁾

I 1629 underskrev de 24 Mænd med Borgmester og Raad en Supplikats (o: Andragende).³⁾

Et 24 Mands Nævn forekommer atter 1630, da Raadet i de 24 Mænds Nærværelse skulde forhøre Borgmester Otte Rasmussens Regnskab over, hvad han havde udlagt i Fejdens Tid.⁴⁾

I 1631 deltager de 24 Mænd i Udstedelsen af Vardes Videbrev.⁵⁾

I Aarene 1640—43 inclusive ses Skatten at være blevet lagt af 24 Mænd.⁶⁾

I 1651 begærer Borgmester og Raad Betænkning angaaende Varde Vandmølle af 24 Mænd, som derefter „med Menigheden udgik udi

1) Mackeprang S. 181—82.

2) Mackeprang S. 280—81.

3) J. S. 2. R. 4. B. S. 131.

4) Ldt. Db. C 1631 Fol. 276.

5) Bjerge og Sæogaard: »Danske Vider og Vedtægter« 2. B. S. 567. — I J. S. 1. R. 6. B. S. 248 kaldes de 24 Mænd, der nævnes i Viden, »Aars-Borgere«; men i Originalen staar der blot »Borgere«.

6) Bysb. Fol. 20, 29, 37 og 45.

Gaarden, som Raadhus holdtes, dennem derom at beraade" og saa atter kom ind sammen med Borgerskabet og foreslog Møllen nedlagt.¹⁾

Men der ud over er de 24 Mænd ikke fundet omtalt i Varde. Som man ser, var det hovedsagelig økonomiske Spørgsmaal, de 24 beskæftigede sig med. Hvorledes de udmeldtes, vides ikke. Kun 1651 ses de at være udnævnt for Tilfældet.

Nu er der det mærkelige, at Varde i Krigens Tid, i 1628, synes at have haft *et fast Borgerudvalg paa 12 Mænd*. De omtales første Gang i en Retssag 19. Juni 1628 som „de tolv betroede Dannemænd“, „som Borgemestere og Raad havde tagen til dennem Byens Gavn og Bedste at vide.“ Efter at Sagen, der drejede sig om Betalingen af Byens Gæld til Maren Rasmusdatter²⁾, var blevet afgjort ved et Stokkenævn paa 24 Mænd, „takkede de Dannemænd Borgemester og Raad samt de 12 Dannemænd godt, at de udi saa Maade havde anset Borgernes Lejlighed.“³⁾ Den 28. August samme Aar forekommer i et Raadstuevidne om Otte Rasmussens og Rasmus Gjellerups Tilgodehavende²⁾ „de Dannemænd af Raadmændene, som endda var beholden — — — og de andre Dannemænd, som de havde betroet med dennem at vide Byens Gavn og Bedste.“⁴⁾ Og endelig nævnes 26. Oktober „Borgemester og Raad og de 12 Mænd.“⁵⁾

Navnene, der nævnes 19. Juni og 28. August, viser, at det er de samme, der er Tale om. (26. Oktober nævnes ingen Navne). Og de ovenfor citerede Udtryk, der anvendes om dem, tyder afgjort paa, at der her er Tale om et fast Udvalg, som Borgmester og Raad havde skabt, maaske paa Grund af de urolige Tider. Det er taget fra Byens øverste Lag. To af Medlemmerne, *Las Jensen* og *Hans Nielsen Arnsberg*, blev saaledes senere Borgmestre, en, *Mads Gjellerup*, blev Raadmand og Byskriver og en, *Daniel Philipsen*, Raadmand og senere Byfoged.

At klare Forholdet mellem dette 12 Mands Udvalg og det tidligere omtalte 24 Mands tillader Kilderne ikke. Dog kan det bemærkes, at i 1631 træffes 5 af de 12 Mænd iblandt de 24, der forekommer i Viden, medens 4 af de øvrige nævnes blandt Raadets Medlemmer, altsaa 9 i alt.

Vigtigst var Borgernes Indflydelse paa Skatteligningen. Oprindelig maa Raadet have foretaget denne alene; men ifølge Forordningen af 7. April 1619 skulde Borgerskabet hvert Aar den 3. Januar vælge 2, 4 eller flere

1) Rpt. 13. Juni 1651.

2) Se S. 21 f.

3) Ldt. Db. C 1631 Fol. 261.

4) Ldt. Db. C 1631 Fol. 275.

5) Byregnskab 1628 (V. R. Pk. 217).

„gode, forstandige Borgere,“ som en Tid lang havde boet i Byen og kendte Indbyggernes økonomiske Forhold. Disse *Takserborgere*, som de kaldtes, skulde den første Søgnedag i Februar sammen med det foregaaende Aars Kæmnere foretage Ligningen.

Disse Regler tog man ikke saa nøje. Endnu i 1643 lignede, som nævnt, i Varde de 24 Mænd i nogle Raadsmedlemmers Nærvarrelse. Deres Forhandlinger var hemmelige, og naar deres Børn eller Svogre lignedes, skulde de gaa ud saa længe.¹⁾

Disse Bestemmelser var fornuftige nok; men Spørgsmaalet er saa, hvordan de 24 Mænd blev udtaget, og herom vides der for Vardes Vedkommende intet. Hvis de blev udtaget af Magistraten, som det var Tilfældet i en Del Byer, og som de 12 Mænd i Varde ser ud til at være blevet udnævnt, var deres Betydning som Borgerrepræsentanter ret problematisk og Udnævnelserne i Strid med Forordningens Aand, der netop tilsigtede en Kontrol med Byernes Pengesager *fra neden af*.

Først i 1649 træffes Takserborgere i Varde, uden at dog Navnet bruges. Der siges om dem, at de den 22. Februar blev „af største Parten Menigheden, som til Raadhus var kaldet, tilmeldt at taksere Byens Indbyggere for Skat.“ Der var 16 i alt, 4 fra Storegade (den nuværende Vestergade), 1 fra Nørregade, 3 fra Overby og Hugormegade (s: Østergade), 3 fra Skovbogade (nu Storegade), 2 fra Brogade og 3 fra Torvegade.²⁾ Denne ejendommelige Fordeling af Takserborgerne paa de forskellige Gader har aabenbart haft til Hensigt at skabe det størst mulige Kendskab til Borgernes økonomiske Forhold, idet Borgeren i en lille By altid har haft en udpræget Interesse for og det dermed følgende Kendskab til Naboens Brug og Næring.

Det følgende Aar nøjedes Varde med 7 Takserborgere. Tallet svinger noget; men i det 18. Aarhundrede fæstner det sig ved 4 plus de to Underkæmnere. Efter Indførelsen af eligerede Borgere 1738 fungerede disse som oftest, indtil Udnævnelserne af aarlige Takserborgere af en eller anden ukendt Grund atter begynder i 1770.³⁾ I 1838 fik Varde sin første Ligningskommission bestaaende af Kæmneren og 6 Mænd valgt af det samlede Borgerskab paa 3 Aar.

Takserborgernes Opgave var hvert Aar at fastsætte Skillingstaksten

1) Bysb. Fol. 20.

2) Bysb. Fol. 85.

3) Fortidens Mænd var henrivende frigiort fra Hensyn til Formaliteter, som ikke passede dem. Selv om det i Forordningen 1619 var paabudt og senere gentaget i Danske Lov, at Takserborgerne skulde udnævnes den 3. Januar, blev der intet som helst Hensyn taget til det i Varde. Som Regel blev de her valgt den første Raadstuedag i det ny Aar, d. v. s. anden Torsdag i Januar. Ja, den gamle Raadmand Knudsen drev det endog i 1769 til at lade vælge Takserborgere i Juni; men det Valg blev dog kasseret af Stiftamtmanden. Først efter Raadmand Knudsens Død i 1772 blev endelig Lovens Bud om, at Takserborgere skulde udnævnes 3. Januar, overholdt.

efter Borgernes *Næring*; den maatte variere noget Aar for Aar.¹⁾ Fast var derimod *Grundtaksten* med Vurdering af Bygninger og Grunde.²⁾ Den var fastsat i 1682, men Sammenlægning eller Adskillelse af Grunde, Nedrivning af gamle Bygninger etc. nødvendiggjorde i 1747 en Revision af Grundtaksten, dog saaledes at den samlede Sum for hele Byen forblev den samme, men Fordelingen paa Ejendommene undergik den nødvendige Ændring.³⁾ Derefter fastsatte Stiftamtmanden, at alle Byens Skatter skulde lignede halvt paa Grund og halvt paa Næring.⁴⁾

LENSMANDEN

I 1399 tilbagebetalte Dronning Margrethe *Henneke Limbek* de 8 000 Mark lybsk, hvorfor han havde haft Slottet i Varde og Varde Syssel i Pant.⁵⁾ Dog beholdt han det som Len, saaledes at han skulde tilbagelevere det, naar det forlangtes. Han faldt i 1404 paa et Tog mod Ditmarskerne.

1399 er sidste Gang, Varde Syssel nævnes som eet Len. Dog forblev det vel endnu en Tid samlet. I 1433 nævnes *Henrik Rantzau* som Hovedsmand paa Vardehus⁶⁾, Varde Slot ødelagdes først 1439, og 1471 nævnes endnu *Jes Lassen*, Foged over Varde Len⁷⁾, uden at man dog kan sige, hvor meget det har omfattet paa dette Tidspunkt.

Men i alt Fald er Lenet i Løbet af det 15. Aarhundrede blevet stærkt formindsket, saa at det kun kom til at bestaa af Varde og Vester Herred, idet Herrederne Syd for Varde Aa blev lagt under Riberhus, og Øster og Nørre Herreder blev et selvstændigt Len.

Rigsraaden *Gunde Nielsen Lange*, Ridder, til Lydumgaard havde Varde og Vester Herred i Forlening. Han døde 1477 og blev begravet i St. Jacobi Kirke i Varde. Han afløstes i Lenet af sin Søn *Niels Gundesen Lange* til Lydumgaard, der var Ridder som sin Fader. Efter hans Død 1511 blev Sønnen, Rigsraad *Thomas Nielsen Lange*, Ridder, til Lydumgaard Lensmand. Han døde allerede 1521.

Derefter maa Lenet være gaet over til Adelsmanden *Rasmus Clemmensen*, død 1529, Christian II's haandgangne Mand, en Søn af Rigs-

1) Jfr. S. 28—29.

2) Jfr. S. 35—36.

3) V. R. Pk. 218. Rpt. 25. Januar 1748. Kommissionsakt angaaede Varde Agermarks

Udskiftning 1750 i Ribe Stiftamts Arkiv.

4) Rpt. 24. Oktober 1754.

5) Se S. 12.

6) Rep. I. Ser. Nr. 6598.

7) Rep. II. Ser. Nr. 2892.

raaden Niels Clemmensen.¹⁾ Men 1523 blev Christian II fordrevet og afløst af Frederik I. End ikke ved det hurtigste Frafald kunde Rasmus Clemmensen redde sine Len, og 1525 fik da *Erik Krummedige* Varde og Vester Herred i Len.²⁾ Hans Fader Klavs Krummedige var gift med *Else Thott*, der efter sin Mands Død havde ægtet *Thomas Nielsen Lange* til Lydumgaard.³⁾ I 1531 befæstede han sin Stilling, idet han fik Vester Herred i Pant for 300 Mark, hvilket vil sige, at han som Pant-haver skulde oppebære Indtægterne deraf i Stedet for Rente og Lenet først kunde tages fra ham, naar Pantsummen blev betalt. Han døde 1541. Enken beholdt Pantet til 1542, da Pantsummen maa være blevet hende tilbagebetalt, idet Vester Herred i det Aar blev lagt under Lensmanden paa Riberhus.⁴⁾

Under Lensvæsenet hørte omkring 1500 al *Landejendom*, som ikke tilhørte enten Adelen eller Gejstligheden, og undertiden *Købstæderne*. Det var Tilfældet med Varde, der som ovenfor vist var bortforlenet sammen med Vester Herred.

Lensmændene var Embedsmænd med Forpligtelse til at holde Bønderne ved Lov og Ret og værne dem mod Forurettelser, til at holde Godset ved Hævd, Skovene i god Stand o. s. v. og Ret til at ansætte Herredsfogeder.⁵⁾

Hørte der en Købstad til Lenet, var Lensmanden Byens overordnede tilsynshavende, Bindeleddet mellem Centralregeringen og den kommunale Øvrighed, Borgmestre og Raad. Han ansatte Byfogeden som sin Repræsentant til at opkræve de Afgifter, det tilkom Lensmanden at oppebære. Var en By derimod ikke bortforlenet, men Indtægterne gik direkte i Kongens Kasse (laa til Fadeburet, som man sagde), maa Byfogeden opfattes som Kongens Repræsentant.⁶⁾

Ikke alle Afgifter af Varde var bortforlenet til adelige. Saaledes havde i 1513 Enkedronning *Christine* Tolden og den aarlige Byskat af Varde for et Aar.⁷⁾ I 1523 havde Kongen Byskatten og Tolden af frisisk Salt.⁸⁾

1) Om Rasmus Clemmensen se J. S. 1. R. 2. B. S. 329 og 2. R. 1. B. S. 175—80. At Rasmus Clemmensen har været Lensmand, siges udtrykkeligt i et Bytingsvidne fra Varde 1559, citeret i Domsakt fra Varde Byting i en Sag om Laksegaarden ved Varde 1721—22 (Arkivet paa Nørholm), og fremgaar indirekte af Suhms »Nye Samlinger« 1. B. S. 373—74 og Topografisk Samling paa Papir 19. Marts 1522 (Kgl. Bevilling for Peiternille Hermansdatter og hendes ægte Børn paa i deres Livstid at bruge og beholde en Kronens Eng kaldet Lammehave, liggende uden for Varde, dog at de deraf skal give aarlig 2 Mark danske Penge, ligesom deraf plejer at gaa, til Rasmus Clemmensen paa Kongens Vegne eller den, som Kongens Embedsmand er i samme Len ved Varde).

2) J. S. 2. R. 2. B. S. 346.

3) I Erslev: »Danmarks Len og Lensmænd 1513—96« S. 58 siges det uden Kildeangivelse, at Else Thott fik Lenet efter sin Mands Død, og Rasmus Clemmensen nævnes ikke; men det kan næppe være rigtigt.

4) Erslev: »Len og Lensmænd« S. 58.

5) Erslev: »Len og Lensmænd« S. 1.

6) Mackeprang S. 204—5 og 207.

7) Suhms »Samlinger til den danske Historie« 2. B. 1. Hefte 1781 S. 104.

8) »Nye Danske Magazin« 6. B. S. 290.

disse Afgifter laa altsaa til Fadeburet. Sagefaldet, Retsafgifterne, derimod laa til Vester Herred.¹⁾ I 1525 fik Lensmanden *Erik Krummedige* Sagefaldet af Varde paa Regnskab. Det vil sige, at Lensmanden (gennem sin Repræsentant Byfogeden) har skullet oppebære Sagefaldet, men gøre Kongen Regnskab for Indtægten og har herfor faaet en bestemt Løn. Siden fik han Sagefaldet af Varde i Pant. Formodentlig har det været i 1531, samtidig med at han fik Vester Herred i Pant. Hans Enke *Sidsel Rosenkrantz* beholdt Pantet til 1542, da Varde Købstad blev lagt til Fadeburet, medens Vester Herred som nævnt kom under Riberhus.²⁾

I det hele taget ophørte i Christian III's Tid Bortforleningen af Købstæderne, der i Stedet for blev lagt til Fadeburet. De forskellige Afgifter indbetaltes umiddelbart til Rentekammeret, Skatterne af Borgmester og Raad, de øvrige Intrader af Byfogeden.

Byerne havde herved opnaaet en meget stor Uafhængighed af Kronen, en Uafhængighed, der kunde give Anledning til megen Vilkaarlighed. For at skaffe sig Indseende med Bystyret befalede derfor Kongen ved 2 Forordninger af 1547 og 1561, at Lensmændene skulde have Købstæderne i deres Len i „Befaling og Forsvar“: de skulde paase, at Kronens Rettigheder ikke forsømtes, at Øvrigheden skikkede sig vel imod Borgerne saavel som omvendt, og at der fandtes duelige Borgmestre, Raadmænd og Byfogeder. Utvivlsomt har de Lensmænd, der før 1547 var forlenet med Købstæder, ogsaa haft dem i Forsvar, selv om det ikke direkte siges. Det nye, der sker, er da, at denne Pligt ikke mere sættes i Forbindelse med Overdragelsen af visse Indtægter eller Rettigheder, men udøves uden ekstra Betaling.³⁾ Forordningen af 7. April 1619 udvidede Lensmandens Beføjelser, idet den gav ham Retten til at udnævne nye Medlemmer af Raadet og Pligt til at deltage i Revisionen af Købstædernes Regnskaber.

Bestemmelserne om Lensmændenes Kontrol med Byerne var holdt i stor Almindelighed. Bortset fra Udnævnelsen af nye Medlemmer af Raadet har de næppe nogetsteds blandet sig meget i Bystyrelsen. I Varde, der kom under Tilsyn af Lensmanden paa Riberhus, mærkes dennes Virksomhed næsten ikke. Først efter Enevældens Indførelse, da Stiftamtmanden har afløst Lensmanden, bliver Indblandingen fra oven stærkere og i det 18. Aarhundrede stadig voksende.

1) »Nye Danske Magazin« 6. B. S. 318.

2) Erslev: »Len og Lensmænd« S. 166.

3) Mackeprang S. 220—21, 224 og 225.

BYFOGEDEN

Efter at Bortforleeningen af Købstæderne var ophørt ved Midten af det 16. Aarhundrede, er Byfogeden at anse som Kronens Repræsentant i Byen. Udnævnelsen blev dog i det 16. Aarhundrede kun sjældent foretaget af Kongen. Posten blev i Regelen besat af den Lensmand, der havde Byen i Forsvar.

De Krav, der stilledes til en Byfoged, var kun smaa. „En god, uberygtet Dannemand“ maatte han være med nogen juridisk Indsigt. Men hvad Kundskaber angaar, var man dog ikke fordringsfuld. Endnu i 1597 fik saaledes Odense en Byfoged, der 6 Aar senere atter blev afskediget, da det viste sig, at han hverken kunde læse eller skrive.

Byfogeden var en næringsdrivende Borger, en Købmand, der vedblev at drive Handel ogsaa efter at være blevet kongelig Embedsmand. I Rang, Anseelse og Formue stod Byfogeden under Borgmester og Raad. Det er karakteristisk, at medens Medlemmerne af Raadet i Varde i 1682 ejede over en Femtedel af Byen, boede Byfogeden til Leje.¹⁾

Byfogederne skiftede tit. Ret ofte blev Byfogeden Medlem af Raadet og opgav saa Byfogedbestillingen.²⁾ Det modsatte, at en Raadmand blev Byfoged, var sjældnere, selv om der ogsaa kendes et Eksempel paa det fra Varde.³⁾

Byfogeden var først og fremmest Retsbetjent. Han dømte paa Bytinget. Det holdtes i Varde hver Mandag og endnu i 1665 under aaben Himmel. Kun naar Vejret var altfor haardt, søgte man under Tag; men det onde Vejrlig anføres hver Gang i Tingbogen som Undskyldning for et saa usædvanligt Skridt.⁴⁾ Desuden opkrævede Byfogeden Sagefald, foretog Udpantninger og vaagede over Orden og Sikkerhed i Staden.

Som Løn havde Byfogeden i Varde Del i Sagefaldet, som Regel en Tiendedel, en enkelt Byfoged, Jens Christensen, fik endog en Fjerdedel⁵⁾ og var endda samtidig Tolder⁶⁾, ligesom Byfogeden i det hele taget maatte oppebære Tolden af Varde uden at have en speciel Udnævnelse til Tolder. Desuden blev Byfogeden regelmæssigt fritaget for Skat, Hold⁷⁾, Vagt og anden borgerlig Tyng. Og endelig havde Byfogeden Embedsjord.

1) Varde Grundtakst 1682 i Ribe Stiftamts Arkiv. — Jfr. S. 36.

2) *Oluf Nielsen* var Byfoged 1521 og 1533. Han var Raadmand 1540 og 1542.

3) *Daniel Philipsen* var Raadmand 1631. I 1632 blev han Byfoged.

4) 13. Februar 1665 var Hans Bennich til Støde paa Varde Byting, og med sin »Vidtløftighed holdt han Tinget til moxen imod Aften, saa Skriverens Hænder var saa forfrosne, at han beklagede sig ikke at kunne skrive, og formedelst det meget onde Vejr med Blæst, Sne og Regn iblandt hverandet blev Papiret i Tingbogen vaadt, at ikke derpaa kunde skrives, desformedelst forsaarsagedes vi . . . at begive os ind udi Raadhusen.« (Byf. A. Skiftøbrev 1622—65 (under 1664)). Et lignende Tilfælde i Tb. 17. Januar 1653.

5) K. B. 14. Februar 1579.

6) K. B. 2. og 3. Marts 1578.

7) = Indkvartering.

TRE BORGMESTRE

(*Claus Glyssing, Laurids Thorsen, Hans Bennich.*)

Omkring 1650 var *Las Jensen* og *Hans Nielsen Arnsberg* Borgmestre i Varde. Hans Nielsen takkede af i Slutningen af 1655 eller Begyndelsen af 1656 og efterfulgtes som Borgmester af Raadmand *Stefan Nielsen*, der blev indsat den 20. Februar 1656.¹⁾ Las Jensen døde 19. Oktober 1661 som en forarmet Mand, hvis Arvinger fragik Arv og Gæld.²⁾ Stefan Nielsen synes derefter at have været Eneborgmester. Men efter hans Død 1665 fik Varde atter 2 Borgmestre, først Las Jensens Svigersøn, *Claus Glyssing*, der udnævntes samme Aar, 2 Aar efter tillige *Laurids Thorsen*, der i de følgende 40 Aar lige til sin Død 1707 var Vardes ledende Mand, en myndig, noget haardhændet, stridbar og meget selvbevidst Borgmestertype.

Claus Glyssing gik det ilde. Hans offentlige Regnskaber var i Uorden³⁾, og heller ikke sine private Pengesager formaaede han at styre. Købmand *Abraham Velthuys* i Amsterdam skyldte han 1336 Gylden 14 Styver, der skulde have været betalt i Foraaret 1665; men da Velthuys i 1670 endnu ikke havde faaet Pengene, tabte han Taaledigheden og rejste til Varde, hvor han den 28. Juni fik Dom over Claus Glyssing paa Bytinget. Denne paastod ganske vist, at han havde tilbudt Velthuys Udlæg i fast Ejendom; men Velthuys forlangte rede Penge⁴⁾ og lod efter Dommen Borgmesteren bevogte i Arrest af 3 bevæbnede Ryttere og det saa strengt, at han end ikke fik Lov til at følge en Datter, der døde, mens han sad arresteret, til hendes sidste Hvilested. Dommen blev appelleret baade til Landsting og Højesteret, men med samme Resultat.⁵⁾ Den 29. Marts 1671 fik Amtmanden, Hans Schack,

1) Bysb. forrest.

2) Tb. 23. December 1661 Fol. 26.

3) Topografisk Samling paa Papir 13. Januar 1668. J. T. 17. Maj 1670 Nr. 21.

4) Jfr. Recessen af 27. Februar 1643 2-15-10: Dersom nogen Købmand forpligter sig udi Køb og Salg at betale med særdeles og special Mønt, da bør den det efter Afsked.

Brev og Kontrakt at holde og efterkomme.

5) Højesterets Domprotokol 1670 Fol. 681—87.

Kongens Befaling om at tilholde Claus Glyssing inden 14 Dage at betale Abraham Velthuys med rede Penge efter ergangen Højesteretsdom eller stille Borgen.¹⁾ Men derefter absenterede Claus Glyssing sig, hvorfor Amtmandens Fuldmægtig lod Claus Glyssings Bo og Gods registrere. Abraham Velthuys forlangte det solgt og Claus Glyssing paa grebet, og 13. Juli 1671 fik Hans Schack nok et Kongebrev om at sørge for Tilfredsstillelse af Abraham Velthuys.²⁾ Claus Glyssings senere Skæbne er ukendt.³⁾

Som Borgmester afløstes han af *Hans Bennich*, et af de uroligste Hoveder i Vardes Historie. Og den myndige Thorsen og den urolige Bennich tørnede straks sammen.

Allerede før Hans Bennich kom ind i Bystyrelsen, havde han haft en voldsom Strid med Borgmester og Raad angaaende Skiftet efter hans Hustrus første Mand. Men næppe var han den 30. Juli 1669 selv blevet *Raadmand*, før han (1/12 1669) til Raadet indleverede „en Instrument indeholdendes adskillige Poster angaaende denne Bys Tilstand.“ Hans Bennich synes her at have villet optræde som Reformator; men han blev afvist, fordi „Instrumentet“ var skrevet paa ustempet Papir og fremlagt „af egen Myndighed uden samtlige Borgemester og Raads Villie og Samtykke.“

Samme Dag som Hans Bennich blev saaledes afvist, 15. December 1669, var der en Del Borgere, som opsagde deres Borgerskab. Hans Bennich var ikke til Stede; men da de øvrige Medlemmer af Raadet fandt „det en unødigt Værk at være, formedelst de endog haver en god Haandværk sig at nære efter deres Lejlighed og Byen derudover skulde ruineres, da kunde de ikke samtykke det, mens at forblive og lide Last og Brast lige ved andre Borgere indtil videre naadig Forlindring.“

Hans Bennich stillede sig nu paa Borgernes Side, og den følgende Raadstuedag, 22. December, erklærede han, at da paa den ene Side Øvrigheden i Byen tilholdt sig Frihed for Indkvartering, og Borgerne paa den anden Side beklagede sig over deres Indkvartering, saa at en Del af den Grund (og andre Aarsager) havde villet opsiges deres Borgerskab og forlade Byen, saa vilde dog Hans Bennich samt Raadmand *Simon Jacobsen* (der var beslægtet med Hans Bennichs Hustrus første Mand (Broder?)) tage imod Indkvartering som andre Borgere, og de formodede, at deres Kolleger i Raadet vilde gøre ligesaa. Om Sagens videre Forløb foreligger der intet; men helt velkommen har Hans Bennichs (og Simon Jacobsens) Erklæring næppe været Borgmester og Raad.⁴⁾

1) J. T. 29. Marts 1671 Nr. 10.

2) J. T. 13. Juli 1671 Nr. 22 (Indlæg).

3) Formodentlig er han død snart efter. I 1682 var han i alt Fald død.

4) Rpt. I., 15. og 22. December 1670.

Næste Aar, 1670, var der Proces mellem Borgmestrene *Claus Glyssing* og *Laurids Thordsen* samt Raadmand *Jens Rask* paa deres egne og de fleste af Borgernes Vegne paa den ene Side mod *Hans Bennich* paa den anden Side angaaende Varde Laksegaard og Fiskeriet i Varde Aa, en Sag, der først fandt sin Afgørelse for Landstinget den 25. Marts 1671 og endte med Hans Bennichs Sejr.¹⁾

Den 6. September 1671 blev Hans Bennich udnævnt til *Borgmester* i Claus Glyssings Sted. Men da han den 4. Oktober præsenterede sin Bestalling i Raadet, dikterede han til Raadstueskriveren, at han var udnævnt til *Øversteborgmester*. Skik og Brug var ellers, at den anden Borgmester, i dette Tilfælde *Thordsen*, rykkede op paa Førstepladsen. *Thordsen* var ikke til Stede i Varde den 4. Oktober, men havde da i nogen Tid opholdt sig i København. Her havde han under sit Ophold set Bestallingen, og i den stod der efter hans Udsagn intet om, at Hans Bennich skulde være *Øversteborgmester*, og *Thordsen* blev derfor meget opbragt over at være blevet forbigaaet af Hans Bennich, og han anklagede denne for at have raderet i Bestallingen. Landstinget frifandt Bennich den 27. April 1672 med den Begrundelse, at der i hans Bestalling stod, at han skulde være Borgmester i *Claus Glyssings Sted*, og Glyssing var *Øversteborgmester*.

Sagen gik videre til Højesteret. Men den originale Bestalling, hvori der efter flere Vidners Udsagn var skrevet „Øversteborgmester“, blev aldrig fremlagt, og selve denne Omstændighed i Forbindelse med Vidnerens Forklaring ansaa Højesteret som et Bevis for, at Bennich havde rettet og raderet i sin Bestalling, hvorfor han blev fradømt sit Embede og dømt til at være „i Kongens Naade og Unaade“. ²⁾ En ny Borgmester blev foreløbig ikke udnævnt.

Hans Bennich blev boend^e i Varde, men var stadig ikke faldet til Ro. I 1674 havde han atter Proces med Borgmester *Thordsen*, der i sin Egenskab af Hospitalsforstander krævede Hans Bennich for 72 Rdl., som denne skyldte Hospitalet. Hans Bennich søgte at unddrage sig Betalingen ved Hjælp af en falsk Kvittering, men ved Landstingsdom tilpligtedes han at betale Pengene.³⁾

Aaret efter fandt der en slem Skandale Sted ved Borgmester *Thordsens* Gaard (nu Storegade 16). *Thordsen* fortæller selv, hvorledes „den Kongebrevraderer Hans Bennich“ i *Thordsens* Fraværelse den 30. Juni 1675 „paa tysk og Mordervis“ havde søgt at opbryde Borgmesterens

1) Se Afsnittet om Varde Ladegaard og Kongsgaardsmark (Fiskeriet).

2) F. R. A. 1919 S. 90—91. J. T. 26. September 1675 Nr. 39 (Indlæg).

3) Skrivelse af 20. December 1701 fra Borgmester *Thordsen* i Ribe Bispearkiv Pk. Varde Hospital 1580—1736.

Gadedør med en Jernstang, medens han raabte ind til Borgmesterinden: „Luk op, din Hore!“ Thordsen indstævnedes derfor Hans Bennich for Bytinget og ligeledes Bennichs Hustru, *Ane Lasdatter*, og hans Stedsøn, *Niels Madsen*, „som udi Flok og Følge med var, da samme utilbørlige Gerning blev gjort.“¹⁾

Byfogeden dømte Hans Bennich til livsvarigt Slaveri, og denne Dom blev den 19. Januar 1676 stadfæstet af Landstinget og af Højesteret den 1. August næstefter. Men allerede den 2. April 1677 blev han benaadet mod at holde sig borte fra Ribe Stift. Og 1683 fik han endog Lov til igen at tage Bopæl i Varde, „dog paa den Betingelse, at han sig imod Borgmester og Raad reverserer, at saafremt han ikke beviser dem den tilbørlige Lydighed eller nogen videre Tumult eller Urolighed mod dem herefter anfanger eller nogen unødigt Trætte eller Proces begynder eller til noget sligt, det maa være saa lidet, som det endog være kan, Aarsag giver, han da uden al Næade at straffes paa Bremerholm i Jern sin Livs Tid.“²⁾

Men da Hans Bennich stadig ikke kunde holde sig i Ro, fik Stiftamtmanden den 9. Juli 1687 Ordre til at befale Hans Bennich at forfølge sig fra Byen og Ribe Stift og ikke indfinde sig der oftere, saafremt han ikke med Jern paa Bremerholm vilde straffes.³⁾ Derefter taber hans Spor sig.

Over for Hans Bennich stod Borgmester Laurids Thordsen saaledes med Sejrens Palmer i Hænde. Men afholdt i Varde var han absolut ikke, rethaverisk og pengevær som han var.

Thordsen var ikke blot Borgmester. Han var ogsaa Hospitalsforstander, Postmester, Stempelpapirsforhandler (vistnok fra 1672), fra 1680—87 Ridefoged i Riberhus Amt og en Tid Konsumtionsforpagter.

Han havde ikke været Borgmester et Aar, før han allerede fandt sig foranlediget til at klage over, at han ikke fik det Hø af Borgmester og Raads Enge, som han var berettiget til.⁴⁾

Han lagde sig saaledes straks ud med sine Embedsbrødre. Og i 1669 maatte han da lide den Tort fra sine Kollegers Side 3 Raadstuedage i Træk at møde ene til Raadhus. Og naar han sendte Bud efter de andre, undskyldte de sig med Bortrejse, Sygdom, at de havde Haandværkere o. lign.⁵⁾

I 1673 vidste Thordsen at skaffe sig en kgl. Bevilling paa 6 Tdr. Sædeland i hver af Byens 5 Tægter, altsaa i alt 30 Tdr. Land, samt de

1) J. T. 26. September 1675 Nr. 39 (Indlæg).

2) J. R. 20. November 1683 Nr. 104. F. R. A. 1919 S. 91—92.

3) J. T. 9. Juli 1687 Nr. 57.

4) Rpt. 22. April 1668.

5) Rpt. 3., 10. og 17. Marts 1669. Jfr. S. 41—42.

to Enge Øster og Vester Skibskrog, hvorpaa der kunde avles 24 Læs Hø, altsammen fri for Skat og Afgift. Bevillingen gjaldt for Livstid, for saa vidt Borgmesteren ikke drev borgerlig Næring.

Denne kongelige Benaadning kom til at koste Thordsen mange fortrædelige Timer; thi den vakte en overordentlig Misstemning, man kan godt sige Misundelse i Byen. I de følgende Aar regner det med Klager over Thordsen og hans Embedsførelse, og i hver Klage ankes der regelmæssigt over den Maade, hvorpaa han forstod at gøre sig den kongelige Bevilling nyttig. Han blev beskyldt for at have hindret Delingen af Byens Agre og Enge og deres Henlæggelse til Gaardene i Varde, saaledes som Kongen havde befalet det i 1663.¹⁾ Var denne Deling blevet gennemført, havde det været umuligt for Thordsen „ved vrang Beretning“ at erhverve sig de 6 Tdr. Sædeland i hver Tægt og de to Enge.²⁾ Og ikke nok med det! Men han havde endogsaa tilegnet sig 46 Tdr. Land i Stedet for 30, Embedsjordens Skattefrihed vilde han have forstaaet som Skattefrihed overhovedet, og Betingelsen for den kongelige Benaadning, at han ikke drev borgerlig Næring, blev ikke overholdt, idet han udførte Stude. Endvidere klages der over, at Byens Regnskaber laa uklareret hen, at Borgmesteren havde ladet et Halsjern opsætte ved Hospitalets Gadedør og Lemmerne slutte deri m. m. Den første Klage indløb allerede i 1674 og var underskrevet af 16 Borgere. Efter Thordsens Mening var Hovedmændene *Hans Bennich*, der stod bagved, selv om hans Navn ikke fandtes blandt Underskrifterne, samt *Jens Jepsen Koldtoft*³⁾, som Thordsen Aaret før havde grebet i Konsumtionssnyderi. I 1676 kom der nok en Klage fra Raadmændene *Jacob Bjørnsen*, *Jens Rask*, *Simon Jacobsen* og *Laurids Lauridsen Baggesen*; alle Thordsens Kolleger i Raadet. Disse to Klager blev kun sendt til Stiftamtmanden; men i 1681 er der 4 Mænd, deriblandt *Jens Jepsen Koldtoft*, der henvender sig direkte til Kongen med deres Klage.

Imidlertid udkom 28. Januar 1682 den betydningsfulde Forordning om Indskrænkning af Øvrighedspersonernes Antal. Da det var „til største Last og Tyngte, at i de smaa Købstæder er for mange Øvrighedspersoner, som alle af de faa Borgere vil leve,“ fastsatte Forordningen, at der for Fremtiden i 9 Byer kun skulde være 2 Borgmestre (eller en Præsident og en Borgmester) og 3 Raadmænd, i 23 Byer 1 Borgmester og 2 Raadmænd og i 27 Byer og 4 Flækker kun 1 Byfoged, altsammen foruden Byskriveren. Det betød i næsten alle Byer en Indskrænkning paa omtrent 50 0/0. Grunden til dette Skridt laa i Vanskeligheden ved at skaffe

1) Se Afsnittet: Byjorderne (Bymarkens Deling).

2) J. R. 13. December 1682 Nr. 136 (Indlæg).

3) Ejede 1682 Vestergade 15, nu Grosserer Lassons Ejendom.

de mange Øvrighedspersoner Indtægter, der var saa store, at de kunde leve af dem. Ved Indskrækningen var der skabt Mulighed herfor.

I Varde skulde der for Fremtiden kun være 1 Borgmester og 2 Raadmænd foruden Byfogeden (og Byskriveren). Samme Dag som Forordningen udkom, blev der nedsat Kommissioner til at undersøge, hvilke Øvrighedspersoner der fandtes egnede til at fortsætte, og hvilke der maatte afskediges; endvidere skulde de for hver Købstad indrette en Grundtakst.

For Ribe Stift kom Kommissionen til at bestaa af Præsident *Matthias Worm* i Ribe, Proprietærene *Jens Lauridsen Risom* til Nebbegaard og *Niels Nielsen* til Endrupholm. Om Grundtaksten for Varde er der fortalt Side 35—36. Hvad Øvrigheden angaar, fik de udleveret hele Bundtet af Klager over Borgmester *Laurids Thordsen*, oven i Købet suppleret med 3 ekstra, den ene fra *Laurids Lauridsen Baggesen*, der i 1679 var avanceret til Andenborgmester, den anden fra *Jens Jepsen Koldtoft* og en halv Snes andre Borgere og den tredje fra *Hans Benich*, der fremførte en Række sikkert meget tvivlsomme Beskyldninger mod sin gamle Fjende *Laurids Thordsen* og desuden gjorde Krav paa nogle Penge, han mente at have til Gode hos Varde By.

Kommissariernes Overvejelser resulterede i følgende Betænkning:

Borgmestre.

Laurids Thordsen befindes med adskillige inden- og udenbys Bestillinger at være besværet, saasom med Ridefogediet over Riberhus Len, Hospitalsforstanderiet udi Varde og flere; fornemmes og at være egenlytlig udi adskillige Maader og ej lige ved andre kontribueret udi Byens Skatter, derfor allerunderdanigst *formen* at kunne reduceres.

Laurids Lauridsen [Baggesen], som ikke med nogen anden Bestilling er besværet, synes nok at skulle tage Hans kongelige Majestæts og Byens Dont udi Agt, staar til Hans kongelige Majestæts allernaadigste Villie, om han skal konfirmeres.

Raadmænd.

Jens Rask og *Simon Jacobsen*.¹⁾ Over dennem ingen Klagemaal er indkommen. Ikke des mindre, dersom vi der udi Byen havde fundet nogen anden dygtigere til at forestaa saadant Embede, da havde vores underdanigste Betænkende været, at *Simon Jacobsen* kunde reduceres.

1) *Jacob Bjørnsen* var død 24. Januar 1677 (Abildgaard).

Byfogeden.

Samuel Wieland, tillige Herredsfoged udi Vester Herred og Birkefoged udi Kærgaards Birk. Efterdi intet synderligt for os over hannem er klaget, eragtes allerunderdanigst at kunne blive udi sin Bestilling, saa længe det behager Hans kongelige Majestæt.

Omtrent samtidig gennemgik en anden Kommission bestaaende af Borgmestrene *Jesper Hansen*, Ribe, og *Jens Bredal*, Ringkjøbing, og Raadmændene *Jens Mortensen*, Ribe, og *Mikkel Sørensen*, Ringkjøbing, Varde Bys Regnskaber fra 1. Januar 1670 til 1. Januar 1682 og undersøgte særlig, om nogen af Øvrigheden havde unddraget sig Skattebyrden. Det viste sig ikke at være Tilfældet med nogen undtagen *Laurids Thorsen*, der paaberaabte sig den kongelige Benaadning af 1673. Men de 4 Kommissarier kom til det Resultat, at da Thorsen havde brugt borgerlig Næring ved Handel med Øksne og Korn (hvilket kunde bevises af Byens Acciseregnskab), og da den kongelige Benaadning ikke strakte sig videre end til Skattefrihed for den Jord og Eng, som var bevilget ham af Byens Mark, kunde han ikke slippe fri for at betale Skat lige med andre af sine Husejendomme, Næring og Brug. For øvrigt henstilledes det til Kongen, om den kongelige Benaadning, som syntes at være Borgerskabet til Betyrk, skulde fremdeles kontinuere.¹⁾

Thorsens Stilling var saaledes alvorligt truet. Ikke desto mindre red han Stormen af og blev 13. December 1682 *Eneborgmester* og beholdt sin Embedsjord, mens den hidtilværende Andenborgmester, *Laurids Lauridsen Baggesen*, blev *øverste Raadmand* og *Jens Madsen Rask* anden Raadmand. *Simon Jacobsen* maatte gaa af som Raadmand. *Byfogeden* beholdt sit Embede.

I nogle Aar var der nu Rø. Men i 1688 begyndte Klagerne over Thorsen atter at indløbe. Den første var fra *Laurids Lauridsen Baggesen*. Aaret efter kom der en ny Klage fra 16 Borgere, deriblandt *Ellen Madsdatter*, *Jens Jepsen Koldtofts Enke*.

I 1691 tager Klagernes Række rigtig Fart. Den indledes af Sognepræsten ved St. Nicolai Kirke, Hr. *Peder Tøxen*, og efterfølges af en stor Klage, der begynder saaledes:

„Det Barn er ilde slaget, der ikke tør græde, saa gaar det med os fattige Eders kongelige Majestæts Undersaatte her i denne liden Købstad Varde.“

Under Klagen staar der ingen Navne; men den er underskrevet: „Samtlige Varde Bys Indvaanere.“

1) Liquidation over Varde Bys Regnskaber om Skatter 1. Januar 1670—1. Januar 1682 i V. R. Pk. 217.

Den 30. Juni 1691 blev der nedsat en Kommission bestaaende af Stiftamtmand *Speckhan* og Præsident *Matthias Worm* i Ribe til at undersøge Klagerne, og den 20. Oktober fik de tillige Ordre til at dømme i Sagen. Den 10. November udnævntes *Laurids Pogwisch* til Skrumsager og Borgmester *Jens Cronius* i Fredericia til at være Medlemmer.

Og til denne Kommission strømmede nu Klagerne ind. Foruden de allerede nævnte kom der endnu 2 fra Hr. *Tøxen*, 1 fra *Laurids Baggesen*, 1 fra Raadmand *Jørgen Hansen* (Svigersøn af Jens Rask (død 1689) og dennes Efterfølger i Raadet) og Borgerne *Laurids Nielsen Lunde* og *Oluf Lassen* i Fællesskab, desuden en særskilt Klage fra *Jørgen Hansen* og en fra *Laurids Nielsen Lunde* og endelig en Klage fra *Hospitalsbønderne*.

Klagerne er meget skarpe. *Laurids Baggesen* erklærer rent ud om Borgmesteren: „Byen haver han gjort liden Tjeneste, som enhver er bevidst, mens mere Skade.“ Og samtidig bemærker man den forhenværende Borgmesters Ærgrelse over Thorsden, som „tiltager sig alene at ville raade og disponere udi alting, Byen angaaende.“

a) Et Hovedpunkt er stadig den Maade, hvorpaa *Laurids Thorsden* udnyttede den kongelige Benaadning af 1673: Han tilegnede sig 2—4 Tdr. Sædeland i hver Tægt ud over, hvad Kongen havde tilstaaet ham, han drev borgerlig Næring med Udførsel af Stude og Korn og Forhandling af Salt og Brændevin i Kander og Potter, og skønt han derfor ifølge Kommissariernes Afgørelse i 1682 skulde betale Skat af sine Ejendomme, Næring og Brug, var det hidtil ikke sket, ja end ikke Berjeterskatten, som brugtes til at lønne Stadens Tjenere med, vilde han betale.

(Borgmesterens Svar: Hvad Embedsjorden angaar, kommer han med den henrivende Forklaring, at naar han har taget mere Jord, end Benaadningen tillader, er det, for at Jorden ikke skal blive fordærvet og gaa i Hede, og for at Kirken og Præsterne kunde nyde deres Tiende deraf! Heller ikke kunde han sige sig fri for at drive borgerlig Næring; men „at jeg udskiber Øksne, er ej flere, end jeg stalder paa mit eget Foder at fortære, kan være en halv Snes Stykker, at jeg udskiber dem, er og en fremmed i Landet bevilget, at jeg skiber Korn ud, er Kirkens Tiender og min egen Avling.“ Handelen med Salt benægter Borgmesteren, og han har ikke solgt Vin, „uden nogle Gange her har ikke været Vin i Byen at faa, at jeg har efter en Præsts Begæring overladt en Potte til Sakrament-Vin.“ Og Spørgsmaalet om Skat kommer han meget let om ved, idet han henviser til Kongebrevet af 1673.)

b) For øvrigt var Betjenteskatten mærkeligt høj, skønt Betjentenes Pengeløn var ganske ringe, og Organisten f. Eks. beklagede sig over, at han i nogle Aar næsten intet havde faaet. Borgerne mente derfor, at Undersøgelseskommissionen skulde afkræve Betjentene Forklaring, om de *havde* faaet deres Løn, og ikke lade sig nøje med de blotte Kvitteringer.

(Svar: Regnskabet er revideret af 6 Revisionsborgere indtil Nytaarsdag 1690. — Da Byens Betjente blev spurgt af Kommissionen, om de havde faaet deres Løn, svarede en Del Ja, og ingen mødte, som klagede derpaa.)

c) Borgmesteren havde ved Hjælp af en fattig Takserborger paalagt dem, der tidligere havde klaget over ham, en uretfærdigt høj Krigsstyr 1676.

(Svar: Manden, Overformynder *Las Hansen Bagger*, var middelfattig. Klagerne dølger, at de to højeste Skatteborgere *Jens Koldtoft* og *Jens Marquorsen* var med i Takseringen.)

d) En Del Borgere havde maattet fraflytte Byen, fordi Borgmesteren lod sig bestikke af udenbysboende Folk til at se gennem Fingre med, at de brugte Næring Byen til Ruin.

(Svar: Der var ikke flyttet andre Borgere fra Varde end *Peder Clemmensen*, *Niels Bolderup* og *Simon Kræmmer*, der ikke flyttede for deres Armods Skyld, men formedelst de var rige, formuende Folk, der kunde købe og forpagte adelige Gaarde.¹⁾ Med de Personer, som Thorsen skulde have taget mod Penge af, maatte menes Skipperne af Hjerding, Ho og Oksby, som havde Borgerskab og betalte deres Skatter i Varde siden 1672, da de flyttede til Varde²⁾; 1688 fik de Kongebrev paa fremdeles [sic!] at maatte bo paa Landet og være fri for Byens Skatter.)

e) Thorsen hindrede Revisionen af Byens Regnskaber.

(Svar: Forskellige reviderede Regnskaber fremlagdes).

f) Som Konsumtionsforpagter tog Thorsen for meget i Konsumtion.

(Svar: Benægtes.)

g) I 1688 „haver Borgemester tiltaget sig udi dette Aar at uddele Byens Agerjord til Borgerskabet, han haver intet forglemt sig selver.“

(Svar: Da en Del havde beklaget sig over Uddelingen, havde Thorsen paataget sig den Møje, „som jeg formoder, ingen Raadmand eller Borger i Varde mig skal formene.“ To Borgere var udnævnt til at hjælpe ham.)

1) *Peder Clemmensen* var i Tiden efter 1680 Forpagter af forskellige Hørregaarde (Lydumgaard, Nørholm, Viumgaard), indtil han omkring 1690 købte Lydumgaard. *Niels Andersen Bolderup* boede endnu i 1682 i Varde; omkring 1690 købte han Frøstrupgaard. Om *Simon Kræmmer* vides intet.

2) Ikke helt i Overensstemmelse med Sandheden. Se Afsnittet »Borgerlige Næringsveje«.

h) Da Jens Iversen kom for at klage over en Skatteansættelse, havde han faaet Hug af Borgmesteren, saa han var blodig deraf.

(Svar: Gjorde Ustyr i mit Hus og var ganske fuld.)

i) Thordsen havde aflukket Hugormegade [nu Østergade] og kun holdt aaben, „saa længe Borgemester hans Møg derigennem lod udføre.“

(Svar: Havde paa Grund af Konsumtionen været lukket siden 1677; havde dog været aaben, naar der skulde køres Korn eller Gødning; der er kun et Stenkast til den rette Indkørsel, nemlig Nørreport.¹⁾)

j) Ligeledes havde han lukket den almindelige Kørevej til Gaardsmarken.²⁾

(Svar: Der er paa det Sted ikke lovlig Ind- eller Udkørsel af Byen og har været afskaffet, længe før Konsumtionen blev Thordsen anbetret. Den rette Vej er gennem Vesterport og norden ind til samme Mark. Thordsen kan ikke holde en Opvarter mere for de to Ejeres Skyld, da der ad denne Vej tidligere er smuglet mæget.)

k) Hospitalsbønderne klagede over, at der blev forlangt for meget Hoveri af dem.

(Herpaa findes intet Svar.)

l) Ganske aparte er Hr. Tøxens Skrivelser. I den første fra 18/4 1691 hedder det med præstelig Svulst: „Eja, hvor mangt et Hus, der tilforn var fuldt med Velsignelser, er nu saa tomt, at det har næppe een Haandfuld Mel i Fadet til et Maaltid at fortære. Og er der end en tør Mundfuld, da maa nogle dyppe den i Vandkruset, saa sandt som Herren lever.“ Offeret til Præsten var aabenbart for ringe!

Endnu underligere er hans andet Andragende af 29. Juli samme Aar, en ganske intetsigende Skrivelse, fuld af Ordskvalder, hvori Hr. Tøxen anmoder om, at det maa blive udforsket, hvad Grunden til Varde Bys daarlige Tilstand er. „Jeg var ikke redelig og retsindig i min Kristendom for Gud eller Menneskene, om jeg saa min Næstes Hus staa i Brand og ikke hjalp til at slukke.“

Men i sin tredie Skrivelse af 3. August tager Hr. Tøxen Bladet fra Munden. Først betoner han, at han for sin Person ikke har nogen Klage over Borgmesteren. Men paa St. Nicolai Kirkes Vegne klager han over, at Thordsen (der var Kirkens Værge) havde solgt den gamle Altertavle til Hunderup Kirke for 10 Sldr. og i 1687 oppebaaret 8 Sldr. 2 Mk. 4 Sk. samt et Sølvfad paa 3¹/₂ Lod, „som af fromme Hjerters Kærlighed var samlet til en Kalk og Disk i Stedet for det, som var blevet stjaalet bort;“ men endnu havde Borgmesteren ikke skaffet nogen

1) Unægtelig et langt Stenkast!

2) Derved maa vel menes Vejen fra Torvet mod Sydvest. Se Kort over St. Jacobi Kirkegaard og Plan til en ny Kirkegaards Anlæg 1805.

Kalk og Disk til Kirken, der havde maattet laane Dronning Margrethes fra Alslev Kirke.

(Til Tøxens første Skrivelse har Thordsen ikke noget Svar. Til den anden bemærker han ganske tørt: „Paa denne Hr. Peder Tøxens Indgivende af Dato 29. Juli svares, at som jeg intet derudi benævnes eller tiltales, ved jeg heller intet dertil at svare.“ Og naar Hr. Tøxen i sin tredie Skrivelse forsikrer, at den ikke er dikteret af personlig Hævnløst, erklærer Borgmesteren, at det kan næppeligen tros. „Muligt det kan være Aarsagen, at mine Betjenter engang anholdt hans Hustru ved Porten, da hun ude paa Landet havde ihjelstukket et Lam, lagt det udi en Skrin med Hud og Haar og saaledes uden Konsumtion vilde indsnige.“ De 10 Sldr., som den gamle Altertavle havde indbragt, var ført Kirken til Bedste i Kirkeregnskabet. Og de 8 Sldr. 2 Mk. 4 Sk. og Sølvfadet, siger Borgmesteren spydigt, „er jeg ærbødig til Hr. Peder, eller hvem deraf en Kalk og Disk vil forskaffe.“ For øvrigt var disse Penge indført i Kirkens Bog, og naar Kirken fik sin Gæld betalt, skulde der nok blive anskaffet Kalk og Disk.)

Over for den gode Præstemand havde Thordsen let Spil. Men ellers ser man, at det faldt ham vanskeligt at holde sig Beskyldningen for Glubskhed fra Livet. Han fandt da paa den Snedighed at forlange Klagerne enkeltvis afhørt. Denne Afhøring gav til Resultat, at *Laurids Baggese*, *Jørgen Hansen*, *Laurids Nielsen Lunde* og *Oluf Lassen*, hvoraf de tre første hørte til de mere fremstaaende Borgere, holdt sig stift til deres skriftlige Indlæg. Men de mange andre Borgere fik aabenbart nu Betænkeligheder, da de ikke længere kunde fjæle sig navnløse blandt Mængden („Samtlige Varde Bys Indvaanere“¹⁾), og indskrænkede sig til vage og matte Klager over Konsumtionen og „de store Skatter“, 4 klagede over, at Borgmesteren havde ladet deres Gade tillukke; men 23 erklærede, at de havde intet at klage over. *Peder Clemmensen* paa Lydumbaard og *Niels Bolderup* paa Frøstrup vilde intet skriftligt give fra sig, men beklagede sig over de tunge Skatter, som havde foraarsaget dem til at drage fra Byen. Ja, nu fik Borgmesteren endog et godt Skudsmaal fra 12 Borgere med den senere Raadmand *Las Jepsen Tarm* i Spidsen. Han var dengang Overkæmner og havde al mulig Grund til at hjælpe Borgmesteren; thi ogsaa til ham var der blevet rettet et kildent Spørgsmaal, nemlig om han, Overkæmneren, turde aflægge Ed paa, at Byens Tjenere havde faaet deres Løn, saadan som det var noteret i hans

1) Jfr. S. 70.

sidste Regnskab. Paa Borgmesterens Spørgsmaal, 1) om hans Adfærd ved Agerjordens Uddeling i 2 Aar, da han selv havde uddelt Jorden, og 2) om han havde efterstræbt nogen, der vilde klage over ham, lød Svaret paa det første Spørgsmaal, at Uddelingen var tilfredsstillende udført, og Svaret paa det andet var benægtende. Endvidere forsikrede de 12, at „han [nemlig Borgmesteren] en Del af os ikke aleneste med rede Penge til vores hastige paakommende Skatter og Kontributioner imod en ringe Forsikring haver assisteret og undsat, jø endog med Korn til Brød og Sæd mange Sinde for en billig Aabod¹⁾ undsat og hjulpen.“ Skade blot, at de fleste af de 12 kun var Smaafolk, nogle af dem kunde ikke engang skrive.

Thi Borgmesterens Sag stod i Virkeligheden yderst slet. Den 28. Maj 1692 fik Amtmanden Ordre til at suspendere Thordsen, „da Sagen bliver af temmelig Vidtløftighed og mulig vil udfalde til Thordsens Præjudice.“²⁾

Og det gjorde den. Den 21. Oktober 1693 faldt Kommissionsdommen, hvorved Thordsen blev idømt en Bøde paa 600 Rdl.; han skulde udrede Sagens Omkostninger med 1060 Rdl. og tilbagebetale Varde By 131 Rdl. 3 Mk. 10 Sk.

Denne Dom maa have betydet økonomisk Ruin for Thordsen; men den blev appelleret til Højesteret, der kom til det stik modsatte Resultat. Højesteretsdommen den 11. September 1694 frifandt ikke alene Thordsen og genindsatte ham i hans Embede, men Klagerne fik paalagt 600 Rdl. i Omkostninger og maatte gøre Borgmesteren Afbigt.³⁾

Helt retfærdig var Højesterets Dom nu ikke. Det var saaledes ikke med Urette, at der var blevet klaget over, at Byens Tjenere ikke fik deres Løn. Thi i 1695 besværede Klokkeren *Thomas Nielsen* sig til Stiftamtmanden over, at han i 6 Aar ikke havde faaet sin Løn eller i alt Fald ikke den hele. Han havde et Tilgodehavende paa 100 Rdl., som Stiftamtmanden befalede Magistraten straks at betale. Og Thordsen maatte nu udlægge Vester Skibskrøg Eng til Klokkeren, den ene af de Enge, som Borgmesteren havde faaet ved Kongebrev 1673, og som han siden havde kæmpet saa drabeligt for at bevare.⁴⁾

1) Godtgørelse.

2) ∴: gaa ham imod.

3) Se om hele denne lange Sag: Danske Kancelli. Bilag til jydsk Missive angaaende Varde Bys Indvaaneres Klage over Borgmester Laurids Thordsen 30. Juni 1691 Nr. 38 og F. R. A. 1919 S. 92—96.

4) Klokkeren overdrog igen Engen til Raadmand *Las Jepsen Tarm* (begravet 13. Februar 1721 (J. Kbg.)), og da dennes Dødsbo kom under Opbudskommission, søgte Magistraten at indløse Engen, som formentes ikke at være Tarms Ejendom, men skulle kunne indløses naar som helst. Ved Procas tilkendtes Engen dog Raadmandens Bo, og den blev solgt for 300 Rdl. (Rpt. 20. Marts 1721. — Skrivelse fra Borgmester Jens Thaulow og Raadmand Stefan Pedersen til Stiftamtmanden 15. April 1726 i V. R. Pk. 344. — Ldt. Db. 22. Oktober 1722.)

Denne Sag synes at have strakt sig over en halv Snes Aar. Men paa Grund af Raadstueprotokollens daarlige Forfatning, kan den ikke følges i Enkeltheder. Man kan kun se, at Parterne i 1704 er blevet enige om for Fremtiden at „leve i rolig Kærlighed.“

Tre Aar efter døde Borgmester Laurids Thordsen.

DE ELIGEREDE BORGERE

Ved Forordningen af 28. Januar 1682 var der sket en betydningsfuld Indskrænkning i Øvrighedspersonernes Antal. Herved var der skabt en Mulighed for, at disse kunde leve af deres Embedsindtægter, og Regeringen hjalp i den følgende Tid yderligere paa Øvrighedspersonernes Indkomster ved Sammenlægning af Embeder. Paa denne Maade skabtes der i Løbet af det 18. Aarhundrede en Embedsstand, der kun levede af sine Embedsindtægter og ikke tillige drev borgerlig Næring.

Saaledes skiftede Raadet Karakter. Fra at være en selvbevidst Repræsentation for de næringsdrivende Borgere, om end en meget ufuldkommen, blev det til underdanige kongelige Embedsmænd.

En Trang følte da til at skabe et nyt Organ for Borgerne, et Raad, der paa samme Tid kunde være en Hjælp for Stiftamtmanden ved Tilsynet med Byerne, og hvis Samtykke Embedsmændene kunde henvise til, naar der rejstes Klage over deres Styrelse. Rundt om voksede der da Borgerudvalg frem, *de eligerede Borgere* kaldtes de.¹⁾

Varde fik ligesom de fleste andre Købstæder i Ribe Stift sine eligerede Borgere, mens den dygtige *Christian Carl Gabel* var Stiftamtmand i Ribe (1725—48). Varde var den sidste By i Stiftet, der fik eligerede Borgere, og Indførelsen skete ved Ordre fra Stiftamtmanden den 5. April 1738.²⁾

Der skulde være 12 eligerede Borgere. Naar de blev tilsagt, skulde de møde paa Raadstuen for i Forening med Magistraten at overlægge og foranstalte, hvad der kunde være til Byens almindelige Gavn. Af saadanne Sager fremhæver Gabel særlig de aarlige Skatteligninger og Byens Marker og Grunde. Hvad Flertallet besluttede, skulde efterleves af Byens øvrige Borgere, dog saaledes at man kunde indhente Stiftamtmandens Godkendelse, hvis man fandt det fornødent. Naar en af

1) P. Munch I S. 135—36.

2) Rpt. 10. April 1738.

de eligerede døde, skulde de øvrige sammen med Magistraten vælge en ny, der dog skulde approberes af Stiftamtmanden.

De første 12 Mænd udvalgte Gabel. Det blev de to Brødre Købmand *Knud Øllgaard* og Købmand *Rasmus Øllgaard* (1756 Byskriver¹⁾), Farverne *Lars Hansen Bagger*, *Nicolai Andersen Høyberg*, *Hans Loft* og *Hans Hansen Wolff* (1743 Raadmand), Felberederne *Søren Pallesen* og *Peder Jonsen* (senere Organist, Stadsmusikant og Bedemand), Guldsmed *Jens Ørenstrup*, Handskemager *Peder Trane*²⁾ og Værtshusholderne *Niels Bruun* og *Søren Willumsen*.

Magistraten takkede skyldigst Stiftamtmanden for Indførelsen af de eligerede. Synderlig glad for den ny Institution har Magistraten dog nok ikke været. Thi den klagede allerede næste Aar over, at de eligerede var forsømmelige med at give Møde, naar det krævedes, og kun vilde indfinde sig, naar ogsaa Magistraten kom til Stede, hvilket denne finder urimeligt, da det vil blive en Byrde i Stedet for en Lettelse for Magistraten, „naar vi saaledes med dennem skulde sidde og anhøre til Dels urimeligt, som de kunde finde Behag i at fremføre.“ Magistraten ønskede, at de 12 Mænd skulde forhandle for sig selv og derefter indlevere deres Forslag til Magistraten. Stiftamtmanden resolverede paa denne Klage, at de eligerede skulde give Møde, naar Magistraten befalede det; den, der udeblev, skulde betale 2 Mark i Bøde.³⁾ Men det viste sig snart at være umuligt at faa alle 12 til at møde paa een Gang, og i 1755 maa Stiftamtmanden derfor indskrænke sig til Kravet om, at Flertallet skulde være mødt, for at en Beslutning kunde være gyldig.⁴⁾

At være eligeret eller, som det i sidste Fjerdedel af Aarhundredet kaldtes, deputeret Borger betragtedes som en Byrde. For Eksempel frabeder *Frederik Westesen* sig i 1786 Posten som deputeret og anfører som Undskyldning, at han er en ung Mand, der ikke er saa kyndig i Byens Affærer. Han havde dog dengang i 10 Aar haft Borgerskab som Købmand i Varde, og hans Ungdom hjalp ham derfor ikke. Stiftamtmanden udnævnte ham alligevel i Begyndelsen af 1787; men han døde allerede samme Aar, 34 Aar gammel.

Det var saaledes vanskeligt at slippe for Hvervet. Udnævnelsen gjaldt for Livstid, og for at blive befriet maatte der anføres vægtige Grunde som Alderdom, Svaghed, Fallit, Udnævnelse til Brandinspektør.

Oprindelig var der 12 eligerede. I 1770'erne er der kun 8, og et Tiaar senere er Tallet svundet ind til 4, og derved blev man staaende.

1) Se Afsnittet om Rasmus Øllgaard: En rig Varde-Købmand.

2) Peder Trane var meget fattig. Paa Ligningen til Betjentskat 1758 faar han følgende Vedtægning: »For Fattigdom udgaar.« (Rpt. 21. December 1758).

3) Rpt. 3. September 1739.

4) Rpt. 20. Marts 1755.

Denne Indskrækning i Antal maa sikkert opfattes som et Vidnesbyrd, dels om Vanskeligheden ved at skaffe tilstrækkelig mange egnede, dels om stigende Krav til de eligeredes Kvalifikationer.

Reglerne fra 1738 for Nybesættelse af ledige Poster ses ikke at være blevet overholdt. Af de eligeredes Medvirkning ved Nyudnævnelser er der i alt Fald intet Spor. Det er Magistraten (og efter dennes Afskaffelse Byfogeden), der foreslaar, og Stiftamtmanden, der udnævner.

Reglerne for de eligeredes Udnævnelse var forskellige i de forskellige Købstæder. Først i 1797 kommer der ensartede Regler for hele Landet: Til hver ledig Plads skulde Borgerne stemme paa 3, og Stiftamtmanden afgjorde saa, hvem det blev. I 1807 ændredes det, saaledes at Magistraten skulde foreslaa 3, mellem hvilke Borgerne derefter stemte. Disse Regler ses at være blevet overholdt i Varde.¹⁾

Formalister var Fortidens Mennesker ikke. For Eksempel var *Christen Frøsig* allerede i 1750 eligeret Borger; men først i 1755 finder Magistraten for godt at indstille ham til Stiftamtmandens Approbation. *Hans Wolff*, der blev eligeret i 1738, fik i 1743 Udnævnelse til Raadmand, men fortsatte alligevel til sin Død som eligeret, skønt man skulde synes, de to Stillinger var uforenelige.

De eligeredes Virksomhed bestod hovedsagelig i at afgive Erklæringer i Sager, der blev forelagt dem af Magistraten. Desuden havde de i Forening med Magistraten den vigtige Opgave, mens Bymarken endnu helt laa i Fællesskab (d. v. s. indtil ca. 1750)²⁾, aarligt at foretage Fordelingen af Agrene til Byens Borgere. I nær Forbindelse hermed staar, at de i 1740'erne og 50'erne deltog i Revisionen af Viden. Desuden fungerede de i adskillige Aar som Takserborgere³⁾ og reviderede Byens Regnskaber.

Om de eligeredes Betydning og Indflydelse er det vanskeligt at have nogen Mening. Som Regel fik vel Magistraten sin Villie⁴⁾; men selve Princippet, Kontrol med Byens Styrelse ikke blot fra oven, men ogsaa fra neden, er ikke uden Vigtighed, selv om Gennemførelsen af det for Alvor hørte Fremtiden til.

1) Om Valgdeltagelsen kan anføres, at der i 1798 deltog 25 og i 1801 32 i Valget af deputerede (Rpt. 15. Maj 1798 og 26. Februar 1801).

2) Se Afsnittet: Byjorderne (Bymarkens Deling).

3) Se S. 39.

4) Saaledes i Rpt. 2. Oktober 1755.

MAGISTRATENS OPHÆVELSE

I 1752 bestod Varde Magistrat af Borgmester *Jens Pedersen Woydemann* og Raadmændene *Hans Hansen Wolff* og *Niels Knudsen*.

I August døde Raadmand *Hans Wolff*. Som Ansøgere til det ledige Embede meldte sig Herredsfoged *Henrik Ernst Bjerrum*, Brøndumdams, eligeret Borger, Organist *Peder Jonsen*, Varde, og cand. theol. *Søren Thaulow*, København, en Søn af afdøde Borgmester *Jens Thaulow* og Broder til ligeledes afdøde Borgmester *Berthel Thaulow*.¹⁾

Ingen af dem fik dog Embedet. Thi de tre eligerede *Rasmus Øllgaard*, *Jens Windfeld* og *Christen Frøsig*, der hørte til de mest velhavende i Byen, havde paa egne og Medborgeres Vegne indsendt et Andragende til Kancelliet om at lade den ledige Raadmandspost henstaa ubesat og helt at ophæve Magistraten, naar en af de tilbageværende Magistratspersoner afgik ved Døden; derefter skulde Magistratens Forretninger overgaa til Byfogeden ligesom i andre mindre Byer; samtidig ledsagede de deres Andragende med et Forslag om, hvordan Magistratsindtægterne derefter passende kunde fordeles, saa at de blev Byen til større Nytte end hidtil.

Kancelliet var principielt enigt med Forslagsstillerne om Nyttens af at ophæve Magistraten. Men efter Henvendelse fra *Woydemann* og *Niels Knudsen* blev det ordnet lidt anderledes end foreslaet. Den 15. December 1752 resolverede Kongen, at Raadmand *Wolffs* Embede skulde henstaa ubesat og Indtægterne deles mellem Borgmester *Woydemann* og Raadmand *Knudsen*, mod at de aarligt (efter Tilbud) ydede hans Enke 4 L^ø Hø; endvidere blev det bestemt, hvordan Indtægterne skulde anvendes, naar enten *Woydemann* eller *Niels Knudsen* døde, og endelig blev det fastslaaet, at først naar de *begge* var døde, skulde Magistratens Forretninger overgaa til Byfogeden.

1) J. T. 15. December 1752 Nr. 96 (Indlægg).

Borgmester Woydemann døde i September 1756, hvorefter Raadmand Knudsen overtog hans Indtægter og i de følgende Aar var Vardes eneste Magistratsperson.

Han døde 3. Marts 1772, og dermed ophørte Varde Magistrat at bestaa, og Byfogeden var for Fremtiden Byens eneste Øvrighedsperson. Ham tilfaldt Borgmesterens tidligere Indkomster af Jorder, Enge og Accidenser, medens den ene Raadmands Jorder og Enge blev tillagt By-skriveren i Stedet for de 24 Rdl., som Byen hidtil havde svaret ham, og den anden Raadmands Jorder og Enge tilfaldt Byen. Accisen, hvoraf Magistraten havde nydt de to Trediedele og de fattige den ene Trediedel, skulde for Fremtiden deles lige mellem Byen og de fattige.¹⁾

1) Rpt. 11. Januar 1753. Raadstue-Kopibog 1790—1817 Fol. 8. Rpt. 30. April 1772.

EMBEDSFORDELING OG EMBEDSLØN

Det er nævnt¹⁾, at der i 1682 skete en betydelig Indskrænkning i Øvrighedspersonernes Antal. I de følgende Aar formindskedes Tallet yderligere. Nedenstaaende Liste vil vise Udviklingen:

1650:	Borgmestre 2 Raadmænd 5 Byfoged 1 Byskriver ²⁾ 1	I alt 9 Personer.
1682—1752:	Borgmestre 1 Raadmænd 2 Byfoged 1 Byskriver 1	I alt 5 Personer.
1752—56:	Borgmestre 1 Raadmænd 1 Byfoged 1 Byskriver 1	I alt 4 Personer.
1756—72:	Raadmænd 1 Byfoged 1 Byskriver 1	I alt 3 Personer.
1772—1863:	Byfoged 1 Byskriver 1	I alt 2 Personer.
1864—1919:	Byfoged og Byskriver 1	I alt 1 Person.

1) S. 68—69.

2) Byskriverværet er af Hensyn til den senere Udvikling medtaget, skønt han ikke havde Del i Beslutningerne.

Det er indlysende, at en saa kraftig Reduktion af Embedsmændenes Antal, betød øgede Indtægter for den enkelte.

Hertil kommer saa et andet Forhold. Før 1682 var det Undtagelsen, at en enkelt Mand beklædte mere end eet Embede, efter den Tid bliver det Regelen. For Vardes Vedkommende stiller Forholdet sig, som nedenstaaende Oversigt vil vise¹⁾:

<i>Borgmesteren</i> tillige Byskriver i Varde 1743—56	} 1743—56 2 Embeder forenet.
<i>Byfogeden</i> tillige Birkefoged i Kærgaard Birk 1674-86	
„ Herredsfoged i Vester Herred 1674-1892	} 1864—92 6 Embeder forenet.
„ „ i Øster Herred 1749-1892	
„ „ i Nørre Herred 1749-1814	
„ Herredsskriver i Vester Herred 1740-75	
„ „ „ og 1864-92	
„ „ i Øster Herred 1864-92	} 1864-1919
„ Byskriver i Varde 1864-1919	
<i>Byskriveren</i> tillige Herredsfoged i Skadst Herred 1686-92	} 1782—1829 4 Embeder forenet.
„ Herredsskriver i Vester Herred 1692-1740 og 1775-1863	
„ „ i Nørre Herred 1782-1829	
„ „ i Øster Herred 1782-1863	
„ Borgmester i Varde 1743-56	
„ Byfoged i Varde 1864-1919	

Siden 1919 er der en Dommer og en Politimester i Varde.

Om Embedsmændenes Indtægter er det vanskeligt at sige noget bestemt, da deres Løn for en stor Del bestod af Sportler og Indkomsten af Marker og Enge. Givet er det, at de er steget meget betydeligt.

Den 31. December 1757 opgør *Raadmand* Niels Knudsen sine Indtægter saaledes²⁾:

$\frac{2}{3}$ af Accisen (24-28-30 Rdl., sjældent 40 Rdl. aarligt)	} I alt ca. 40 Rdl.
Accidenser i 5 Fjerdingaar siden Borgmester Woydemanns Død 6 Rdl. 4 Mk.	

Indkomsten af Jord og Eng efter Fradrag af Bekostningen ved Avling og Bjergning samt Konsumtion 20 Rdl.

Til sammen 60 Rdl.

1) Der tages kun Hensyn til Retsbetjentembederne, derimod ikke til de eventuelle Tolde-, Postmester-, Hospitalsforstanderstillinger eller lignende, som kunde være forenet med Embederne.

2) V. R. Pk. 220.

Det er sikkert alt for lidt, i alt Fald anslaa Niels Knudsen i 1768 sine Indtægter til 112 Rdl.¹⁾

Byfogeden, der som omstaaende Oversigt viser, til-
lige beklædte adskillige andre Embeder, havde i 1768
en samlet Indkomst paa 247¹/₂ Rdl.¹⁾
1772 303¹/₂ Rdl.¹⁾
1823—32 gennemsnitlig hvert Aar 2145¹/₂ Rdl.²⁾
1837 2000 Rdl.³⁾

Byskriveren havde af sine forskellige Embeder

1768 120 Rdl.¹⁾
1772 120 Rdl.¹⁾
1776 168 Rdl.¹⁾
1823—32 gennemsnitlig hvert Aar 1276 Rdl.²⁾
1837 1400 Rdl.³⁾

1) V. R. Pk. 219.

2) Ribe Stiftamts Arkiv. Sager af forskelligt Indhold II, 1822—49.

3) P. Munch I, S. 225.

BORGERREPRÆSENTATION OG BYRAAD

Den 24. Oktober 1837 udkom den betydningsfulde Anordning angaaende Købstædernes økonomiske Bestyrelse.

Dens Udformning skyldes Kancelliet og de raadgivende Provinsialstænder i Forening. Den er blevet til under Indflydelse af Julirevolutionen 1830 og Ludvig Filips borgerlige Styre i Frankrig, og den har sin Rod i Troen paa Borgernes Evne til selv at styre deres By og i en tilsvarende Mistillid til det gamle Embedsmandsstyre. Anordningens Hovedprincip er derfor, at Magistraten kun skal styre under Medvirkning af Borgerrepræsentanter og Kontrol fra Regeringen.

Anordningen fastslaar derfor, at „udi alle Anliggender, Købstadens Ejendomme og Indretninger, Indtægter og Udgifter vedkommende — — er de eligerede Borgeres Medvirkning *nødvendig*, saa at Magistraten eller Byfogeden ikke uden deres Samtykke kan tage nogen Beslutning.“

Magistratens Forslagsret til eligerede¹⁾ bortfaldt. *Borgerrepræsentanterne*, som de fra nu af kaldes, skulde for Fremtiden vælges frit. Valgret tilkom tidligere kun næringsdrivende Borgere. Nu aabnedes der ogsaa Adgang for Grundejere, der ikke var næringsdrivende, til at erhverve Borgerskab og dermed Valgret. Betingelsen herfor var, at vedkommende i Købstaden ejede en Gaard af en vis Værdi, hvis Størrelse skulde fastsættes i et Regulativ for hver enkelt Købstad. Den Grundejer, der havde erhvervet Valgret paa denne Maade, var tillige valgbar. Endvidere var næringsdrivende valgbare, naar de var ansat til Næringskat af en vis Størrelse, der skulde fastsættes i Regulativet.

1) Se S. 78.

Valgperioden var 6 Aar. Borgerrepræsentanterne valgte selv deres Formand. Deres Antal skulde fastsættes i Regulativet.

Byernes ny Forfatning var et Slags Tokammersystem. Borgerrepræsentanterne forhandlede for sig, Magistraten (eller i Byer som Varde, der ingen Magistrat havde, Byfogeden) deltog ikke i deres Forhandlinger. For at en gyldig Beslutning skulde kunne komme i Stand, maatte begge Afdelinger være enige, ellers tilfaldt Afgørelsen Amtmanden.

Til det Regulativ, der skulde udarbejdes for Varde, gav Byfoged Wedel-Heinen Forslag, som billigedes af de gamle eligerede. Regulativet fastsatte, at Antallet af Borgerrepræsentanter skulde forhøjes fra 4 til 6, Værdien af den Grundejendom, der berettigede til Borgerskabs-tagelse, bestemtes til en Assurancesum af 800 Rbdl. Sølv, og endelig bestemtes det, at næringsdrivende, der ikke var i Besiddelse af en saadan Grundejendom, maatte være ansat til en halv Skilling i Nærings-skat for at være valgbar til Borgerrepræsentationen.¹⁾ Ved det første Valg efter disse Bestemmelser i Januar 1838 havde 159 Personer Valgret.²⁾ Da Indbyggerantallet efter Folketællingen 1834 var 1436, vil det sige, at ca. 10 % havde Valgret. I 1860 udvidedes Valgretten til alle, der var valgbar til Folketinget.

Saaledes var Vardes kommunale Styre indrettet, indtil Kommunalloven af 26. Maj 1868 fra Nytaar 1869 indførte *Byraad*.

Byraadet skulde bestaa af et ulige Antal valgte Medlemmer, i Varde 9, i 1885 forøget til 11³⁾, samt en af Kongen udnævnt Formand med Titlen Borgmester. I Varde var det indtil 1917 Byfogeden.

Man kunde kalde denne Ordning et Etkammersystem. Byfogeden staar ikke uden for Raadet, men er Formand for det (Borgmester) og deltager i dets Forhandlinger og Afstemninger, og hans Stemme gælder ikke mere end de andre Medlemmers.

Den større Halvdel af Byraadsmedlemmerne valgtes af Folketingsvælgerne i Byen, den mindre Halvdel af den Femtedel af Folketingsvælgerne, som i det forud for Valget gaende Kalenderaar havde udredet det største direkte Skattebeløb til Kommunen. Valgbar var enhver Folketingsvælger i Byen.

I 1908 indførtes lige Valgret for de kommunale Skatteydere, baade Mænd og Kvinder. I 1919 indførtes folkevalgte Borgmestre. Den første var Sagfører *Niels Jensen* (født 1870, død 1940), der fra 1917 til 1919 havde været kongevalgt Borgmester. Han afløstes i 1937 af Dommer *Knud Otto Cortsen*.

1) De eligeredes Bog 1822—46 Fol. 45 (paa Varde Raadhus).

2) V. R. Pk. 346.

3) »Ribe Amts-Tidende« 10. Marts 1885.

BORGERLIGE NÆRINGSVEJE¹⁾

Som Handelsby var Ribe i Middelalderen dominerende i Vestjylland. Vardes Beliggenhed langt inde i Landet frembød ikke saa gunstige Muligheder for at drive Storhandel. Den konkurrerede dog efter Evne med Ribe og havde i den Grad generet den gamle Bys Købmænd, at de forsøgte at udnytte de urolige Forhold, da Valdemar Atterdag i 1368 maatte forlade sit Rige, til at ødelægge Vardes Handel. *Claus Limbek*, der gjorde sig til Herre over Ribe med Omegn, maatte saaledes den 6. Juli 1368 til Gengæld for et Laan paa 80 Mark Sølv af en Ribeborger forpligte sig til at virke hen til, at ingen Købmand maatte udføre nogen som helst Vare direkte fra Varde eller Ringkjøbing Havn. Købmændene skulde komme til Ribe med Varerne og betale Told der. Altsaa Ribe søgte at tilegne sig Stabelret for Jyllands Vestkyst. Hvor meget der kom ud af Ribes Bestræbelser, kan ikke oplyses nøjere; men Forordningen af 30. September 1425 bestemte i alt Fald, at „det med Sejladsen i Vesterhavet skal forblive som hidtil“, hvilket næppe kan have været en Bestemmelse til Vardes Fordel. Og Forordningen af 1475 om, at ingen indenlandske Mænd maatte drive deres Stude længere end til Ribe, Kolding eller Assens, falder ganske i Traad med Ripensernes Bestræbelser i 1368.

Til Gengæld var det kun nødigt, at Vardenserne paa deres Markeder saa Ripenserne, der havde Privilegium paa frit at handle i alle Rigets Købstæder. Ved 1518 saa Ribe sig nødsaget til at tage Tingsvidner ved Nørre, Øster og Vester Herreds Ting om, at Ribes Borgere havde besøgt 5 Markeder i Varde indtil nu, da Borgmester *Christiern Nielsen* gjorde dem Forhindring derpaa. Denne Strid varede meget længe. I 1519 tog Borgmester Christiern Nielsen Tingsvidne

1) Se om dette Afsnit Arne Sundbos grundige Afhandling »Af Varde og Hjørtings Historie« i F. R. A. 1917 S. 524—63, 1918 S. 573—606 og 1919 S. 65—107 samt N. H. Jacobsens Doktordisputats »Skibsfarten i det danske Vadehav« 1937.

paa Varde Byting om, at Striden da havde varet i 60 Aar eller mere.¹⁾ I 1533 erhvervede Ribe et Kongebrev, hvorved denne By haabede at have sejret. Dets Indhold er, at Borgmestre, Raad og menige Borgere i Ribe havde berettet, at de plejede at besøge Markederne i Varde Askeonsdag, Midfaste Søndag og St. Jacobi Apostels Dag (25. Juli). Men heri hindredes de nu, idet Borgerne i Varde med Vaaben og Værge nedbrød og omkastede deres Kram og Gods og ikke vilde tillade dem at handle. Kongen tillader Ribes Borgere at besøge Varde Markeder ligesom før med deres Varer, indtil nogen kommer for Kongen med bedre Bevis. Et saadant maa Varde rimeligvis være kommet med; thi 1539 maatte Ribe By finde sig i at slutte Forlig med Varde paa det Vilkaar, at Ripenserne kun skulde have Ret til at besøge 2 Markeder i Varde.²⁾

Vardes Handel i Middelalderen ligger i det dunkle. Først fra Tiden omkring 1500 kastes der noget Lys over dette Spørgsmaal.

Den store Udførselsartikel var *Stude*. Det var i sidste Halvdel af det 15. Aarhundrede, Studehandelen blomstrede op. Hovedaftageren bliver fra det 16. Aarhundrede Holland, som netop paa dette Tidspunkt takket være Amerikas Opdagelse og den Ændring af Handelsvejene, der fulgte hermed, arbejdede sig frem til at blive Europas førende Handelsmagt. Eksportører var de danske Herremænd, der paa Grund af deres Godsrigdom havde de bedste Muligheder for Studeavl. Men ogsaa Byernes Købmænd var med. Kun faa Stude kunde opdrættes paa Købstadens Marker og Enge. Hovedparten blev opkøbt paa Omegnens Herregaarde og drevet til Assens, Kolding eller Ribe, der var Toldstederne, hvor de fremmede Opkøbere mødte op.

Her i Vestjylland førte Ribe an i Studehandelen; men Varde fulgte godt med og havde netop i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede et Par betydelige Studehandlere, Borgeren *Marquard Nielsen*, kaldet den Rige, og Byens Borgmester *Christiern Nielsen* (Brødre?).

Nogle Tal vil bedst illustrere Forholdet. Ved Efteraarsmarkedet 1510 var Udførsel af Øksne aldeles forbudt paa Grund af den udbrudte Krig med Lybeck. I 1511 bevilgedes der dog nogle Undtagelser fra dette Forbud, idet nogle Ribe-Borgere fik Tilladelse til at udføre omtrent 3000 Øksne og desuden Biskoppen i Ribe 100 Stykker og Christiern Nielsen i Varde 550 Stykker, dog paa den Betingelse, at de skulde drives vesterpaa, det vil sige til Holland, og at de ikke maatte komme Rigets Fjender til Gode. I 1519 udførtes ved Foraarsmarkedet i Ribe

1) Tingsvidne i V. R. Pk. 348.

2) Kinch: »Ribe Bys Historie og Beskrivelse« 1. B. S. 457—58.

i alt 6431 Øksne. Heraf udførte 35 Mænd i Ribe de 4324 Stykker, medens 12 Mænd i Varde udførte 1284; af disse sidste udførte Borgmesteren de 202. Til Sammenligning kan nævnes, at Hans Munk til Krogsgaard og Ejler Bryske, Lensmand paa Lundenæs, udførte henholdsvis 50 og 150 Stykker. Ved Efteraarsmarkedet samme Aar udførtes 5027 Øksne. Heraf udførte 11 Ripensere 1172 Stykker, 4 Vardensere 313, og af disse tog Borgmesteren de 100 paa sin Kappe.¹⁾

Intet Under, at Købmændene i Varde kunde laane Penge til Kongen ligesom Storkøbmændene i andre Byer (1517: 400 rhinske Gylden, 1518: 140 Gylden). Og til Enkedronning Christine solgte Købmændene Klæde, skønt Ribe Klædekræmmere netop paa dette Tidspunkt var berømte.

Foruden Stude var *Fisk* en vigtig Artikel. Særlig i den katholske Tid har Fiskehandelen været af stor Betydning. I 1548 sikrede de 3 vestjydske Byer, Varde, Ribe og Ringkjøbing sig ved et Kongebrev Eneret til Opkøb af Fisk paa de vestjydske Fiskerlejer.

Den strenge Bestemmelse fra 1475, at Øksne i Jylland kun maatte udføres gennem Kolding og Ribe, stod endnu ved Magt midt i det 16. Aarhundrede. Dog skete der alligevel direkte Udførsel fra Varde. Men 1589 blev det paa ny indskærpet, at Øksne kun maatte udføres gennem Ribe og Kolding. I Fortsættelse heraf *ophævedes i 1591 Varde Toldsted og henlagdes til Ribe.*

Byen havde dengang faa Maaneder i Forvejen gennemgaaet en stor Brand, der lagde den bedste Part af Varde By i Aske²⁾, saa det har været et haardt Slag for den næsten samtidig at miste Retten til direkte Udførsel af Øksne og Toldstedretten. For Fremtiden gik al Øksneudskibning over Ribe, hvor Tolden maatte erlægges, og hvor Vardekøbmændenes Skibe indtog Vardensernes Stude.³⁾

Retten til direkte Øksneudskibning fik Varde igen i 1617, dog skulde Tolden som sædvanlig betales i Ribe. I 1623 fik alle Byer Ret til at udskibe Øksne.

Tolden af Heste og Øksne kaldtes den store Told. Afgiften af anden Ind- og Udførsel benævntes Smaatolden. Den blev først paalagt Varde i 1554, og den skulde ogsaa efter 1591 erlægges i Varde. Den blev oppebaaret af Byfogeden, der ogsaa før 1591 havde fungeret som Tolder; men kun en enkelt Byfoged har haft speciel Udnævnelse til Tolder.⁴⁾ Den Smaatold, der opkrævedes af Øl og Vin, havde et særligt Navn, Accise,

1) Kinch: »Ribe Bys Historie og Beskrivelse« 1. B. S. 647—49.

2) Se S. 19.

3) Ribe Skoleprogram 1842 S. 20.

4) Se S. 63.

eller Sise. Den var undertiden bortforpagtet, undertiden opkrævedes den af Byfogeden.¹⁾

I 1651 genoprettedes Varde Toldsted, og Købmand Jacob Bjørnsen blev udnævnt til Tolder. Det betød, at Øksnetolden fra nu af kunde betales i Varde, ligesom Byen jo fra 1617 havde haft Ret til direkte Udskibning.

I første Halvdel af det 17. Aarhundrede havde Varde stadig en ikke ringe Studehandel. Det var Byens Spidser, Borgmestre, Raadmænd og Byfogeder, der drev Handelen. Men kun faa Enkeltheder om denne er i Behold.

I 1615 ser man, at Borgmester *Niels Thomsen* havde halvtolvte Hundrede Speciedaler til Gode hos den virksomme Handelsmand *Lambert Lauridsen* i Ribe for 92 Øksne, hvorfor han som Pant fik nogle af Lambert Lauridsens Regnskabsbøger, en Kramkiste og Lamberts Trediedel af et Skib, som de to ejede i Fællesskab. Men i 1616 forgik Lambert med Skib og Gods paa en Rejse til Frankrig, hvorefter Familien gik fra Arv og Gæld. Den senere Raadmand og Byskriver *Mads Christensen Gjellerup* samt *Niels Nielsen* i Obling, til hvem Lambert Lauridsen ogsaa skyldte Penge, vilde nu have haft Udlæg i Borgmesterens Pant; men baade Bytingets og Landstingets Dom gik dem imod.²⁾

Raadmand *Niels Andersen* til Store Hebo købte 22. Januar 1619 af *Ulrik Sandberg* til Kvelstrup, Befalingsmand paa Lundenæs, 110 Staldøksne for 24 Speciedaler Parret samt en god Ame rhinsk Vin og en Tønde Hamborger Øl.³⁾

I Foråret 1647 lod Raadmand *Christen Tarp* 26 Øksne indskibe i Hjerting paa en Smakke, der tilhørte ham; men Skibet blev oversejlet paa Vlien ved Holland, hvorved Raadmanden led et stort Tab. Han anslaaer Værdien af Studene inklusive Told og andre Omkostninger til 33½ Rdl. Parret, Fragten ikke medregnet. Skibet var 7 Aar gammelt, bygget ved Hjerting til Christen Tarp, og havde kostet ca. 400 Rdl. Hertil kom Redskaberne paa Skibet, der vurderedes til over 275 Rdl.⁴⁾

Clemmen Christensen Toftum indskibede i Foraaret 1650 33 Øksne.⁵⁾

Endelig kan nævnes, at Byfoged *Hans Lassen* i April 1657 var i Holland⁶⁾, utyvlstomt paa Studehandelens Vegne.

Studehandelen gav stundom svære Tab, som man kan se af oven-

1) Under *Enøksalden* forsvinder Begrebet *Accise* i den gamle Betydning, og Afgiften paa Drikkevarer falder ind under Konsumtionen. Navnet *Accise* bibeholdes dog for en Havneafgift af søværts Tilførsel (L. V. Birck: »Told og Accise« 1920 S. 121).

2) Ldt. Db. C 1617 Fol. 313 og 341 f. Om Niels Nielsen Obling se J. S. 1. R. 7. B. S. 42 f.

3) Ldt. Db. C 1620 Fol. 143.

4) Rpt. 16. December 1647.

5) Rpt. 6. Marts 1651.

6) Tb. 6. April 1657 Fol. 13.

staaende, især naar Skibet gik under. Det kunde ogsaa ske, at Skibet blev opbragt. Saaledes klagede Raadmand *Jacob Clausen* i 1626 over, at hans Skib og Gods var blevet opbragt af Dynkerkerne, hvorfor Lensmanden i Ribe fik Ordre til at erklære sig om, ved hvilke Midler *Jacob Clausen* uden Skade for Kongen kunde hjælpes paa Fode.¹⁾ Men trods al Risiko kan det næppe betvivles, at Studehandleren i denne Periode i det store og hele var særdeles indbringende. En Taksering af Vardes Gaarde og Huse 1661²⁾ giver interessante Oplysninger. Der anføres her ca. 109 Ejendomme³⁾, og ved hver anføres dens Ejers Næringsvej. Af Øksnehandlere var der 10. Deres Navne anføres nedenfor. I Parentes er tilføjet, hvilken Stilling i Bystyrelsen de da eller senere indtog. For Enkernes Vedkommende tilføjes Mandens Stilling. Og endelig anføres Vurderingssummen. Endnu maa bemærkes, at Maren sl. *Jens Nielsens* havde 5 Ejendomme, *Stefan Nielsen* 3, de øvrige hver 1.

<i>Maren sl. Jens Nielsens</i> (Raadmand)	1290 Sldr.
<i>Stefan Nielsen</i> (Borgmester)	1000 —
<i>Claus Glyssing</i> (Borgmester)	700 —
<i>Jacob Bjørnsen</i> (Tolder og Raadmand)	500 —
<i>Christen Tarp</i> (Raadmand)	400 —
<i>Ane Lasdatter</i> (senere gift med Borgmester Hans Bennich)	350 —
<i>Jens Rask</i> (Raadmand)	150 —
<i>Mads Borch</i>	150 —
<i>Mads Hansen</i>	80 —
<i>Søren Lauridsen</i>	80 —

I alt 4700 Sldr.

Da den samlede Vurderingssum for Byen var 11 035 Sldr., ejede disse 10 saaledes mellem Halvdelen og Trediedelen af hele Byen, ja Maren Jensdatter og Stefan Nielsen ejede endog til sammen over en Femtedel. Det er ogsaa værd at lægge Mærke til, at de fire første paa Listen samt Ane Lasdatter var nære Slægtninge.⁴⁾ Og bemærkelsesværdigt er ligeledes, hvilken Stilling i Bystyrelsen Mændene indtog. Studehandler og Raadmand var næsten eet og det samme.

Hvor mange *Fartøjer* de vardensiske Købmænd selv ejede, kan ikke opgives med Nøjagtighed. Man maa indskrænke sig til det utilfredsstillende at optælle, hvor mange Skibe fra Varde der har passeret Listerdyb, hvis Toldbøger er bevaret fra 1642 og 1643, og saa haabe paa,

1) K. B. 19. Juni 1626.

2) V. R. Pk. 218.

3) Det kan ikke altid ses helt bestemt, om der er Tale om een eller flere Ejendomme.

4) Se Stamtavlen.

at saa nogenlunde alle Vardes Skibe har passeret her. Meget værd kan en saadan Statistik dog ikke være.

Toldbøgerne viser da, at der i Vardeegnen var følgende Fartøjer:

Varde:

1 Smakke.....	8 Læster
1 Smakke.....	6 —
4 Smakker á 3 Læster..	12 —
2 Skuder á 3 Læster...	6 —
5 Baade á 1 Læst.....	5 —

Hjerting:

1 Smakke.....	4 Læster
1 Skude.....	2 —
1 Baad.....	1 —

Sønderside (Ho):

3 Baade á 1 Læst.....	3 Læster
-----------------------	----------

I alt 10 Skibe og 9 Baade..... 47 Læster = ca. 70 Tons.

Stort er Tallet ikke, og end mindre imponerende bliver det ved Sammenligning med Ribes Tonnage paa samme Tid. Ifølge de samme Toldbøger var i Ribe hjemmehørende 14 Skibe paa i alt 78 Læster. Lægger man hertil de 21 Skibe paa i alt 478 Læster fra Ribes Havneplads Rømø, bliver det en samlet Handelsflaade paa 35 Skibe med en Drægtighed paa 556 Læster eller ca. 834 Tons i moderne Maal, 12 Gange saa meget som Vardeegnens.

Der kan næppe være Tvivl om, at Vardeegnens Udførselsvarer, Stude, Sortepotter, Rug, Byg, Malt, Smør og Flæsk, hovedsagelig maa være blevet transporteret paa fremmede Skibe¹⁾ eller Skibe, som Varde-Købmændene havde Part i, som f. Eks. Borgmester Niels Thomsen havde det.²⁾ De indførte Varer var især Salt, Humle, Blaar, Byg, Øl, Tjære, Æbler, Mursten og Hvedebrød. — Bemærkes maa det endnu, at naar undtages Rømø havde efter List Toldbøger Vesterhavsoerne, som senere blev af saa stor Betydning for den danske Skibsfart, i 1642—43 ingen Skibe.

At Varde kun havde faa Skibe, hænger sammen med, at Byen egentlig ikke var nogen Søkebstad, beliggende som den er 1¹/₂ Mil i Luftlinie fra Varde Aas Udløb i Ho Bugt.

1) I 1640 var de Skibe, der skulde føre Studene bort fra Varde, udeblevet, hvorfor Studehandlerne den 4. April fik Tilladelse til at drive Studene ud af Landet, skønt den Tid af Aaret var forløbet, paa hvilken saadant ellers tillodes (J. R.).

2) Se S. 90.

Det vilde her være af Interesse at vide, *hvorledes Dybden af Aaen har været tidligere. Men herom vides intet sikkert.* Naturvidenskaben nøjes med at sige, at det er *muligt*, at Aaen tidligere har ført adskilligt mere Vand.¹⁾

Sikkert er det derimod, at der i Aarhundreder er blevet klaget over, at Dybden stadig blev mindre. Første Gang, man hører herom, er i et Bytingsvidne 1639, hvor 4 Mænd erklærer, „at de mindes for en 40 Aar siden, de kunde der sejle med store Skuder og Skibe slet op til Varde Vold ud og ind med fuld Ladning, og da var ingen Forhindring i Aaen af Grunden, og havde de selv været sejlene Mænd og forefandt, at disse Grunde efterhaanden er bleven, saa der nu oven Janderup Kirkegaard ingen Stude kan lades eller komme — — — til Varde Vold og ned derfra til Havet.“²⁾

Naar de 4 Mænd erklærer, at det var i Løbet af de sidste 40 Aar, Besejlingsforholdene var blevet vanskelige, er det uvist, om de har Ret. Gamle Mennesker er jo tilbøjelige til altid at se Fortiden i et rosenrødt Skær. Store Skibe har i alt Fald aldrig kunnet gaa helt ind til Varde.

Men de har naturligvis Ret i, at Aaen var vanskelig at befare i 1639. Hermed stemmer Præsteindberetningen til Ole Worm 1638 overens, naar den siger, at *smaa* Skibe og Skuder selv ved Højvande kun kunde sejle „fast ind til Byen.“³⁾

Og bedre blev det i alt Fald ikke med Tiden. Klagerne over Aaen er mangfoldige. Hundrede Aar senere hedder det f. Eks., at „Aaen med Grund og Sand Tid efter anden er bleven opfyldt, at man nu næppe med en flak Pram kan komme derover.“⁴⁾

Men paa den anden Side er Forholdene dog næppe i Tidens Løb blevet *væsentlig* forværret.

„Varde Vold“, der omtales i det citerede Bytingsvidne, er den gamle Benævnelse for *Varde Havn* ved Pramstedet, sikkert kaldt saaledes efter det gamle Voldsted, som der endnu er Spor af lidt Vest for Pramstedet.⁵⁾ Engen Syd for kaldes paa Matrikelskortet Skibskrog Enge og minder om Stedets gamle Bestemmelse.

Ved Varde gamle Havn var der intet Bolværk, men Lossen og Laden foregik ved, at Vognene kørte ud i Aaen til Skibene.⁶⁾ Og Stedet laa ubekvemt, ca. 1 Kilometer fra Byens Torv. Men længere op kunde

1) N. H. Jacobsen: »Skibsfarten i det danske Vadehav« S. 139.

2) Citeret i Domsakt 1721—22.

3) »Danske Samlinger« 2. R. 4. B. S. 92.

4) Relationer over de danske Stifters Tilstand 1735—36 (Kommercekollegiets Arkiv).

5) Se S. 11.

6) De eligeredes Bog 1822—46 Fol. 27 (paa Varde Raadhus).

Skibene ikke komme paa Grund af Laksegaarden med Undtagelse af ca. 100 Aar indtil 1721, da der ingen Laksegaard var anbragt.¹⁾

Tarvelig efter vore Begreber var Varde Havn. Men Fortiden stillede ikke store Krav i den Henseende. Vi plejer ved Havn at forstaa et Bassin, der er særlig indrettet til at kunne yde Skibe gode Liggeforhold. I Fortiden var en Havn blot det Sted, hvor Skibe plejede at lægge til, hvad enten Stedet var udbygget med Kunst, eller det kun var en jævn Strandbred, som de fladbundede Skibe kunde løbe op paa. Ordet Havn kunde derfor bruges baade om den By, hvortil Varerne var bestemt, og som altsaa dannede Overgangen fra Sø- til Landtrafikken, det kunde ogsaa bruges om de Ladepladser, som Skibene maatte benytte, og hvorfra Varerne pr. Baad eller Vogn transporteredes ind til Bestemmelsesstedet.²⁾

Det bliver da forstaaeligt, hvordan der i et Kongebrev af 1554 kan tales om Byens *Havne*. Det var simpelthen de *Ladesteder*, som Skibene, der førte Varer til og fra Varde, benyttede, Thi Sagen var den, at kun de færreste Skibe naaede til Pramstedet. De fleste Skibe lossede eller ladede ved et af Vardes Ladesteder. Hvilke disse var, specificeres i en Forordning af 1591. Det var *Sønderside*, *Vesterside*, *Skallingkrog* og *Hjerting*.³⁾ De tre første Navne forekommer ikke paa moderne Kort, men de spillede en stor Rolle for Fiskeri og Sejlads i det 16. Aarhundrede. *Skallingkrog* var det inderste af en Indskæring, der dengang var mellem den jyske Halvø (hvor Ho laa) og Skallingen, et Sted, hvor endnu et lille Vandløb, der fører ud i Ho Bugt, kaldes Havnegrøft. Endnu i første Halvdel af det 17. Aarhundrede kunde Baade gaa helt ind i Skallingkrog til Syd for Oksby. Langs Indskæringens Nordside, altsaa paa den egentlige Halvø, var der Ladepladser, af hvilke *Sønderside* mellem Ho og Oksby var den vigtigste. *Vesterside* var Kysten af Vester Herred, Nord for Sønderside.

Vigtigst for Varde var af disse Steder *Hjerting*. Hertil kommer *Janderup*. Her standsede vist de fleste Skibe i første Halvdel af det 17. Aarhundrede. I 1640 fik derfor Varde efter Ansøgning Forkøbsret til en Gaard, der tilhørte Kronen, ved Janderup Kirke (den senere Kro) formedelst den store Sejlads og bekvemme Indladning, som fandtes der, eftersom Byen ikke kunde miste den uden Fordærvelse.⁴⁾

1) Se Afsnittet om Varde Ladegaard og Kongsgaardsmark (Fiskeriet).

2) Denne forskellige Brug af Ordet Havn kunde give Anledning til Meningsforskelligheder. Saa sent som i 1863 var der saaledes Uenighed om Udtrykket »Varde Havn«. Toldinspektoratet for Varde, Hjerting og Fanø mente, at det betød alle Pladser, som Skibene anløb lige fra selve Varde Havn, der dengang var flyttet op til Broen, og til Grunden Svineryggen uden for Aaens Munding, medens det fra anden Side blev hævdet, at Benævnelsen kun gjaldt selve den med Bølværk forsynede Varde Havn (N. H. Jacobsen: »Skibsfarten i det danske Vadehav« S. 171).

3) Secher: »Corpus constitutionum Daniæ« 27. Februar 1591.

4) J. S. 2. R. 4. B. S. 292—93.

Mange af Skipperne undgik dog med Flid de egentlige Ladesteder for at kunne smugle Varer ind og drive ulovlig Handel, Forprang, Handel uden, om Købstæderne, der havde Eneret paa Køb og Salg af Landvarer. I 1608 fik Vardenserne derfor Ret til at indstille den til Lensmandens Straf, som i en Omkreds af 2 Mil fra Byen (Læbæltet) krænkede Vardes Eneret paa Handel, en Bevilling, der fornyedes i 1663.

Til Vanskelighederne ved Sejladsen paa Aaen og den generende Forprang kom saa Krigene, der ødelagde baade Varde og Ribe. Af Ribes stolte Handelsflaade brændte Svenskerne i 1644 de 13 Skibe og bortførte 1.¹⁾ Og 1704 var der kun een Ribe-Borger, der ejede Skib, og det var endda kun en Fjerdedel af et Fartøj paa 11 Læster.²⁾ En lignende Katastrofe betød Krigene med Sverrig for Varde. Mens Byens Købmænd dog i 1642—43 endnu havde ejet *nogle* Skibe, kunde Tolder Jacob Bjørnsen i 1666 skrive: „For Byen findes kun en Skude, drægtig 5 Læster, som Skipper Bernt Hansen fører. Rederen er Hans Tøtesen. Hvis andet smaa Fartøjer her for Byen bruges, haver hjemme i Hjerding og Ho.“ Skibsfarten gled ud af Vardensernes Hænder, og det blev Proprietærer og Bønder, som sammen med Skipperne satte Kapital i Koffardiflaaden og tjente dens Indtægter. Dette medførte naturligvis megen Landhandel og Forprang til største Skade for Vardes Handel.

Straks efter 1660 boede saa godt som alle Skipperne ved Hjerding eller Ho. Her hvor de naturlige Betingelser var bedst, blomstrede Sejlads og Handel i Strid med Købstædernes Privilegier.

Men den ældre Enevælde var Købstæderne god, merkantilistisk indstillet som den var. I 1672 indskærpede en Forordning, at Skipperne ikke maatte bo paa Landet. Skipperne skulde altsaa flytte til Varde. Men dertil var de meget uvillige. I 1674 blev derfor en Del indstævnet for Varde Byting, nemlig 6 Skipperne fra Hjerding, 5 fra Ho, 1 i Vejrs, 1 paa Fanø, 1 fra Tobøl, 1 i Sjælborg og 1 fra Jegsmark. Disse var ikke flyttet til Varde efter at have taget Borgerskab. Samtidig var indstævnet 5 andre Personer, der havde Borgerskab, men opholdt sig paa Landet og drev Handel, deriblandt Peder Clemmensen³⁾, dengang Forpagter paa Lunderup, senere Ejer af Lydumgaard. Alle de indstævnede blev dømt til at flytte ind til Varde. Men det er ikke gaaet ret hurtigt med at efterkomme Forordningen og Dommen. I 1676 lover endnu 13 Skipperne at flytte til Varde, naar de har gjort en Rejse til Holland. Ja, i 1678 boede endnu 9 Skipperne i Ho og 7 i Hjerding.⁴⁾

Ved Toldloven af 1672 tillodes det *Øboere* „med smaa Fartøjer og

1) Ribe Skoleprogram 1842 S. 57.

2) Matthiessen, Smith og Hermansen: »Ribe Bys Historie 1660—1730« S. 178 og 186.

3) Jfr. S. 72.

4) V. R. Pk. 347.

Pramme at sejle op og ned ad Fjordene til hvad Købstad i Riget den- nem lyster med de Varer, som falder i Landet.“ Men denne Tilladelse til Smaasejlads (ikke til Udlandet) faldt bort ved Plakaten af 4. Sep- tember 1680, der forbyder al Ind- og Udskibning paa andre end de ordinære Toldsteder; dog tillader Plakaten Udskibning af Øksne ved Hjerting og endvidere Sejlads med Brænde, Kalk, Mur- og Tagsten til alle Ladepladser i Danmark, men ikke med andre Varer. Til at ind- kassere Tolden blev der foruden Tolderen i Varde ansat 2 Visitører, den ene i „Hjerting, hvor Øksne for Varde udskibes, og den anden udi Janderup, efterdi Skuderne ej længere kan opgaa imod Varde.“ Des- uden blev der ansat end Del Strandridere, men altsammen utilstrækkeligt til at hindre Smugleri.

For Varde betød Plakaten af 1680, at Byen i Stedet for de gamle Ladesteder, der nævnes i Forordningen 1591¹⁾, for Fremtiden praktisk talt kun fik 2, Hjerting og Janderup, og heraf var Hjerting det vig- tigste; thi Visitøren i Janderup blev forflyttet efter et Aars Forløb, og nogen ny udnævntes ikke.

Hjerting blev altsaa stillet lige med Købstæderne, hvad Øksneudskib- ning angaar, og Studeudførslen førte megen Import med sig.

I 1682 var Varde en af de 7 jyske Byer, der fik Privilegium paa Sejlads til Udlandet. Det vil praktisk talt sige, at disse Byer havde Eneret til udenlandsk Handel. Men længe varede det ikke, inden der blev slaaet slemme Skaar i den værdifulde Rettighed.

Allerede i 1683 fik Øerne og Fjordboerne atter Tilladelse til Sejlads, men ganske vist kun inden for samme Provins. Det betød mindre, da de 7 Byers (deriblandt Vardes) Eneret paa den udenlandske Sejlads stadig stod ved Magt, og da Mulighederne for Sejlads inden for Pro- vinsen Jylland var ringe for Vardeegnens Beboere — Grænsen gik jo ved Kongeaaen.

Værre var det, at Fanø og Manø i 1685 fik Bevilling til selv at føre „Fisk eller anden Landsens Vare inden eller uden Riget.“ Manø ses ikke at have benyttet sig af Rettigheden; men desto vigtigere var den for Fanø. Paa dette Privilegium grunder sig Fanøs senere store Skibsfart, der tog Fart, efter at Beboerne i 1741 havde købt deres Ø af Kronen.

Mod den truende Konkurrence tog Varde Kampen op efter bedste Evne. Det ser ud til, at Varde og Ribe har klaget over, at Fannikerne misbrugte deres Privilegium paa Fiskeudførsel til Smugleri „ved det, at de en stor Parti af egne Varer uden Angivelse [paa Toldstedet] kan

1) Se S. 94.

udpraktisere og derimod Hamp og Jern, Staal, Hør, Tjære, Salt og andet, som de uforgængeligt der paa Landet behøver, hemmeligt fra fremmede Steder igen indfører.“

Samtidig søger Vardenserne atter at tvinge Skipperne i Hjerting til at flytte til Varde.

Og endelig gjorde Varde over for Fiskerne i Ho og Oksby gældende, at det var deres Pligt at sælge de Fisk, de fangede, i Varde¹⁾, da de ikke som Fannikerne havde Privilegium paa at føre Fisken udenlands.

Men heller ikke Vardes Modstandere var ledige. Trængt af Vardes Forlangende og opmuntret af Fanøs Held i 1685 indgav 8 Skipperne en Ansøgning dateret Hjerting den 16. Januar 1688, hvori de andrager om Tilladelse til at blive boende paa Landet og alligevel drive Sejlsads.

Og som var det et Komplot, indkom der samtidig en Ansøgning fra 24 Mænd i Ho og Oksby, dateret Oksby den 22. Januar 1688, hvori Fiskerne anmoder om Tilladelse til at sælge Fisk i Hamborg og andre Steder. „Det har aldrig af Arilds Tid været forbudt os at udføre Fisken til Husum og Hamborg efter at have fortoldet den“ — en Paastand, der, som vi har set, er falsk.¹⁾

Over Fanø vandt Varde en Pyrrhus-Sejr, idet et kongeligt Reskript af 24. Januar 1688 bestemte, at Øens Privilegium paa Fiskeudførsel skulde ophæves og Fannikerne herefter som tidligere føre deres Varer til Ribe og Varde.

Og for at modarbejde de to Ansøgninger, den fra Hjerting og den fra Ho og Oksby, rejste Byfoged *Wieland* til København og indgav en Klage dateret København den 13. Februar 1688.

Han gør her Rede for, hvordan Proprietærer og Bønder i Øster, Vester og Skadst Herreder driver Forprang, opkøber Smør, Fisk, Flæsk, Voks, Honning, Huder og Talg hos Bønderne og sælger Hør, Hamp, Blaar, Beg, Tjære, Salt, Urtekram, Vin og Brændevin til dem i Stedet for, altsaa netop de Varer, som Købmændene i Varde skulde leve af at handle med, og hvorledes en Del af Forprangerne tilmed er tidligere Borgere i Varde, som har forladt den og nedsat sig paa Landet for at handle (Peder Clemmensen! Se Side 95). Ganske vist havde Byen i 1608 og 1663 faaet Ret til at konfiskere Forprangsvarer²⁾; men Forprangerne nedsatte sig blot uden for Læbæltet, og Byfogeden ansøger derfor for det første om at faa Læbæltet udvidet til at gælde de 4 Herreder ved Varde. Endvidere havde Bønder og Fiskere i Ho og Oksby

1) Jfr. S. 89.

2) Se S. 95.

sejlet med Fisk til fremmede Steder og taget Varer med hjem i Stedet for at købe dem i Købstaden, og han ansøger derfor for det andet om, at det maa blive dem paalagt at føre deres Fisk til Varde, ligesom det lige (24. Januar) var blevet befalet Fannikerne.

Een Ting glemte dog Byfogeden, og det samme gjorde Magistraten i Varde, nemlig at gøre opmærksom paa, hvilket Brud med al gammel Sædvane og gamle Privilegier det vilde være at bevilge de to Andragender, Hjertings om Sejlads, Ho og Oksbys om Fiskeudførsel.

Den Forglemmelse blev til Vardes Skade. Stiftamtmanden anbefalede ganske vist at udvide Vardes Læbælte, men han fastholdt samtidig, at Fiskerne og Skipperne „*som af gammel Tid tilforn*“ burde have Lov til at søge Søen, hvorfor han anbefalede at opfylde disses Ønsker om Ret til Sejlads og Fiskeudførsel. Kommercekollegiet mente som Stiftamtmanden fejlagtigt, at det drejede sig om gamle Friheder, og kom derfor til samme Resultat. Den 28. Juli 1688 blev da Skippernes og Fiskernes Ansøgninger bevilget; de fik Lov at blive boende paa Landet, og da man synes ikke ret at have været klar over Forskellen paa Ret til at drive Sejlads og Ret til at udføre Fisk, fik baade Hjerting, Ho og Oksby begge Rettigheder, skønt Hjerting kun havde søgt om Tilladelse til at drive Sejlads, og Ho og Oksby kun havde søgt om Ret til Fiskeudførsel.

Vardes Ansøgning om Udvidelse af Læbæltet blev imødekommet paa den Maade, at det samme Dato, som Hjerting og Ho—Oksby fik sine Privilegier, blev paalagt Stiftamtmanden for hver Købstad at lade inspicere halvvejs til den næste, og da Varde havde langt til de to nærmeste Byer, Ribe og Ringkjøbing, fik det paa den Maade sit Ønske opfyldt paa indirekte Maade.

Samme Aar lod Fannikerne høre fra sig, idet 19 Fiskere i en Skrivelse stemplede Beskyldningen for at drive Smugleri som Bagvaskelse, hvorfor de ansøgte om atter at faa Ret til at udføre Fisk. Heldet fulgte dem. Den 26. Januar 1689 blev Privilegiet paa Fiskeudførsel, der var blevet ophævet Aaret før, atter sat i Kraft.

Og endelig fik ved Reskript af 5. Marts 1689 alle *Købstæder* igen Ret til Sejlads paa Udlandet. Men Hjerting, Ho og Oksby hørte dog i over halvandet Hundrede Aar til de privilegerede paa dette Omraade.

Hjerting, Ho og Oksby havde vundet og Varde tabt.

Hvor haardt Slaget havde ramt, lyser ud af hver Linie i en Skrivelse, som Borgmester *Laurids Thorsen* og Raadmand *Laurids Baggesen* den 8. November 1689 sendte Rentekammeret. Det hedder heri om Skipperne i Hjerting:

„Hverken fisker de, og ej heller er de Bønder, som bruger Bondeavl, men bor ved Ladestedet i nogle velbygte Gadehuse, som er uden Ager og Eng, haver Skuder og Smakker, som de Aaret [rundt] besejler Holland, Hamborg og Norge samt andre Pladser [med], og er edsvorne Borgere i Varde, en Del siden Anno 1672 Hans Majestæts Forordning udgik, at ingen Skipper maatte bo paa Landet, ~~men~~ skal bo i Købstæderne og derpaa tage Borgerskab. Siden haver Mestedelen været her i Byen indflyttet, holdt Dug og Disk og altid svåret deres Anpart Skatter med Byen, indtil næst afvigte Aar 1688 har de erlanget Hans kongelige Majestæts Tilladelse, at de maa bo paa Landet, efter vrang Beretning, at de var Fiskere og Bønder, vil ikke svare længere som Borgere, ihvorvel de ikke har opsagt deres Borgerskab. De er lige med de Skipper og Borgere, som bor i Byen, med Køb og Salg inden Landet og uden Landet. Dersom det maa tillades dem paa Landet i Gadehuse at sidde uden Skat, derudi bruge Handel og Vandel, sejle og fare af Landet med Øksen, Korn, Smør, Flæsk og andre Varer og i Landet igen indføre Salt, Humle, Jern, Hør, Hamp, Tjære og andre fremmede Varer, som Borgerne og Skipperne her i Byen skulde nære sig af, saa at Hans Majestæts ringe Købstad derved endelig bliver ruineret, og dersom disse udenbys Borgere ikke skal skatte med Byen efter deres Borgerskab og Forpligt, saa er det venteligt, at de Skipper, som endnu i Byen bor og er tilbage igen, flytter fra Byen og en Del Borgere med og sætter sig paa Landet, hvorefter Byens Huse staa ledige og nedfalder.“

De to Øvrigheds personer beder derfor om, at det maa blive befalet Skipperne at flytte ind til Varde. Men trods deres ret utilslørede og ikke helt urigtige Beskyldninger mod Skipperne for at have tilsneget sig deres Privilegium, hjalp det intet. Sagen var afgjort. Og lige saa lidt hjalp senere Ansøgninger og Klager lige op til 1716. Hjerding var Vestkystens Hovedhavn.

Imidlertid var i 1692 Konsekvensen blevet draget af Hjerdinges Sejr ved, at *Toldstedet blev flyttet fra Varde til Hjerding*. Janderup blev derved overflødig som Ladested og ophævet, men vel at mærke paa Papiret; thi i Virkeligheden blev Janderup ved med at være et uofficielt Lade- og Lossested til midt i det 19. Aarhundrede.

Tolderen vedblev dog foreløbig at bo i Varde, mens der i Hjerding var en Visitør eller Toldbetjent. Tolder *Jacob Bjørnsen* var gaaet af i 1674 og blev efterfulgt af *Morten Christensen Friede*, der var gift med Bjørnsens Datter *Maren Jacobsdatter Bjørn*. Han døde 1686, og hans Enke ægtede Efterfølgeren *Jens Berthelsen Thaulow*, der 40

Aar efter afløstes af sin Svigersøn *Søren Sørensen Vedel*, der 1729 flyttede til Hjerding. I 1759 efterfulgtes han atter af sin Svigersøn *Michael Müller*, der gik af i 1794, saaledes at Tolderembedet kom til at gaa i Arv paa Spindesiden i næsten halvandet Hundrede Aar.

Hjerding var nu Midtpunktet for Vestjyllands Skibsfart. Med Rette hedder det i Erik Pontoppidans Bog „*Theatrum Daniæ*“ 1730: Hjerding har siden nogle Aar begyndt at tiltage i Indbyggere og Huse og tiltager for en Del Vardes Næring med Korn og Øksenhandel.

Man kan ligefrem maale Hjertings Fremgang i Tal. I Løbet af den Snes Aar, der ligger mellem 1661 og 1683, steg Husenes Antal fra 13 til 31. Tonnagen voksede ogsaa, fra 9 Skibe og 9 Baade med en Drægtighed af 40 Læster i 1670 til 18 Skibe og 12 Baade af 88 Læsters Drægtighed i 1691. Tallene er ikke særlig store. Skibene var ikke tilstrækkelige til den udenlandske Skibsfart. I Skibsfarten paa Hjerding deltog derfor lige saa mange fremmede Skibe, dels fra Holland, dels fra de slesvigske Øer.

Hjerding var i første Række *Udførselshavn*. Indførslen var langt ringere. I 1679 beløb Toldafgifterne sig saaledes i alt til 3787 Rdl.; men heraf udgjorde Tolden af indførte Varer kun 228 Rdl.

Den store Eksportvare var stadig *Studene*. Deres Antal kunde svinge meget stærkt. I 1672 var Tallet saaledes 1192, Aaret efter kun 64, medens der i 1686 udførtes 2322 over Hjerding. Karakteristisk er det, at de store Studehandlere nu ikke længere træffes blandt Vardes Købmænd, men blandt Proprietærene paa Omegnens Herregaarde. Blandt disse maa særlig nævnes *Niels Andersen Bolderup* (død 1707), tidligere Borger i Varde, senere Ejer af Frøstrup i Lunde Sogn og Østergaard i Lyne Sogn.

Ogsaa af *Rug* udførtes ikke saa lidt; men ligesom for Studene gælder det for Rugudførslen, at den udførte Mængdes Størrelse varierede meget stærkt, lige fra 3967 $\frac{1}{2}$ Td. i 1674 til 81 Td. i 1686

Derimod var Udførslen af Vardeegnens *sorte Potter* meget konstant. I Aarene mellem 1671 og 1698 udførtes der næsten hvert Aar for ca. 1100 Rdl.

De indførte Varer bestod i samme Tidsrum hovedsagelig af Mur- og Tagsten, Fliser, Kalk, Salt, Tjære og Tobak.

I en Indberetning fra Varde 1735 hedder det, „at Byen har aftaget Aar efter andet, saa længe vi kan mindes.“¹⁾ Det er ganske vist en Overdrivelse; men sikkert og vist er det, at der dengang havde været en sørgelig *Stilstand* i Byen i de sidste 75 Aar.²⁾

1) Relationer over de danske Stifters Tilstand 1735—36 (Kommercekollegiets Arkiv).

2) Se S. 31—32.

Ligeledes fra 1735 er følgende Beskrivelse af Vardes Næringsforhold, indsendt af Raadmand *Stefan Pedersen*:

„Varde Bys Indvaaneres højeste Haandtering bestaar af en ringe Agerdyrkning og Avling, hvoraf den største Del lever og sig opholder, undtagen de negocierende, som kun er faa, og vides ej deres Lejlighed og Vilkaar, nemlig

Raadmand Søren Øllgaard,
Niels Jonsen,
Knud Øllgaard og
Rasmus Øllgaard,
4 Farvere

samt nogle faa Løbekræmmere, som gaar ud undertiden med Kramkurven paa Landet,

2 Guldsmede,
1 Parykmager,
1 Hattemager,
2 Bødkere og Drejere,
1 Murmester,
1 Tinstøber,
2 Glarmestre,
1 Rebslager,
item 4 grove og 3 Kleinsmede,

14 á 16 Skomagere, som ikke kan estimeres andet end for Skoffikkere, helst fordi de haver ingen Forlag,

7 á 8 Skræddere,
3 Remsnidere,

5 á 6 Felberedere, som alle dog mest nærer sig mere af Avling end Haandværket, hvoraf de fleste er ganske fattige, forarmede, ja husarme Folk.“¹⁾

Karakteristisk er den Betydning, der — med Rette — tillægges Vardes Landbrug. Handel og Haandværk kommer først i anden Række. Handelen indskrænker sig til „en liden Handel og Købmandsskab, dog ej med andre Varer den meste Part end som til Bonden og ordinaire Brug kan afsættes for deres Varer og Penge, ligesom enhver bedst kan afstedkomme.“ Storhandel, Udenrigshandel, var der ikke mere noget, der hed

Men Hjerting blomstrede. Over den fik de fleste af Jyllands Byer deres Varer i det 18. Aarhundrede, selv saa fjerne Byer som Lemvig, Viborg, Horsens, Vejle, Fredericia og Kolding. Ja, endog Ribe fik sine

1) Relationer over de danske Stifters Tilstand 1735—36 (Kommercekollegiets Arkiv).

Forsyninger fra Holland og Hamborg over Hjerding. Det var derfor ikke mærkeligt, at Stiftamtmand Gabel i 1735 kunde foreslaa Regeringen at gøre Hjerding til Købstad.

Men fra omtrent samme Tidspunkt kom der atter Opgangstider for Varde. En meget kyndig Forfatter, *Arne Sundbo*, gør ud fra Vardes Indbyggerantal 1672, 1769 og 1801 følgende Bemærkninger: „I Varde var der de tre Aar 569, 690 og 1020 Mennesker; det vil sige, Byen havde i denne Periode en Tilvækst paa 79,2⁰/₀. — — — Varde overgik i denne Tid langt Ribe og Ringkøbing, de to, som det bør sammenlignes med, i Levedygtighed. Ribe havde 28,3⁰/₀ Tilvækst og Ringkøbing 27,3⁰/₀ Tilvækst i Folkemængden i denne Periode. I Jylland voksede kun Horsens og Fredericia (henholdsvis 118,3 og 124⁰/₀) stærkere i Perioden 1672—1801 end Varde. For Nykøbing M. (89,5⁰/₀) var Tilvæksten noget nær den samme. Og hele det øvrige Land medregnet havde yderligere kun København (143⁰/₀), Rudkøbing (138⁰/₀) og Sækkøbing (101⁰/₀) større Fremgang.“

Af alt dette drager Forfatteren saa den Konklusion: „*Det kan altsaa slet ikke siges, at Hjertings Opkomst skadede Varde. Tværtimod.*“¹⁾

Det er vist rigtigt set; men det kan dog ikke undre, at det var Vardenserne en slem Torn i Øjet, at den Handel og Skibsfart, som burde have haft sit Centrum i Købstaden, nu samlede sig om en Bondeby, om Hjerding. Og det maa heller ikke overses, at Vardes Fremgang først begynder med ca. 1730 — før den Tid var der som bemærket Stilstand. Imellem 1672 og 1769 har Varde en Tilvækst i Indbyggerantal paa 21,3⁰/₀, og den altovervejende Del af denne Fremgang falder paa Tiden mellem 1730 og 1769. Men i de følgende 32 Aar til 1801 vokser Varde endog med 49,3⁰/₀. Denne Fremgang, navnlig i Tiden før 1769, er dobbelt bemærkelsesværdig paa Grund af, at Ribe i 1672 havde 1939 Indbyggere, men 1769 kun 1827, altsaa en Tilbagegang paa 5,8⁰/₀. I samme Periode havde Ringkøbing en Tilbagegang paa ikke mindre end 18⁰/₀, nemlig fra 623 Indbyggere i 1672 til 511 i 1769.

Grunden til, at Hjerding tog Luven fra Varde i Skibsfart og udenrigsk Handel, maa søges helt tilbage ved Midten af det 17. Aarhundrede i *Krigenes Udplyndringer, der forarmede Varde-Købmændene*, saa de stod uden Kapital. Megen Energi var der vel heller ikke i dem. Der var ikke mange, der var saa driftige som Raadmand *Las Jepsen Tarm*, der i 1720 sammen med 7 andre, deriblandt velbaarne *Stefan Nielsen Ehrenfeld* til Endrupholm, var Medreder af Tremasteren „For-

1) F. R. A. 1919 S. 106.

tuna“, et Fartøj paa 16 Læster og med en Besætning paa 12 Mand, der var bestemt til at fange Sælhunde under Grønland til at brænde Tran af.¹⁾

Hertil kom saa *Naturforholdene*, ikke saa meget Aaens ret ringe Dybde, men mere den Omstændighed, at Varde laa for ubekvem, langt inde i Landet.

Endvidere var der ikke i Hjertering som i Varde noget, der hed *Konsumtion*, den Afgift, der maatte erlægges af alt, hvad der førtes gennem Byernes Porte.

Og endelig trivedes *Landhandel* og *Forprang* glimrende i det 18. Aarhundrede saa godt som i det 17. trods alle Forbud fra Regeringen. Hvor generende denne ulovlige Handel var, ses klart af en Konvention, som 15 Købmænd i Varde sluttede i Begyndelsen af 1795. De beslutter her at anmode Fogeder og Birkedommere om at indskærpe Forbudet mod Forprang. Otte Uger efter at Forbudet er indskærpet, vil Købmændene gaa skaanselsløst til Værks med Paatale ved Retten mod Overtrædere. Endvidere vil de hver Onsdag Aften Kl. 8 samles og bestemme, hvor meget de i den kommende Uge maa give for Bondens Varer, som de lover ikke at købe, før de har været til Torvs. Giver en Købmand mere end aftalt, skal han bøde Halvdelen af de tilsnegne Varers Værdi til Byens Fattigkasse og Bøden eventuelt inddrives ved Udpantning af Byfogeden.

En væsentlig Mangel ved denne Overenskomst var dog, at ikke alle Købmændene, men kun de, der kunde blive enige om det, skulde deltage i Bestridelsen af Omkostningerne ved eventuelle Retssager.

En mere virkningsfuld Bestemmelse findes i nogle ellers tilsvarende Regler, som 26 Haandværkere i Varde aftalte et halvt Aars Tid senere for at hindre ulovligt Haandværk paa Landet. Det fastsættes her, at Omkostninger ved Retssager skal paalignes *alle* Haandværkerne i Forhold til det, de er ansat for i den aarlige Skillingstakst. En Kommission paa 5 Mand valgt ved Stemmefflerhed skulde anlægge Sagerne og sammen med den, der angav Haandværkere paa Landet, have Del i det Overskud, som eventuelle Konfiskationer kunde give.²⁾

1) Rpt. 16. April 1720 Fol. 96.

2) V. R. Pk. 347.

EN RIG VARDE-KØBMAND

Rasmus Øllgaard.

Varde's Stilling var ikke slet saa daarlig, som dets ledende Mænd gerne vilde give det Udseende af. Det laa til Tiden at lamentere. Saa-danne Klager skal ikke tages helt bogstaveligt. Der kunde nok tjenes gode Penge i Varde, og netop ved Midten af det 18. Aarhundrede havde Varde i *Rasmus Nielsen Øllgaard* en af de rigeste Mænd, den nogen Sinde har haft. Han var født den 10. November 1709 i Ølgod, hvor hans Fader var Gaardmand. I sit 14. Aar kom han i Handelslære hos sin Broder *Søren Øllgaard*, der var Købmand i Varde og senere blev Raadmand og Viceborgmester. Ogsaa en anden Broder, *Knud Øllgaard*, var Købmand her.

Skal man tro Gravmælet over Rasmus Øllgaard i St. Jacobi Kirke i Varde, var han kun 19 Aar gammel, da han nedsatte sig som Købmand i Varde. Men det kan vel ikke have sin Rigtighed. Snarere var det i 1733¹⁾, da han ægtede Rektor *Terman Termansens* Datter, den attenaarige *Ingeborg Margrethe*.

Meget snart blev han en anset og formuende Mand, skønt han maa være begyndt omtrent med tomme Hænder. I 1738 blev han en af de første eligerede Borgere i Byen, 1743 Kirkevæрге og 1756 Hospitalsforstander og Byskriver. Det sidste Embede besørgede Rasmus Øllgaard dog som Regel ved en Sætteskriver. Kun en sjælden Gang skrev han selv i Retten, formodentlig fordi han havde en yderst slet Haandskrift.

Men en fremragende Forretningsmand har han været. For det første handlede han med almindelige Købmandsvarer i stor Stil. Ved Skiftet²⁾ efter ham var der f. Eks. i Vinkælderen en Beholdning paa 8¹/₂

1) »Danske Samlinger« 2. R. 2. B. S. 54.

2) Varde Skifteprotokol 1772—92 Fol. 197 f.

Oksehoved fransk Vin á 20 Rdl., 1 Oksehoved og 5 Ankre Rødvin á 38 Rdl., 1 Oksehoved gammel Vin 32 Rdl., 4 Ankre Rhinskvin á 16 Rdl., 2¹/₂ Ankre fransk Brændevin á 8 Rdl., 1 Oksehoved og 1 Anker dansk Brændevin 35 Rdl. og 3¹/₂ Oksehoved Mjød á 12 Rdl. Desuden handlede han med Tøjer, Papir, Slibesten, Farvestoffer og Kalk, endvidere med Tømmer, som var oplagt paa Hjerting Strand, hvor han ejede et Pakhus.

Han ejede og beboede en Gaard paa det sydlige Hjørne af Kræmmergade og Storegade, der hvor nu den Kampmannske Gaard ligger (Storegade 33). Men desuden havde han i kortere eller længere Tid flere store Ejendomme i Varde. Da Broderen Knud Øllgaard i 1754 gik fallit, købte han dennes Gaard, der dengang var den sydøstligste i Storegade (nu Storegade 12), og han ejede den i hen imod en halv Snes Aar. Desuden fik han 1757 Skøde paa nuværende Nr. 16 i Storegade og købte i 1745 sammen med Christen Frøsig paa Auktionen efter Borgmester Jens Thaulows Enke den store Ejendom, hvor nu Slagteriet og Sparekassen ligger (Kræmmergade 3 og 5). Senere maa Øllgaard være blevet Eneejer og beholdt Gaarden til kort før sin Død. Endvidere erhvervede Rasmus Øllgaard Kongsgaardsmarken, og Hovedparcellen heraf besiddes den Dag i Dag af Rasmus Øllgaards Efterkommere. En Tid ejede han Halvdelen af Varde Vejrmølle. I 1760 købte han Bramminge for 30 000 Rdl. Det var en udpræget Studegaard. I 1775 stod der her 150 Stude paa Stald, medens der samtidig stod 24 Stude i Købmandsgaarden i Varde. Den øvrige Besætning paa Bramminge var i 1775 12 Køer, 3 Kvier, 2 Kalve, 55 Faar, 2 gamle Arbejdsheste, 1 Skydehest¹⁾, 1 Rytterhest og et Par Vognhopper. Desuden havde han en Mængde andre Ejendomme. I Skiftet efter ham nævnes Give Eng, Engen Tyrhauge og Havretoften²⁾ ved Varde, en Bondegaard i Strelev Sogn, en Bondegaard i Ølgod Sogn, et Bondested i Hjerting og et Sted i Hyllerslev, Grydvad Mølle, Janderup Sogns Konge Korn- og Kvægtiende, en Trediedel i et Skib og en Trediedel i et andet. Og endelig var Rasmus Øllgaard i nogle Aar Konsumtionsforpagter, Broforpagter og Strandforpagter.

Det var saaledes et overordentlig virksomt Liv, der fandt sin Afslutning ved hans Død den 10. August³⁾ 1770. Hans Enke købte yderligere Sneumgaard og døde den 4. Februar 1775.

Rasmus Øllgaard og Ingeborg Margrethe Termansdatter havde i alt 15 Børn; men flere af dem døde som ganske smaa. Arvingerne i 1775

1) ∅: en Hest, der er afrettet til at staa for Skud paa Jagt.

2) Havretoften, den senere Frimurerhave (nu Skolens Sportsplads m. m.), strakte sig fra Slotsgade til lidt Nord for den nuværende Skolevej.

3) Saaledes siger St. Jacobi Kirkebog; men ifølge Mindesmærket i St. Jacobi Kirke døde han den 8. August.

var Sønerne *Niels, Terman, Søren* og *Hans Wolff*, endvidere Købmand *Simon Andrup* i Lemvig, gift med afdøde *Mette Øllgaard* (2 Døtre: *Ingeborg* og *Else*), Købmand *Hans Borch* i Varde, gift med *Kirstine Maria Ø.*, *Jørgen Fabricius*, Sognepræst i Ansager, gift med *Else Ø.*, og endelig den ugifte *Anna Cathrine Øllgaard*, der senere ægtede Sognepræst i Ulvborg *Jens Carl Jacobsen Schou*.

Det var en overordentlig rig Arv, der tilfaldt disse. Efter Fradrag af Gæld udgjorde Formuen 113 848 Rdl. 2 Mk. 10 Sk., saa at hver Søsterlod blev paa tæt op imod 9 000 Rdl. Af Arven fik *Niels Øllgaard* udlagt *Sneumgaard*, *Terman* fik *Bramminge*, *Hans Wolff* *Gaarden* paa Hjørnet af *Storegade* og *Kræmmergade* med Købmandsvarterne; disse alene repræsenterede den nette Sum af 6 883 Rdl.; endvidere fik han *Gaardsmarken*, *Give Eng*, *Pakhuset* i *Hjerting* m. m. *Hans Borch*, der ejede den nuværende *Palludanske Gaard* (*Vestergade 15*), fik bl. a. *Havretoften*. De øvrige Arvinger tilfredsstilledes paa anden Maade.

DE STORE BRANDE 1779 OG 1821

BRANDVÆSENETS INDRETNING

Mange Gange har den røde Hane i Fortiden galet over vore Købstæders tætsammenbyggede, straatækte Huse. Først sent blev der truffet Anstalter til at skabe et ordnet Brandvæsen.

I Varde (og adskillige andre Byer) skyldes Brandvæsenets Organisation en kongelig Ordre af 25. November 1735. Før den Tid var alt gaet paa bedste Beskub. Der var heller ikke meget at stille op imod en udbrudt Brand, saa længe Husene ikke var tækket med Sten. Ild i et Straatag lod sig ikke slukke med en Sjat Vand fra en Brandspand eller den tynde Straale fra en daarlig Pumpe. En Brand blev ved, til den efter at have fortæret den halve By omsider standsede af sig selv. Med Datidens daarlige Slukningsredskaber maatte Hovedvægten i en Brand-ordning derfor hvile paa de forebyggende Foranstaltninger.

Vigtigst af disse maatte være at afskaffe *Straatagene*. Men det var et næsten haabløst Foretagende. Efter de store Brande i det 16. Aarhundrede¹⁾ traf Lensmand Albert Skeel i Ribe sammen med Borgmester og Raad i Varde den Bestemmelse, at Borgerne skulde tække deres Huse med Sten, naar de trængte til nyt Tag. Det hjalp ikke. Borgerne blev ved med at tække paa den tilvante Vis. Heller ikke et Kongebrev af 1633, der indskærpede Forbudet mod Straatagene²⁾, frugtede. End ikke den frygtelige Brandkatastrofe i 1779 afskrækkede Borgerne. I 1792 var stadig 85 Huse tækket med Straa.³⁾ Ja, endnu i 1827, med Branden i 1821 i frisk Erindring, var den søndre Side af St. Jacobi Kirke straatækt.⁴⁾ Under saadanne Forhold hjalp alt andet kun lidt.

Kongebrevet af 1735 bevirkede, at Varde i 1736 fik sin *første Brand-ordning*.⁵⁾

1) Se S. 19.

2) K. B. 25. November 1633.

3) V. R. Pl. 346.

4) Wedel-Heinen.

5) Rpt. 4 Juli 1737.

Den indledes meget fornuftigt med Regler for, hvordan man skulde forebygge Brand. Skorstenene skulde fejes 2 Gange aarligt og Brandsyn holdes hvert Aar straks efter Mikkelsdag af Byfogeden, Brandinspektøren og 2 andre Mænd. Al Skydning i Byen blev forbudt.¹⁾ „I lige Maade bliver det alle og enhver strengeligen forbuden enten ved Nat eller Dag at lade sig finde paa noget Sted eller i Husene, hvor Tørv eller Lyng samt utorsken Korn, item Foder findes, med nogen tændt Tobakspibe, enten der er Hat paa eller ikke, siden sligt alt iblandt de fleste har faaet saa stor Overhaand, at de ej kan forrette noget, uden Piben skal være i Munden.“²⁾ I stærk Hede, især fra 1. Juni til 31. August, skulde enhver foran sin Port have staaende en Balje indeholdende mindst 1 Tønde Vand. Desuden skulde enhver Borger være forsynet med 1—4 Læderbrandspande efter Størrelsen af hans Hus. Byen skulde anskaffe 12 Læderbrandspande, 2 Stiger, 2 smaa Baandhager og en lille Haandsprøjte.

Dette Slukningsmateriel anskaffede Byen ogsaa og forøgede det i de følgende Aar. Stigerne og Hagerne skulde ophænges ved Kirken; men det øvrige opbevaredes paa Raadhuset lige til 1872, da der ved Siden af den gamle Skole opførtes et Sprøjtehus, der atter i 1940 afløstes af Brandstationen ved Ringkjøbingvej.

Til Sprøjtens Betjening indrettedes der et *Brandkorps*, hvortil der blev udmeldt 12 Borgere. Som Vederlag for deres Arbejde fik de Eneret til (mod Betaling) at bære Lig.³⁾ I Spidsen for Brandvæsenet skulde staa 2 Brandinspektører, efter en halv Snes Aars Forløb nøjedes man dog med 1. Hertil skulde der aarligt udnævnes en af Byens Borgere; men af praktiske Grunde blev den samme Mand udnævnt Aar efter Aar. Til Gengæld var han fritaget for de fleste andre Bestillinger i Byen⁴⁾ og ligeledes for at deltage med de øvrige Borgere i Arbejde for Byen.⁵⁾

Som Stedfortræder havde Brandinspektøren en *Assistent* og til Hjælp til at dirigere Vandtilførslen *Rodemestrene*; disse skiftede oprindeligt hvert Aar; men da de paa den Maade fik for ringe Øvelse, blev Rodemesterbestillingen fra 1812 fast og udelukkende knyttet til Brandvæsenet.⁶⁾

1) Allerede 1646 var en Mand blevet stævnet, fordi han havde skudt i sit Hus (Rpt. 12. November 1646).

2) I 1750 blev der endog stævnet en Mand, fordi han havde gaaet med tændt Tobakspibe paa Gaden (Rpt. 12. Marts 1750).

3) Rpt. 13. Juli 1741.

4) Rpt. 6. August 1750.

5) Hen imod Midten af forrige Aarhundrede var Kobbersmed *Christen Gotfredsen* (født 21. Februar 1790 i Varde, død 2. November 1874 i Ringkjøbing) Brandinspektør eller, som det oftest kaldtes, Brandkaptajn. Omkring 1840 kom et engelsk Krigsskib ind paa Hjerting Red. Da Forhudningen skulde repareres, blev der sendt Bud efter den nærmeste Kobbersmed, som var Gotfredsen i Varde, og da han fik at vide, at det var et Krigsskib, han skulde arbejde paa, tog han af Sted: iført sin prangende Brandkaptajnsuniform med de store forgyldte Epauletter. Da Chefen paa Krigsskibet saa den fine Uniform, antog han Gotfredsen for en højerestaaende dansk Søofficer, hvorfor han straks gav Befaling til Mandskabet paa Skibet om at stille op til Parade. Men den formodede Søofficer var altsaa kun Kobbersmeden fra Varde! Uniformen hænges nu i Forhallen til Varde Museum. »Ribe Amts-Tidende« 25. Maj 1928.— Kobbersmed Gotfredsen var 1841—43 Formand for Borgerrepræsentanterne i Varde.

9) Jfr. S. 52.

I 1836 var en Rodemesters Pligter følgende: Han skal tilsige saa mange af sin Rode til Møde ved Brandvæsenet, som Brandkaptajnen befaler, han skal føre Tilsyn med, at Indvaanerne omgaaes forsigtigt med Ild og Lys, med at Brønde og Pumper er i Orden og med Skorstenenes Renholdelse; han skal møde paa Torvet i Tordenvej og ved Brandøvelser ligesom de øvrige Brandfolk.¹⁾

Efter at Borgervæbningen var blevet oprettet i 1801, blev der dannet en *Brandvagt* udtaget af Borgervæbningens første Afdeling og bestaaende af 1 Officer, 1 Underofficer og 12 menige (senere flere), hvis Formaal var at holde uvedkommende borte fra Brandstedet og forhindre Tyveri ved Ildebrand.²⁾

I Tilfælde af Ildebrand, bestemmer Brandordningen af 1736, skal den, der bliver Ilden var, først gøre Anstalt til Klemten med Kirkeklokkerne og Trommeslag overalt med Anskrig om Branden og i hvilken Gade, endvidere melde Branden til Magistraten, Byfogeden og Brandinspektøren. Naar Klokken eller Trommen røres, skal alle Byens Indvaanere med deres Folk indfinde sig med deres Brandspande for at bære Vand. Hver faar anvist sin Plads. Tømrere, Snedkere og Hjulmænd tager deres Økser med, Murmestre deres Murbrækkere og Jernstænger, Skomagere og Sadelmagere Syle, Læder og Begtraad (Slangens Reparation!). De, der har Heste og Vogn, skal hente Vand i Tønder. Er Hestene i Somnertiden paa Marken, skal Markmanden straks bringe Bæsterne til Byen og Ejerne gaa dem i Møde. Sker Branden om Natten, sættes der Lys i alle Vinduer til Gaden. Den, der er over 16 Aar og udebliver fra Slukningsarbejdet uden lovligt Forfald, betaler 1 Rdl., og de, der har Heste og Vogn, 4 Rdl. Den, som kommer med det første Læs Vand, faar 1 Rdl.

Man mærker gennem de gamle Bestemmelser Branddagens hele hektiske Hastværk.

BRANDEN 1779

I 1779 kom Varde Brandvæsen paa sin første store Prøve ved den store Brand, der den 3. Juni rasede i Varde.

Branden udbrød hos Degneenken *Anne Sophie Hoffmann*³⁾, der boede til Leje i den Gaard i Brogade, der nu tilhører Gartner *Larsen*⁴⁾, og som dengang tilhørte Drejlsvæver *Vilhelm Bergman*⁵⁾, hvis Slægt ejede denne Gaard fra omkring 1750 til 1918, da nu afdøde Enkefru *Kirstine*

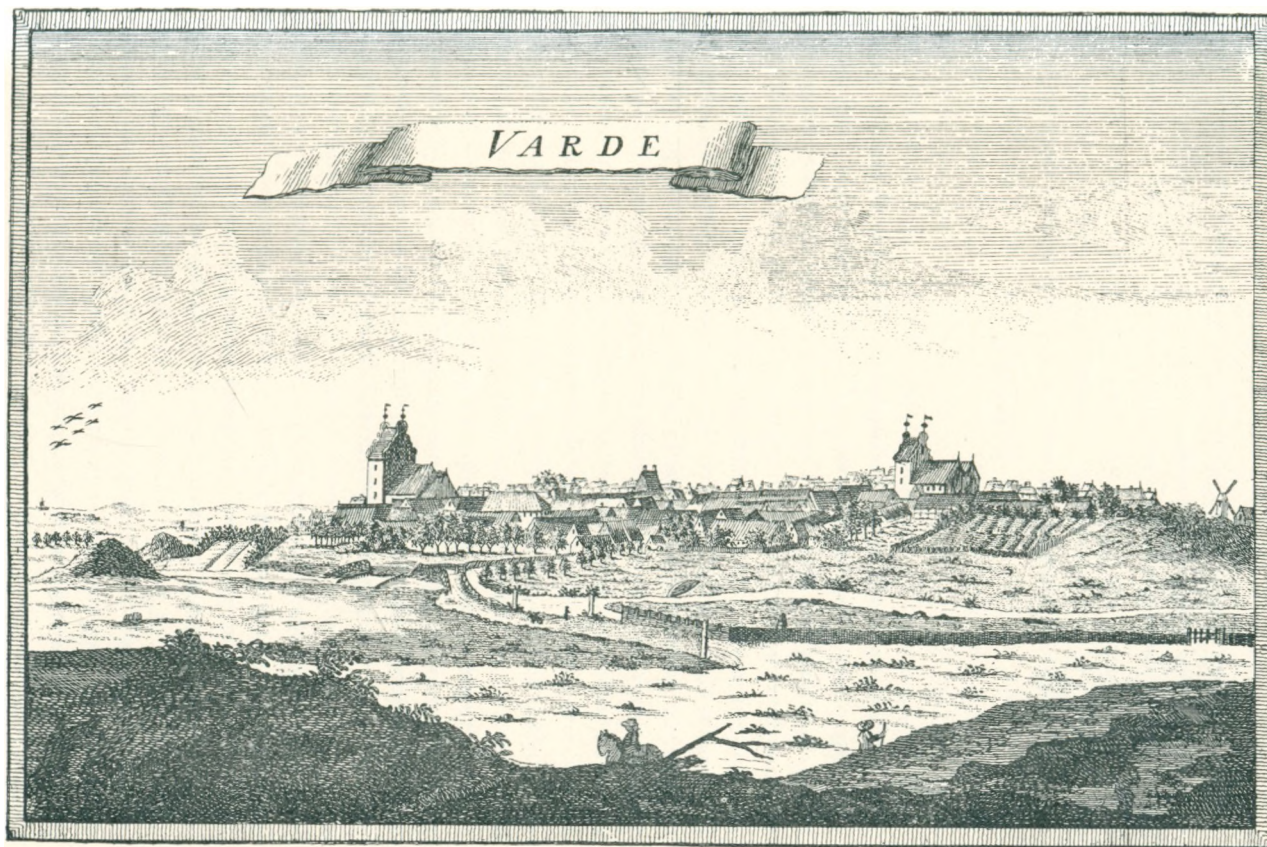
1) V. R. Pk. 346.

2) Instruktion for Brandvagten i V. R. Pk. 346. Jfr. S. 50.

3) Se Afsnittet: Skolevæsenet (Den danske Skole).

4) Brogade 8.

5) Død 13. Juni 1803, 77 Aar gammel (J. Kbg.).

Varde ca. 1768.
(Efter Pontoppidans »Danske Atlas« 5. Bind 1769.)

Lambertsen solgte den til dens nuværende Ejer. Den gamle Brandretsprotokol giver en meget levende Skildring af Begivenheden:

Den beretter:

„Passeret som følger:

1) blev fremstillet Degneenken *Anne Sophie Hoffmann*, som — — — forklarede, at det var i hendes Hus her i Brogaden, hvori hun sidder til Leje, at der den 3. Juni sidst om Eftermiddagen Klokkeren hen imod 4 opkom Ildebrand. Hvoraf Ildebranden rejste sig, vidste hun ikke. Hun havde toet Klæder om Morgenen til Kl. 10 Formiddag, efter hvilken Tid der var meget lidet Ild paa Skorstenen.

2) Derpaa blev hende tilspurgt, om hun saa eller vidste da, hvor Ilden brød ud? Hun sad i sin Stue og drak The, og da var der ikke saa megen Ild paa Skorstenen, at hun kunde faa Gløder i Fyrfadet under Thekedelen. Mærkede til intet og saa ingen Røg eller Ild i hendes Stue eller Køkken eller neden i hendes Hus, førend *Thøger Sadelmager* kom løbende ind og raabte, at der var Ild i Huset, hvorpaa hun i sin Forskrækkelse sprang op og tog noget lidet Sølv i sin Lomme og løb derpaa begge overfor til [Købmand Nicolai] *Stainings*¹⁾, og som hun kom i Gadedøren, tænkte hun sig først om, om hun kunde bjerge noget mere; men i det samme fik hun at se, at saavel hendes som Naboernes Huse til højre saavel som venstre Side, nemlig *Jens Josiasens* og *Vilhelm Bergmans*, stod i fuld Brand, saa der var intet mere for hende at gøre. Endvidere tilspurgt, hvorledes Skorstenen var beskaffen, hvortil hun svarede, at samme var ren og fejtet 3 Uger forhen.

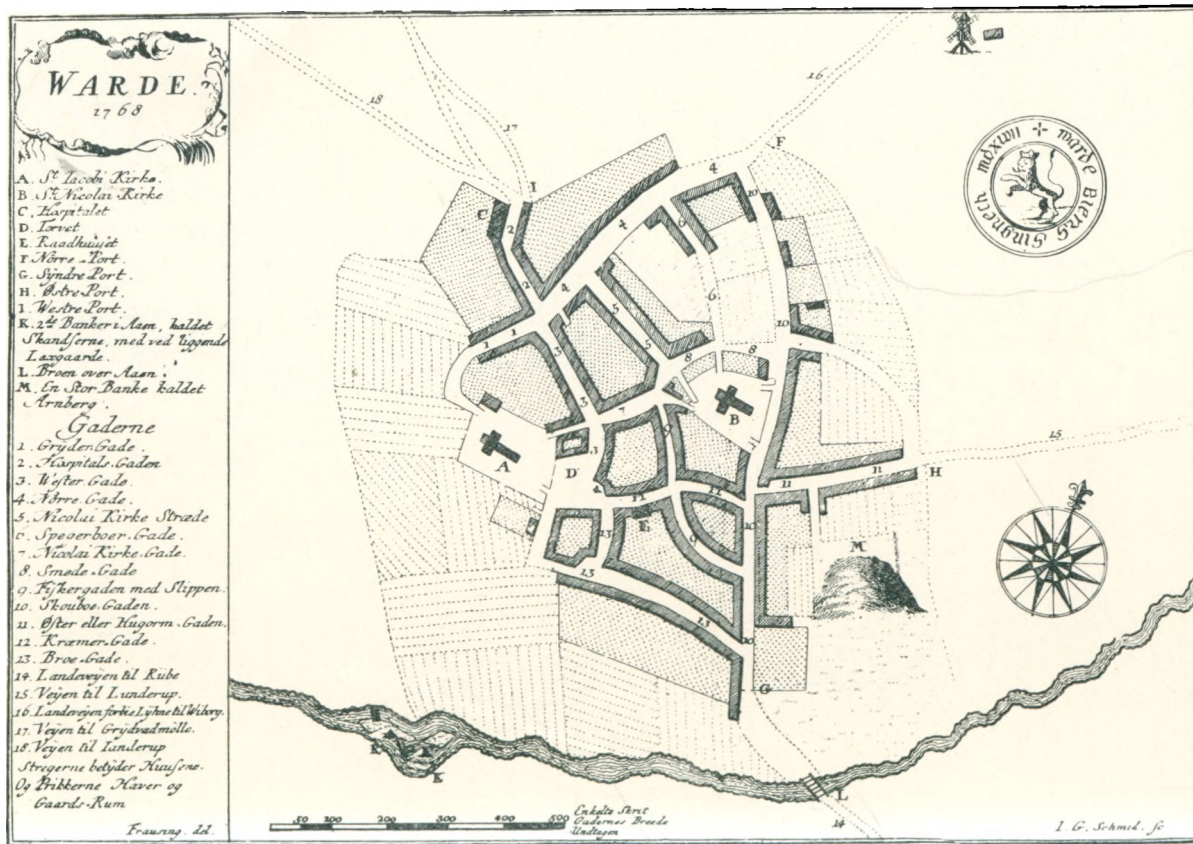
3) tilspurgt, om hun havde sin Lyng eller Tørv paa Loftet eller hvor? Lyng havde hun aldrig til Brug, og hendes Tørv laa i et Kammer for sig selv 2 Fag fra Køkkenet.

4) om der var nogen ellers hos hende imens og kort før Ildebranden opkom? Ja, der var Kobbersmed *Koldtofts* Kone [Salome Pedersdatter], der i Morgenstunden havde hjulpet hende at vaske og derefter at sætte Kaalplanter i Haven, ligesom og Vidnets Søster, *Peder Malers* Enke [Christiane Charlotte af Varde Hospital], og kort før Ildebranden opkom, var *Vilhelm Bergmans* Kone derinde, der drak et Par Kopper The og gik straks bort igen bagud, som hun plejede, hvorefter hun erklærede intet at vide til Oplysning i denne Sag og blev af Retten dimitteret.“

De øvrige Vidner forklarede ganske i Overensstemmelse med Madam Hoffmann, og yderligere Oplysninger til Brandens Opklaring fremkom ikke.

Derefter fortsætter Protokollen:

1) Død 6. April 1810, 59 Aar gammel (J. Kbg.). Fast Overkæmner 1793—95.

Varde 1768.

„Dernæst blev det af Brandinspektionen anmeldt, at den Del af Brandfolkene, som var i Byen, var straks til Stede og til Rede med Sprøjter og Brandredskab, og den Del af samme, som var uden for Byen i Mark eller Hede, kom straks saa snart muligt til Hjælp og Redning. Ellers var det at beklage, at da enhver Indvaaner af Byen er tillige Agerbruger og Jorddyrker og altsaa som oftest den største Del af samme, ligesom det og just forholdt sig bemeldte 3. Juni, er i Marken ved deres Kreaturer eller i Hede og Mose at slaa Lyng og skære Tørv; saa at den største Del af Byens mandbare Indvaanere var ikke til Stede, og en stor Del af samme var paa den søndre Hede og kunde ikke komme ind i Byen formedelst Aaen, og fordi Byens store Bro var bespændt med Ild, saa de ej kunde passere ind. Hertil kom den store Tørke og den forsmædelige Hede i de snævre Gader, hvor Ilden først opkom, som tillige med den stærke Sydvestvind gjorde Hjælpen vanskeligere og paa sine Steder umulig, ihvor meget man end hist og her forsøgte efter bedste Skønsomhed at rive ned, hvorved dog til sidst Ilden blev standset, efter at den i 3 til 3¹/₂ Time havde raset i 3 á 4 Gader tillige og paa adskillige Hjørner af Byen, hvorved Hjælpen paa ethvert Sted blev altsaa imens mindre, i Besynderlighed da Byens ene Sprøjte samt den største Del af dens Brandredskaber maatte forlades i Ilden, der paa sine Steder ompændte Folket selv, at de her og der næppe kunde redde sig selv, ligesom og at den største Del af Byens afbrændte Indvaanere fik lidet eller intet bjerget, hvorpaa Brandfolket blev dimitteret og Forretningen sluttet.“

Værre end den materielle Skade var dog, at der ved Branden indebrændte et Menneske, nemlig Borgeren *Rasmus Andreasens* Hustru, *Stine Falk*.¹⁾

Fire Dage efter Branden blev der afholdt Synsforretning over de brændte Bygninger. Justitsprotokollen udviser, at i *Brogade* brændte 18 Bygninger, paa *Torvet* brændte Provst Dams Gaard (der laa, hvor nu Hotel „Varde“ ligger), takseret 1771 til 1560 Rdl., i *Kræmmergade* brændte 13 Bygninger, deriblandt Raadhuset samt Byfoged Blochs Gaard paa det sydlige Hjørne af Kræmmergade og Torvegade, takseret til 1550 Rdl. (dog reddedes en Længe paa 17 Fag langs Kræmmergade, takseret til 930 Rdl.), i *Vestergade* brændte 5 Bygninger, i *Skovbogade* (nu Storegade) brændte 21 Bygninger, deriblandt Hans Wolff Øllgaards Gaard, takseret til 2660 Rdl., paa det sydlige Hjørne af Kræmmergade og Storegade, og i *Hugormegade* (nu Østergade) brændte endelig 7 Bygninger.

1) Ifølge Justitsprotokollen indebrændte 2 Mennesker; men kun 1 er anført blandt Kirkebogens døde.

2) Rpt. 21. December 1780.

(Til Billedet Side 114.)

Gaarden forrest til venstre, nu „Magasin du Nord“ (Kræmmergade 1), tilhørte 1660 Borgmester Las Jensen. Hans Datter Ane Lasdatter fik den det Aar udlagt i Gælds Betaling. Hun var Enke efter Mads Jacobsen (død 1659), Søn af Raadmand Jacob Clausen, og ægtede 1662 Hans Bennich, den senere Borgmester. I 1682 tilhørte Gaarden Borgmester Laurids Thordsen. Senere har den tilhørt Provst Svitzer, Lægen Licentiat Poul Christian Ambders og Skoleholder, senere Købmand Jesper Müller. Denne fik 1783 ogsaa Skøde paa en Byggeplads Nord derfor, nu Torvet 4, hvor vistnok Købmand P. Schultz omkring 1800 byggede den saakaldte Schultzzke Gaard. De to Ejendomme er nu adskilt.

Gaarden forrest til højre (Kræmmergade 2), der strækker sig langt ned i Torvegade, tilhørte i 1651 vistnok Borgmester Hans Nielsen Arnsberg, 1682 hans Søn Provst Niels Hansen Arnsberg. Senere Ejere: Provst Niels Nielsen Kragelunds Enke, Sognepræst Marcus Pedersen Wøldike, Borgmestrene Krag og Woydemann, Byfogederne Frausing og Bloch og Købmand Peder Landrup (1785–96).

Den tilstødende Gaard i 2 Etager tilhørte hen imod Midten af det 17. Aarhundrede Raadmand Jacob Clausen (død 1646). I 1652 blev den købt til Raadhus (se Afsnittet: Raadhus). Efter Raadhusets Brand 1779 erhvervedes Grunden af Købmand, Krigsraad Peder Landrup, der ejede den til 1813. Af senere Ejere maa nævnes Gæstgiver og Købmand Teubner Hansen (død 1847), der fik Skøde 1815, og hans Svingersøn Ole Palludan (død 1895).

I alt blev 65 Gaarde og Huse Flammernes Bytte. Deres samlede Taksationssum udgjorde 23 310 Rdl.

De brandlidte fik tilstaaet Konsumtionsfrihed og Frihed for Ekstraskat i et Aar.²⁾ Desuden fik de bevilget en Kollekt, der indbragte 3 674 Rdl. 4 Sk. Disse Penge fordeltes af en Kommission bestaaende af 4 af de brandlidte samt 4 andre Borgere. Af Kollektpengene tillagde de 4 brandlidte Kommissærer sig selv følgende betydelige Beløb:

Købmand Hans Wolff Øllgaard.....	604 Rdl.	4 Sk.
Købmand og eligeret Borger Niels Frølund..	280	— „ —
Købmand og eligeret Borger Mads Andreasen	250	— „ —
Farver og eligeret Borger Jørgen Bjørn.....	90	— „ —

I alt var det en Trediedel af hele Summen. Det blev der skumlet en Del over og ogsaa klaget til Kancelliet, der imidlertid afviste Klagen, da der ikke forelaa Bevis for, at de 4 havde taget for meget.¹⁾

BRANDEN 1821

Den 14. Juni 1821 blev en skæbnsvanger Dag for Varde. Om Formiddagen omtrent Kl. 9^{1/2} udbrød der af en aldrig opklaret Aarsag

1) Rpt. 3. September og 24. December 1781.

Brand i Skrædder *Christen Dyres* Hus paa Nørregades vestre Side (nu Nørregade 5). Ikke et Kvarter efter var Sprøjterne og Brandfolkene paa Pletten; men da havde Ilden allerede fat i 4 Huse og bredte sig nu for en Nordvestenvind op mod Nørreport og Vesterport og ned ad Nicolaikirkestræde. Men efter en Times Forløb syntes Branden dog standset ved Niels Mikkelsens Gaard i Hospitalsgade (nu Vestergade 30), ved Apotheket paa det sydlige Hjørne af Nørre- og Vestergade, ved Herman Conrad Nielsens Hus i Nørregade (nu Nr. 13) og ved Hjørnet af Nicolaikirkestræde og Smedegade.

Et Stykke nede i Grydergade laa et lille Hus, nu Grydergade Nr. 9. Ejeren, Skomager *Morten Jonassen*¹⁾, var i Marken, da Branden udbrød, men løb hjem, da han mærkede, der var Ild i Byen. Da han kom hjem, trak Ilden ned mod hans Sted, og hans Kone, *Maren Hansdatter*, havde allerede ved sine Børns Hjælp faaet en Del af deres Indbo i Sikkerhed, og han hjalp dem nu med Resten.

Men just paa denne Tid, da Branden var ved at blive dæmpet, rejste der sig omtrent Kl. 10^{1/2} en ny Brand i Taget paa Morten Jonassens Hus, altsaa i Ryggen paa Brandvæsenet. Rodemester, Slagter *Schmidt* ilede op paa Loftet for at slukke indefra, hvor han blev bistaaet af Morten Jonassen. Samtidig blev der hældt Vand paa udefra, og man mente herved at have faaet Ilden helt kvalt. Men paa Loftet havde Slagteren forefundet en Træsko, der laa med Bunden i Vejret, og hvori der var en Glød omtrent som „en liden Næve.“ Denne Glød fik han slukket helt. Det var tydeligt, at *denne Brand var paasat*; men Morten Jonassen kunde ikke give nogen Forklaring paa, hvordan Træskoen var kommet op paa Loftet, og da der ingen Mistanke faldt paa Husets Ejer, blev Vagten betroet ham alene.

Et Kvarter eller en halv Time senere slog Luen dog atter ud af Huset paa en Tid, da Morten Jonassen havde forladt sin Post, fordi hans Kone, som han forklarede, var besvimet nede i Gaarden. Husene paa begge Sider og lige overfor fængede. Den næsten dæmpede Brand greb om sig igen næret af den tiltagende Blæst. De tørre Straatage var et let Bytte for Flammerne, og en langt større og bedre Del af Byen end den, der var brændt før, blev nu et Rov for Luerne, der paa et Øjeblik angreb næsten hele Grydergade, Vestergade, Nicolaikirkegade, det endnu tilbageværende af Smedegade og et Par Huse i Nygade.

Om Eftermiddagen Kl. 3 standsede endelig denne frygtelige Brand. Mod Syd havde den bredt sig til en Linie fra Kirken og Raadhuset²⁾

1) Født 18. December 1766 i Varde, Søn af Skomager Jonas Pedersen og Hustru Ane Maria Nicolaisdatter (J. Kbg.).

2) Om dettes Beliggenhed se Afsnittet: Raadhus.

Vestergade.

(Fotografi fra ca. 1885 paa Varde Museum.)

I Forgrunden til højre den Palludanske Gaard (Vestergade 15). I 1682 tilhørte den Jens Jepsen Koldtoft. I 1750 fik Christen Frøsig (død 1759) Skøde. Hans Enke Maren Christensdatter Knurborg, død 1766, gift første Gang med Matthias Jepsen Borch (begravet $\frac{9}{1}$ 1736), skødede i 1760 Gaarden til sin Søn af første Ægteskab Hans Matthiassen Borch, død 1802, 71 Aar gammel, gift med Rasmus Øllgaards Datter Kirstine Maria, død 1775, 33 Aar gammel. Næste Ejer var Købmand Niels Thorsen (se om ham Afsnittet: Varde Ladegaard og Kongsgaardsmark (Det Øllgaardske Fideikommis)), første Gang gift med Hans Borchs Datter Maren, død 1796, 24 Aar gammel, anden Gang med et andet Barnebarn af Rasmus Øllgaard, nemlig Ingeborg Margrethe Øllgaard, død 1809, 31 Aar gammel, Datter af Købmand Søren Øllgaard og Hans Borchs Broderdatter Susanne Borch fra Ho Præstegaard. Niels Thorsen var Ejer af Gaarden fra 1796 til 1817. Under den næste Ejer, Købmand Niels Lassen, brændte Gaarden i 1821. Den genopførtes i den Skikkelse, som Billedet viser. I 1839 blev Gaarden købt af Konsul Knud Christensen (død 1869), der i 1857 afhændede den til sin Svigersøn J. W. Palludan (død 1917). Denne lod i 1888 en Etage paasætte. Nuværende Ejer er Grosserer J. F. Lasson, J. W. Palludans Svigersøn.

I Forgrunden til venstre Apotheke, oprettet Aar 1800. Apothekere: 1) 1800 - 1833 Rudolf Helms (gift 1) med Anna Sophie Brøndsted (død 1804), Søster til Pastor Brøndsted i Varde, 2) med Mathilde Augusta Fridsch (1788-1884)). Fra 1833 - 37 blev Apotheke drevet af Helms's Enke med Sønnen, den følgende Apotheker, som Bestyrer. 2) 1837-69 Andreas Fridsch Helms. 3) 1869-1920 Kasmus Chri-

stian Cornelius Nielsen. Opførte den nuværende Apotheksbygning 1879. Fra 1902 var hans Svigersøn, den følgende Apotheker, Bestyrer. 4) 1920—33 Hans Christian Asbjørn Friis. 5) Fra 1933—35 drevet ved Bestyrer, hvorefter A. M. P. Vejlbj i 1935 blev Apotheker.

tværs gennem Byen til Købmand Christian Lassens Gaard i Skovbogade (nu Storegade 37). I Nørregade var den standset ved Herman Conrad Niensens Hus (nu Nr. 13), og i Hospitalsgade laa alt i Aske op til Hospitalet, der ogsaa gik op i Luer.

I *Vestergade* var 12 Gaarde og Huse brændt, i *Grydergade* brændte 5 Bygninger, i *Hospitalsgade* brændte 11 Bygninger og 2 tog Skade, i *Nørregade* brændte 12 Bygninger, medens 1 Hus tog Skade, i *Nicolai-kirkestræde* brændte 5 Bygninger, i *Smedegade* brændte 19 Bygninger, og endelig brændte i *Nygade* 2 Bygninger.

I alt bliver det 66 afbrændte Gaarde og Huse og 3, der er blevet beskadiget. Alle Bygninger var forsikret, højst Købmand *Niels Lassens* Gaard paa det sydlige Hjørne af Grydergade og Vestergade, nu Gros-serer Lassons Ejendom (Vestergade 15). Den var forsikret for 10 400 Rbdl. og brændte totalt. Der blev kun reddet for 40 Rbdl. For hele Byen blev Værdien af de reddede Materialer opgjort til en Værdi af kun 1101 Rbdl., medens det samlede Tab beløb sig til 91 071 Rbdl. Men til dette Tal burde lægges Værdien af det brændte Indbo; men det lader sig ikke gøre, da kun een eneste havde det forsikret, nemlig Rebslager *Thor Thorsen*¹⁾, der havde sine Møbler assureret for 1 500 Rbdl. Sølv; der blev kun reddet for 430 Rbdl.

Blandt de brandlidte var der flere, som ikke straks kunde faa Tag over Hovedet, men maatte søge Tilflugt i St. Nicolai Kirkes Ruiner.

Den begivenhedsrige 14. Juni var endt. Men allerede næste Dags Aften blev Byen atter skræmt op, just da man glædede sig over at have faaet Magt over Branden i Grunden, saaledes at alle vedkommende kunde glæde sig til en Hvile, hvortil de saa højligt trængte.

Paa Lille Kirkegaard, den nuværende Nygade, var der et Hus, som ejedes af to Mænd, *Jens Lanken* og *Peder Forsum*²⁾. Om Aftenen den 15. Juni havde *Jens Lanken* faaet vel megen Brændevin og gik tidligt i Seng sammen med sin Kone, medens den attenaarige Søn *Christian* af sin Moder fik Ordre til at hente nogle Tørv ind for at holde Ilden paa Skorstenen vedlige. Da han kom ud i Tørvehuset, saa han, at der var Ild i en Tørv, som laa paa Jorden, og da han saa op imod Taget, bemærkede han, at der paa Endebjælken laa Aske. Han

1) Fader til Universitetsbibliothekar, Etatsraad Dr. phil. P. G. Thorsen (1811—83).

2) Nu Nygade 7.

formodede derfor, at en Gnist var faldet ned fra Bjælken og havde antændt Tørven. Der blev straks gjort Anmeldelse om det mystiske Fund. Taget paa Huset blev for en Sikkerheds Skyld revet ned, og Jens Lanken, hans Kone og deres ældste Barn blev straks arresteret, da man maatte formode, at Ilden var paasat, og da det var sket i den Ende af Huset, som de ejede og beboede, og saaledes at det var umuligt, at det kunde være sket anderledes end indvendig fra.

Den Opmærksomhed, som denne Begivenhed vakte, bevirkede, at Ildspaesættelsen i *Morten Jonassens* Hus, som under den almindelige Forvirring ikke var blevet anmeldt for Byfogeden, kom denne for Øre ved Forhøret over Familien Lanken den 16. Juni.

Brandretten kunde først sættes den 21. Juni, da der hele Tiden havde været fuldt op at bestille med Vagt og Slukning i Grundene. Familien Lanken, som selv havde gjort Anskrig om Forsøget paa Ildspaesættelse i deres Hus, blev løsladt, og denne Begivenhed blev aldrig opklaret. Derimod fandtes det fornødent at sikre sig Morten Jonassen og hans Kone, da Mistanken efter de Omstændigheder, som fremkom ved Forhøret, syntes aldeles at maatte falde paa Husets Folk, fordi det næsten var utænkeligt, at en anden udefra i et saadant Ærinde skulde have vovet at gaa op ad en Loftstige og ind paa et Loft, hvor Husets Folk var beskæftiget med Udflytning. Men hverken Morten eller hans Kone vilde tilstaa, og et nyt Forhør den 22. Juni bragte ikke Sagen videre.

Men samme Aften Kl. 10 blev Brandretten atter sat i Anledning af, at Sognepræsten havde anmeldt for Byfogeden, at Morten Jonassen havde ladet ham kalde og bekendt for ham, at han havde sat Ild paa sit eget Hus.

Under Branden havde Bekymringen for hans talrige Families Udkomme pludselig bragt ham paa den ulykkelige Tanke, at hans Kaar kunde forbedres, dersom hans Hus brændte og han fik Forsikringssummen udbetalt. Men i Forhøret maatte han dog tilstaa, at øjeblikkelig Nød eller Pengeforlegenhed var der ikke Tale om. I hans Hus stod der en første Prioritet paa 400 Rbdl. Børnepenge, som ganske vist var opsagt, men først til Snapsting 1822, og Byfoged *Rosenørn* havde lovet, dersom det var muligt, at skaffe ham andre Børnepenge i Stedet for.

Han havde straks fulgt sin Indskydelse og af sit Arnested taget en Glød, som han i en Træsko anbragte mellem Taget og noget løst Halm, der laa paa Loftet. Da Virkningen begyndte at ytre sig, kom der Folk til, og Ilden blev enten virkeligt eller tilsyneladende dæmpet. Da Slagter Schmidt var gaaet bort, glædede Morten sig over, at Ulykken ikke var blevet fuldbyrdet, og troede, at al Fare var forbi. Han

forlod derfor Loftet, da han hørte, at hans Kone var blevet syg nede i Gaarden; men netop da slog Flammerne atter ud af Taget til Brandens betydelige Forøgelse.

Saaledes forklarede Morten Jonassen, og han forsikrede, at han ingen medskyldige havde, hvorfor hans Kone blev løsladt.

Imidlertid forklarede alle, der var med til at slukke Ilden i Morten Jonassens Hus, da den første Gang blev bemærket, at Ilden var *fuldstændig* kvalt, da de forlod Huset, hvorfor den Mistanke maatte opstaa, at Morten Jonassen ogsaa anden Gang havde antændt Ilden. For Rigtigheden af denne Mistanke talte ogsaa den Omstændighed, at ingen havde kunnet bevidne hans Kones Besvimelse, som han anførte som Undskyldning for, at han forlod Loftet, undtagen hans Børn, og imellem deres Forklaringer var der endda megen Uoverensstemmelse. Men Morten nægtede bestemt at have sat Ild paa mere end een Gang, og Aarsagen til, at Ilden i hans Hus brød ud anden Gang, kunde da ikke opklares.

Derefter blev Morten Jonassen anbragt i et af Raadhusets underjordiske Fangehuller i Fløjen langs Vestergade. Men da Arresterne var af en saa maadelig Beskaffenhed, at en stærk Mand med Lethed kunde bryde ud, blev han lagt i Lænker, der nu kan ses paa Varde Museum.

Hans Gerning vakte i Byen den største Bestyrtelse, da han ellers var kendt som en brav Mand. I selve Dommen taler Byfogeden om hans forhen almindelig bekendte, udmærkede, gode og rosværdige Vandel. Sognepræsten giver ham Attest for at være „bekendt som en stille, stræbsom, ædruelig, tarvelig og retskaffen Mand, i hvis Levnedsvandel stedse viste sig en med uskrømtet Gudsfrygt forenet eksemplarisk Levnedsvandel som Borger, Ægtefælle og Fader for en talrig, igennem mangeaarige trange Kaar af ham opdragen Børneflokk; ved de gudstjenstlige Forsamlinger i Guds Hus savnedes han næsten aldrig, og af Kirkens Goder betjente han sig med Andagt og Orden.“ Der herskede derfor den største Medlidenhed med hans Familie og for Resten ogsaa med hans egen tunge Skæbne. Saaledes indstillede Byfogeden, om det ikke kunde tillades, naar Morten Jonassens Sted blev solgt, at paalægge Køberen at indrette i Huset et Værelse paa 1 Fag med Ildsted, hvor Mortens Kone for Livstid kunde nyde fri Bolig.¹⁾ Og endvidere fik han udvirket, at Provenuet for Familiens beslaglagte bortsolgte Løsøre kom Morten Skomagere Kone til Gode i hendes Fattigdom.

Men mod Morten Jonassen selv maatte Sagen have sin Gang. Aktor, Prokurator *Sørensen*²⁾, beskyldte Morten Jonassen for at have stukket

1) Byfogedens Kopibog 3. Juli 1821.

2) Jens Christian Hammer Sørensen, død i Varde 27. April 1848, 62 Aar gammel (J. Kbg.).

Ild paa 2 Gange trods hans Benægtelse. „At intet Menneske ved Mordbranden tilsatte Livet, er et Held, men intet undskyldende Motiv for Mordbrænderen. — — — Ej heller formindsker det Delinkventens Brøde, at han satte Ild paa sit eget og ej paa andres Hus, siden det laa i en samlet By, som derved øjensynlig udsattes for Ødelæggelse, og Stedet som behæftet desuden mere tilhørte Panthaveren end Delinkventen.“ Han paastod derfor i Overensstemmelse med Danske Lov 6—19—1 Brandstifteren dømt til at miste Halsen og brændes samt udrede Skadeserstatning til de brandlidte foruden Sagens Omkostninger.

Defensor, Prokurator *Guldager*¹⁾, gjorde et forgæves Forsøg paa at bringe den mildere Artikel i Danske Lov 6—19—2 til Anvendelse, der handler om Brandstiftelse af „Vaade og Skødesløshed og ikke Forsæt.“ „Den senere udbrudte Ild var undgaaet, om Tilfældet med tiltaltes syge Kone ikke var arriveret, hvortil han fra Loftet blev nedkaldt. Tiltaltes Ugatsomhed og det indtrufne Tilfælde med hans Kone har, som det synes, ene anlediget den senere opkomne Ildebrand. — — — Aktors Paastand formenes derfor ikke at kunne tages til Følge, men at 6—19—2 derimod synes anvendelig paa tiltalte.“

Men Retten kunde ikke tage Defensors Paastand til Følge. Den fandt det godtgjort, at Brandstiftelsen var foretaget med Forsæt i en fuldkommen tilregnelig Tilstand uden dog at være foretaget med foregaaende modent eller langt Overlæg. Allerede den 31. Juli blev Dommen afsagt. Dens Konklusion lyder saaledes:

„Thi kendes for Ret:

Tiltalte Skomagermester Morten Jonassen af Varde bør at halshugges med Økse og Hovedet saavel som Kroppen derefter at lægges paa Stejle. Saa bør han og til de skadelidte at bøde 40 Lod Sølv samt til Kongen lige saa meget og desuden sin Boslod til allerhøjstsamme at have forbrudt. Til Købstædernes Brandforsikringskasse bør han at betale i Erstatning for de ved hans Skyld afbrændte Bygninger 65 156 Rbdl. Sølv — — — samt til det almindelige Brandassurancekompagni for Varer og Effekter 1 070 Rbdl. Sølv, ligesom for øvrigt samtlige Ejere og Beboere af de ved hans Skyld afbrændte Steder reserveres deres Ret til Skadeserstatning for, hvad de af uassurerede Ting maatte have tabt ved denne Brand. Endelig bør han at udrede samtlige af samme Proces og hans Arrest og Varetægt samt ved Dommens Fuldbyrdelse fly-

1) Andreas Guldager, død i Varde 9. Marts 1851. 58 Aar gammel (J. Kbg.).

dende Omkostninger og deriblandt til Aktor, Prokurator Sørensen, og Defensor, Prokurator Guldager, 16 Rbdl. Sølv til lige Deling, hvilket sidste i Tilfælde af den skyldiges Uformuenhed bliver at udrede af det offentlige.“

Morten Jonassen acquiescerede ved Dommen og begærede, at den straks og uden Appel maatte blive forelagt Kongen til Stadfæstelse. Det kunde dog ikke tilstedes i en Livssag at gaa Appellinstanserne forbi. Den 1. Oktober blev Dommen stadfæstet af Overretten i Viborg, den 28. November af Højesteret, og den 9. Januar 1822 reskriberede Kongen, efter at Dødsdommen havde været ham forelagt, at Dommen skulde fuldbyrdes over Morten Jonassen, dog saaledes at den henrettedes Hoved og Krop ikke skulde lægges paa Stejle. —

Den 9. Februar 1822 tidligt om Morgenen blev Morten Jonassen kørt ud til Retterstedet, en lille Høj noget Syd for Vejen, der fra Ringkjøbing Landevej fører ned til Frisvad Mølle.¹⁾ Enhver Grundejer saavel som enhver Borger og bosiddende Daglejer havde faaet Ordre til enten selv eller ved en voksen Karl forsynet med en Stok at slaa Kreds om Retterstedet. Ogsaa Konfirmander af begge Køn havde efter Præstens Anvisning taget Opstilling ved Højen (Afskrækkelsesteorien!). Pastor Brøndsted holdt en overordentlig smuk Tale, som han endte med Ordene: „Fader, forlad ham, thi han vidste ikke, hvad han gjorde!“

Om Henrettelsen har en Datter af Pastor Brøndsted fortalt saaledes: Medens Morten Jonassen „knælede ned, bad han Byfogeden, om han ikke endnu en Gang maatte læse sit Fadervor med sin Præst, hvortil Byfogeden sagde ja. Men da de kom dertil: „Forlad os vor Skyld, som vi og forlade vore Skyldnere“, huggede Skarpreteren til, og Fader kunde aldrig glemme den Blodstrøm, der da vældede ud.“²⁾

Liget blev lagt i Kiste og gravet ned paa selve Retterstedet. —

Medlidenhed og ikke Had til den ulykkelige var det, der besjælede hans Medborgere. Hans frygtelige Straf har vel mildnet Følelserne. Det fortælles da ogsaa, at en Gruppe Mænd om Natten gravede Kisten med den døde op, førte den ind til den nuværende gamle Kirkegaard, hvor de gravede en Grav midtvejs i Gangen, der løb parallelt med Kirkegaardsdiget mod Torvet, sænkede Kisten ned og gik bort efter omhyggeligt at have udslettet Sporet af deres natlige Færd.³⁾

1) »Ribe Amts-Tidende« 25. Maj 1928.

2) »Oldemors Erindringer«. Odense 1908. S. 13.

3) Hovedkilden til Brandens Historie er Varde Justitsprotokol.

Smedegade i 1866.
(Fotografi paa Varde Museum.)

Ludvig Murtfeldt slutter sin Beretning om Morten Jonassen saaledes: „Sorgeskarer og tilfældig spadserende har siden uden at vide det traadt Graven, der gemmer den hovedløses Støv. — Graven ved Retterstedet er tom.

Der skete Morten Jonassen, hvad Ret var efter *menneskelig* gældende Lov. Efter *Guds Lov* kunde Mennesker *ikke* have taget hans Liv; thi han havde ikke ombragt noget Menneske. *Nu*, da det tyvende Aarhundrede har taget Fart, er man forlængst gaaet til den *modsatte Yderlighed*, *nu* kan en Morder som oftest sone sin Blodskyld i Tugthuset til liden Baade for Samfundet.

Den gamle Skrifts Bud: „Øje for Øje og Tand for Tand“ betragtes som en overgemt Læresætning, *er dog bestandig Guds Lov.*“

Det var i 1821 den nordlige, i 1779 den sydlige Halvdel af Byen, Branden gik ud over. I 1779 brændte 65, i 1821 66 Gaarde og Huse, i alt 131 Bygninger. I 1811 var der i Varde 156 Gaarde og Huse. Det vil altsaa sige, at i Løbet af 50 Aar er saa godt som hele Varde afbrændt, og disse to store Brande er Grunden til, at Varde nu ingen rigtig gamle Huse ejer, men har et forholdsvis moderne Udseende.

Empiredor Smedekule 14.

BYFOGED FOGTMANS PLANER

I 1788 blev *Laurids Fogtman*, der i en halv Snes Aar havde haft forskellige Embedsstillinger i Varde, udnævnt til Byfoged.

Fogtman er en af de Embedsmænd, der har gjort sig mest fortjent af Varde. Utrætteligt arbejdede han for Byens Udvikling paa alle Omraader, ikke mindst det økonomiske. Et af de første Vidnesbyrd om hans Planer til Ophjælpning af Varde er en Afhandling, han skrev i Begyndelsen af 1791, og som findes trykt i Tidsskriftet „*Minerva*“ i Juli 1793.¹⁾

Hans Opmærksomhed er her vendt i 2 Retninger, dels mod den ulovlige Land- og Forprang, dels mod Aaen.

Han klager først over det Afbræk i Købmændenes Næring, som Bønderne foraarsager ved Land- og Forprang. „Bønder og Øboere driver anselig Handel med fremmede Varer, forskriver selv samme i store Kvantiteter, korresponderer selv med Hamburgerne og har Afregninger med samme lige saa store som Byens bedste Købmænd. Og alt dette kan de saa meget lettere gøre, som der er adskillige Steder ved Varde Aa og Fjord samt ved Ho Dyb, hvor der kan lades og losses, og hvor intet Opsyn i saa Fald kan have. — — — Hver, som har nogen Produktion at sælge og behøver at købe fremmede Varer, afhænder hellere og billigere den første og tilforhandler sig villigere de sidste i Døren hos sig til og ved Landprangere og Omløbere eller leverer hin bekvemmere i Indvigene end i Købstaden, hvor høj Konsumtion bør svares.“ Og hvem skal paatale det? Ingen af Borgerne vil lægge sig Ud med Bønderne, der hænger sammen som Burrer. Og Rettens Betjente kan ikke paatale den Slags Sager, da de skal dømme deri, altsaa kan de ikke tillige være Klagere. I sine Betragtninger over

1) Afhandlingen fremkom anonymt; men Fogtman vedgaar selv Forfatterskabet i Begtrup S. 191.

Byfoged Fogtman og Hustru.

(Silhouet tilhørende Fuldmægtig Frk. Ellen Fogtmann. Nykøbing S.)

Laurids Fogtman var en Skræddersøn fra Fole ved Gråm, født 1748. Blev 1762 Tjener og Skriverdreng hos Biskop Hans Adolf Brorson, arbejdede sig efterhaanden i Vejret, blev 1777 Hospitalsforstander og Kirkeværge i Varde, ^{27/6} 1781 By- og Herredsskriver, tog ^{1/4} samme Aar dansk juridisk Eksamen, 1788—1814 By- og Herredsfoged. I 1781 gift med en Datter af sin tidligere Herre Biskoppen, Cathrine Stenbæk Brorson (1753—1836). Fogtman er kendt for sin store udmærkede Sam-

ling af „Kongelige Rescripter“, et Værk, som han allerede begyndte at arbejde paa i 18 Aars Alderen, og som begyndte at udkomme i 1786; det fortsattes efter hans Død og fortsattes stadig. Han er en af de faa landskendte Mænd, der har haft Tilknytning til Varde. Han døde 1821. Hans Grav paa den gamle Kirkegaard blev i 1925 pietetsløst sløjfet.

Land- og Forprang anlægger Fogtman ganske moderne Synspunkter. Han skriver saaledes: „Vel er det noget tvungent i en Stat, at Handelen og andre Erhvervsmaader skal være indskrænket til visse af Undersaatterne, og synes altsaa at ville være mere nyttigt samt med Frihed overensstemmende, om enhver, ihvor han end bor, fik frie Hænder dertil.“ Han afviser dog Tanken om Næringsfrihed, „saa længe Købstæder skal svare til deres Navne og deres Byrder, ene udrede svær Konsumtion og Indkvarteringssskat samt mere Told end Landboerne.“ Saa længe det er Tilfældet, bør Handelen indskrænkes til Købstæderne og Landet nøjes med sit Jordbrug.

Som Middel mod Landhandelen foreslaar Fogtman for det første, at det skulde bestemmes, hvor store Varemængder en Bonde maatte have hos sig, og at Byfogeden med to Vidner skulde være berettiget til at foretage Inkvisition og beslaglægge, hvad der oversteg det fastsatte Kvantum. Og for det andet foreslaar han Told og Konsumtion afløst af en Afgift. Hvis „Regeringen lod spørge i alle Købstæder, hvad enhver Handlende og Indvaaner — — — som konsumerer noget syndeligt, hvad de hver frivilligen om Aaret vilde give for den Frihed uden Afgift at sælge og købe samt brænde Brændevin“, er Fogtman „vis paa, at hver Handlende af Kærlighed for sin Konge og Misfor nøjelse med hidtil værende Forfatning i dette Fag skulde med Glæde tilbyde fuldkommen saa meget, som han hidtil i Lys og Løn til de autoriserede Bøger og udenom har givet.“

Nogen praktisk Følge fik Fogtmans Forslag, hvad dette Punkt angaar, ikke. Og lige saa lidt Betydning fik de Konventioner, som Vardes Købmænd og Haandværkere netop i Fogtmans Byfogedtid sluttede mod Landhandel og Landhaandværk.¹⁾

Frugtbringende var derimod Fogtmans Aaplaner, som han forfulgte gennem næsten 25 Aar.

Hans Tanke var at faa Havnen, der stadig laa ved Pramstedet, flyttet ind til Byen, Toldstedet henlagt fra Hjerting til Varde, de værste Bugter i Aaen bortskaaet og denne uddybet, saadan at Skibe, der førte fra tre til fem Hundrede Tønder Korn kunde besejle Aaen. Som Forholdene var, kunde kun Fartøjer med en Last paa 100 Tdr. Korn sejle

1) Se S. 103.

paa Aaen. Ved Gennemførelsen af Fogtmans Plan vilde Byens Købmænd kunne faa deres Varer bragt lige til Døren og undgaa den Ulempe at maatte hente dem i Hjerting pr. Baad eller Vogn. Pengene, der var nødvendige til Foretagendet, skulde laanes af St. Jacobi Kirke og Gælden forrentes og efterhaanden afbetales ved en Afgift af de Skibe, der besjlede Aaen. Som yderligere Støtte til Foretagendet ønskede han, at Byen maatte faa overladt et herreløst Stykke Land beliggende Nord for Aaens Udløb i Ho Bugt. Denne Landstrækning, som ved Flod stod under Vand, men ved Ebbe laa tør, voksede sig stadig større, og Fogtman mente, at den ved Inddigning kunde omdannes til frugtbar Marskeng og i Tidens Løb give en betydelig Indtægt. „Med Henrykkelse ses ind i disse tilkommende gode Tider.“

For at udfinde, om Sejløbet lod sig uddybe, foretog Fogtman nogle Forsøg og Undersøgelser bistaet af Storhandelsmanden, Skibsreder *Peder Thomsen* fra Sønderho, der som Forpagter af Fanøs og Vester Herreds Forstrande ofte kom til Varde, sejlene ad Varde Aa, og derfor var nøje kendt med Aaens Besejlingsforhold.

Ved Janderup, hvor Aaen var bredest og derfor mest lavvandet, blev Aaen indsnævret ved, at der blev anbragt et udstaaende Bolværk, en Foranstaltning, der efter Fogtmans Sigende bevirkede, at Aaen her gravede sig et dybere Leje.

Under sine Bestræbelser viste Fogtman en paaskønnelsesværdig bypatriotisk Uegennytte. En Eng tilhørende Kirkerne i Varde, som hed Toftnæs Krog, og som efter hans Mening maatte gennemskæres for at give Aaen et mere lige Løb, havde han saaledes selv lejet i 1794 for 6 Aar, efter eget Sigende endog mod en altfor høj Afgift, for at ikke en anden Lejer skulde komme med Indsigelser mod Gennemskæringen. Og i 1812 tilbød han at skænke Halvdelen af en meget frugtbar Toft, han havde ved sin Gaard, for at Havnen kunde faa en mere bekvem Beliggenhed.

En Del af de Handlende i Varde billigede hans Planer. En af dem, *Christen Haugaard*, foreslog endog at give Aaløbet en ny Retning, saa at Udløbet blev ved Sjølborg, 4—5 Kilometer længere mod Øst. Snig-handelen ved Janderup vilde da bære op af sig selv.

Men udelt Ros høstede Fogtmans Anstrengelser nu ikke hos Borger-skabet. De 4 eligerede, hvoraf 2, *Niels Krog* og *Berthel Agervig*, var Købmænd, var imod Planerne af Frygt for, at Projektet ikke vilde kunne svare sig. Og en ligefrem forbitret Modstand mødte han hos 6 Købmænd, nemlig *Jørgen Tranberg*, *Hans Borch*, *Niels Frølund*, *Peder Landrup*, *Christen Bruun* og *Peder Thorsen*. De har den 4. August

1794 afgivet en meget skarp Erklæring, der var forfattet af Prokurator *Hans Bach*.¹⁾ Det hedder her: „Intet er lettere end at gøre Projekter paa andres Regning. De, som skal være Prøveklud og maa betale, faar det at føle; men Projektmageren løber altid af med den Berømmelse, at hans Hensigt har været god, at han er virksom, og forskaffer ham enten Titel eller Embede. Byfoged Fogtman giver sig her af med en Sag, som han ikke forstaar.“ Det meste af det Korn, der udføres, leveres om Foraaret i Hjerding eller ved Janderup Kirke, og den Smule, som udføres fra selve Byen, transporteres pr. Baad. Skibe vilde aldrig kunne klare sig op ad den bugtede og lavvandede Aa i Modvind. Baade var langt bedre egnede, da de blev trukket af Folk inde paa Bredden. „Vandet i Aaen stiger og falder herfra til Udløbet i samme Forhold, som Vinden driver Vandet ind eller ud af Fjorden. Naar nu Østenvind indtræffer og staar saa længe, at Floden intet kan virke i Aaen, fordi det er saa vidt uddreven af Fjorden, at det ikke stiger saa højt, at det kan naa til Aaen, saa er og bliver der Lavvande i Aaen, ihvorledes den end skæres og renses, og derved falder da Hovedaarsagen til hele Projektet som uoverlagt og upraktikabelt.“ Der er „al den Bekvemmelighed, der kan ønskes for Varernes Udslibning. — — — Det, som trykker Handelen, er Handelsufrihed og de mangfoldige Betjentere, som lever tykke og højt paa de Handlendes Regning.“ Fogtmans Beregninger over de forventede Kanalindtægter erklæres for urigtige, og hans Beregning „slutter man at være gjort for at forblinde vedkommendes Øjne paa høje Steder. — — — Det er Landets Ulykke, at enhver ny Embedsmand vil vise sig og gøre noget nyt. — — — Dette maa vi endnu anmærke, at hvor Aaen slipper, og Fjorden tager sin Begyndelse, er en saadan bred Flakke af Sand og Sten, hvilken Hr. Byfogeden formener ved en Gærde og Dige kunde blive til Mærskeng, som dog vil blive en plat Umulighed, helst naar nogen fornuftig vil tage de lokale Omstændigheder i Betragtning, saa falder denne Sag bort af sig selv.“

Paa denne meget krasse Erklæring fra de 6 Handlende gav Fogtman et Svar, der havde baade Næb og Klør. Han bemærker, at den ene af de 6 Købmænd „losser og udsælger ved Hjerding alt sit norske Tømmer, der somme Aaringer har været 14 Ladninger. De siger, at Oplaget er og bliver der, hvor det i 50 Aar har været. En anden af disse 6 lader noget oplægge og udsælge ved Janderup. Men er alt saadant ikke aldeles forbudt?“ Udførslen af Korn overstiger efter Fogtmans Opgivelse

1) Blev 1800 Herrerdsfoged i Skadst Herred. Død 9. November 1801. 53 Aar gammel (J. Kbg.).

langt 10 000 Tdr. aarligt. En Købmand, der dog ikke var af de største, havde i 1791 udført 2 092 Tdr. Korn. Hans Udgifter til Transporten af dette og andet Gods pr. Baad eller Vogn til Hjerting beløb sig til i alt 164 Rdl. Da Fogtman i 1791 sammen med Peder Thomsen besejlede og pøjlede Aaen, var det ved vedholdende Østenvinde og Lavvande. Naar 11 Grunde undtages, var der da overalt 5—9 Fods Dybde i Aaen, „et Bevis, at Vandet blev i den, naar der blev saadan en Dybde tillige, hvor der nu er Grunde.“

Efter denne saglige Gendrivelse vender Fogtman sig med Skarphed mod sine 6 Modstandere: „Ingen tænke, at nogen af vore Købmænd har studeret Handelsvidenskaben, har nydt Undervisning eller faaet Kundskab i endog dens første Grunde, om hvor hver Slags Vare frembringes, forædles og fra første Haand faas, om hvorledes Bogholderi og Brevveksling ret skal føres, om hvorledes at handle fra den ene fraværende Stad eller Stat til den anden, om Fragtfortjeneste, om Vekselnatur og Kurs, om Transit- og Kredit-Oplag, med eet Ord: om nogen Del af Handelen i egentlig Forstand. Nej, naar undtages een, som har lært i Ribe, een [Haugaard], der har staaet i Amsterdam, een [Schütte], der har lært i Hamborg, og een [Niels Gassum], der har staaet i Randers (det er 4 af 17), saa har *nogle* af dem staaet i Kramboden her i Byen som Læredrenge en vis Tid og derved ikke faaet uden Øvelse i at afveje og maale samt udsælge i Boden efter foresatte Priser, men alligevel med saadanne Kundskaber fra Dreng af (uden at bestyre mere for deres Principaler, mindre at tage Svendetjeneste eller være ved Handelen noget andet Sted) begynder de Handel med Varer (blandt andet Vine, dem de dog ej forstaar at konservere) af nogle faa Hundrede Rigsdalers Værdi, som dem paa deres forrige Principalers Rekommandation er blevet krediteret i Hamborg. *Andre* har slet ikke lært i nogen saakaldet Kram- eller rettere Høkerbod, men fra Ridefoged¹⁾ eller Skoleholder-Tjenester²⁾ eller som Matros eller fra Haandværksstanden (saasom Rebslager³⁾, Parykmaager⁴⁾ etc.) paa Guds Forsyn eller ganske vaklende springer de over eller kryber til Handelsstanden, og vips er de Købmænd! Men hvorledes fører de da deres Handel! Ingen undtagen forskriver de alle deres Varer fra en Kræmmer eller en Kommissionær (som nyder Provision) i Hamborg, sjældent fra en Fabrik, Tobak undtagen, sjældent og fra København eller Amsterdam, aldrig fra første Haand, ja nogle faar Skipperne fra

1) Vistnok Hentydning til Peder Landrup.

2) Skoleholder Jesper Müller tog 1781 Borgerskab som Købmand.

3) Hentydning til Peder Thorsen.

4) Hentydning til den bekendte, mærkelige Petrus Marinus Schmidt, se J. S. 3. R. 1. B. S. 482.

Fanø til i Hamborg til at købe, betale og (ej slibende uden Vand) igen kreditere dem Sagerne. Og derpaa udhøkrer de alle igen i smaat saa godt, som de kan.“

Fogtman kan kun forklare sig de 6 Købmænds Adfærd ud fra Ukynlighed eller Frygt for Afbræk i deres Lændprang. For Prokurator Bachs Vedkommende, som havde konciperet Erklæringen, maatte Grunden være, at han var Broforpagter og frygtede for Formindskelse af Broafgiften, hvis Byfogedens Planer blev gennemført. Efter Fogtmans Mening bør de 6 Mænd straffes for deres Skrivemaade mod en Embedsmand. —

Imidlertid var det hverken Fogtman eller Købmændene, men Regeringen, der havde Afgørelsen. Og med den trak det ud. Først i 1798 blev Kommandørkaptajn *Løvenørn* og Søetatens Pælebukkemester *Halkiær* sendt til Varde for at undersøge Indsejlingsforholdene. I deres Betænkning taler de først om Hjerting. Der var her ingen Skibbro, saa at Varerne maatte ind- og udskibes paa Vogne, der ved Lavvande kørte ud til Skibet. Men *Løvenørn* og *Halkiær* mente ikke, der kunde bedres paa Forholdene ved Anlæg af en Skibbro, da en saadan ikke vilde kunne modstaa Isgangen om Vinteren.¹⁾

Derimod mente de nok, at Varde Aa kunde gøres sejlbar; men lige uden for Udløbet laa en Grund, Svineryggen, som det vilde være haabløst at faa bort. De foreslog derfor Transporten paa Aaen besørget af store fladbundede Pramme, der kunde bære 300 Td. Korn eller omtrent lige saa meget som de Skibe, der plejede at anløbe Hjerting. En saadan Pram vilde stikke $2\frac{1}{2}$ til 3 Fod og kunde gaa over Svineryggen ved Flod. Naar Aaen ved Janderup blev noget uddybet, kunde et saadant Fartøj gaa helt op til Varde Pramsted, hvor der dog burde være et Bolværk at lægge til ved, saa at Lossen og Laden ikke behøvede at foregaa ved, at Vogne kørte ud i Aaen til Skibene. Bedst vilde det være at flytte Losse- og Ladestedet op til Lastebanken.

Efter at have modtaget *Løvenørns* og *Halkiærs* Betænkning resolve-rede Generaltoldkammeret angaaende Fogtmans Planer: „*Nu for Tiden findes ingen Udveje til Forslagets Udførelse.*“ —

Fogtmans Plan om Aaens Uddybning var saaledes faldet til Jorden. Men han opgav ikke Haabet om at faa Havnen flyttet og erhverve det herreløse Stykke Land ved Aaens Udløb. Endnu i 1814, da han tog sin Afsked, havde han Antet heraf opnaaet. Men Aaret efter bar hans utrættelige Arbejde omsider Frugt, idet Varde Havnevæsen ved kongelig Resolution

1) Eftertiden kom her til at give de to Mænd Ret (S. Alkærsig: »Esbjerg« 1. B. 1909 S. 4—6).

fik overdraget 250 Td. Land Nord for Aaens Udløb. Det var den saakaldte *Klægflækning*, der, saaledes som Fogtman havde forudset det, i Tidens Løb blev omdannet til en frugtbar Eng, der gennem Aarene har indbragt adskillige Tusinde Kroner. Og det er Fogtmans Fremsynethed, det skyldes, at dette Resultat til Gavn for Varde opnaedes.¹⁾

✎

1) Generaltoldkammerets Arkiv. Pk. Varde Havn 1790—1848.

EN SKIPPER OG KØBMAND FRA NAPOLEONSTIDEN

Jens Thomsen.

I 1789 udbrød den store franske Revolution, og de følgende 25 Aar blev een lang Krig for Europa. Dens første Periode indtil 1807 var dog gunstig for Danmarks Handel. „Sølvalderen“ har man kaldt Tiden, fordi den bragte mange gode Dalere til Huse. Men fra 1806 skærpedes Situationen, idet England erklærede hele Kysten fra Bretagne til Elben i Blokade. Vestkystens vante Sejlads, langs Ørækken til Hamborg, blev nu farlig. Og end vanskeligere blev Situationen, da Danmark i 1807 selv blev inddraget i Krigen. Engelske Krydsere og Kapere sværmede omkring i vore Farvande og opsnappede vore Handelsskibe, der enten gik den vante Vej mod Syd eller bragte Korn, Gryn og Flæsk til Norge. Slap man med et rigt lastet Skib gennem Blokaden, var der en Formue at tjene; men blev Skibet opbragt, betød det Ruin.

Hvilke spændende Situationer en Skipper i de Tider kunde komme ud for, ses klart af Skipper *Jens Thomsens* Liv.

Han var ganske vist ikke Vardenser i Krigens Tid; men efter dens Slutning flyttede han til Varde, og hans Efterslægt har spillet en ikke ringe Rolle for Varde i nyere Tid. Det er derfor ikke urimeligt at fortælle om ham under Varde.

Jens Thomsen var født i Janderup i 1777. Seksten Aar gammel kom han til Søs, og 1810 fik han eget Skib. Med en Ladning Korn, Smør og Flæsk slap han lykkelig og vel til Altona og fik Ladningen fordelagtigt solgt. For egen Regning ladede han derefter Skibet i Altona med Salt, Kaffe, Sukker og Krydderier, der var lige saa knappe og dyre her paa den Tid som Korn i de blokerede Egne. Han kom heldigt ud af Elben og var sin Rejses Maal saa nær, at han havde Fanø i Sigte, da

han i Morgentaagen opdager et Skib ikke langt borte. Det førte norsk Lodsflag, hvorfor Jens Thomsen formodede, det var en Nordmand, der søgte ind til Fanø for de engelske Krydsere. Men da Skibene naar hinanden, stryger det fremmede Skib det norske Flag og hejser det engelske paa Toppen; de maskerede Kanonporte aabnes, og en Række Kanoner kommer til Syne, mens det før saa rolige Dæk nu myldrer af Matroser. Et Varselsskud lød, og straks derefter var Skibet taget af Engelskmanden. To andre danske Skibe, der ogsaa var paa Vej hjem, og som saa Faren, satte Skibene paa Stranden ved Fanø for at redde sig; men Englænderne gik i Baade og stak Ild paa begge Skibe.

Jens Thomsen var nu engelsk Fange, blev bragt til Helgoland og skulde have været ført videre til England. Men paa Helgoland stiftede han Bekendtskab med en engelsk Præst, som han fik overtalt til at skrive til Købmand *Reck* junior i Hamborg, hvem det lykkedes at faa Jens Thomsen udløst af Fangenskab og landsat paa den holstenske Kyst. Og der stod han saa, blottet for alt og uden en Skilling i Lommen. Men heldigvis havde han i sin Vest en Del Sølvknapper, som han solgte paa Fodrejsen gennem Holsten og Slesvig, indtil han omsider naaede hjem til Kone og Børn saa fattig som en Kirkerotte.

Atter begyndte han lidt Handel, var flere Gange i Hamborg med Skibe herfra for at sælge Ladningerne, da Ejerne ikke selv turde sejle med af Frygt for at blive opbragt. Herved tjente han betydeligt, saa at han i 1812 igen kunde bygge sig et Skib, en Galease. Med det fuldt af Korn sejlede han til Norge, og han nærmede sig allerede Christianssand, da en engelsk Krydser, der havde ligget paa Lur, kom sejlen og gjorde Skibet til Prise.

Paa ny engelsk Fange! Hvordan han slap fri, er ikke ganske klart. Der siges, at han stjal sig fra Engelskmanden og ene Mand i en Baad roede over Skagerak til Jylland. Hjem kom han i hvert Fald allerede samme Aar, men saa fattig, at han næsten ikke havde Klæder paa Kroppen.

Aaret efter, 1813, havde han allerede igen bragt det saa vidt, at han kunde bygge sig et Skib. For egen Regning købte han en Ladning Rug m. m. og begav sig tillige med en Matros paa Rejsen til Elben. Han sejlede, hvad man kalder „indenom“, d. v. s. mellem Ørækken og det jyske Fastland. Da de engelske Krydsere ikke kunde gaa ind paa det lave Vand inden for Øerne, begyndte Faren først, da han skulde forlade Vadehavet ved Halvøen Ejdersted og sejle ind paa Elben. I Forening med flere andre danske Skibe vovede han sig da ud, men tæt uden for Elben blev de op paa Dagen indhentet af en engelsk Fregat, der straks satte Baade

ud og kaprede alle Skibene. I Jens Thomsens Skib blev en Løjtnant, en Prisemester og 2 Matroser sat om Bord. Men da Løjtnanten havde forvisset sig om, at intet Skyts var paa Skibet, gik han fra Borde og tog de to Matroser med, saa at kun Prisemesteren blev tilbage. Denne gav Ordre til at holde Skibet udefter og ind under Fregattens Kanoner, for at ikke danske Kanonbaade, som laa i Læ af Øerne, ved Mørkets Frembrud skulde tage Prisen tilbage. Samtidig blev det Jens Thomsen betydet, at han skulde faa de Pistoler at smage, som Prisemesteren havde Bæltet fuldt af, hvis han skulde finde paa at ville Prisemesteren til Livs. Jens Thomsen stillede sig nu fjollet an og sagde paa Engelsk, at det aldrig kunde falde ham ind at gøre Modstand saa godt som lige under Fregattens Kanoner.

Løjtnanten og de to Matroser gik altsaa fra Borde, og idet de forlod Skibet, hørte Jens Thomsen Løjtnanten sige til Prisemesteren: „Der har vi med et godt Fæ at gøre, ham kan De maaske kyse.“

Straks efter trak en Tordenbyge op med en voldsom Regn, saa at Fregatten forsvandt i Bygen. Nu var det Tid til Handling! Prisemesteren blev inviteret paa et Glas Grog nede i Kahytten, og i Tillid til Skipperens formodede Enfoldighed tog han mod Tilbudet. Den danske Matros blev sat til Roret; men det lykkedes Jens Thomsen at faa sagt til ham: „Nu Kursen efter Büsum¹⁾ til!“

I Kahytten tømte imens Prisemesteren det ene Bæger efter det andet det, mens Skipperen passede paa at holde Maade med sit Glas. Engelskmanden blev behagelig, blev snaksom, fik det for varmt, løsnede Knapperne i sin Uniform og spændte til sidst Bæltet med Pistolerne af, som Jens Thomsen ubemærket stak ind i Køjen, og nu var Fyren vaabenløs — det troede i alt Fald Skipperen.

Pludselig kom Prisemesteren i Tanker om sine Pligter, kom op paa Dækket, hvor han til sin store Forbavselse saa Land tæt forude, mens Fregatten var langt borte. Og nu erklærede Skipperen ham for sin Fange. Forbitret famler Englænderen i sin Lomme og trækker til Jens Thomsens Forbavselse nok en Pistol op. Som et Lyn snapper Skipperen en Haandspage, hugger ham over Armen, saa Pistolen gaar udenbrøds. Derefter tager han med den ene Haand fat i Kraven paa Englænderen og med den anden i hans Bagdel og kaster ham med Kraft i Dækket, mens han raaber: „Vil du nu give dig, din engelske Hund, eller vil du samme Vej som din Pistol?“ Svar var overflødigt, Englænderen blev bundet og smidt i Lasten.

Men nu var gode Raad dyre. Ude fra Havet lød det ene Varselsskud

1) By i Ditmarsken.

Den Schultzske Gaard (Torvet 4).
 (Vistnok opført ca. 1800 af Købmand Peter Schultz.)
 (Fotografi 1940.)

efter det andet for at kalde Prisemesteren ud med Prisen til Fregatten. Men da de ikke virkede efter Hensigt, blev man aabenbart paa Fregatten klar over, at der var noget galt fat. To Baade med bevæbnede Matroser blev sat i Vandet; men Jens Thomsen satte alle Klude til og naaede velbeholden ind til Büsum, hvor han var i Beskyttelse af det danske Militær, og hvor han afleverede sin Fange.

Samme Nat listede han sig atter ud med sit Skib, og ved Solens Opgang var han paa Elben, fik Ladningen udmærket solgt, men lagde saa sit Fartøj op, da han ikke vilde friste Lykken endnu en Gang ved at sejle hjem, og først efter Krigens Slutning fik han sit Skib hjem.

Efter Krigen svang han sig betydeligt i Vejret, dels ved Skibsfart, dels ved Handel. Han førte selv sit Skib og havde desuden Part i flere andre Skibe.

Da døde hans Hustru *Maren Bennedsdatter* i 1819. Nu opgav Jens Thomsen Søen. Men 2 Sønner, *Thomas* og *Benned*, traadte i hans Fodspor. Knap et halvt Aar senere giftede Jens Thomsen sig anden Gang med *Ane Sophie Elisabeth Flor*, en Præstedatter, født i Ørum Sogn 1798, og flyttede til Varde. Her forpagtede han fra 1. Maj 1820 den

saakaldte Schultzske Gaard paa Torvet¹⁾, der dengang ogsaa omfattede Hjørneejendommen, hvor nu „Magasin du Nord“ er.²⁾ Her begyndte han en stor Virksomhed som Købmand. I Længen langs Kræmmergade var der Tobaksfabrik, paa Pladsen foran den nuværende gamle Skole var der Pakhus og Tømmerlager, og ved Pramstedet brændtes Kalk i Kalkovnen, som vistnok var bygget af Købmand *Schultz*.³⁾ Aaret efter købte han sammen med *Reck* junior den Kampmannske Gaard⁴⁾, i hvis søndre Længe der var indrettet Brændevinsbrænderi. I alt bestod Gaarden af 109 Fag Grundmur og 11 Fag Bindingsværk.

En Maanedes Tid før dette Køb var den nordlige Halvdel af Byen blevet lagt i Aske ved den store Brand den 14. Juni 1821.⁵⁾ Jens Thomsens Virksomhed skaanedes af Ilden, saa at han uforstyrret kunde føre sin Bedrift videre. Ja, da Byen skulde genopbygges, havde han Tømmerleverancen og fik i Løbet af et Aar ikke mindre end 46 Ladninger Bygningsmaterialer hjem. Han var Byens rigeste Mand. Og som Strandingskommisær havde han den mærkelige Oplevelse ved Oksby Strand at støde paa Prisemesteren fra 1813, der da var Styrmand paa et strandet Skib.

Indtil da var alt lykkedes for Jens Thomsen. Men Landbrugskrisen i Tyverne med det mægtige Fald paa Kornpriserne ødelagde ham. Tusinder af Tønder Korn havde han liggende, som han tabte enorme Summer paa. Flere af hans Skibe gik tabt uden at være assurede, med det ene af dem gik hans Søn *Benned* ned. To Maaneder efter, den 8. Januar 1831, døde Jens Thomsen.

Enken sad tilbage i meget maadelige Forhold med 4 smaa Børn. Hun døde allerede den 21. September 1839.

Af Jens Thomsens Børn blev Datteren *Kirstine* gift med Brændevinsbrænder, exam. jur. *Jens Bjørn Albinus*⁶⁾, der i 1841 fik Skøde paa den Kampmannske Gaard, saa at Kirstine Thomsen nu atter rykkede ind i den smukke Gaard, hvor hun havde levet sin Barndom, og som i et halvt Aarhundrede igen blev hendes Hjem. Da Albinus var død af Tyfus i 1842, ægtede hun i 1844 den senere saa kendte Storkøbmand *Anders Kragballe Bastrup* (1819—99). Hun døde i 1891.

Jens Thomsens ældste Søn *Thomas Thomsen* (1805—88) for oprindeligt til Søs som Faderen, senere blev han Købmand i Varde; men da

1) Torvet 4. A.

2) Torvet 2 og Kræmmergade 1.

3) Købmand, Løjtnant Peter Schultz var født i Hamborg, havde været Borger i Altona og kom i Slutningen af 1796 til Varde, hvor han Aaret efter erhvervede Borgerskab. I 1820 flyttede han til Plön i Holsten.

4) Storegade 33.

5) Se S. 115 f.

6) Født i Assens 29. November 1797, død i Varde 22. Oktober 1842.

Varde 1833.
(Varde Museum.)

Loven fordrede af en Købmand, at han skulde have været Kommiss i 3 Aar efter Læretiden, maatte den gamle tage Lærebrev af sin Søn *Jens Thomsen* den Yngre (1828—1909). Denne sidste fik Fuldmyndighedsbevilling i 1851 og etablerede sig derefter som Købmand i Varde. Han var Medstifter af Varde Bank 1872 og Medlem af Direktionen til 1901, Medlem af Ribe Amts Skoleraad i omtrent 30 Aar, Medstifter af Varde Handelsforening og af Klubben „Enigheden“ og Brandinspektør og Chef for Politikorpset i en lang Aarrække. Af hans Brødre var de to, *Peder* og *Benned*, Købmænd, mens andre to, *Thomas* og *Hans*, som Kaptajner i „Det forenede Dampskibsselskab“ fortsatte Slægtens Sømandstraditioner i tredje Generation.

Endelig maa af den gamle *Jens Thomsens* Børn nævnes Sønnen *Reck Thomsen* (1827—93), der ejede Købmandsgaarden Storegade 20. Han har givet en overordentlig levende Livsskildring af sin Fader, den gamle *Jens Thomsen*. Fra denne er de fleste af ovenstaaende Oplysninger hentet.

Varde gamle Bro.
Træbro, der 1908 afløstes af den nuværende Syd for Storegade.

AALØB OG JERNVEJE, BILER OG SMALLE GADER

En af Fogtmans Efterfølgere, Byfoged *Wedel-Heinen*, arbejdede videre med hans Planer. Laksegaarden ved Lastebanken blev nedlagt, og i 1841 blev Havnen flyttet op til Broen over Aaen.¹⁾ Samtidig blev der gennem Stænderne i Viborg arbejdet paa at faa Toldstedet flyttet til Varde, og da Kongen i Juli 1842 besøgte Byen, fandt *Wedel-Heinen* Lejlighed til at overrække Hans Majestæt nogle haandskrevne historiske Efterretninger om Varde, hvori Byfogeden bl. a. med stor Styrke kæmper for at faa en Ændring i det urimelige Forhold, at Varde Toldsted laa i Hjerting. Det lykkedes! I December samme Aar fik Varde delvis og 1846 fuldstændig Toldstedret som Hovedtoldsted for Tolddistriktet.

Generende Bugter i Aaen blev liget ud i Halvtredserne og Treserne, bl. a. blev i 1856—57 den Banke og Eng, der laa paa en Ø lige Nord for Lastebanken, gennemgravet, hvorved Aaen paa dette Sted fik sit nuværende lige Løb, og det tidligere Hovedløb mellem de to Banker blev en blind Arm, den saakaldte „gamle Aa“.²⁾

1) Se Afsnittet om Varde Ladegaard og Kongsgaardsmark (Det Øllgaardske Fideikommis).
2) Jfr. S. 12 og 14.

Varde ca. 1850.
(Maleri paa Varde Museum.)

Paa Billedet er Havnen ved Broen, derimod ses den gamle Skole ikke. Billedet maa derfor være fra Tiden mellem 1841, da Havnen blev flyttet op til Broen, og 1856, da Skolen blev bygget.

Samtidig paabegyndte man Anlæggelsen af en Trækbane. Skibe kunde nemlig kun med Besvær sejle op ad Aaen. Skipperne maatte klare sig ved at lade et Par Mand gaa paa Aabredde og ved Tove trække Skibet, som man endnu kunde se det for en Snes Aar siden, og for disse Trækere blev da Banen anlagt, der i 1860 naaede fra den ny Havn til Pramstedet. Og længere blev den aldrig. †

Thi nu var Tiderne blevet andre. Det var Dampskibenes og Jernbanernes Aarhundrede. I 1874 blev *Esbjerg* Havn taget i Brug. Samme Aar aabnedes Banen sydfra til Varde, og i 1875 blev den fortsat til Ringkjøbing. Og det gav Sejladserne paa Aaen Dødsstødet. Meget oplysende er en lille Notits fra Halvfjerdserne. Det hedder her: „Faa Dage efter Jernbanens Aabning saa man flere Vognladninger Kalk, ankomne fra Grenaa og Aarhus, blive udbudte til 1 Rdl. 24 Sk. pr. 100 Pd., medens denne Artikel tidligere og indtil den Dag havde kostet fra det herværende Kalkværk 2 Rdl. 32 Sk. pr. 100 Pd. Der er ogsaa tilført fra Tyskland 4 Vognladninger Oliekager, et Fedningsstof, man ikke tidligere har benyttet her paa Eggen, og er der endelig indført direkte fra Rhinpreussen 2 Vognladninger Jernsøm, kun indpakkede i Papir.“¹⁾ En saadan Konkurrence kunde Skipperne ikke klare. Nærmere og billigere kunde Varerne transporteres pr. Bane til Varde end pr. Skib ad Aaen. Skibsfarten svandt ind til et Minimum, nogle Fanøbaade, der kom ad Aaen med Muslingeskaller til Kalkovnen ved Pramstedet, og som hentedes Lyng og Tørv til Skippernes brændselsfattige Ø. Da Lastbilerne efter Verdenskrigen trængte igennem, standsede Erhvervssejladserne paa Aaen helt. Sejladserne er nu indskrænket til Lystfart.

Men Baner og Biler betød ikke blot Sejladsernes Ophør. De betød ogsaa, at Varde kunde fastholde og udvide sit *Opland*, særlig Sognene Nord og Vest for Aaen (Vester Horne Herred), der er naturligt henvist til Varde.

Indtil 1857 var Handel og Haandværk koncentreret i Købstæderne. Det var i Varde, Købmændene boede. Derfor maatte Bonden til Staden, naar han vilde af med sine Produkter eller foretage Indkøb. Varde har altid været en udpræget *Oplandsby*, dens Borgeres økonomiske Skæbne nært sammenknyttet med Bondens.

Der er derfor ingen Tvivl om, at Loven om Næringsfrihed af 1857, der gav fri Adgang for Handlende og Haandværkere til at slaa sig ned paa Landet, betød et alvorligt Slag for Varde. Dog bevarede der foreløbigt et Læbælte om Byen. I en Miles Omkreds fra Byen maatte der ikke findes Landkøbmænd; men denne Bestemmelse ophævedes i 1920.

1) Trap: »Danmark« 2. Udgave 6. Del 1879 S. 453.

Varde ca. 1860.
(Varde Museum.)

*Kalkovnen ved Pramstedet.
(Nu forsvundet.)*

Den runde, hvide Bygning med Trækkanalerne er selve Ovnen. Til højre for den en Oplagsbygning til den brændte Kalk. Til venstre en Dynge Muslingskaller og der bagved Tørvehus med Tag helt ned til Jorden.

Samme Aar, 1857, var *Varde Handelsforening* blevet stiftet, utvivlsomt fremkaldt ved Udsigten til Næringslovens Vedtagelse og de Omvæltninger inden for Handelen, som den vilde betyde.¹⁾

Ogsaa for Haandværkerne havde Loven Betydning, idet al Lavstvang ophævedes fra 1. Januar 1862. Men et Cirkulære fra Indenrigsministeriet af 24. Januar 1862 opfordrede Haandværkerne til at danne fri Foreninger, hvori de kunde virke for Standen gennem Oprettelse af Fagskoler, Udstillinger, Uddeling af Rejseunderstøttelser, Oprettelse af Friboliger, Sparekasser o. s. v. I Varde stiftedes da i 1866 en *Haandværkerforening*, der siden sammen med Handelsforeningen har været Byens vigtigste faglige Organisation og arbejdet, som Cirkulæret anviste.²⁾

De to Foreninger har med megen Vægt givet deres Meninger til Kende, naar Spørgsmaal, der var af Vigtighed for Byen, dens Handlende og Haandværkere, dukkede op. Og en ganske særlig Betydning har de haft gennem de to Skoler, de har oprettet, Handelsskolen fra 1891 og Teknisk Skole fra 1879.

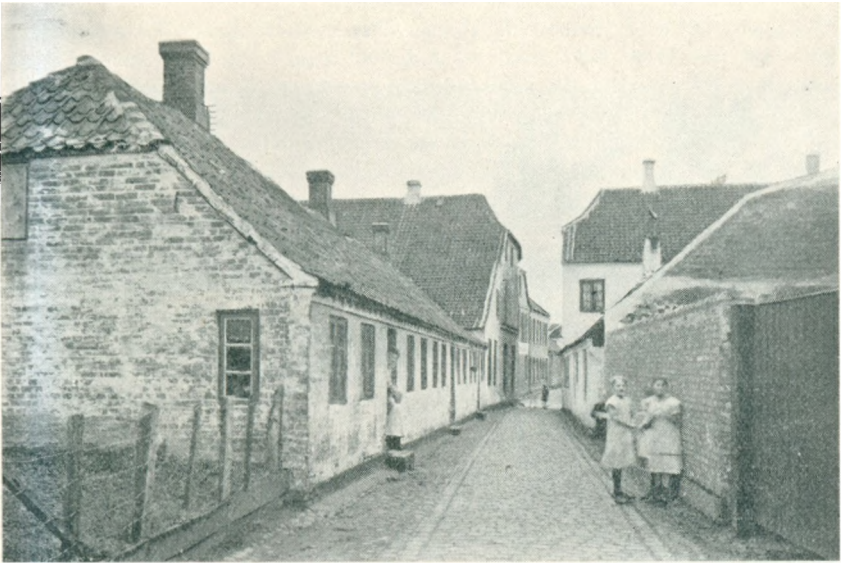
Da Esbjerg blev anlagt, rev den *Storhandelen* til sig; men *Oplands-handelen* med Vester Herred kunde Storbyen ikke tage — Aaen spærrede. Landboerne Nord og Vest for Varde Aa kunde kun komme til Esbjerg over Varde. Og da det var en Omvej paa adskillige Kilometer, betænkte man sig nok paa det.

Og desuden søgte Varde med Iver at knytte Sognene Vest for Byen til sig ved Anlægget af Nr. Nebel Banen i 1903 og senere ved Rutebiler. Men ogsaa Esbjerg havde Kig paa Vester Herred. I 1907 tænkte man saaledes paa at anlægge en Jernbane fra Esbjerg til Oksbøl. Fra Varde modsatte man sig meget forstaaeligt af al Kraft denne „Rovbane“, som man kaldte den, og den blev da heller ikke til noget. — I 1919 aabnedes Varde—Grindsted Jernbane.

Det har været et stort Problem at lede den stadig voksende Strøm af Rute- og Lastbiler gennem Varde. Byens snævre, krogede Gader med de smalle Fortove var ikke beregnet paa at tage en saadan Trafik. I 1934 blev der bygget en ny Bro over Aaen lige Syd for Torvegade, beregnet til at optage den vestgaaende Trafik og derved aflaste den gamle Bro og Storegade. Kort efter skete der en Regulering af Østergade, hvor Forholdene var særlig daarlige, saaledes at et Menneske endog blev klemmt ihjel mellem to Biler og Husrækken. Hele den sydlige Husrække af Gaden blev da revet ned og Gaden gjort betydelig bredere.

Thi Varde ønsker ikke Trafikken ledet uden om Byen. Den er

1) »Festskrift i Anledning af Varde Handelsforenings 50 Aars Jubilæum« 1907. (Af Ludvig Murtfeldt).
2) »Varde Haandværkerforening. Jubilæumsskrift i Anledning af Foreningens 50-aarige Bestaaen« 1916. (Af N. P. Kjelst). »H. V. F.s Jubilæums Blad« 1936.

Fiskerslippen.

og vil være Porten til Eventyrets Land. Med skæve Øjne har Varde derfor altid set hen til *Tarphage* ved Aaens Udløb i Fjorden. Et Færgeri her nævnes første Gang i 1819.¹⁾ Det var kun beregnet for gaaende; men i 1838 anskaffede Færgemanden en Pram med et Trække-tov spændt over Aaen, saa at der for Fremtiden ogsaa kunde transporteres Vogne over. Havnekommissionen i Varde protesterede kraftigt: Stedet var kun lidet trafikeret og Foretagendet aldeles unyttigt og hensigtsløst; men den nye Indretning med Trække-tovet vilde kunne genere og standse Sejladsen paa Aaen. Stiftamtmand *Sponeck* i Ribe erklærede imidlertid, „at den paatænkte Færgeindretning i ingen Henseende kan være Besejling af Varde Aa hinderlig, da Trække-tovet over Aaen slappes, saaledes at ethvert Fartøj uhindret kan passere over samme.“ I øvrigt bemærkede han spydigt, men sandt: „Anledningen til Forestillingen er vist vel ikke den i samme anførte, nemlig Hindring af Sejladsen, men denne maa søges i, at Færgeindretningen vil blive skadelig for Varde Købstad i et Strøg vesten og norden for Byen; derved aabnes en direkte Samfærdsel med Hjerting, som hidtil gik over Varde.“²⁾

Det lykkedes derfor ikke Varde at faa forpurret Færgeindretningen

1) F. R. A. 1939 S. 86.

2) Generaltoldkammerets Arkiv. Pk. Varde Havn 1790—1848.

Fra det gamle Varde.
Den Gotfredsenke Familie ca. 1826.
(Silhouet paa Varde Museum.)

(Til Billedet Side 148.)

Silhouetten forestiller Garvermester Laurids Gotfredsen (1778-1833) længst til højre sammen med sin Hustru Dorothea Jansdatter (død 1854) som Nr. 3 fra venstre og deres Børn. Personerne er fra venstre til højre: 1) Marie Kirstine Gotfredsen (1812-94), gift med Hans Christian Sørensen Aastrup (død 1876), Hospitalsforstander og Gæstgiver (det senere Hotel „Damkier“, nu Arbejdernes Forsamlingsbygning), 2) Hedevig G. (1816-94), gift med Købmand Laurits Bøtker (død 1858), 3) Dorothea Jansdatter, 4) Augusta G. (1825-28), 5) Cecilie G. (1819-1901), gift med Maler Hans Olsen (1819-87) i Ringkjøbing, 6) Jane G. (født 1823), død ugift, 7) Gotfred G (1821-84), Garvermester, og 8) Laurids G. (Broder til Kobbersmed og Brandkaptajn Christen Gotfredsen, se Side 108). — I Baggrunden ses St. Jacobi Kirke med Kuplen samt Vejrmøllen, til venstre Familiens Bolig, Vestergade 23. — Silhouetten, der er klippet af den dygtigste Silhouettør i Norden, Franz Liborius Schmitz, var i 1731 udstillet paa Charlottenborg og vakte megen Opmærksomhed.

ved Tarphage, der dog ikke fik den Betydning, som Varde frygtede i 1838 — dertil var Forholdene ved Færgestedet for primitive.

Men i 1940 blev der slaet Bro over Aaen ved Tarphage. Den betyder ikke blot en Bom for Sejladsen. Den betyder ogsaa, at Eshjerg derved er blevet sat i direkte Forbindelse med Vester Herred. Det betyder en Vinding af Opland for Esbjerg og et tilsvarende Tab for Varde.

Det er derfor ikke sært, at Varde har kæmpet imod Tarphagebroen og som Havneby forlangt, at der i det mindste kom en Klap i Broen. Alt forgæves!

Fra 1864.

(Fotografi paa Varde Museum.)

- Øverste Række fra venstre til højre:
Apotheker A. F. Helms. *Købmand Hans Chr. Johnsen* (Borgerrepræsentanternes Formand) *Købmand Søren Thomsen.*
- Mellemste Række fra venstre til højre:
Overlærer Larsen. *Fuldmægtig Lunøe* (konstitueret Byfoged). *Avlsbruger og Værts-husholder Lauge Tranberg.* *Købmand I. W. Palludan.*
- Nederste Række fra venstre til højre:
Købmand Chr. Hansen. *Kunstdrejer M. Madsen.* *Købmand H. M. Duer.*

Da Krigen 1848—50 brød ud, genoplivedes for en Tid den gamle Borgervæbning; men den havde en krank Skæbne. Allerede i Slutningen af April maatte Korpset paa Grund af Tidsomstændighederne gaa ind, og Vaabnene opmagasineredes paa Raadhuset. I 1849 havde Varde gentagne Gange fjendtlig Indkvartering, og den 29. Juni blev samtlige Vaaben, der fandtes i Byen, efter Befaling af Ritmester Hann- von Weyhern, Chef for det Kavalleri, der havde besat Købstaden, krævet afleveret inden en Time, hvis man vilde undgaa Husundersøgelse. Udbyttet blev: 110 Piker, 22 gamle Geværer med Bajonet henhørende til Brandvagten, 11 Geværer uden Bajonet, 11 Jagtgeværer, 4 Pistoler og 7 Sabler. —

I 1864 kom de første Fjender til Varde den 13. Marts, en prøjsisk Løjtnant og 24 Mand, der skulde tømme de offentlige Kasser. Hos Byfogeden fandtes intet; Kassebøgerne undersøgtes for at se, om de stemmede med Beholdningen. Toldoppebørselskontrollør Godskesen blev derimod arresteret, fordi man beskyldte ham for at have stukket Toldvæsenets Kassebeholdning til Side, hvilket ogsaa var rigtigt; men han reddede sig dog og blev inden længe løsladt.

I Midten af Marts blev en Del jyske Ammænd og Byfogeder, deriblandt Byfoged Bagger fra Varde, kommanderet til Kolding for at forhandle med General Wrangel om Rekvisitioner til den tyske Hær. Men da de viste sig uvillige til at gaa ind paa de stillede Fordringer, blev de den 16. Marts arresteret og ført til Rendsborg.

Den 1. Maj ankom der til Varde 500 Østrigere, der efter Ordre af General Wrangel forlangte 25,000 prøjsiske Daler til Dækning af Skade, som tilføjedes tysk Ejendom ved den danske Blokade og Opbringelse af Skibe. Da Kommunalbestyrelsen ikke kunde eller vilde tilvejebringe dette Beløb, blev Borgerrepræsentanterne og sammen med dem et Par andre Borgere anholdt. Samme Dag blev de ført bort og ankom den 4. Maj til Rendsborg, hvor Byfoged Bagger endnu befandt sig. Allerede den 5. Maj blev de vardensiske Borgere dog givet fri. Den 9. Maj blev der sluttet Vaabenstilstand, og Dagen efter blev derfor ogsaa Embedsmændene sat i Frihed.

De 10 bortførte Borgere ses paa Billedet paa foregaaende Side.

BYJORDERNE

BYMARKENS DELING

Vardes Byjorder er af en meget betydelig Udstrækning, særlig i Retningen Nord—Syd.¹⁾ Fra 1806 haves en Opgørelse. Hartkornet var 111 Td. 7 Skp. 3 Fdk. 2 Alb. Arealet af Agerjord var 1400 Td., Marskeng 20 Td., Gesteng, til Dels ringe, 182 Td., Moser, Hede og Overdrev 4060 Td.²⁾

Disse Jorder skulde deles og skiftes blandt alle Borgere og Indbyggere i Byen, som det blev fastslaaet ved en kongelig Rettertingsdom afsagt den 21. Marts 1539 i Varde i Kongens egen Nærværelse.³⁾

Dommen fastslog endvidere, at „Borgmester og Raad skal have Magt at dele og skifte forskrevne Ager og Jord imellem alle Byens Indbyggere.“ Efter hvilke Principper Borgmester og Raad har foretaget denne Fordeling i ældre Tid, ses ikke; men efter at de menige Borgere nogle Gange af Øvrigheden havde begæret at faa tildelt Jord i *Forhold til deres Skat*, udnævntes der i 1668 6 Borgere, der sammen med Borgmester og Raad skulde fordele Jorden paa denne Maade.⁴⁾ Fra den Tid og til midt i det 18. Aarhundrede omdeltes Jorden hvert Aar af Magistraten under Medvirkning af Borgerne⁵⁾ og paa Grundlag af de aarligt skiftende Skatter.

Bymarken var delt i 5 Tægter, hvoraf de 3 maatte yde Korn, mens de 2 hvilede, d. v. s. laa hen til Græsning. Der dyrkedes Byg og Rug, undertiden lidt Boghvede og Havre.⁶⁾ Hver af Tægterne hvilede i 2 Aar. Det var den almindeligste Driftsform i Vestjylland og kaldtes Græsmarksbrug.

Udelt Tæghed var der ikke med den aarlige Omdeling af Jorden.

1) Se hosstaaende Kort over Varde Købstads Jorder 1858.

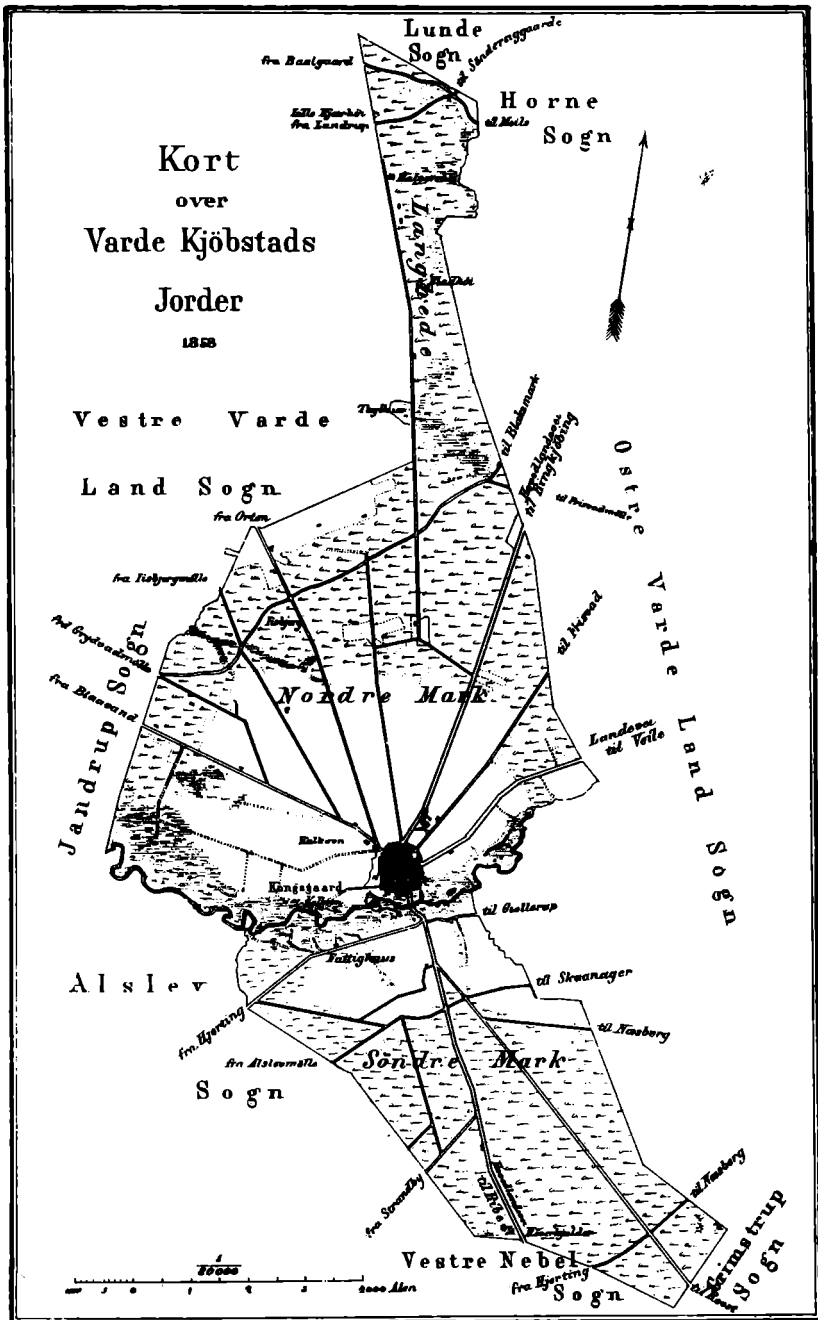
2) Begtrup S. 184.

3) Afskrift af Dommen fra ca. 1718 i V. R. Pk. 349.

4) Rpt. 12. Februar 1668.

5) Jfr. S. 72 og 79.

6) Danske Kancellis Arkiv. Efterretninger om Købstæderne og Amterne 1743—46.

Kort over Varde Købstads Jorder 1858.

Allerede i 1663 havde *Laurids Pogwisch* til Skrumsager og *Henrik Juel* til Lindbjerg faaet Kongens Befaling til at dele Vardes Agerjorder og lægge dem fast til hver Gaard, uden at der dog kom noget ud heraf.¹⁾ I 1731 indgav Borgerne *Kjeld Andersen* og *Peder Frantzen* et Forslag, der gik i samme Retning, til Stiftamtmanden.²⁾

Men først i 1747 blev det til Alvor.³⁾ Den 12. Januar modtog Magistraten et Andragende fra 33 Borgere. Det anføres her, at Kvægsygen den foregaaende Sommer havde formindsket Husdyrbestanden stærkt, saa at nogle kun havde Halvdelen, andre kun Trediedelen af deres Kreaturer tilbage. Følgen heraf var, at den fornødne Gødning til Jorden savnedes. Man vilde derfor kun kunne „avle lidet Korn, men meget Ukrudt,“ og endda skulde der svares en stor Tiende heraf, „saa de fleste aldrig kan stoppe Omkostningerne.“ En stor Fordel vilde det under de Omstændigheder være, naar enhver Borger kunde nøjes med at bruge en mindre Del af sin Jord og svare Tiende deraf, mens Resten af Jorden blev udlagt til en længere Hvile. Borgerne anmoder derfor Magistraten om at være dem behjælpelig med at faa Agerjorden ind-delt og fastlagt til hver Gaard og Hus i Byen. „Naar Jorden kunde bruges efter enhvers Vilkaar, saa at det halve kunde tages og det halve hvile til anden Omgang, kunde formentlig een Ager indbringe mere end tvende nu.“ Endelig fremhævede Ansøgningen den Betydning, det vilde have ved Køb og Salg af Huse og Gaarde, naar der til hver hørte en bestemt Marklod.

Meget overbevisende er Borgernes Argumentation ikke. At lægge Jor-den fast til Gaardene, skulde man ikke synes, var en nødvendig Forud-sætning for, at Jorden kunde faa længere Hvile.

Men Magistraten stillede sig imidlertid imødekommende over for Bor-gerne, sendte deres Andragende til Stiftamtmanden og foreslog Byfoged *Jens Pedersen Woydemann* i Varde samt *Jens Damgaard* til Frøstrup i Lunde Sogn til Kommissærer.

Stiftamtmanden udvirkede det ansøgte af Kongen, der den 10. Marts befalede *Jens Woydemann* og *Jens Damgaard* at dele Varde Bys Ager-jord i Forhold til den Grundtakst, som Gaardene og Husene var blevet ansat til i 1682. Paa Inddelingen skulde der indhentes kongelig Ap-probation, og naar det var sket, skulde Jorderne for Fremtiden være fast knyttet til de enkelte Gaarde og Huse.

Men Begrundelsen for dette Skridt er en anden end den, Borgerne havde fremført. Som Grund anføres dels den Konfusion og Uenighed,

1) Jfr. S. 68.

2) Rpt. 23. og 30. August 1731.

3) Se Rpt. og Kommissionsakt angaaende Varde Agermarks Udskiftning 1750 i Ribe Stiftamts Arkiv.

som den aarlige Omskiftning af Jorderne medførte¹⁾, dels den store Skade, som de to hvilende Tægter led ved, at enhver Borger kunde slaa saa lidt eller saa meget Kvæg løs paa dem til Græsning, som han selv syntes.

En Vanskelighed frembød sig straks ved Delingen, nemlig *Gejstlighedens og Magistratens Embedsjorder*, som Kongebrevet af 10. Marts tillagde Byens Borgere til Deling mod, at disse aarligt ydede Embedsmændene et Vederlag i Penge. Embedsjorderne havde ikke været underkastet den aarlige Omdeling; de laa fast til Embederne, men ikke til nogen bestemt Gaard i Byen. De var vel gødede og dyrkede; men Borgerne var absolut utilbøjelige til at yde et aarligt Vederlag for dem. Ved kongelig Resolution af 21. Juli blev det derfor bestemt, at Gejstligheden og Magistraten ogsaa fremtidig skulde have Del i Bymarken i Stedet for en aarlig Pengeydelse.

Borgerne fik saaledes deres Villie; men det var en meget kortsynet Politik, idet Pengevederlaget i det lange Løb vilde have været fordelagtigst for Byen.

Den anden Vanskelighed, der meldte sig, var Bestemmelsen om, at Delingen af Bymarken skulde ske efter *Grundtaksten af 1682*, der ikke længere svarede til Forholdene i Byen. *Rasmus Øllgaard* foreslog derfor, at Grundtaksten skulde revideres, dog saaledes, at den samlede Sum for hele Byen forblev den samme. Til dette Arbejdes Udførelse blev der nedsat et 8 Mands Udvalg, 4 fra St. Jacobi Sogn med Rasmus Øllgaard i Spidsen og 4 fra St. Nicolai Sogn. Skulde man have fulgt den gamle Grundtakst, vilde de smaa Steder have faaet saa lidt Jord, at de ingen virkelig Nytte kunde have af den. Derfor blev Grundtaksten for de Gaardes Vedkommende, der var ansat højest, formindsket og igen lagt paa de mindre Gaardes Takst. I *den ny Grundtakst* er opført 130 Ejendomme. Af disse var ca. 100 i den gamle Grundtakst sat til *100 Rigsdalers Grundtakst eller derunder*. Nu fik omtrent 80 af dem Grundtaksten sat op ved, at man samtidig reducerede Grundtaksten for en Snes Gaarde, der i 1682 var ansat til *over 100 Rigsdalers Grundtakst*.²⁾

Rasmus Øllgaard stillede endnu et betydningsfuldt Forslag, nemlig at *Bymarken skulde inddeles i 8 i Stedet for som hidtil i 5 Tægter*. Der ved kunde hver af disse faa 4 Aars Hvile mod 2 Aar før. Ogsaa det blev man let enig om.

Men Borgerne krævede saa af *Embedsmændene*, at de ikke maatte forlange mere Jord i de 8 Tægter, end de hidtil havde haft i de 5. Det betød, at naar f. Eks. Borgmester Johan Krag (ligesom i sin Tid Lau-

1) Jfr. S. 72.

2) Den ny Grundtakst findes i V. R. Pk. 218.

rids Thorsen (se Side 67)) havde en kongelig Bevilling (af $20\frac{1}{4}$ 1744) paa at nyde 6 Td. Sædeland i hver af Byens Indtægter, altsaa i alt 5×6 Td. = 30 Td., saa maatte han nu ikke gøre Krav paa 8×6 Td. = 48 Td. Land, hvilket kunde være et meget rimeligt Forlangende fra Borgernes Side. Endvidere forlangte Borgerne, at Embedsmændene, der hidtil havde haft deres Jorder liggende nær ved Byen, skulde erklære sig villige til at tage imod Jord der, hvor Lodkastningen bestemte det.

Begge Dele gik Embedsmændene ind paa. „For at facilitere Borger-skabet og vise, med hvad Nidkærhed de har og vil søge Byens Bedste i Almindelighed, og endskønt de vel kunde have haft Føje deres af Hans Majestæt allernaadigst tillagte Jorder forlods at vorde tildelt, saa dog akkorderede de den — — — gjorde Begæring, paa det samme ikke skulde give nogen Ophold eller Misfornøjelse paa vedkommendes Side.“

Embedsmændene fik derefter tildelt Agerland saaledes¹⁾:

a) Sognepræsten	efter 552 Rdl. Grundtakst.		
b) Borgmesteren	— 276 — —		
c) 2 Raadmænd	— 276 — —		
d) Byfogeden	— 138 — —		
e) Byskriveren	— 138 — —		
f) Barberen (Kirurgen) . .	— 69 — —		
g) Klokkeren	— 69 — —		
h) Kordegnen	— 46 — —		
i) Organisten	— 59 — —		
j) Bedemanden	— 46 — —		

I alt 1669 Rdl. Grundtakst.

Da 1 Td. Land svarede til $9\frac{1}{5}$ Rdl. Grundtakst²⁾, fik Embedsmændene saaledes i alt udlagt ca. 181 Tdr. Land.

Men for at Tægterne ved den ny Inddeling kunde blive tilstrækkelig store, blev det nødvendigt at indtage *et Stykke af Heden* (og en Stump af Kæret). Og her viste sig rigtig Borgernes Smaatskaarethed og Nøje-regnen over for deres Embedsmænd, idet de pure benægtede disses Ret til at faa Part i Heden.

Baade Magistraten og den ny Sognepræst, Vilhelm Fabricius, protesterede. Ganske vist forlangte de *for Øjeblikket* ingen Hede tildelt. Men da Embedsmændene altid havde haft Andel i Overdrevet, forbeholdt de

1) V. R. Pl. 344.

2) Raadstuekopibog 1790—1817 Fol. 143.

sig deres Ret til Del i Heden, naar Resten af denne engang i Fremtiden skulde deles.

Efter at Jens Woydemann og Jens Damgaard havde endt deres Arbejde, blev Delingsakten indsendt til kongelig Bekræftelse, der paafulgte den 22. Juni 1753. Kongen godkendte Indretningen af den ny Grundtakst og Inddelingen i 8 Tægter samt bestemte, at de hvilede Tægter maatte bruges af vedkommende Lodsejere efter Vide og Vedtægt.

FÆLLESSKABET

Det, der skete med Varde Bymark i Aarene omkring 1750, var *ikke*, at Fællesskabet blev ophævet. Der var stadig Dyrkningsfællesskab mellem Borgerne; de kunde ikke som Avlsbrugere i vore Dage bruge deres Lod i Bymarken, som de selv fandt for godt. Det, der var sket, var, at hver Gaard havde faaet tildelt: sit bestemte Stykke i hver af de 8 Tægter. Og hvad der een Gang var tildelt en Gaard, kunde ikke atter afhændes fra den — akkurat som paa Landet.

Varde lignede i det hele ganske en Landsby. Som paa Landet laa den enkelte Mands Jord spredt paa mangfoldige Steder — i Varde paa 8, 16 til 25 forskellige Steder¹⁾, lange, smalle Agre, der ved en upløjet Strimmel saa bred som en god Plovfure (en Agerren) skiltes fra Naboens Jord. Og som paa Landet skiftede Afgrøderne i Tægterne ganske regelmæssigt. Halvdelen af Tægterne var stadig under Ploven, mens 4 hvilede. I dem, der brugtes, blev der først avlet Byg 1 Aar og saa Rug i 3 Aar. Derefter hvilede de i 4 Aar. Og i denne bestemte Rækkefølge maatte alle holde Trit, for at Høsten kunde finde Sted samtidig; hvornaar det skulde være, fastsattes af nogle Borgere, der blev udmeldt paa Raadhuset hvert Aar i Begyndelsen af August. Og naar saa Kornet var i Hus, blev alle Kreaturer og Bæster slaaet løs over hele Bymarken. Paa lignende Maade forholdt det sig med Engene, baade dem, der tilhørte Byen, og dem, som private ejede. Naar Høet var bjerget, havde alle Borgere Ret til Eftergræsningen, og Magistraten vaagede over, at den fri Adgang til Engene ikke spærredes ved dybe Grøfter eller høje Gærder.²⁾

Fire Tægter hvilede hvert Aar, d. v. s. laa hen til Græs. Men om den nærmere Anvendelse af Græstægterne kævledes man i Aarevis. Man kunde ikke blive enig, om man skulde have en løsgaaende Fælleshjord under en fælles Hyrde, eller om hver Mand skulde tøjre paa sit eget.

1) »Minerva« Juli 1793 S. 68.

2) Rpt. 22. August 1743, 21. Juli 1746, 21. September 1747 og 24. Oktober 1754.

Det var et Spørgsmaal, der ikke var uden Vigtighed paa denne Tid, da det var smaat med Hegn om Agrene. En Fælleshjord krævede forholdsvis ringe Opsyn; men Kreaturerne nedtraadte til Gengæld ofte mere, end de aad. Ved Tøjring paa mange forskellige Steder var der Brug for flere Hyrder, hvis man ikke vilde risikere, at Kreaturerne rev sig løs og gik i Kornet.

I 1754 fastslog Stiftamtmanden, at de to af Græstægerne skulde være til fælles Græsning, den tredie skulde aarligt den 11. Juli løs gives til fælles Græsning; men den fjerde kunde enhver bruge til at tøjre paa eller til Høslet efter eget Forgodtbefindende, indtil Kornet var i Lade.

Der blev gjort flere Forsøg paa at fastsætte, hvor mange Kreaturer hver Borger maatte holde paa Fællesgræsning i Forhold til den Jord, han ejede. Men da det mødte stærk Modstand hos en Del Borgere, vel navnlig de fattigere, kom der ikke noget ud af Forsøgene paa at skabe en Græsligning.

I 1779 forlangte en Del Borgere med den unge *Lars Friderichsen*¹⁾ som Hovedmand, at enhver skulde tøjre paa sit eget fra 1. Maj til Mikkelsdag, og at altsaa løs Hjord i den Tid skulde være forbudt. Først efter Mikkelsdag skulde det være tilladt at slaa Kreaturerne løs. Men godt Halvdelen af Lodsejerne protesterede energisk herimod og holdt sig til Afgørelsen i 1754. De vilde beholde den fælles Kohyrde som sædvanlig. Den ivrigste Repræsentant for dette Standpunkt var Købmand og eligeret Borger *Mads Christian Andreasen*²⁾, der var imod enhver Forandring af det bestaaende.

Der faldt drøje Ord imellem dem. „Hvad Seigneur Mads Andreasens Tanker er, anser Lars Friderichsen ikke andet for, som alene Seigneur Mads Andreasen tilvender sig af saadanne Personer en Slags Berømmelse, som sker ved et Brændevinsglas.“ Men „Andreasen modsagde alt, hvis [o: hvad] af Seigneur Lars Friderichsen var tilført [Protokollen], og var i de Tanker, at den omskrevne Brændevinsglas kunde maaske nok lige saa net passe sig paa Lars Friderichsen; thi der er ingen af Borgerskabet, som nogen Sinde havde set Mads Andreasen løbet Nar ad Gaden med nogle Musikantere for at lade sig se enten at blæse i Kam eller i Næverne.“³⁾

Ved Byfoged *Blochs* Mellemkomst sejrede Lars Friderichsen. Men „Mads Andreasen ønskede gerne, at det kunde have blevet ligesom for-

1) Død 3. August 1798, 43 Aar gammel. »N. B. i Forvildelse omkom sig selv.« (J. Kbg.).

2) Død 17. Marts 1787, 58 Aar 4 Uger gammel (J. Kbg.).

3) Rpt. 21. Januar 1779.

hen med fælles Hyrde — — — siden det vil blive Byen bekosteligt at leje saa mange smaa Hyrder.“¹⁾)

Opsynet med Bymarken førtes af *Markmanden*, der lejedes hvert Aar for en mindre Betaling; men han havde tillige Del i de Bøder, der vankede, naar en Borger blev grebet i at overtræde Videns mange Bestemmelser angaaende Bymarken, f. Eks. Reglerne for, hvøt og hvordan Kreaturerne maatte græsse.

Til Hjælp havde han, mens der var fælles Hjord, *Kohyrder* og *Faarehyrder*. Naar Hyrden om Morgenen tudede i Hornet, skulde enhver slaa sine Køer og Faar løs, for at de kunde følge Hjorden. Og naar de saa om Aftenen blev drevet tilbage i Byen, „maa ingen med Jagen og Renden efter deres Faar forhindre“ Faarenes Inddrift, „men lade dem have deres stille og jævnlige Gang.“²⁾)

KÆRETS UDSKIFTNING

Vest for Byen, grænsende mod Syd til Kongsgaardsmarken, laa Varde Kær som Overdrev, der brugtes til fælles Græsning for Byens Kreaturer. Den 31. Maj 1777 foreslog Gaardsmarkens Ejer *Hans Wolff Øllgaard*, at Kæret skulde udskiftes af Fællesskabet. Naar enhver havde sin bestemte Del af det, var det øjensynligt, at det „kunde med Arbejde ved Grobning og deslige — — — beredes saavel til Engbund som Ager og Kornland.“ En Del Borgere gav straks deres Bifald til Kende, medens andre — og naturligvis stod *Mads Andreassen* i Spidsen for dem — var bestemte Modstandere af Planen. Deres Protester hjalp dog ikke. Udskiftningen blev bestemt.

Enhver skulde have Del i Kæret i Forhold til sin Grundtakst. Atter viste Borgernes Smaalighed sig her, idet de nægtede *Embedsmændene* Del i Kæret, for saa vidt deres Embedsjord angik, derimod ikke for deres private Jorder. For ikke at forvolde større Bekostninger gav Embedsmændene Afkald paa Lod i Kæret for Embedsjorderne, skønt de paastod at have Ret dertil.

Hans Wolff Øllgaard forlangte Del i Kæret baade for sine Ejen- domme i Bymarken og for *Kongsgaardsmarken*, der ikke hørte under Byen, men under Vester Herred. Der blev protesteret mod, at Øllgaard skulde have Del i Kæret ogsaa som Ejer af Gaardsmarken; men da han ved en Dom afsagt paa Varde Byting 1621 kunde bevise, at Gaardsmarken fra Arilds Tid havde haft Ret til Fædrift i Kæret, kunde man

1) Rpt. 6. April 1779. I et Brev fra Byskriver Fogtman til Stiftamtmanden 18. Juni 1784 hedder det om Mads Andreassen, at »han baade er rig og kender tillige Skillingen« (Koncept i V. R. Pk. 345).

2) Rpt. 28. April 1750.

ikke nægte Gaardsmarkens Ejer Del i Kæret, nu da det skulde udskiftes. Men man søgte at faa ham til at slaa af paa sine Krav. Gaardsmarkens Hartkorn var 6 Td. 3 Skp. 1 Fdk. Borgerne foreslog, at Øllgaards Andel blot skulde beregnes efter 4 Td. Hartkorn, og paa ægte jydsk Manér blev man omsider enig om, at Øllgaard skulde lade sig nøje med, hvad der kunde tilmaales ham efter 5 Td. Hartkorn at beregne, „dog paa disse Vilkaar, at hans Andel af Kæret ved Udskiftning saavel for Gaardsmarken efter forommeldte 5 Td. Beregning som og af hans samtlige Ejendomme her i Byens Mark, hvad derfor ham i Kæret kunde tilfalde, maatte hannem tildeles og udmaales til een Side og paa een Strækning i bemeldte Kær, uden at nogen anden fik Ejendomme derimellem, hvorimod han er tilfreds at lade sig anvise den Del af Kæret, som gaar langs Norden og Nordost for Gaardsmarken, uagtet samme er det ringeste af Kærets Ejendomme.“¹⁾)

Saaledes skete det. Kæret blev delt i 1778 af Landinspektør Wesenberg mellem 123 Grundejere i Varde samt Hospitalet. Kærvejen blev anlagt. I 1779 var 19 Parceller helt opdyrket, de øvrige delvis. Fra Dyrkningens Begyndelse blev der tilstaaet Lodsejerne Tiendefrihed i 20 Aar.²⁾)

BYMARKENS OG HEDENS UDSKIFTNING. FÆLLESSKABETS OPHÆVELSE

I Aarene omkring 1750 fik hver Gaard og Hus i Varde sit bestemte Maal af Bymarken tildelt. Men *den enstidige Drift* hindrede Fremskridt i Landbruget. *Ingen havde sin Jord liggende samlet*, men adskilt i mange smaa Strimler i de 8 Tægter, og det betød uendelig lange og trættende Kørsler fra det ene Stykke til det andet. En Ulempe var det ogsaa, at Jorden ikke kunde sælges fra Gaardene. Uden om de dyrkede Marker laa Overdrevet, Hede (og Mose), som Borgerne var fælles om. Men ikke blot var Borgerne fælles herom. Der var ogsaa Fællesskab om Heden mellem Varde By og Omegnens Landsbyer, Rousthøje, Skonager, Gjellerup, Frisvad, Blaksmark, Søndersig, Baal, Orten og Vittarp. Paa alle disse Ulemper blev der raadet Bod ved Udskiftningen af Bymarken og Heden og Fællesskabets Ophævelse i det sidste Tiaar af det 18. Aarhundrede.

Allerede i 1770erne var man *begyndt* at fastsætte Skel og ophæve

- 1) Det Stykke af Kæret, som blev tillagt Gaardsmarken, har paa Udstykningskortet over denne Eiendom 1787 Nr. III og IV.
2) Rpt. 31. Maj, 14. August, 30. Oktober, 6. og 27. November, 11. og 18. December 1777, 27. Juni og 5. September 1778. — Koncept af Fogtman 1799 i K. Insp. Pk. Kirken 1751—1811. — Fogtmans Reskriptsamling 1. August 1794.

Fællesskabet i Heden mellem Varde Købstad og Landsbyerne. Men det store Arbejde med at *udløse den enkelte af Fællesskabet* og *faa den enkeltes Jord samlet* begyndte først i 1787.

Den 20. April 1787 indgav *Peder Landrup* i Varde et Andragende til Stiftamtmanden. Det hedder heri:

„Marken er delt i 8 Tægter, og hver Gaard eller Hus har sin Lod og Anpart i hver Tægt. Varde By er en Landsby og har Mark rundt om sig. Af bemeldte 8 Tægter er bestandig 4 under Ploven, og 4 hvil-
ler. De brugende besaas først med Byg og derefter trende Rugkærve efter hinanden. — — — Af den Indretning følger, at de, som bor ve-
sten i Byen, maa køre igennem hele Byen med Gødning og Korn til og fra den østre Mark og de fra den østre Side ligeledes, naar de skal til den vestre Mark. Paa samme Maade forholder det sig med Sønder og Nør. — — — Enhver maa følge den almindelige Skik og saa tre Kærve Rug for at kunne høste og indavle med andre, skønt en bedre Landbrug beviser, at Afvekslen i Sæden næsten er lige saa nyttig som Goden, ikke at tale om den aarlige Forvirring, som her hersker, da en Part vil tøjre, naar en anden Part vil have løs Hjord, med meget mere. Alle disse Ulejligheder kunde hæmmes ved Udskiftning; thi Byen kunde deles i 4 Dele efter Byens 4 Porte og hver Part faa sin Andel til den Side, som laa dem nærmest, hvorefter samme igen kunde deles separat mellem Mand og Mand paa et eller to Steder. Derved sparedes den største Del af den skadelige og trættende Kørsel tværs og langs igen-
nem Byens Gader. Derefter kunde enhver blive Herre over sit og — — — bruge det til Korn og Græs, saaledes som han fandt fordelagtigt. Varde Hede ligger og i Fællesskab, ej alene indbyrdes, men endog med tilgrænsende Byer, som saaledes misbruger samme, at naar ikke en bedre Husholdning bliver indført, vil Varde By om faa Aar komme til at mangle baade Lyng og Tørv, og andet har den ikke at brænde; dette betydelige Onde kan alene forekommes ved Udskiftning; thi naar enhver faar sit eget, bliver det først holdt i Hævd.“¹⁾

Byfoged *Fogtman* billigede og understøttede Tanken. Han skriver saaledes²⁾: „Det, som ellers plejer at indvendes mod Købstadmarkers Udskiftning, at Smaafolk mistede derved den Fællesgræsning, de hidtil har haft, finder ikke Sted i Varde; thi hver har allerede i 14 Aar efter da skete almindelig Vedtægt maattet tøjre sine Kreaturer paa sit eget, og hvo dertil ikke har haft nok, maa leje af andre.“³⁾ Særlig fremhæver han det uheldige i, at Agerjorden for bestandig er „tillagt Gaar-

1) Raadstuekopibog 1790—1817 Fol. 104 f.

2) »Minerva« Juli 1793 S. 68—69.

3) Se S. 158—59.

dene og Grundtaksterne; derved er disses Besiddere kommet i Vane med alle at bruge Avling for at have Korn og Mælk; men de smaa har ingen Enge, maa altsaa dyrt købe Hø dertil samt give deres Køer i denne skarpe Egn Halvdelen af det avlede Korn og nyder endda meger lidt Mælk; de maa for at faa Avlingen dreven forsømme deres Haandværker samt gør sig dertil ved groft Avlings-Arbejde uskikkede og ustadige; de kan ikke engang faa nogen at pløje og udkøre Gøde eller hjemkøre Korn for sig uden at tigge og dobbelt betale det; de kan ikke have Fordel af Avling saaledes som andre, der selv forstaar at drive den eller har gjort sig det til en Hovedsag; deres Mælk koster dem følgelig alt for meget, og for Korns Skyld, som her altid er at faa, behøver de ikke at have Avling; det Baand at ikke kunne sælge sin Jord fra Stederne er altsaa skadeligt og gør tillige et Skaar i Ejendomsretten, at enhver ej kan afhænde af sit, hvad han vil, naar de almindelige Love efterleves. Tværtimod var det nyttigt, at hver dertil havde fri Haand i denne som i andre Købstæder, at Haandværksmanden blev ved sit Haandværk, som bedre uden Jorder ernærede ham, at naar Avlsmænd til sig købte de smaa Steders Jorder, hvoraf der opstod nogle passende Avlsgaarde i Stedet for, at der nu i Varde er kun af 130 Steder faa, der til Avl kan holde Heste, han da paa saadanne Steder for akkorderet Betaling daglig Aar ud og Aar ind kunde tage sin Mælk.“

Den 11. Juli 1794 befalede Kongen da, at der 1) skulde oprettes Skel mellem Varde Købstad og de omliggende Landsbyer, og 2) at Heden og Agermarken skulde udskiftes mellem Byens Indvaanere.

Ved et Raadstuemøde den 21. August spurgte Byfogeden, om eventuelle Stridsspørgsmaal i Anledning af Udskiftningen skulde afgøres ved de fleste Stemmer efter sårmenlagte Grundtakstsummer *eller* efter Grundtakstvejernes Antal. For det første stemte 11, for det sidste, det mest demokratiske, var der 70 Stemmer. Paa samme Møde blev man enig om at antage Landmaaler *Astrup* i Hjerting og Landinspektør *Bie* i Fredericia til Udskiftningsforretningen. Og endelig blev det indskærpet, at ingen maatte undlade at gøde paa Spekulation.

Det allerede tidligere paabegyndte Arbejde med Fastsættelse af Skel i Heden mellem Varde og omliggende Landsbyer blev nu fortsat og afsluttet. Samtidig blev Byen inddelt i 4 Kvarterer efter den Port, Gaardene og Husene laa nærmest ved, og Bymarken deltes i 4 tilsvarende Dele. Dernæst fik de større Lodsejere, som havde 20 Td. Land eller derover, deres Jord anvist paa 2 Steder. Dog var der 2, som kunde faa Jorden samlet paa eet Sted, og ligeledes fik alle mindre Lodsejere

deres Jord samlet paa eet Sted. Et stort Fremskridt var naaet. I Stedet for at have Jorden spredt paa 8—25 forskellige Steder havde nu hver Mand sin Jord paa 1 eller 2 Steder. Fra September 1796 skulde enhver tøjre paa sit eget, kun Faar maatte gaa løse.

Derefter kom Turen til *Heden*. Men naturligvis rejste sig nu igen det gamle Stridsspørgsmaal om *Embedsmændenes Ret til Heden*.

I 1747 havde Embedsmændene faaet tildelt Agerland efter 1669 Rigsdalers Grundtakst.¹⁾ Siden den Tid var Magistraten blevet ophævet, og Barberjorden var blevet inddraget mod, at Barberen kom paa Pengeløn. Af Magistratsjorden havde Byfogeden faaet Borgmesterens Jorder, den ene Raadmands Jord var tillagt Byskriveren, medens den andens var tilfaldet Byens Kasse. Kordegnens Embede var blevet forenet med Klokkerens og ligeledes Organistens med Bedemandsbestillingen. Altsaa havde derefter

a) Sognepræsten	Embedsjord	efter	552 Rdl.	Grundtakst
b) Byfogeden	—	—	414 —	—
c) Byskriveren	—	—	276 —	—
d) Kordegn og Klokker	—	—	115 —	—
e) Organist og Bedemand	—	—	105 —	—

I alt havde Embedsmændene Embedsjord efter 1462 Rdl. Grundtakst. Og de forlangte nu en tilsvarende Andel i Heden. Som Sognepræsten, Jens Beck, sagde: „Der kan næppe tvivles om, at da Embedsmændene fik Jorder til Underholdning, man da ogsaa vilde, de skulde have deres Mad kogt og deres Stuer varme.“²⁾ Men Borgerne benægtede Embedsmændenes Ret til Hede, og Kancelliet erklærede da, at Spørgsmaalet kunde indbringes for Domstolene. Men da en saadan Proces, der muligvis ikke vilde ende før ved Højesteret, i nogle Aar vilde standse Hedens Udskiftning, som det var alle magtpaaliggende at faa en Ende paa, gik Embedsmændene paa Forlig. Sognepræsten, Byfogeden og Byskriveren lod sig nøje med Hede efter 100 Rigsdalers Grundtakst hver, Kordegnen og Organisten efter 50 Rigsdalers Grundtakst hver.

Heden blev da delt, og samtidig udskiftedes ogsaa Mose og Lund, som hidtil havde ligget i Fællesskab. I 1797 var Udskiftningen endt, Fællesskabet ophævet.

Som Tak for sit Arbejde fik Landinspektør Bie forærende en Sølvvinkel af 22 af Byens Borgere.³⁾

1) Se S. 156.

2) Raadstuekopibog 1790—1817 Fol. 144.

3) Om Udskiftningen se Rpt. 23. April og 7. Maj 1778, 1. Maj 1787, 16. April og 6. August 1789, 21. August 1794, 17. April, 17. Oktober, 26. November og 15. December 1795, 7., 15. og 20. Marts, 24. Maj, 25. August, 31. Oktober og 8. November 1796, 2. Februar, 6. April, 19. Mai, 17. og 19. Juni 1797. — Koncept af Fogtman 22. December 1797 i V. R. Pk. 344. — Ribe Stiftamtis Ekspeditionsprotokol 17. April 1793 og 22. Juli 1794.

Enhver havde nu faaet sit eget og kunde gøre med det, som han vilde.

I 1805 blev der paa Byens Jorder avlet 1268 Læs Korn og 660 Læs Hø (og af Hø fra andre købt 137 Læs). Antallet af Byens Heste var 90—100, Køer 350, Stude om Vinteren 20, Faar 60 og Svin godt en Snes Stykker. Dyrkningsmaaden var den gamle. Efter at der var paaført Jorden Gødning, avledes der det første Aar Byg, derefter Rug i 2 eller 3 Aar, hvorefter Jorden laa til Græsning i 3—4 Aar. Nogle avlede Kartofler og Kløver. De fleste af de større Lodsejere havde deres Lodder indhegnede. Den største Lodsejer, Kammerraad *Kampmann*, som ejede den efter ham opkaldte store Gaard paa Hjørnet af Storegade og Kræmmergade (Storegade 33), avlede paa Byens Mark omtrent 300 Traver Sæd og havde opbrudt megen Hedejord. Men der klages over Mangel paa Eng.¹⁾

Den samme Mangel klager Byfoged *Wedel-Heinen* over i 1842. Han skriver²⁾: „En Omstændighed, som meget tilbagesætter Agerbruget i Varde, og som umuliggør en Forbedring af den gamle Driftsmaade (1 Vaarsæd og derefter 3 Rughalm), er Mangel paa Engbund, da Engene ved Aaen østen for Sønderbro, der efter deres naturlige Beliggenhed burde tilhøre Byen, er kommet i fremmed Eje.“³⁾ For at kunne fodre sine Kreaturer om Vinteren (og derved skaffe Gødning til Marken) maatte Avlsbrugeren købe Enghø og ofte hente det 1 á 2 Mil borte.

Der holdtes i 1842 55 Par Heste og 494 Stykker Hornkvæg.

Nu er der kun ganske enkelte Borgere, der driver Landbrug. De fleste Steder er Marken solgt fra Husene.

TILLÆG om LUNDEN

Varde Lund nævnes første Gang i Viden 1631, hvis Paragraf 17 forbyder at hugge Ris i Varde Lund uden Borgmester og Raads Befaling til Byens Nytte. Endnu i 1842 laa der i St. Jacobi Kirke en Egebjælke, 10 Tommer i Kvadrat, hvorpaa stod udhugget: „Hugget i Varde Lund i Aaret 1661.“⁴⁾ Men denne Bemærkning viser vel, at saadanne Træer paa den Tid var blevet en Sjældenhed. Ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede skål der have været Rester af Egeskoven tilbage.⁵⁾ Men af

1) Begtrup S. 185 og 192.

2) *Wedel-Heinen*: »Nogle historiske og økonomiske Efterretninger om Varde Købstad.« (Manuskript i Kongens Haandbibliothek).

3) Se S. 33—34.

4) *Wedel-Heinen*.

5) *Trap*: »Danmark«. 8. B. 4. Udgave S. 430.

Mangel paa Fredning forsvandt den. Frk. Christine Daugaard fortæller i sin Mindebog om sin Fader, Biskop Daugaard, der fra 1827—45 var Sognepræst i Thorstrup: „Naar vi var kommet forbi Hovedgaarden Lunderup, der hører under Nørholms Stamhus, hilste vi et enligt Træ, der rejste sig over en udstrakt Flade bedækket med Egekrat. — — — Træet kaldte vi „Hakon Jarl“ efter Grib's Replik i Sørgespillet:

En herlig gammel Helt er Hakon Jarl,
 Han knejser vældig som en knudret Eg
 Højt over alt det lave Krat.

Skoven, som havde staaet der, var blevet et Bytte for Folk, der især fra Varde af havde „skovet“; nu voxte kun Egepurl op fra de fældede Træers Stubbe. Omsider forsvandt ogsaa „Hakon Jarl“, om fældet af Vinden eller for Skoverens Haand eller død af Ælde, vides ikke.“

I 1858 erhvervede Klubben „Enigheden“ nogle Lundskifter og begyndte her Nybeplantning med Købmand *A. K. Bastrup* som drivende Kraft. Et Par Privatmænd og Lunderupgaard begyndte omtrent samtidig lignende Plantningsarbejder paa tilgrænsende Arealer. Enighedslunden har altid været offentlig tilgængelig for Publikum og overgik i 1937 ved Klubbens Ophør til Varde Kommune.

MØLLER

VARDE VANDMØLLE

Den 19. Juli 1530 fik Varde Kongens Tilladelse til at anlægge en Vandmølle. Tilladelsen blev dog ikke benyttet. Men da Christian III kort før Paaske 1537 var i Varde, fik Byen en ny Bevilling til at bygge en Mølle paa et øde Stykke Jord Syd for Byen; samtidig forundte Kongen Borgerne til Møllens Behov Engen Thomas Hack Øst for Varde mod, at Borgmester, Raad og Menighed udlagde Lensmanden Erik Krummedige paa Kongens Vegne et andet lige saa stort Stykke Eng.

Det var Torsdag før Palmesøndag 1537 (s: 5. April 1537). Den følgende Mandag (9. April) udlagde Borgerne saa til Erik Krummedige et Stykke Eng Vest for Varde ved store Fogedens Eng, der aarligt skyldte 2 Mark danske, medens den halve Del af Thomas Hack, som Borgerne havde faaet, kun skyldte 12 Skilling.¹⁾

Denne Gang blev Møllen til Virkelighed. Ved Thomas Hack blev der bygget en Dæmning med en Sluse tværs over Aaen. Ved den vestlige Side udgik herfra, som man kan se paa Resens Kort, Møllestrømmen eller Møllegrøften og løb langs Arnbjerg, indtil den atter mandede ud i Aaen et Stykke Øst for Broen. Den Grøft, som endnu adskiller Arnbjerganlægget fra Teilmanns Eng²⁾, maa være Resten af Møllestrømmen. Indtil for 10—15 Aar siden fortsatte Grøften et Stykke længere mod Sydvest, hvor der nu ved Kunst er dannet et Par smaa Søer. Ud for den nuværende Arnbjerg Pavillon maa Møllen have ligget.³⁾

Men nu klagede *Otte Clausen* til Nørholm over, at Møllen var anlagt i Strid med hans Rettigheder. I 1539 og 1540 lod han tage Tingsvidner om den Skade, Varde Vandmølle forvoldte ham: Naar Stigbordene var

1) V. R. Pk. 347.

2) Teilmanns Eng kaldes paa Matrikelskortet Stofkjer.

3) Ifølge Undersøgelser af cand. mag. St. Bøcher, Esbjerg, der særligt har studeret Vandmøller.

sat i Bund, kunde ingen Fisk komme op ad Aaen til Nørholm (Nørholms gamle Laksegaard!), og Bagvandet havde bortskaaret en Del af hans Eng; hvor der før havde været god, grøn Eng, stod der nu 2—3 Alen Vand.

Den 21. Oktober 1540 var Sagen om Møllen for Kongens Retterting. Otte Clausen klagede over, at Møllen gjorde Skade paa hans Enge i Gjellerup, medens Ole Skonager paa Borgmester, Raad og menige Borgeres Vegne henviste til, at Kongen selv havde givet Varde samme Møllested til evindeligt Eje. Sagen blev opsat, til Kongen „selv personlig udi Jylland kommendes vorder, og da ville vi med vores elskelig Raad og gode Mænd drage paa samme Møllested.“

I Slutningen af April og Begyndelsen af Maj 1542 var Christian III i Ribe, bl. a. for at overvære Hans Tausens Bispevielse. Derfra begav han sig til Varde, hvor han holdt Retterting den 15. Maj. Til Stede var Kongens Kansler *Johan Friis*, Marskén *Erik Banner*, Rigens Kansler *Jørgen Quitzow* og Rigsraad *Peder Ebbesen Galt* til Birkelse. For dem mødte Otte Clausen til Nørholm paa den ene Side og Borgmester, Raad og menige Borgere i Varde paa den anden Side angaaende Varde Mølle. Otte Clausen fremlagde her et Mageskiftebrev, der indeholdt, at Kong Frederik I havde overdraget Nørholm med Mølle, Mølleddam og *fri Forstrøg* til Otte Clausen og hans Søkende, der til Gengæld havde gjort Kronen Fyldest i deres Arvegods i Lundenæs Len. Borgerne derimod paaberaabte sig Kongebrevet af 1537, der gav dem Tilladelse til at bygge en Mølle og gav Borgerne en af Kronens Enge til Anlægget; de mente derfor, at Otte Clausen ikke kunde formene dem Møllen. Kongen og de fornemme Rigens Raader begav sig selv ud til Aastedet for at besigtige den Skade, som Otte Clausen paastod, Varde Mølle forvoldte ham, og det lykkedes at bringe et Forlig i Stand. Byen beholdt sin Mølle; men Otte Clausen skulde have Halvdelen af den aarlige Mølleskyld samt Halvdelen af Indfæstningen, saa ofte som Møllen blev bortfæstet; dersom Byen lod Møllen forfalde og ikke holdt den ved Magt, kunde Otte Clausen eller hans Arvinger forlange Mølleddæmningen fjernet, saa Aaen fik sit gamle naturlige Løb igen.¹⁾ — Det kom praktisk talt til at betyde, at Otte Clausen til Nørholm fik tilkendt Halvdelen af Varde Mølle.

Ved Begyndelsen af det 17. Aarhundrede tilfaldt Nørholm og Halvdelen af Varde Mølle *Hans Lange*, gift med Otte Clausens Sønnedatter. Om hende hedder det, at hun „skikkede sig ilde.“ En Søn bedrev Blodskam med sin Søster, hvorfor han 1627 flygtede ud af Landet, medens

1) Domsakt 1721—22.

hun blev halshugget Aaret efter. Derefter flyttede Hans Lange til Lunderup, som han havde købt i 1622. Nørholm afhændede han i 1631 til *Iver Vind*.

Hans Langes Part af Varde Mølle havde *Jens Pedersen Brøndum* i Ribe faaet Indførsel i, og den tilforhandlede *Iver Vind* sig ligeledes i 1631¹⁾, hvorefter han den 26. Januar 1643 lod Forliget af 1542 konfirmere af Kongen.

Paa den Tid blev Møllen Vardes Smertensbarn; thi hvert Øjeblik gaar den i Strykker og maa repareres. Saa gaar der Hul paa Dæmningen, saa synker Møllebaaden o. s. v. Efter lange Forhandlinger frem og tilbage blev Borgmester og Raad omsider i Sommeren 1651 enige med Menigheden om at opgive Møllen og tage Pælene fra Stemningen op. Men bliver Borgmester og Raad „imod Forhaabning for Pælenes Skyld, som alle ikke kunde optages, nogen Trætte paaført, da skal den ganske By og Borgerskab — — — udstaa den Bekostning.“²⁾

Den forudsete Trætte lod ikke vente paa sig. Samme Aar forlangte *Iver Vind* 3 Aars Skyld af Varde Mølle. Men Borgmester og Raad lod tage Syn, der viste, at der hverken fandtes Mølle eller Møllehus, Stigbord eller Kværn, saa der kunde males Korn; ikke heller kunde Synsmændene se „Pæle, Træ, Sten eller andet, som kunde i ringeste Maader forhindre Vandløbet i Aaen — — — eller forhindre Fiskeri.“ Byfogeden dømte derfor Borgmester og Raad kvit for de 3 Aars Skyld, efterdi Møllen var øde. Det maa betyde, at Møllen da havde været øde i 3 Aar.³⁾

Men Synsmændene havde nok ikke været helt upartiske. *Iver Vind* gav ikke tabt, og Aaret efter maatte Borgerne til at hale Bjælker op fra den gamle Mølle-dæmning.⁴⁾

Striden var dog ikke endt dermed. I 1653 ansøgte Parterne for at blive forskaanet for større Udgifter Kongen om, at Sagen maatte blive afgjort af 4 Riddersmændsmænd. *Iver Vind* valgte *Christoffer Hvas* til Hennegaard og *Herman Kaas* til Refstrup, medens Varde tog Rigsraad *Erik Juel* til Hundsbæk og Landsdommer *Peder Lange* til Kærgaard.⁵⁾ Denne Kommission konstaterer, at Aaløbet nu er ryddeligt; men da Byen har trukket Sagen ud med langvarig Trætte, skal den bøde 60 Rdl. til at dække Vinds Omkostninger.⁶⁾

Møllen genopførtes aldrig. Den 23. December 1651 havde Borgmester og Raad faaet Kongens Tilladelse til at bygge en anden Mølle, en Vejr-

1) K. B. 22. Marts 1634.

2) Rpt. 13. Juni 1651.

3) Tb. 24. November og 8. December 1651.

4) J. S. 2. R. 4. B. S. 492.

5) Bysb. Fol. 106—7. J. T. 14. Maj 1653 Nr. 117.

6) J. S. 5. R. 4. B. (2. Halvbind) S. 245.

eller Vandmølle, paa Byens Grund, og Lensmanden *Jørgen Seefeld* paa Koldinghus fik Ordre til at give Byen 10 Egetræer til Møllen. Men den blev ikke bygget, der var vel ikke Raad til det i de trange Tider. Men for en Sikkerheds Skyld lod Nørholms Ejer i 1679 atter det gamle Forlig fra 1542 konfirmere.

Borgerne maatte derfor lade male paa Omegnens Vandmøller. En Mølle fik Varde først igen i 1701, og da blev det en Vejr-mølle.

VARDE VEJRMØLLE

I Aaret 1700 købte daværende Tolder, senere Borgmester *Jens Berthelsen Thaulow* de to Trediedele af den gamle Kongsgaardsmark ved Varde, og det følgende Aar fik han efter Ansøgning kongelig Bevilling paa at anlægge en Vejr-mølle her, og der blev paalagt Varde Mølletvang til Thaulows Mølle.

Jens Thaulow solgte senere Møllen til Raadmand *Las Jepsen Tarm* og Borgeren *Anders Hansen Brink*, og Møllen flyttedes da fra Thaulows Mark til Arnbjerg. Det var Byens Grund, og Ejerne af Møllen maatte derfor svare 2 Rdl. aarligt til Byen. Men da Vindforholdene paa Arnbjerg ikke var helt tilfredsstillende, blev den i 1744 af dens daværende Ejere *Rasmus Øllgaard* og *Christen Frøsig* flyttet til en Plads tilhørende Byen Nordøst for Nørreport tæt ved Ringkjøbing Landevej, hvor den ligger den Dag i Dag. Ogsaa her maatte Ejerne betale 2 Rdl. aarligt til Byen samt 4 Rdl. een Gang for alle til Raadstuens Reparation.¹⁾

Da Mølleprivilegiet ophævedes fra 1. Maj 1855, fik Mølleren tillagt en Erstatning paa 9 000 Rdl. af Statskassen.²⁾

PARTBO

Sydvest for Varde laa der fra gammel Tid to adelige Gaarde, Nord for Aaen Ladegaarden, der havde afløst det gamle Vardehus, Syd for Aaen laa *Partbo*.

Partbos Jorder strakte sig mod Øst til en Grøft i Skovbodal, hvor der var en Aalegaard, af hvilken *Partbo* ejede Halvdelen. Mod Syd gik dens Mark til Lifstrup og Forumlund. Mod Vest strakte *Partbo* sig ud til Give Eng. Det betyder dog ikke, at alle Jorder og Enge inden for disse Grænser horte til *Partbo*. I alt Fald hørte Engen Lamhave ikke til *Partbo*.³⁾

1) Rpt. 18. Juni 1744 og 28. Januar 1745. V. R. Pk. 347.

2) »Vesterjydsk Avis« 24. Marts 1858.

3) Domsakt 1721—22.

Mens *Iver Munk* var Biskop i Ribe (1499—1536), erhvervedes Gaarden af *Ribe Domkapitel*¹⁾, der tog Lavhævd paa den i 1531.²⁾ Kapitlet bortfæstede Gaarden til adelige. Midt i det 16. Aarhundrede boede her saaledes Fru *Maren Christensdatter Spend*, Enke efter *Hans Nielsen Lange*³⁾ til *Kærgaard*. Hendes Sønnesøn *Christen Lange* til *Bramminge* havde ligeledes Partbo i *Fæste*. Han døde 1609, hvorefter Kapitlet gav Fru *Anna Skram*, Enke efter *Claus Strangesen* til *Nørholm*, Livsbrev paa Partbo, medens hun afstod *Nørholm* til sin Datter *Karens Mand Hans Lange*, *Christen Langes Søn*. Men den 1. Maj 1619 afstod Fru *Anna* sit Livsbrev paa Partbo til Svigersønnen *Hans Lange* mod, at han aarligt ydede hende 50 Sldr. samt en Del Mel og Korn. *Hans Lange* opfyldte ikke sine Forpligtelser, og i 1632 maatte Kongen beskikke en Kommissær, der skulde skaffe Fru *Anna* hendes Ret.⁴⁾

Men paa det Tidspunkt var Partbo ikke længere i *Ribe Domkapitels* Besiddelse, idet *Varde* i 1623 havde faaet Partbo i Mageskifte af Kapitlet for Gaarden *Orten*. Og kort efter har *Varde* ladet Partbo bryde ned. Hvor den har ligget, lader sig nu ikke afgøre.

Til Partbo hørte en Vandmølle, der allerede nævnes i 1531.¹⁾ I 1652 blev den repareret⁵⁾; men kort efter maa den vist være blevet brækket ned.

I 1702 blev Partbo *Mølle* for en Afgift af 1 Rdl. aarligt overladt til Raadmand *Las Jepsen Tarm*, der anlagde en Stampemølle her; den blev brudt ned i 1779.⁶⁾

Møllen maa have ligget paa det nuværende *Jernbaneterræn* ved den vestlige Ende af *Varde Station*. Man kan se, hvor *Mølle* dammen har været. Der er meget lidt Vand i *Bækken*.⁷⁾

STAMPEMØLLEN NORD FOR BYEN

Ogsaa Nord for *Varde* har der været en Stampemølle.

I 1747 ansøgte 4 Felberedere om Tilladelse til paa *Varde Bys Grund* at bygge en Stampemølle for at undgaa at drage helt til *Nørholms Stampemølle* med deres Skind. Pladsen, de havde udset sig, var *Isbjerg*

1) Will. Christensen: »De ældste danske Arkivregistraturer« 5. Bind 1. Halvbind 1910 S. 385.

2) Domsakt 1721—22.

3) Søn af *Niels Gundersen Lange* (se S. 60).

4) K. B. 17. November 1632.

5) I Borgmester *Hans Nielsens Regnskab 1652* hedder det: »Partbo Mølle — — — blev oplagt og med *Sadder* [*Græstørv*] sat højt op [?]. Blev arbejdet derpaa i 8 Dage, for hver Dag 1 Mark, betalt 1 Rdl. Nok for en Grob fra *Dambredden* og slet ud til *Varde Aa*, derpaa betalt 2 Rdl.« (V. R. Pk. 217). Stedet er misforstaaet i J. S. 2. R. 4. B. S. 493.

6) V. R. Pk. 347.

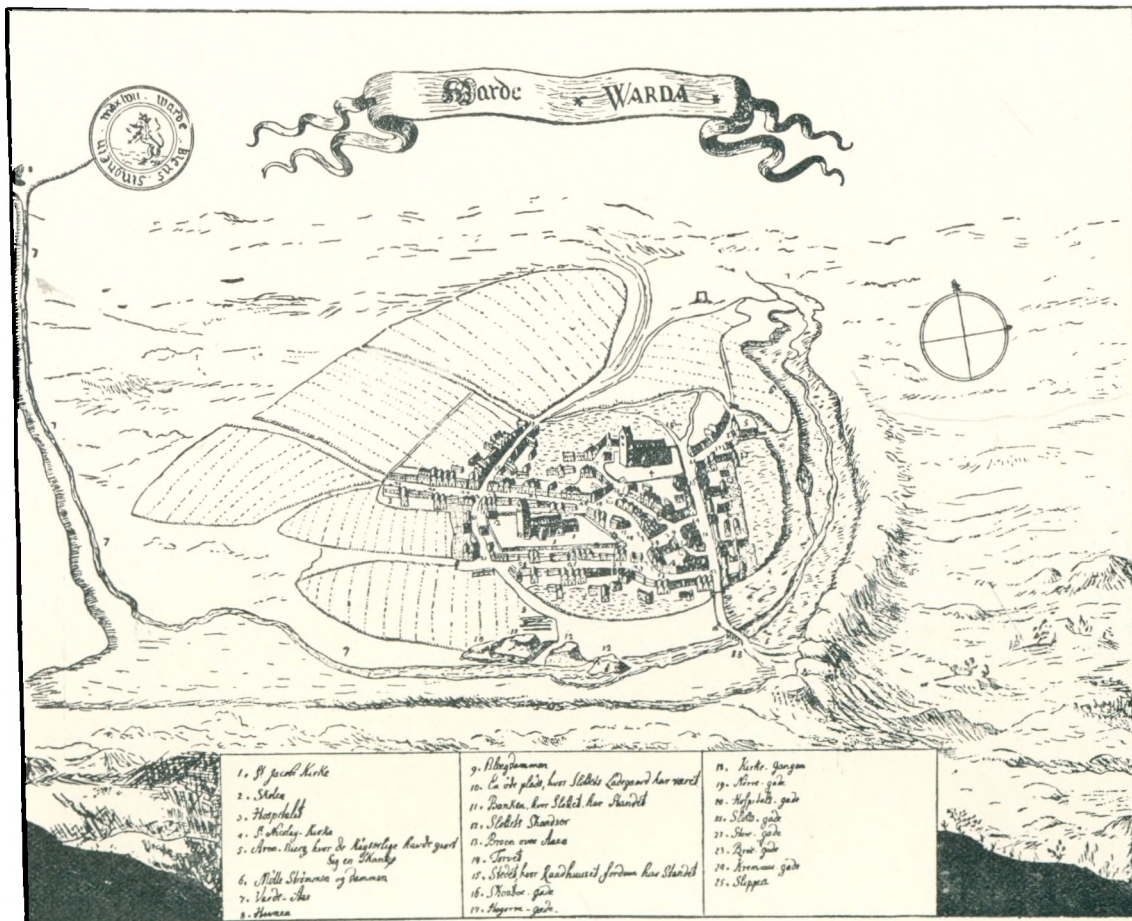
7) Meddelt af cand. mag. St. Bøcher, *Esbjerg*.

Sig, lidt Syd for Isbjerg Mølle. De erklærede, at det var ganske tydeligt, at der her tidligere havde været en Mølle og en Dam opstemmet. Om det er rigtigt, kan ikke siges; men Tilladelsen fik de mod aarligt at erlægge 2 Rdl. til Byens Kasse.

Møllen blev imidlertid ikke bygget lige straks. Der maatte derfor i 1755 en ny Ansøgning til, denne Gang fra 3 Felberedere, og saa blev Planen virkeliggjort. De 3 Ejere forpligtede sig indbyrdes til ikke at sælge Møllen til en udenbys Felbereder eller til en Farver. Men det viste sig snart, at der var for lidt Vand. Allerede i 1786 siges det om Møllen, at den „forlængst ikke mere er til.“¹⁾

Vejen fra Varde til Isbjerg Mølle gaar over den Bæk, Møllen laa ved. Endnu kan man ca. 200 Meter Øst for Vejen se Møllestedet med 2 Dæmninger.²⁾

1) Rpt. 10. Februar 1747, 27. Februar 1755, 12. Januar 1758. Raadstuekopibog 1790—1817 Fol. 99.
2) Meddelt af cand. mag. St. Bøcher, Esbjerg.

Varde efter Resens Atlas.
 Ca. 1661.

VARDE LADEGAARD OG KONGSGAARDSMARK

RESENS ATLAS

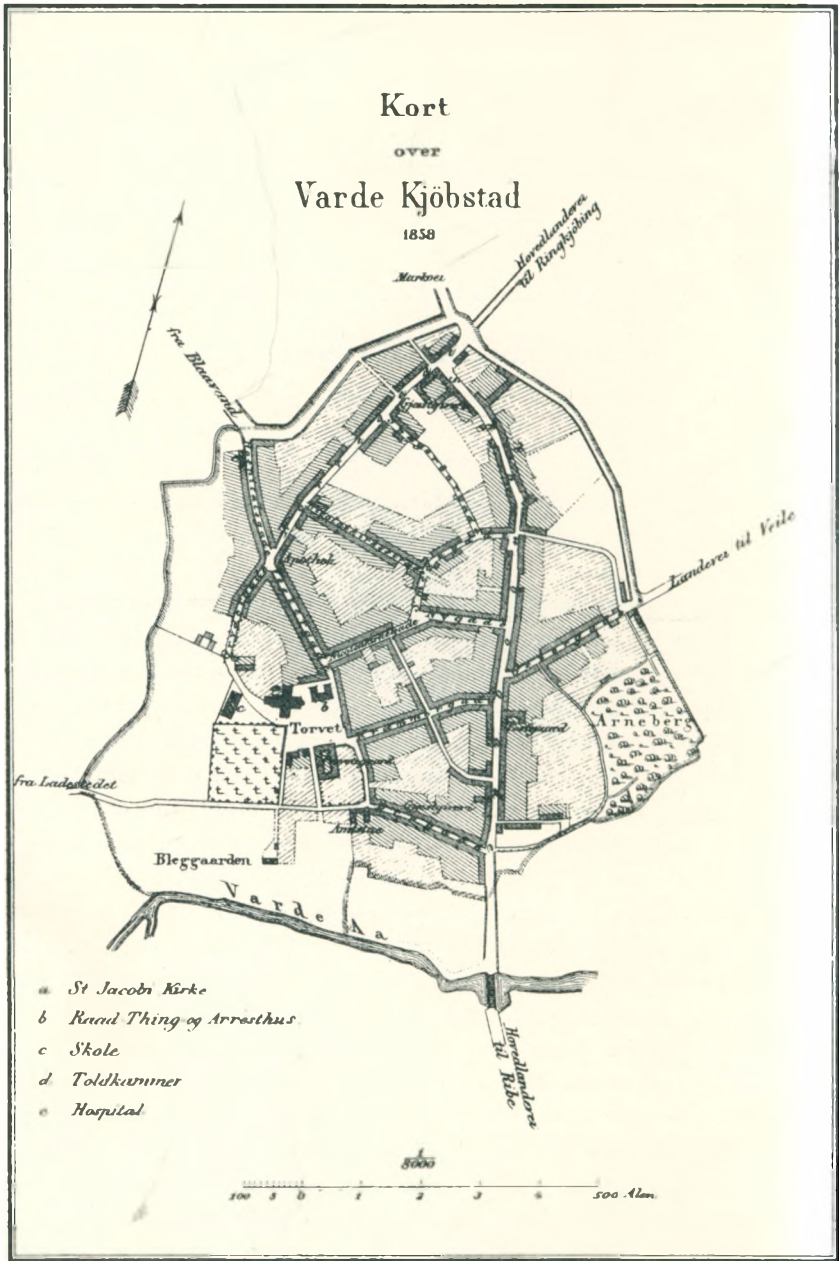
Blandt Kobberstikkene til *Resens* utrykte Danske Atlas findes et Billede af Varde i Fugleperspektiv, vistnok fra 1661¹⁾, det ældste Prospekt af Byen, der eksisterer.

En Sammenligning mellem dette gamle naive Billede og et nøjagtigt Kort fra nyere Tid, f. Eks. Kortet over Varde Købstad fra 1858, viser, at Byen paa sidstnævnte Tidspunkt endnu ikke har sprængt sine gamle Rammer. Den indtager samme Fladerum som 200 Aar før. Gaderne har gaaet i samme Retning 1660 og 1860, kun synes Vestergade og dens Forlængelse, Hospitalsgade²⁾, hos Resen at have faaet en alt for vestlig Retning, mens den skulde have gaaet mere mod Nord. Det er egentlig den eneste Indvending, man kan gøre mod Resens Kort, og det maa derfor siges at give et godt Indtryk af det gamle Varde.

Men har Tegneren magtet den vanskelige Opgave at give en i det store og hele rigtig Plan over Byens Gader, hvor det er vanskeligt at faa Overblik, er der god Grund til at tro, at hans Plan over Slotsbankerne ved Aaen, hvor der var fri Udsigt, ogsaa er rigtig.

Resen har afsat 4 Banker ved Aaen. Den østligste, som Resen kalder en Skanse og giver Mærket 12, er aabenbart den, der endnu ligger ved Aaen, og som ofte kaldes Lastebanken.³⁾ Den nu forsvundne Banke overfor, der ligeledes kaldes en Skanse og er mærket 12, har, som Matrikelskortet fra 1819 viser, ganske rigtigt ligget lidt Nordvest for den første. Udstykningskortet fra 1787 viser det samme.

- 1) I Terkel Turesens Røgnskab for 1661 hedder det, at den 22. Marts kom der til Varde en »Genuer fra Kjøbingffn ued Naffn Gotthard och sin Broder met Kongl. befaling her att Moele och aff Ritze Byen.« De var i Varde i 3 Dage. J. S. 2. R. 4. B. S. 506—7.
- 2) De to Gader kaldes 1661: Storegade og Hospitalsgade, 1858: Vestergade og Hospitalsgade, nu med eet Navn: Vestergade.
- 3) Lastebanke = Laksebanke = Laksegaardsbanke. Paa Udstykningskortet 1787 findes afsat en Laksegaard mellem de to »Skanser«.

Kort over Varde Købstad 1858.

Denne nordlige „Skanses“ Beliggenhed lader sig endnu nøje paavise. Den blev gennemgravet 1856—57, hvorved Aaen paa dette Sted fik sit nuværende lige Løb, og det tidligere Hovedløb mellem de to „Skanser“ blev en „blind“ Arm, den saakaldte „gamle Aa“. Imellem det nuværende Aaløb og den gamle Aa findes der en Halvø, der ligger temmelig højt — det er en Rest af den gamle Banke; her har den nuværende Havnefoged Godske Pedersen rejst en Varde.

Voldgraven uden om den nordlige „Skanse“ har efter Resens Kort dannet en ret Vinkel med „Bleegdammen“ (Nr. 9). Den samme rette Vinkel mellem Voldgrav og „Bleg Have“ finder man paa Udstykningskortet fra 1787. Lige Vest for denne rette Vinkel og Sydvest for „Bleegdammen“ har Resen „Banken, hvor Slottet har standet.“ Vest for den samme rette Vinkel, der for øvrigt kan paavises i Terrænet den Dag i Dag, og Sydvest for „Bleg Haven“ findes paa Kortet fra 1787 „Øster Gaards Mark“, der er det højtliggende Jørdestykke, som nu gerne kaldes Højmarkerne og er optaget af Kolonihaver. Det maa være her, Resen har ment, Slottet har staaet.

Vest herfor har, stadig efter Resen, Ladegaarden haft sin Plads. En Fure i Terrænet i Retningen Syd—Nord ca. 25 Meter fra Højmarkernes Østkant angiver maaske Grænsen mellem Ladegaarden og den Banke, hvor efter Resen „Slottet har standet.“

At der har ligget disse 4 Banker ved Aaen, og at deres gensidige Beliggenhed har været, som Resens Kort viser, lader sig ikke betvivle. For øvrigt kan deres Plads som anført paavises ret nøje den Dag i Dag. Dog er det ikke helt klart, hvor Skellet mellem Bankerne 10 og 11 har været. Noget helt andet er, om de virkelig i sin Tid er blevet anvendt paa den Maade, som Resen angiver.

I alt Fald er det forkert at kalde de to med 12 mærkede Banker for Skanser. Som Udgravningen i 1935 utvetydigt viste, har det Vardehus, der blev ødelagt i 1439, staaet paa den sydligste af dem. Lastebanken er altsaa et gammelt Voldsted.¹⁾

Meningen med den nu forsvundne Banke overfor er ikke ganske klar. Men det er ikke urimeligt at opfatte de to Banker som et saakaldt *Dobbeltvoldsted*²⁾, saadan at selve Slottet har ligget paa det sikreste, mest utilgængelige Sted, nemlig Lastebanken, mens den modsatte Banke har baaret Ladegaarden og udgjort en Forborg, og saadan at den Fjende, der vilde erobre Slottet, først maatte kæmpe sig gennem Ladegaarden eller Forborgen.

1) Jfr. S. 12—15.

2) H. K. Kristensen i »Varde-Avisen« 10. September 1935 og »Vestkysten« 11. September 1935.

Dette stemmer i alt Fald godt med, hvad man kender fra mangfoldige andre Steder.¹⁾

Udgravningerne i 1935 viste, at Vardehus havde staaet paa Lastebanken, altsaa den sydligste af de med 12 mærkede Banker. Resens Kort siger, at Slottet har staaet paa Højmarkerne, paa Banke Nr. 11. De to Ting synes ikke at rime. Og dog har det sikkert sin Rigtighed med Resens Udsagn. Paa Banke Nr. 11 *har* Slottet staaet, *blot ikke det Slot, der blev ødelagt 1439.*

LADEGAARDEN

Paa Lastebanken rejstes der efter 1439 ikke nogen ny Bygning. Lensmanden eller hans Foged residerede for Fremtiden paa *Varde Ladegaard*.

Varde Ladegaard stod i alt Fald endnu i 1625.²⁾ I 1617 kaldes den dog bygfeldig³⁾, og et halvt Hundrede Aar senere, da Resens Kort blev tegnet, er der kun „en øde Plads, hvor Slottets Ladegaard har været.“ I Mellemtiden er altsaa Ladegaarden forsvundet, hvornaar kan ikke siges med Sikkerhed; man har Lov at gætte paa 1627, da Wallensteins Soldater hjemsøgte Egnen. Men man har dog sikkert et halvt Aarhundrede senere kunnet huske, hvor Ladegaarden laa, saa Resens Korttegners har nok Ret, naar han anbringer Ladegaarden paa Banke Nr. 10. Hvor den maa søges, har for øvrigt Byraadsmedlem, Vejmand *Schönemann* i en Have bortgravet et helt Vognmandslæs Munkesten.

Men de Adelspersoner, der boede paa Varde Ladegaard, har naturligvis ikke boet i Økonomibygninger. Der maa have hørt en *Hovedbygning* til, og det er vel da sandsynligt, at *den har været bygget paa Banken Nr. 11*. Dennes firkantede og forholdsvis lave Form og nære Beliggenhed ved Ladegaarden kunde nok tyde paa, at vi her staar over for et yngre Anlæg, end Tilfældet er med Lastebanken.⁴⁾

Hvis denne Formodning er rigtig, er det let at forstaa, hvordan Resen har kunnet kalde Nr. 11 „Banken, hvor Slottet har standet.“ Omkring 1661, da Resens Kort blev tegnet, kan det næppe have været glemt, hvor den 1625 endnu eksisterende Hovedbygning til Varde Ladegaard havde staaet. Med dennes Beliggenhed har ogsaa Korttegneren vidst

1) Vilh. Lorenzen: »Studier i dansk Herregaardsarkitektur« 1921 S. 64.

2) Anna Iversdatter fik Skøde paa Ladegaarden 25. Januar 1630 (Ldt. Sk. 30. Januar 1630 Fol. 122). Det udstedtes af Christopher Gersdorff, der selv havde faaet Skøde paa Gaarden 17. Januar 1625 (Ldt. Sk. 15. Januar 1625 Fol. 35). Anna Iversdatter har boet paa Ladegaarden (Tb. 24. Januar 1653); men da hun godt kan have erhvervet Gaarden, længe før Skødet udstedtes, kan man af de to Skøder kun slutte, at Ladegaarden i alt Fald stod endnu i 1625.

3) K. B. 28. Januar 1617. (Fru Maren Juels Gaard i Varde er Ladegaarden).

4) Vilh. Lorenzen: »Studier i dansk Herregaardsarkitektur« 1921 S. 28—31, 43—47 og 60—62.

Besked. Og ud fra dette Kendskab er da *draget den fejlagtige Slutning, at der hvor Hovedbygningen til Varde Ladegaard laa, havde ogsaa Vardehus staaet*. Paa den Maade bliver det forstaaeligt, hvorfor Resen har anbragt Slottet paa Banke Nr. 11 og ikke paa det sydligste af de med 12 mærkede Voldsteder.

Omtrent indtil 1439 havde Vardehus været Sædet for den kongelige Lensmand over Varde Syssel. Men efter den Tid kom Lenet kun til at bestaa af Varde og Vester Herred.¹⁾ Lensmanden eller hans Foged boede som sagt paa Varde Ladegaard. Men efter 1511, da Lensmanden *Niels Gundesen Lange* døde, ophørte Ladegaarden i alt Fald med at være Lensmandens Sæde, idet to adelige Damer efter hinanden havde Livsbrev paa Ladegaardsmarken²⁾, men ikke paa Varde og Vester Herred, nemlig først Niels Gundesens Enke *Anna Rosenkrantz*, der døde 1535, 92 Aar gammel³⁾, og derefter deres Datter *Karen Lange*, gift med *Kjeld Juel* til Astrup, der døde 1536.

I 1553 skænkede Kongen Landgilden af Ladegaarden til Rektoren i Holstebro.⁴⁾ Efter Kongens Befaling fastsatte i 1555 Rigsraad *Erik Krabbe* til Bustrup, Hovedsmand paa Lundenæs, sammen med 2 andre Adelsmænd og 2 Borgere i Varde denne Landgilde til 3 Ørter⁵⁾ Korn, en halv Tønde Smør og 2 Daler. Mod at svare denne aarlige Afgift skulde Fru Karen og hendes Arvinger have Ladegaarden til evindeligt Ejendom.⁶⁾

Karen Lange blev ligesom sin Moder meget gammel. Hun var allerede blevet gift i 1489, men overlevede sin Søn *Iver Juel*, der døde 1556.⁷⁾ Faa Aar efter maa hun dog selv være død. Arvinger til Varde Ladegaard var da *Iver Juels Enke og Børn*.⁸⁾

Iver Juel, født 1494, var oprindelig bestemt for den gejstlige Stand. Han gik i Latinskole i Ribe og Aarhus, blev 1519 Magister i Køln og i 30-Aars Alderen udvalgt Biskop i Oslo, men frafaldt Valget og blev i Stedet for i 1526 Domprovst i Ribe. Ved Reformationen gik han over i verdslig Stand og erhvervede bl. a. Stubberkloster ved Holstebro, hvor hans Kusine *Else Munk* da var Priorinde. Først i en fremrykket Alder giftede han sig, omkring 1548, med *Mette Munk*, en Datter af Hans

1) Se S. 60.

2) Ogsaa kaldet Kongsgaardsmarken eller Gaardsmarken.

3) »Danmarks Adels Aarbog« 1901 S. 250.

4) K. B. 30. Oktober 1553.

5) 1 Ørtug Korn var 10 Skæpper Rug, 12 Skp. Byg eller 20 Skp. Havre.

6) Rpt. 11. December 1777.

7) K. B. 8. Oktober 1556. J. S. I. R. 5. B. S. 234.

8) Det ser ud til, at Ladegaardens Overgang fra Kronens Besiddelse til fri adelig Ejendom ikke er gaaet helt i Orden i 1555. I alt Fald skriver Iver Juel i sine Familieoptegnelser: »Anno 1556 om Paaske, da fik jeg Ende med Erik Krabbe og de andre om Ladegaards Mark ved Varde til Ejendom.« (»Danske Samlinger« I. R. I. B. S. 58). — Denne Notits maa forstaaes saaledes, at Iver Juel har ført Forhandlingerne om Ladegaarden med Erik Krabbe paa sin Moders Vegne.

Munk til Krogsgaard. Iver Juel døde 24. August 1556. Alle hans Børn var da mindreaarige. Hans Enke Mette Munk døde 12. Marts 1589.¹⁾

I sine Familieoptegnelser fortæller Iver Juel med tydelig Faderstolthed om sin førstefødte og eneste Søns Fødsel. „Anno 1549 Mandagen, som var anden Pinsedag og 31te Dag Maj, om Aften før 6 gik under udi Fuldmaane, da blev min Søn *Kjeld* født paa Stubbergaard.“ Og Anno 1556 „Paaskeuge kom min Søn *Kjeld Juel* til Varde til Skole.²⁾

Denne arvede af sin Faders Ejendomme Stubbergaard, mens hans Søster *Maren Juel* arvede Hovedgaarden Rybjerg ved Ringkjøbing. Varde Ladegaard besad de to Søskende i Fællesskab.³⁾ Men efter at Kjeld Juel var død barnløs i 1606, blev Maren Juel Eneejer af Ladegaarden. I 1583 var hun blevet gift med *Erik Rosenkrantz* til Langtind mellem Holstebro og Skive, efter hvem hun blev Enke i 1591.

Maren Juel bortforpagtede Varde Ladegaard til Borgere i Varde, men helst vilde hun sælge den. Hendes Fætter *Hans Munk* til Visselbjerg vilde gerne købe den. Fru Maren forlangte 1000 Daler, og Forhandlingerne var allerede saa vidt fremskredne, at Hans Munk var flyttet ind paa Fru Marens Gaard⁴⁾, da han omkring den 1. Juni 1615 blev arresteret paa Varde Ladegaard⁵⁾, fordi han havde staaet i Forhold til 3 Søstre. Næste Aar blev han henrettet foran Københavns Slot, og endnu i 1621 ejede Maren Juel Ladegaarden.⁶⁾ Men kort efter, senest i 1623, solgte hun den til Jomfru *Margrethe Bille*.⁷⁾

For øvrigt var Maren Juels Arvinger ikke tilfreds med, at hun unyttigt forødede og forkom sit Gods. Hun var vist paa sine gamle Dage noget svækket paa Forstanden — det sagde i alt Fald hendes Fætter *Frederik Munk* til Krogsgaard⁸⁾ — og den 16. Marts 1624 fik derfor Rigsraad *Iver Juul* til Villestrup Befaling til at anstille Undersøgelser om Fru Marens Afhændelser, om hun paa Grund af høj Alder eller af andre Grunde ikke kunde forestaa sit eget Gods; hvis det var Tilfældet,

1) O. Nielsen mener, at Iver Juels Søster Margrethe Kjeldsdatter Juel er blevet Ejer af Ladegaarden efter sin Broders Død 1556. Se J. S. 2. R. 2. B. S. 347. Det er der dog intet Spor af. Tingsvidnet fra 1652, som O. Nielsen anfører Side 348, beviser intet. da der i det nævnes baade Ejere og blot Brugere af Ladegaarden i Flæng. Jomfru Margrethe Juel har boet paa Ladegaarden, kan muligvis have haft den i Forpagtning, men Ejer har hun næppe været. — I 1557 lod Iver Juels Broder Niels Juel til Astrup og Fru Mette, Iver Juels Efterleverske, klage paa Vester Herreds Ting over ulovligt Fiskeri i Varde Aa. Det betyder dog næppe, at Niels Juel har været Medejer af Gaarden, men snarere, at han har været Fru Mettes Lavværge.

2) »Danske Samlinger« I. R. 1. B. S. 56 og 58.

3) Tingsvidne fra 1619, citeret i en Retssag 1621 (V. R. Pk. 344). — Domsakt 1721—22.

4) Ldt. Db. C. 1617 Fol. 174 f.

5) K. B. 28. Januar 1617.

6) Bytingsdom af 28. Maj 1621, indført i Rpt. 11. December 1777.

7) Fru Anne Huitfeldt (Enke efter Margrethe Billes Broder Mogens Bille til Rynkøbygaard og Møllegaard paa Langeland), som den 5. Juni 1623 blev begravet i St. Jacobi Kirke i Varde (Ldt. Db. C 1624 Fol. 374—76), boede paa Varde Ladegaard (Tb. 1652 Fol. 88 f). Paa det Tidspunkt maa Margrethe Bille have været Gaardens Ejer. Skødet udstedtes dog først 25. Januar 1624 (Ldt. Sk. 31. Januar 1624 Fol. 4).

8) Ldt. Db. C 1624 Fol. 382 og 383.

skulde *Johan Brockenhuus* til Lerbæk være Værge for hende.¹⁾ Allerede 7. Maj 1624 døde dog Maren Juel.

Jomfru *Margrethe Bille*, Datter af Erik Bille til Lindved, Befalingsmand paa Odensegaard, havde i 1609 købt Donslund, men solgte den til *Christopher Gersdorff* til Søbygaard, da hun havde erhvervet Varde Ladegaard. Denne sidste Ejendom blev dog ikke længe i Margrethe Billes Besiddelse. Hun var forgældet, og 17. Januar 1625 fik *Christopher Gersdorff* ogsaa Skøde paa Varde Ladegaard.²⁾ Han blev ofte brugt af holstenske Laangivere som Mellemand over for deres danske Kunder; hvor han kunde, hjalp han enligstaaende Damer til Rette og glemte vel derved ikke sin egen Fordel. Han hjalp nu Jomfru Margrethe saaledes, at han paatog sig at indfri hendes Pengeforpligtelser og styre, hvad hun havde af Gods; desuden ydede han hende frit Ophold i Gaarden i Varde; solgte han af hendes Gods, skulde hun have Andel i Udbyttet.

I Sommeren 1627 døde Margrethe Bille.³⁾ Varde Ladegaard skødede *Christopher Gersdorff* den 25. Januar 1630 til *Anna Iversdatter* i Bandsbøl, Enke efter Jens Iversen i Bandsbøl og Stedmoder til Borgmester Las Jensen.

Men Margrethe Billes Arvinger var ikke *Christopher Gersdorff* taknemmelige. De anlagde Sag imod ham og opnaaede at faa sig Ladegaarden tilkendt, paa Grund af at Skødet ikke var klart og lovformeligt nok. *Gersdorffs* Handel med *Anna Iversdatter* maatte derfor gaa tilbage; men hun havde svært ved at faa Pengene af *Gersdorff*, og Kongen maatte derfor i 1634 paalægge ham at tilbagebetale Købesummen.

Det er dog et Spørgsmaal, om Arvingerne vandt noget derved; thi med Arven fulgte en Gæld paa 9663 Speciedaler.⁴⁾

Margrethe Billes Arvinger var Brodersønnerne *Erik Bille*, Landsdommer paa Langeland, og *Peder Bille* til Lindved samt Broderdatteren *Birgitte Bille*, gift med *Jørgen Hartvigsen* til Klingstrup. Gaardsmarken blev delt i 5 Dele, saadan at Erik og Peder Bille hver fik to Femtede og *Birgitte Bille* een Femtedel.

Erik Bille skødede i 1631 sin Del af Gaardsmarken til den senere Raadmand *Jacob Jensen*, en Søn af *Anna Iversdatter*.⁵⁾

Christopher Steensen til Grimstedgaard⁶⁾ paa Lolland fik Indførsel

1) K. B. 16. Marts 1624. — Johan Brockenhuus's Farfader af samme Navn var Fætter til Maren Juel (se Stamtavlen over Familien Brockenhuus i »Danmarks Adels Aarbog« 1897).

2) Ldt. Sk. 15. Januar 1625 Fol. 35.

3) Afdøde Jomfru Margrethe Billes Kister og Skrin i Varde blev forseglet 4. Juli 1627 (Byf. A. Skiftebreve 1622—65).

4) Meidell: »Bille-Ættens Historie« 2. Del 1. Afdeling 1893 S. 466.

5) Ldt. Sk. 8. Oktober 1631 Fol. 179.

6) Nu Frederiksdal.

for Gæld i Peder Billes Del, som han i 1633 solgte til Raadmand *Jacob Clausen* i Varde for 400 Speciedaler.¹⁾

Endelig solgte Jørgen Hartvigsen den Del af Gaardsmarken, som hans Hustru Birgitte Bille havde arvet, til *Christen Norman* til Ølstedgaard, og han afhændede den i 1633 til Raadmand *Jacob Clausen*.¹⁾

Jacob Clausen havde saaledes tre Femtede af Gaardsmarken og Jacob Jensen to Femtede. Og i 130—140 Aar vedblev Gaardsmarken nu at være delt i to Dele. Grænsen mellem dem var Pramstedvejen.²⁾ De to Dele af Gaardsmarken udgjorde egentlig henholdsvis to Femtede og tre Femtede af hele Marken; men allerede i 1646 anslog man Stykket Vest for Vejen til en Trediedel og Stykket Øst for til to Trediede af hele Gaardsmarken.³⁾

DEN VESTLIGE DEL AF GAARDSMARKEN

Raadmand Jacob Jensen, der var gift med Raadmand Jacob Clausens Datter Lisbeth, var stærkt forgældet. I 1647 fik hans Broder *Thomas Jensen Bandsbøl*, Skriver paa Nørholms Birketing, udlagt Trediedelen af Gaardsmarken.⁴⁾ Jacob Jensen synes dog at have genvundet sin Ejendom; thi i 1649 fik hans Svoger *Mads Jacobsen*, der efter sin Faders Død havde arvet de to Trediede af Gaardsmarken, Indførsel i Jacob Jensens Trediedel⁵⁾, saaledes at Mads Jacobsen for en kort Tid ejede hele Gaardsmarken. Men allerede i 1652 nævnes *Iver Jensen Nebel* som Ejer af den vestlige Trediedel af Gaardsmarken. Han var vistnok Broder til Jacob Jensen og ligesom denne gift med en Datter af Jacob Clausen, Karen. Han levede endnu i 1654⁶⁾, men er død inden 8. Oktober 1660.⁷⁾

Den næste Ejer af den vestlige Gaardsmark blev Raadmand *Jens Nielsen* eller maaske først hans Enke *Maren Jensdatter*. Jens Nielsen er død mellem 1655 og 1659; men Maren Jensdatter levede endnu i 1691. Hendes Del af Gaardsmarken arvedes af Datteren *Vibeke Jensdatter*, gift med Købmand Laurids Christensen Friis i Ribe. Deres Datter *Maren Lauridsdatter Friis* (død 1751), gift med Ribes berømte Historiograf Peder Terpager (1654—1738), skødede i 1750 den vestlige Trediedel af Gaardsmarken til *Christen Frøsig* i Varde. Christen Frøsig døde i 1759.⁸⁾ Af ham eller maaske snarere hans Enke *Maren Christensdatter Knurborg* (død

1) Domsakt 1721—22.

2) Se Udstykningskortet over Varde Gaardsmark 1787.

3) Tb. 14. Juni 1647 Fol. 28.

4) Tb. 23. August 1647 Fol. 49.

5) Domsakt 1721—22.

6) Ldt. Db. C 1654 Fol. 20—29.

7) I Tb. 8. Oktober 1660 Fol. 27 nævnes Karen Jacobsdatter, sl. Iver Nebels.

8) Begravet 12. Juli 1759 (J. Kbg.).

^{23/}₁₂ 1766) erhvervede endelig *Rasmus Øllgaard* den vestlige Trediedel af Gaardsmarken. Da han tillige blev Ejer af den østlige Del, blev Gaardsmarken saaledes paa ny een samlet Ejendom.

DEN ØSTLIGE DEL AF GAARDSMARKEN

Jacob Clausen døde 11. Marts 1646.¹⁾ Hans Søn *Mads Jacobsen* arvede den østlige Del af Gaardsmarken, som han besad til sin Død i 1659. En kort Tid var han ogsaa Ejer af den vestre Gaardsmark. Han var en velstaaende Mand, hvis Bo efter Fradrag af Gæld beløb sig til 4670 Sldr. Han var gift med Borgmester Las Jensens Datter *Ane*, med hvem han havde Sønnen *Jacob*, *Niels* og *Jens Madsen* og Døtrene *Else*, gift med Niels Andersen Bolderup, og *Maren*, gift med Rektor Ture Terkelsen i Varde. Mads Jacobsens Enke *Ane Lasdatter* giftede sig i 1662 med *Hans Bennich*, den senere Borgmester. Denne afkøbte sine Stedbørn Jacob Madsen og Maren Madsdatter deres Arveparter i Gaardsmarken, og i 1678 solgte saa Hans Bennich, Niels og Jens Madsen deres Anparter i Gaardsmarken til *Niels Andersen Bolderup*, der jo paa sin Hustrus Vegne allerede havde en Søsterlod af Marken. I 1700 skødede Niels Bolderup de to Trediedele af Gaardsmarken til *Jens Berthelsen Thaulow*, den senere Borgmester.²⁾ Hans Enke, *Maren Jacobsdatter Bjørn*, ejede denne Del af Gaardsmarken til sin Død i 1745. I 1760 ejedes den af *Claus Nielsen Guldager* i Varde.³⁾ Han døde 26. Maj 1769.⁴⁾ Af ham har *Rasmus Øllgaard* erhvervet den østlige Del af Gaardsmarken og forenet den med den vestre Gaardsmark.

FISKERIET

En ældgammel Ret havde Besidderen af Varde Ladegaard til at holde Laksegaard i Varde Aa. Desuden havde han Fiskeretten i Aaen, Ret til fri Voddræt paa begge Sider af Aaen saa langt mod Øst, som Gaardsmarkens Grund strakte sig, og helt til Aaens Udløb i Ho Bugt, altsaa ikke blot paa den forholdsvis korte Strækning, hvor begge Bredder eller i alt Fald den ene hørte til Gaardsmarken, men ogsaa hvor ikke en Stump af Aabredderne hørte til Gaardsmarken. Det er en Ret, hvis Opvindelse taber sig i Middelalderens Mørke, og *Stefan Nielsen Ehrenfeld* til Endrupholm har vel ikke saa ganske Uret, naar han i 1721 paastraar,

1) 9. April 1646 var Tredivedagen efter hans Død.

2) Domsakt 1721—22.

3) Ldt. Sk. 1760 Fol. 381.

4) J. Kbg.

at Retten stammer fra en Tid, da de fleste omliggende Enge var Kroens.¹⁾

Da Fru *Karen Lange* i 1555 mod at svare den aarlige Landgilde til Holstebro Skole fik overdraget Ladegaarden²⁾, medregnes udtrykkeligt „den Fiskegaard, som ligger i fornævnte Ladegaards Mark med sin Herlighed og Frihed baade oven og neden Fiskegaarden til begge Lande.“³⁾

Men det var en helt usædvanlig Rettighed. Og lige saa usædvanligt er det, at Laksegaarden omkring 1600, da man først kan bestemme dens Beliggenhed, laa mellem Gaardsmarken mod Nord og Partbos Grund mod Syd⁴⁾, altsaa saaledes at de to Aabredder paa det Sted havde hver sin Ejer.

Begge Dele stred ganske mod ellers gældende Lov og Ret. I Danske Lov 5—10—42, der bygger paa ældre Lovregler, hedder det:

„Hvor fælles ferske Søer eller Vande er, der haver enhver Magt at fiske udi, saa vidt hans rebdragen Jord støder til Søen eller Vandet og indtil Midtstrøms, og maa han ingenlunde drage sit Garn op paa anden Mands Jord eller Grund eller sin Baad der opdrage eller sit Garn udbrede eller ophænge; ej heller maa man gøre Fiskegaarde videre, end man haver Jordgrund, og ej længere end til Midtstrøms, uden man haver Gaardfæstning paa den anden Side tvært over.“

Det er klart, at saa udstrakte Fiskerettigheder, som Ladegaarden havde, ikke kunde faa Lov at bestaa uanfægtet.

I 1601—02 var der saaledes Strid mellem *Christen Lange* til Bramminge, der havde Partbo i Fæste, paa den ene Side og *Kjeld og Maren Juel*, Ladegaardens Ejere, paa den anden Side om Retten til Fiskeriet i Aæn. Bytingsdommen 1601 tilkendte *Kjeld Juel* og hans Søster Fiskeretten. Men Striden standsede ikke dermed. Sagen kom for Landstinget, og der maatte til sidst udnævnes kongelige Kommissærer, hvem det i 1602 lykkedes at faa Sagen forliget. Og Forliget var en fuldstændig Sejr for *Kjeld Juel* og Fru *Maren*. *Christen Lange* maatte anerkende, at Ladegaardens Ejere paa Grund af den Landgilde, der svaredes af Ejendommen, havde Eneret til Fiskeriet i Aæn paa begge Sider lige til Udløbet.¹⁾

Laksegaarden laa paa det Tidspunkt mellem Gaardkrog mod Nord og Partbo Eng mod Syd. (Gaardkrog er de Engparceller, der paa Udstykningskortet 1787 har Numrene VII b, VIII b, IX b og X b⁴⁾).

Byfoged *Iver Marquardsen*, der i 1620'erne havde Varde Ladegaard i Forpagtning, flyttede imidlertid Laksegaarden op imellem de to saa-

1) Domsakt 1721—22.

2) Se S. 177.

3) Rpt. 11. December 1777.

4) Additamenta 617 a in 4° (Universitetsbibliotheket).

kaldte „Skanser“, Lastebanken og Banken overfor. Men her har den ikke ret længe faaet Lov at ligge i Fred. Maaske er den allerede blevet forstyrret i Kejserkrigen, da de Kejserslige havde befæstet „Skanserne“ og slaæet Bro fra Ladegaardsmarken over til dem. Og i omtrent 100 Aar indtil 1721 synes der saa ikke at have været Laksegaard ved Varde. I 1670 fornyede ganske vist *Hans Bennich*, der dengang ligé var blevet Raadmand, Laksegaarden mellem „Skanserne“. Men han blev straks mødt med Protest af Borgmestrene *Claus Glyssing* og *Laurids Thordsen* og Raadmand *Jens Madsen Rask*, der benægtede Hans Bennichs Ret til at opstemme Aaen.¹⁾ Desuden paastod de, at enhver havde Ret til at fiske ud for sin egen Grund og Ejendom, saa vidt den strakte sig, og for denne Ret paaberaabte de sig Christian IV's Reces.²⁾ Bytingsdommen 1670 gik Hans Bennich (og Maren Jensdatter) imod, men Aaret efter vandt han ved Landstinget. I Dommen hedder det, at det af Bytingsdommen 1601 var bevist, at der til Ladegaarden hørte Laksegaard; i Kommissarieforetningen 1602 anerkendes det, at kun Gaardsmarkens Ejer havde Ret til Voddræt paa begge Sider af Aaen lige til dens Udløb grundet paa den Landgilde, der svaredes af Ladegaarden, og Hans Bennich kunde med Kvitteringer bevise, at denne Afgift var betalt.³⁾

Men Hans Bennich fik jo snart andet at tænke paa.⁴⁾ Hans Laksegaard maa hurtigt være forsvundet eller slet ikke blevet fuldendt. I alt Fald kunde ved den næste store Proces om Laksegaarden 1721—22 ingen af Vidnerne mindes, at der før havde været Laksegaard ved Varde, end ikke en 83-aarig Mand, der var født i Byen.

I 1721 paabegyndte Borgmester *Jens Thaulow* Bygningen af en Laksegaard inellem „Skanserne“. Der blev straks protesteret; men denne Gang kom Protesten fra Ejerne af Nørholm og Lunderup, henholdsvis *Frederik Lassen* og *Stefan Nielsen Ehrenfeld*. De indrømmede, at der tidligere havde været Laksegaard ved Varde, men det var 120 Aar siden [!]; Jens Thaulows Laksegaard laa, paastod de, paa et andet Sted end den gamle, og det stred mod Danske Lov 5—10—44, hvor det hedder, at „ingen maa nogen ny Laksegaarde oprette, som kunde være de gamle Laksegaarde eller nogen Mand til Skade“; og da Thaulows Laksegaard var til Skade for Nørholms Laksegaard og Lunderups Fiskeri, var den ulovlig og maatte tages op. Foreløbig fik de nedlagt Rettens Forbud mod Arbejdets Fortsættelse.

1) Raadmand Simon Jacobsen holdt sig uden for Striden (jfr. S. 65).

2) Christian IV's Reces 1643 II, 25: »Ingen maa jage, skyde, fiske eller fiske lade paa de Steder, han sig ikke Lod og Del til Grunden kender«

3) Domsakt 1721—22.

4) Se S. 66.

Det er ganske vist sandt, at Thaulows Laksegaard ikke laa paa samme Sted som den ældste. Men det er dog sikkert, at den laa paa samme Sted som den, *Iver Marquardsen* havde bygget 100 Aar før, og paa samme Sted som *Hans Bennichs* i 1670.

Mod Lassens og Ehrenfelds Paastande vilde derfor Jens Thaulow bevise, at hans Laksegaard blev anbragt paa samme Sted som den gamle, at Jorden i Overensstemmelse med Fordringerne i Danske Lov 5—10—42 var hans til begge Sider, og han hævdede, at Retten til at have Laksegaard ikke kunde „dæmpes“ ved, at Retten i nogle Aar ikke var blevet brugt.

Dommen gav Jens Thaulow Medhold i alle hans Paastande.¹⁾ Laksegaarden blev bygget færdig, og den stod i over 100 Aar.

Endnu engang dukkede Laksegaardssagen op, men i en ny Skikkelse. I 1751 anlagde nemlig *Christen Frøsig*, der lige havde købt den vestlige Trediedel af Gaardsmarken, sammen med *Rasmus Øllgaard*, der paa det Tidspunkt maa have haft den østlige Del af Gaardsmarken i Forpagtning, en ny Laksegaard Nord for den gamle i den saakaldte „lille Aa.“²⁾ *A. C. Teilmann* til Nørholm nedlagde straks Indsigelse, og Øllgaard og Frøsig maatte optage Stemningen i „den lille Aa“ samt afgive Løfte om aldrig at stemme denne; de maatte ligesom før lade sig nøje med den gamle Laksegaard samt Ruse og Hammesæt i „den lille Aa.“³⁾

I Processerne om Laksegaarden spillede, som man vil se, Landgilden til Rektoren ved Holstebro Latinskole som Grundlaget for Ladegaardens Rettigheder en stor Rolle. Oprindeligt er den blevet ydet in natura, senere i Penge. I 1662 udgjorde Landgilden saaledes 18 Rdl.⁴⁾ Fra Nytaar 1740 ophævedes Holstebro Latinskole, og Landgilden af Gaardsmarken blev derefter henlagt til Rektoratet i Ribe. Men i det 18. Aarhundrede udgjorde Afgiften kun 14 Rdl. aarligt.

DET ØLLGAARDSKE FIDEIKOMMIS

I 1770 døde *Rasmus Øllgaard*, der da var Ejer af hele Gaardsmarken. Ved Skiftet efter ham og hans Hustru fik Sønnen *Hans Wolff Øllgaard* Købmandsgaarden paa det sydlige Hjørne af Storegade og Kræmmergade samt Kongsgaardsmarken m. m.⁵⁾

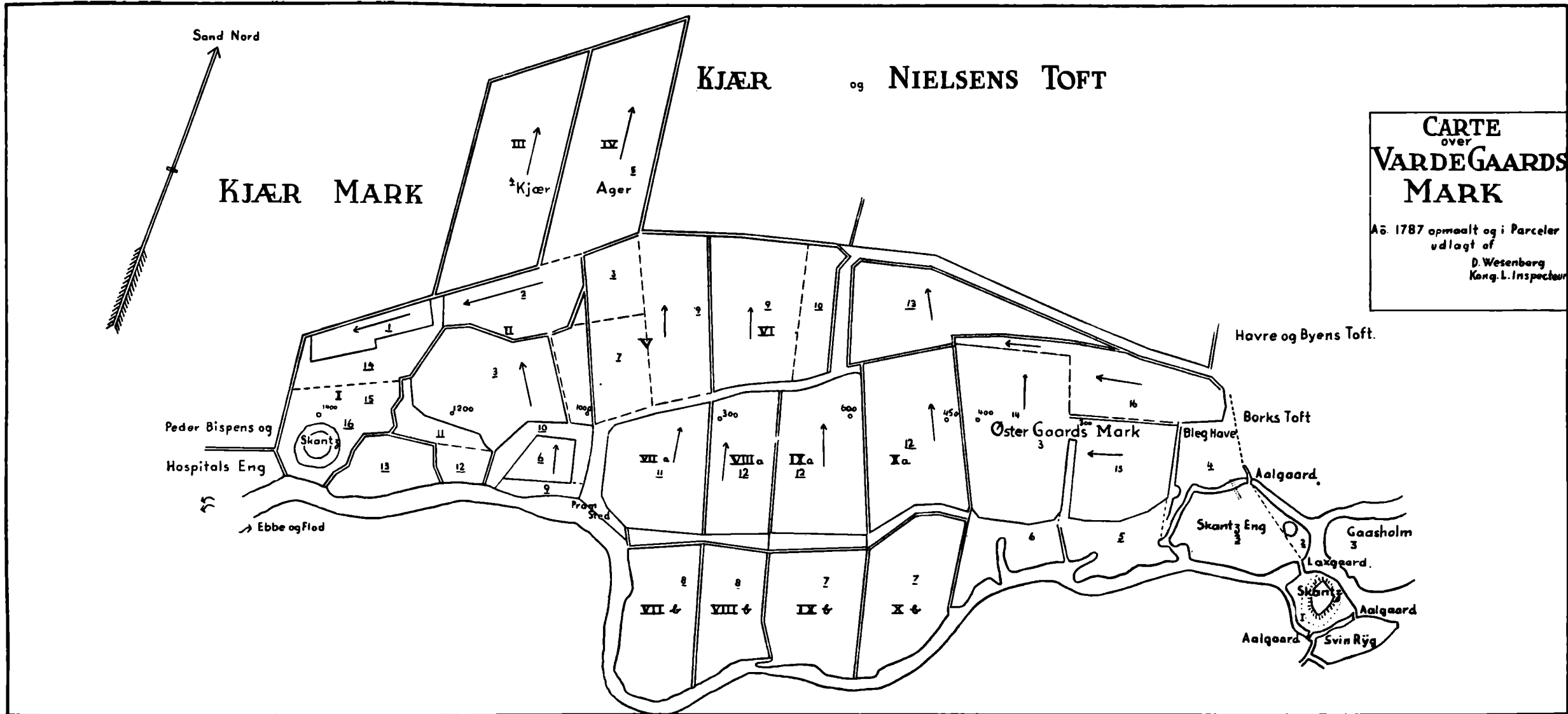
1) Domsakten i Nørholms Arkiv er umaadelig righoldig paa Oplysninger om Gaardsmarken. Den citerer en Mængde gamle, til Dels nu forsvundne Dokumenter, hvoraf det ældste gaar helt tilbage til 1455. Derimod er Justitsprotokollen i Viborg Landsarkiv meget medtaget af Fugt og derfor delvis ulæselig.

2) Se Udskykningskortet over Varde Gaardsmark 1787.

3) Skadst Herreds Justitsprotokol 1751 Fol. 296 f.

4) Domsakt 1721—22.

5) Jfr. S. 106.

CARTE
over
VARDEGAARDS
MARK

A. 1787 opmaalt og i Parceller
udlagt af
D. Wesenberg
Kong. L. Inspecteur

Ved den store Ildebrand den 3. Juni 1779 brændte ogsaa Hans Wolff Øllgaards Gaard¹⁾, og han opførte derefter den statelye Købmandsgaard, der nu sædvanlig kaldes den Kampmannske Gaard²⁾, Vardes smukkeste Bygning, med vidtstrakte Længer mod Kræmmergade og Fiskergade, opført af røde Sten i Louis XVI's Stil med en høj dobbelt Trappe med solidt Jernrækværk ud mod Storegade og over Indgangsdøren Fugl Fønix og Indskriften:

EX CINERE REDIVIVUS 1781.³⁾

Og inde i Gaarden læser man paa en Plade paa den sydlige Sidefløj:

*Wær virksom i din Stand, gjør hver Mand Ret og Skiæl,
Elsk Gud, agt høyt hans Navn, saa skal det gaae dig vel.*

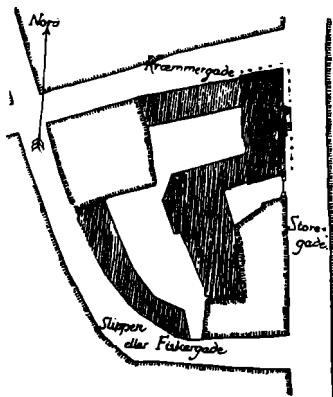
Hans Wulff Øllgaard. Karen Benedicta Øllgaard.

Men Branden og det paafølgende kostbare Byggeri samt adskillige andre Uheld og Tab, især ved Kornhandelen, gav Øllgaard hans Knæk.⁴⁾ Han maatte gaa fra Gaard og Ejendom som en forarmet Mand og tage til Takke med et lille Brød som Byskriver i Varde og senere tillige Postmester. Alle hans Ejendomme, rørlige og urørlige, maatte i 1786 stilles til Auktion, deriblandt Gaardsmarken, staaende for Hartkorn 6 Td. 4 Skp., med dertil hørende Laksegaard og Fiskeri, der ikke var ansat til Hartkorn.

Ved Auktionen den 29. November 1786 købte Hans Wolff Øllgaards Broder Terman Øllgaard til Bramminge Gaardsmarken for 4400 Rdl.

Hans Hensigt var at udstykke Gaardsmarken, og han lod den derfor straks opmaale, taksere, dele i Parceller og Hartkornet fordele paa disse.

Af det Kort, Terman Øllgaard i den Anledning lod udfærdige⁵⁾, ser man Gaardsmarkens Udstrækning, Parcellerne er mærket med Romertal. Dog kan det bemærkes, at Parcellerne III og IV oprindelig ikke hørte med til Gaardsmarken; det er de Kærskifter, som blev tillagt denne ved Kærets

Situationskort over den Kampmannske Gaard.

Det skraverede betegner Gaardens Bygninger.

(Efter »Opmaalinger udgivet af Foreningen af 3. December 1892« Aargangene 1911—15 S. 1.)

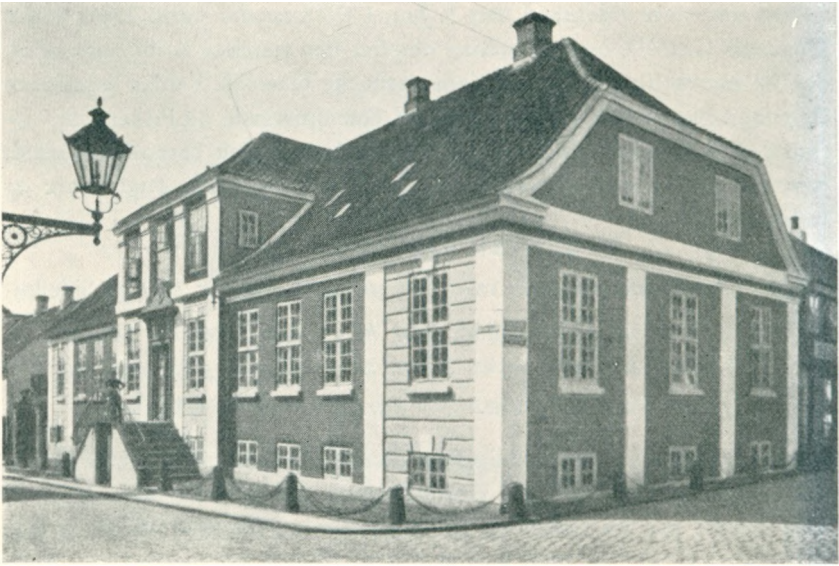
1) Jfr. S. 113.

2) Storegade 33.

3) Genoplivet af Asken 1781.

4) J. T. 15. September 1786 Nr. 144.

5) Bilag til Rentekammerets Landvæsenskontoers Journal 2. B. Nr. 339. Aar 1787.

Den Kampmannske Gaard (Storegade 33).
 (Efter »Opmaalinger udgivet af Foreningen af 3. December 1892«
 Aargangene 1911—15 S. 1.)

Opført efter Branden 1779 af Hans Wolff Øllgaard i Stedet for den Gaard paa samme Sted, som hans Fader, Rasmus Øllgaard, havde ejet og beboet til sin Død 1770. Ved Auktionen i Hans Wolff Øllgaards Falltbo 1786 købtes Gaarden af Broderen Terman Øllgaard til Bramminge, der et Par Aar efter atter afhændede den. I 1797 fik Hack Kampmann til Sneumgaard Skøde paa Ejendommen. Han var første Gang gift med Margrethe Hedevig Fabricius (Datter af Provst Vilhelm Fabricius i Varde), Enke efter Niels Rasmussen Øllgaard (Søn af Rasmus Øllgaard i Varde) til Sneumgaard. Anden Gang var Kampmann gift med Henriette Emilie Zoega. Paa den Kampmannske Gaards sydlige Sidefløj minder en Plade med følgende Indskrift om dem:

*HACK KAMPMANN
 HENRIETTE EMILIE KAMPMANN*

*Wie herlich ist das Haus erziert,
 Wo Fried und Einigkeit regiert.*)*

ANNO 1800.

Kampmann døde 1807. Ved hans Hustrus Død i 1808 fik Gaarden sin „hvide Dame“, der viser sig med visse Mellemlum, og hvis Komme ikke varsler godt for den, der møder hende. Ved Auktion 1809 købtes den Kampmannske Gaard af Købmand Niels Jacobsen fra Fano, efter hvis Dod Sonnen Købmand Jacob Niel-
 1) Hvor herligt er Huset ikke prydet, hvor Fred og Enighed regerer.

Den Kampmannske Gaard fra Gaardsiden.
(Fotografi paa Varde Museum).
Fløjen til venstre (Nordfløjen) er nu ombygget.

sen Jacobsen (gift med Kampmanns Datter Margrethe Hedevig) blev Ejer. Han maatte i 1821 stille Gaarden til Auktion, hvorefter den købes af Købmændene Jens Thomsen i Varde og Reck junior i Altona. Reck blev Eneejer efter Jens Thomsens Død 1831 og skødede den i 1841 til Brændevinsbrænder, exam. jur. Jens Bjørn Albinus, gift med Jens Thomsens Datter Kirstine. Da Albinus var død 1842, ægtede hun Købmand Anders Kragballe Bastrup (død 1899) og bragte Gaarden til ham. Den tilhører nu Brødrene Niels og Holger Erichsen.

Udskiftning i 1778.¹⁾ — Man kan paa Kortet ogsaa se Laksegaardens Plads. Foruden denne var der 3 Aalegaarde. Den nordligste havde Gaardsmarkens Ejer i Fællesskab med Ejeren af Pæktoften (= Borks²⁾ Toft), den sydvestlige sammen med Ejeren af Engen Lamhave³⁾ paa den anden Side Strømmen, men den sydøstlige tilhørte Gaardsmarken alene, da Svineryggen hørte med til Gaardsmarken.

Tværs over Gaardsmarken gik dengang som nu Vejen til Pramstedet, Vardes daværende Havn, der laa ca. 1 Kilometer fra Byens Torv. Vejen udgik fra Torvet omtrent der, hvor nu den smalle Mellembygning mellem Raadhuset og Arresthuset er. Vejen spærredes her af et aflaaet Led, hvortil Ejeren af Gaardsmarken havde Nøglen — *Gaardsmarken* var jo

1) Se S. 159—60.

2) Købmand Hans Borch, død 22. Marts 1802, 71 Aar gammel, var gift med Hans Wolff Øllgaards Søster Kirstine Maria, død 18. Juni 1775, 33 Aar gammel (J. Kbg.).

3) Tilhørte Hans Borch.

Trappegang i den Kampmannske Gaard.
 (Efter »Opmaalingen udgivet af Foreningen af 3. December 1892«
 Aargangene 1911—15 S. 2.)

privat Ejendom, men *Vejen* til Pramstedet var offentlig. Byens Borgere havde *Ret* til at benytte den, naar de skulde til Pramstedet for at losse eller lade Fartøjer. Men hver Gang de vilde gennem Leddet, maatte de

laane Nøglen hos Gaardsmarkens Ejer og levere den tilbage efter Brugen. Ved Udstrykningen af Gaardsmarken vilde denne faa flere Ejere. Enhver af disse var berettiget til at have Nøgle til Leddet; men i selve Auktionskonditionerne indskræpes det, at Leddet i Fremtiden skal være lukket om Dagen og laast om Natten, og Udlaan af Nøgler forbydes. Kun Ejeren af den østligste Parcel skulde have Nøgler til Udlaan til de Handlende, som vilde til Pramstedet. Disse Nøgler skulde derfor altid bero hos en Mand i Byen, hvor de kunde afhentes, naar der var Brug for dem.

Fra Torvet førte Vejen i sydvestlig Retning tværs over den nuværende gamle Kirkegaard, til den stødte sammen med den nuværende Slotsgade lidt før Hjørnet mellem Kirkegaarden og Frimurerhaven. Over selve Gaardsmarken gaar Pramstedvejen *nu* i en næsten ret Linie lige mod Vest. *Dengang* fulgte Pramstedvejen først Diget mellem den nuværende Præstegaards Jord (Mester Nielses Toft) og Gaardsmarken til lidt før det Sted, hvor nu afdøde Skrædder Mathiessens Hus¹⁾ ligger. Her bøjede Vejen mod Syd og fulgte for Resten af Strækningen den nuværende Vej.

Den østligste Parcel af Gaardsmarken, Hovedparcellen, der i Modsætning til de øvrige ikke er betegnet med Romertal paa Udstrykningskortet, blev ikke solgt sammen med de øvrige Parceller ved Auktionen den 26. September 1787. Den vilde Terman Øllgaard beholde for sig selv.

Til Hovedparcellen hørte de to Voldsteder („Skanser“) ude i Engen, Laksegaarden og Fiskeriet, saaledes at der overhovedet ingen Fiskeretighed fulgte med de øvrige Parceller. Men til Gengæld skulde det ogsaa fremtidig paahvile Hovedparcellen alene at udrede de 14 Rdl. aarligt til Rektoratet i Ribe.²⁾

Brugen af Hovedparcellen fik *Hans Wolff Øllgaard* vistnok i Leje af sin Broder, og efter Ønske fra Købmændene i Varde synes han i Slutningen af det 18. Aarhundrede at have anlagt den nuværende Pramstedvej, der er en Del kortere, end den gamle var.³⁾ Da Byfoged Rosenørn i 1815 tiltraadte sit Embede i Varde, blev det blandt samtlige Grundejere vedtaget, at Byens offentlige Veje skulde vedligeholdes af enhver for sin Grund indtil midtvejs med Undtagelse af Pramstedvejen, der skulde vedligeholdes af Købmændene alene.⁴⁾

Da Terman Øllgaard døde i 1827, testamenterede han Gaardsmarkens Hovedparcel til sin yngre Broder Hans Wolff Øllgaard, der saaledes for anden Gang blev Gaardsmarkens Ejer.

1) Pramstedvej 2.

2) Additamenta 617 a in 4° (Universitetsbibliotheket).

3) Se Skrivelse fra H. W. Øllgaard af 23. Maj 1799 i K. Insp. Pk. Kirken 1751—1811 og Skrivelse fra samme 13. Januar 1830 i Vardø Havnearkiv (paa Varde Raadhus).

4) De eligeredes Bog 1822—46 Fol. 5 (paa Varde Raadhus).

Byfoged Andreas Claus Wedel-Heinen.
(Miniaturmaleri tilhørende Godsejer Preben Wedel-Heinen, Elvedgaard.)

Andreas Claus Wedel blev født 1791 paa Hovedgaarden Kærsgaard mellem Middelfart og Bogense, som han arvede efter sin Fader Krigsraad Jacob Wedel (død 1807). Tog 1812 juridisk Embedseksamen med laud og blev samme Aar Kammerjunker og optraget i Adelstanden under Navnet Wedel-Heinen (det sidste Navn efter sin Moders anden Mand). I de daarlige Aar efter Statsbankerotten maatte han gaa fra Kærsgaard og blev 1821 Volontær i Kancelliet. 1822 Sekretær ved Protokollerne i Højesteret. 1827 Byfoged i Varde. Boede først i den Schultzske Gaard (Torvet 4), men købte 1836 Gaarden Storegade 16. I 1842 Byfoged i Middelfart. Afsked 1856. Død i København 1857.

Den gamle Justitsraad Hans Wolff Øllgaard synes at have sat megen Pris paa den Besiddelse, han havde i Gaardsmarken, og med Skinsyge vaagede han over sin Ejendom.

Da den energiske Kammerjunker *Wedel-Heinen* var blevet Byfoged i Varde, optog han i 1830 i Forbindelse med Havnekommissionen Byfoged Fogtmans Plan om at flytte Havnen fra Pramstedet ind til Broen over Aaen.¹⁾

Men denne Plans Muliggørelse beroede rigtignok paa, om man kunde sejle lige op til Byen.²⁾ Og det kunde man ikke, for midt i Sejllobet laa Hans Wolff Øllgaards gamle Laksegaard fra Lastebanken til den nu borttryddede Banke lige overfor. Wedel-Heinen prøvede at faa Justitsraaden til at afstaa sin Laksegaard til Havnevæsenet eller flytte den hen Øst for Broen eller i det mindste give den en saadan Indretning, at

1) Jfr. S. 128—29 og 141.

2) Hovedkilden til det følgende er en Pakke Korrespondance i Varde Havnearkiv (paa Varde Rådhus) og Meddelelser fra Frøken Emilie Arp, Altona.

Fartøjer kunde passere igennem den. Paa det Sted, hvor Laksegaarden var anbragt, havde Aaen en Bredde af 26 Alen. Et Pæleværk inddelt i 6 Fag var sat tværs over. I de to Fag nærmest Landsiderne, der hver havde en Bredde af $4\frac{1}{2}$ Alen, var anbragt 2 Ruser, hvori Laksene fangedes. Derimod bestod hele den midterste Del, der udgjorde 17 Alen i Bredden, blot af et Stakit for at hindre Fiskene³ i at smutte igennem. Her kunde da Skibe let passere uden at skade Fiskeriet, naar blot Stakittet blev indrettet til at aabnes for Gennemsejling.

Først prøvede Byfogeden med det gode. Han skriver til Øllgaard, at han er overbevist om, at denne villigt vil „række Haanden, hvor det gælder om Byens Fordel, hvor De har henlevet saa mange Aar, og som vist er Dem kær.“ Saa truede han med Ekspropriation. Lige meget hjalp det. Een Gang havde den gamle mistet sin Ejendom. Anden Gang skulde der ikke berøves ham noget af den. Han svarede, at det vilde gøre ham ondt, „om Kongsgaards- eller Gaardsmarken nogen Sinde skulde miste sin Herlighed ved Laksegaardens Forflyttelse eller ganske Hævelse.“ Selv Stiftamtmanden forsøgte sin Overtalelseskunst. Men den stædige gamle Justitsraad erklærede, at „Laksegaarden skaffer mig flere baade lukrative og plaisante Fordele, som Havnekommissionen her slet ikke kender til og ikke engang forstaar sig paa at vurdere eller bedømme, — — — og jeg stoler fast paa, at Deres Højvelbaarenhed vil bidrage til, at en gammel Statens Tjener og Embedsmand, som nu har oplevet næsten 16 Lustra, ej af det offentlige fortrædiges, fordi han blot ønsker Fred og Ro at have sine ved Retsvejen erhvervede Rettigheder uforkrænkede og ubeskaarede.“ — Da Kancelliet mente, det var sandsynligt, at en Ekspropriation af Laksegaarden vilde blive underkendt af Domstolene, blev Sagen stillet i Bero paa Forslag af Stiftamtmanden, der oplyste, at Øllgaard var næsten 80 Aar gammel, og hans Besiddelse af Laksegaarden kunde derfor ventes snart at ville ophøre af sig selv.

Men næppe havde Øllgaard i 1836 lukket sine Øjne, før hans Arving solgte Laksegaarden til Havnevæsenet, der tillige overtog Udredelsen af den aarlige Afgift til Rektoratet i Ribe. Denne Afgift blev først afløst i 1920. Afløsningssummen udgjorde 700 Kr.

Arvingen til Gaardsmarken var Stempelpapirsforhandler *Niels Thorsen* i Varde, der arvede i Kraft af *Terman* Øllgaards Testamente fra 1825. Dette lyder, for saa vidt Gaardsmarken angaar, saaledes:

„Endvidere tillægges ham [3: Hans Wolff Øllgaard] for Livstid Hovedparcellen af Gaardsmarken i Varde med tilhørende Laksegaarde, Fiskeri og Voddræt i Aaen samt Ejendomme af Ager og Eng samt Kærskifter med Jordskylds Htk. 1 Td. 5 Skp. $2\frac{1}{2}$ Alb. paa følgende Vilkaar:

- 1) at han svarer alle Skatter og Paalæg deraf,
- 2) betaler til hvert Aars Martini til Rektoratet i Ribe 14 Rdl. S. V., hvilken Afgift er prioriteret i Ejendommen ifølge Rentekammerskrivelse af 21. Juli 1787, og
- 3) at bemeldte Ejendom ikke maa parcelleres, pantsættes eller forhæftes videre end foran nævnt.

Fremdeles gives min bemeldte Broder herved Ret til at bestemme førend hans Død, hvo af hans Slægtninge berørte Ejendomme skal tilfalde efter hans dødelige Afgang, dog at den kuns maa have i Besiddelse af een paa Gangen og ikke være i Fællesskab imellem flere. Men skulde han ingen saadan Bestemmelse efterlade, da skal Ejendommen efter hans Død tilfalde Stempletpapirsforhandler *Niels Thorsen* i Varde og efter ham hans ældste Søn *Søren Øllgaard Thorsen* i Varde, og om han skulde være bortdød forinden Faderen, da den af hans Søskende avlet efter Faderen i Ægteskab med *Ingeborg Margrethe Øllgaard*¹⁾, som er ældst og tillige bor i Varde, alt paa foranførte Vilkaar for Besidderne af Ejendommen. Paa samme Maade forholdes med deres Descendenter, saaledes at den ældste af Familien, som tillige bor i Varde, skal have Ejendommen.

Men skulde Familien ganske uddø, skal Ejendommen paa bedste Maade udlejes paa eet eller flere Aar ad Gangen ved offentlig Auktion og Indkomsterne uddeles blandt Enker efter kongelige Embedsmænd i Varde. I Tilfælde at der mellem disse Konkurrentere maatte være nogen af den Øllgaardske Familie, skal denne have dobbelt Portion. Uddelingen besørges og Legatet bestyres af *Varde Købstads Magistrat*, alt paa ovenstaaende Vilkaar angaaende Besiddelsen af Ejendommen.“

Som man ser, erhvervede Hans Wolff Øllgaard ved dette Testamente Gaardsmarken til fri Ejendom med Ret til at testamentere den til hvem af sin Slægt, han vilde; men hvis han ingen Dispositioner traf i den Retning, *skulde Gaardsmarken som et Fideikommis gaa i Arv i den Thorsenske Familie og efter dennes Uddøen tilfalde Varde Købstad*. Da nu Hans Wolff Øllgaard ved sin Død den 3. Januar 1836 ingen Dispositioner havde truffet angaaende Gaardsmarken, traadte ovennævnte Arveregler i Terman Øllgaards Testamente i Kraft. Gaardsmarkens Hovedparcel er nu optaget af Kolonihaver. Men Testamentets Bestemmelser gør, at disse ikke kan købes, men kun lejes.

For øvrigt er Testamentet ikke ganske klart, idet det ikke kan ses, om det er nok at være Efterkommer af Niels Thorsen og Ingeborg

1) Datter af Terman og Hans Wolff Øllgaards Broder Købmand Søren Øllgaard i Varde.

Margrethe Øllgaard for at være Besidder af Fideikommisset, eller om Besidderen tillige skal være bosiddende i Varde. Varde Kommunalbestyrelse har i Midten af forrige Aarhundrede overvejet Spørgsmaalet, men det er aldrig blevet prøvet af Domstolene, og i alt Fald har, siden Niels Thorsen¹⁾ døde 9. April 1843, ingen af Besidderne været bosat i Varde. Disse har siden da været:

1) *Søren Øllgaard Thorsen*, Købmand i Altona, født $\frac{1}{11}$ 1802 i Varde, død $\frac{15}{4}$ 1862 i Altona, gift med Clara Andrea Nørup, født $\frac{8}{11}$ 1808 i Nordby paa Fanø, død $\frac{16}{8}$ 1882 i København (St. Pauls Sogn), Datter af Birkedommer paa Fanø Andreas Nørup og Clara Marie Paulsen.

2) *Clara Margarete Thorsen*, foregaaendes Datter, født $\frac{24}{8}$ 1836 i Altona, død $\frac{4}{4}$ 1915 i Hamborg, gift $\frac{25}{10}$ 1857 i Altona med sin Fætter Johann Carl Christian Greibe, Skibsreder i Altona, født $\frac{3}{9}$ 1832 i Nordby paa Fanø, død $\frac{7}{12}$ 1898 sammesteds, Søn af Distriktskirurg i Nordby paa Fanø Friedrich Wilhelm Greibe og Kirstine Agnete Nørup.

3) *Clara Andrea Greibe*, foregaaendes Datter, født $\frac{10}{1}$ 1859 i Horsens, død $\frac{16}{3}$ 1925 i Altona-Hochkamp, gift $\frac{11}{10}$ 1891 i Hamborg med Heinrich Friedrich Carl Arp, født $\frac{19}{10}$ 1857 i Kiel, død $\frac{29}{12}$ 1932 i Altona-Hochkamp.

4) *Emilie Clara Marie Arp*, foregaaendes Datter, den nuværende Besidderinde, er født $\frac{13}{12}$ 1892 i Hamborg. Ugift.

1) Farbroder til Universitetsbibliothekar P. G. Thorsen. — Det er ikke rigtigt, naar det i J. S. 2. R. 2. B. S. 350 hedder, at P. G. Thorsen ejede Gaardsmarkens Hovedparcel.

RAADHUS

Et Raadhus i Varde nævnes første Gang i 1620.¹⁾ Dette ældste Raadhus, der var en teglhængt Bindingsværksbygning, har staaet paa Torvet Øst for St. Jacobi Kirke, som man kan se af Kobberstikket af Varde fra ca. 1661 til Resens Atlas, hvor 15 betegner „Stedet, hvor Raadhuset forudm har standet.“

I 1644, da Torstenssons Soldater huserede i Varde, blev det slemmt medtaget, som det tydeligt fremgaar af en Synsforretning over Raadhuset fra 1646. Det hedder her, at 1) „er den Overdør borte med Hængsel, Stabeler og Jernhasper, Klinkerne og Laase allesteds borte, 2) er der 4 Tavler ude paa Østerside og 4 Tavler paa Søndergavl ude, og 12 Tavler paa Vesterside og 5 Tavler paa Nørregavl er Stenene borte, 37 Vinduer ganske borte med Vinduer, Stænger og alt, og 18 Vinduer er beholdne, men alle brækket, alle den vestre Side, er den øverste Overhæng Bjælker forraadnet og Pindingerne slet afraadnet af Stængerne, staar og 11 Støtter derunder, som holder den, at den ikke skulde falde, Tagstenene er mange slet borte paa begge Sider og en stor Part brækket, over 3 Fag var Dellerne slet borte, i den nederste Loft 8 Deller bredt, den vesterste Gavl slet bygfædig paa Tømmerværk og Lugerne for Gavlene slet borte.“²⁾

Foreløbig blev der derfor holdt Raadhus i private Huse, indtil Byen i 1652 købte en Gaard i Kræmmergade, nuværende Nr. 4, som tidligere havde tilhørt Raadmand *Jacob Clausen* (død 1646) og dengang ejedes af de umyndige Tvillingbrødre *Jens* og *Laurids Gregersønner*.³⁾ Deres Formyndere var deres Morbroder Borgmester *Las Jensen* og Far-

1) V. R. Pk. 217.

2) Rpt. 3. December 1646.

3) Født 2. Juni 1641. Forældre: Gregers Lauridsen (død 1644), Ridefoged over Lundens Len, og Maren Jensdatter Bandsbøl. Søster til Borgmester Las Jensen. Hun blev 1646 gift anden Gang med Hans Hansen Bagger, Sognepræst til St. Nicolai Kirke i Varde (J. S. 1. R. 1. B. S. 320—21). Af de to Brødre blev Jens Magister 1686 og døde 1705 som Sognepræst til Snesere, Laurids blev Magister 1684 og døde 1699 som Sognepræst til Hammer og Lundby.

broder Hr. *Anders Lauridsen*, Sognepræst i Ansager. Men da ikke alle Raadmændene havde underskrevet det Købebreve, der oprettedes mellem disse to paa de umyndiges Vegne paa den ene Side og Borgmester og Raad i Varde paa den anden Side, kom der siden megen Strid i Anledning af det Køb. Men ved Højesteretsdom ^{18/7} 1673, tilpligtedes Byen at vedstaa Handelen.¹⁾

Denne Gaard var dog kun i en maadelig Forfatning, og Borgmester *Laurids Thordsen* holdt derfor Raadstue i sin egen Gaard²⁾; men 1685—86 synes dog Gaarden i Kræmmergade at være blevet sat i Stand og indrettet til Raadhus.³⁾

Raadhuset i Kræmmergade var i 2 Etager⁴⁾, tækket med Tegl⁵⁾, med Arrester i Kælderen⁶⁾ og Fløj paa Taget.⁷⁾ En Del af det var udlejet. I 1725 havde saaledes Raadmand *Stefan Pedersen* i omtrent 20 Aar boet paa Raadhuset.⁸⁾

I 1751 siges det at være brøstfældigt.⁹⁾ Aaret efter blev det da brudt ned og et nyt opført.

Det ny Raadhus havde kun 1 Etage af 14 Fag. De Materialier af der gamle, der kunde anvendes, blev brugt til det ny. Indgangen var omtrent paa Midten. Indenfor var en Forstue paa 1 Fag. Til venstre for Indgangen var der i de 5 østlige Fag Tingstue, hvor Bytinget holdtes, et Civilarrestkammer og Rum for Byens Brandslukningsmateriel. I de 8 vestlige Fag var Raadstuen og Vægterens Kammer. I Kælderen var der Arrester til større Forbrydere.¹⁰⁾

Men allerede 1755 foreslog Vardes Sognepræst *Vilhelm Fabricius* at anvende Raadhusets østlige Del paa en anden Maade. Tingstuen skulde anvendes til Skolestue og Resten til Bolig for Skoleholderen (1 Værelse og Køkken). Da Bytinget holdtes om Mandagen, mens Torsdag var Raadstuedag, kunde Planen udføres, og 27. September 1755 approberede Stiftamtmanden Forslaget. Bytinget skulde for Fremtiden holdes samme Sted som Raadstueretten, og et Halvtag paa 2 Fag til Brandredskaber tilbyggedes ved den østlige Ende. Civilarrestkammeret flyttedes op paa Loftet, hvor der ud til Gaden var en Kvist af 4 Fag. Her indrettedes 2 Arrestkamre „til ærlige Arrestanter.“ Indgangen til Raadstuen ved-

1) Højesterets Domprotokol 18. Juli 1673 Fol. 404—08. — De to Gregersønners Krav paa Varde beløb sig efter Højesteretsdommen til 1038 Rdl. 4 Mk. 5. Sk. (Tb. 27. Juli 1674 Fol. 29—30).

2) Indlæg til Sjællandske Tegnelser 28. Januar 1682 Nr. 26.

3) Danske Kancelli. Bilag til jydsk Missive angaaende Varde Bys Indvaaneres Klage over Borgmester Laurids Thordsen 30. Juni 1691 Nr. 38.

4) Rpt. 28. Januar 1751.

5) Rpt. 1738—1801 Fol. 305.

6) Rpt. 26. November 1744.

7) Rpt. 1738—1801 Fol. 274.

8) Rpt. 26. Juli 1725.

9) Rpt. 28. Januar 1751.

10) V. R. Pk. 345.

blev at være fra Gaden, medens der indrettedes Indgang til Skolen fra Gaarden.¹⁾

Dette Raadhus gik op i Luer ved den store Brand den 3. Juni 1779, og Bytinget og Raadstueretten maatte derefter i flere Aar sættes i et privat Hus.

Byfogeden, Justitsraad *Bloch*, hvis Gaard laa lige Vest for det nedbrændte Raadhus, foreslog sin egen Gaard til Raadhus. Men denne Plan vandt ikke Stiftamtmand *Urnes* Bifald. Tvært imod al Sædvane henvender Urne sig da til den unge Byskriver *Fogtman* i Stedet for atter til Byfogeden og anmoder Fogtman om at fremsætte et Forslag til et nyt Raadhus. Fogtman, der sikkert følte sig meget bæret ved den Tillid, der vistnes ham med Forbigaaelse af Byfogeden, svarede, men bad om, at hans Skrivelse maatte holdes *fuldstændig* hemmelig „for ikke af den Embedsmand, som Sagen i mer end een Henseende paarører, og som jeg baade i og uden Forretninger daglig skal omgaas, at anses for Fjende, den jeg ikke er.“

Fogtman fandt Pladsen, hvor det nedbrændte Raadhus havde staaet, altfor indskrænket (40¹/₂ Alen lang langs Kræmmergade, 20 Alen bred).

I Stedet for denne Plads henledte Fogtman Opmærksomheden paa en Gaard paa Torvet bestaaende af 4 Længer, hvoraf den ene havde 2 Etager. Gaarden, der stod i Byens Grundtakst for 220 Rdl., havde 57 Fag og var takseret for 870 Rdl. i Brandtaksationsforretningen 1771. Den tilhørte *Jens Staunings*²⁾ Enke *Anne*, der havde købt den for 600 Rdl. i Madam *Endorfs*³⁾ Stervbo 1779. Ganske vist var Gaarden temmelig gammel; men den var rummelig og havde godt Tømmer.⁴⁾

Stiftamtmanden syntes godt om Forslaget, og Fogtman maa gennem en Mellemand, Prokurator Bach, sikre sig Gaarden, og Købekontrakt oprettes 30. December 1784. Det var et dristigt Spil, da den kongelige Tilladelse til Gaardens Indkøb først kom 25. Februar 1785.⁵⁾ Den egentlige Køber blev derfor heller ikke nævnt før, og Skødet til Varde By blev først udstedt 10. Juli 1786.

Med megen Dygtighed havde Fogtman udført sit delikate Hverv. Stiftamtmanden skriver derfor til ham, at han „med megen Velbehag erfarer, at Hr. Byskriveren paa en omhyggelig og god Maade har besørget den Post — — — fuldført.“⁶⁾

Madam Staunings Gaard kostede 750 Rdl. Den blev nedbrudt i 1785

1) Rpt. 2. Oktober 1755.

2) Farver Jens Stauning døde 20. Januar 1770, 56 Aar gammel (J. Kbg.).

3) Kirstine Sofie Bornemann, død 29. September 1779 (J. Kbg.), Enke efter Peder Nielsen Endorf til Hennegaard.

4) Gaarden havde tidligere tilhørt den residerende Kapellan Poul Mortensen Borreby. I 1682 ejedes og beboedes den af Raadmand Jens Nielsens Enke Maren Jensdatter.

5) J. T. 25. Februar 1785 Nr. 29.

6) V. K. Pk. 345.

Varde Raadhus 1785.
Facaden mod Torvet.
(V. R. Pk. 345.)

og en ny Bygning opført — Gaarden maa altsaa have vist sig at være for gammel. Kancelliraad Hans Wolff Øllgaard fik ved Licitation dette Arbejde overdraget for 1985 Rdl. I alt bliver det en Udgift paa 2735 Rdl., hvortil kom nogle mindre Udgifter.

Til Bestridelse heraf havde Byen Brandhjælpen fra den gamle Raadstue i Kræmmergade, 545 Rdl., den indkøbte Gaards Jorder blev solgt til Rebslager Peder Thorsen¹⁾ for 725 Rdl., for Materialierne fra de gamle Bygninger, som overlodes Øllgaard, afkortedes der ham 500 Rdl., og endelig havde Kongen den 24. Marts 1784 bevilget et Tilskud til det ny Raadhus af 10 Skilling aarligt af hver Tønde Hartkorn i Vester Herred i 4 Aar, hvilket beløb sig til ca. 720 Rdl. I alt bliver det 2480 Rdl. De resterende ca. 300 Rdl. maatte Byens Kasse udrede.²⁾

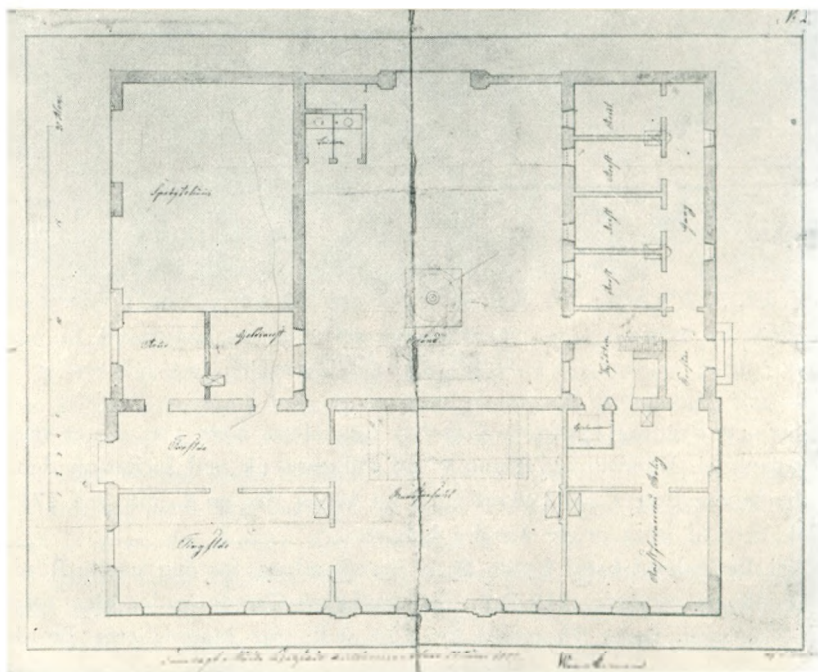
Madam Staunings Gaard laa ved Torvets nordre Side, men maa have gaaet helt midt ud paa det nuværende Torv, idet Raadhuset blev rykket 20 Alen tilbage, og det laa endda et godt Stykke foran Handelsbankens nuværende Bygning. Torvet fik derved en Udvidelse, og den Brønd, som havde staaet inde i Madam Staunings Gaard, kom for Fremtiden til at staa udenfor paa Torvet midt for Facaden.³⁾

Raadhuset fik 3 Fløje, alle i 1 Etage. Hovedfløjen langs Torvet med Facade mod Syd, Frontispice og 2 Indgangsdøre var $34\frac{1}{2}$ Alen lang og 11 Alen bred og rummede først og fremmest Raadstuen, der var $13\frac{1}{2}$ Alen lang og gik gennem hele Bygningens Bredde. I den østlige Del af Hovedfløjen var der Arrestkammer og Bolig for Arrestforvareren, mens den tilstødende Sidefløj langs Vestergade, der var 13 Alen lang og 8 Alen bred, rummede Brandredskaber og Tørvehus til Arrestforvareren

1) Farfader til Universitetsbibliothekar P. G. Thorsen.

2) V. R. Pk. 345.

3) Varde Auktionsprotokol 30. Marts 1785.

Grundplan af Varde Raadhus efter Ombygningen 1839.
(Ribe Stiftamts Arkiv. Sager af forskelligt Indhold. I. 1828—48.)

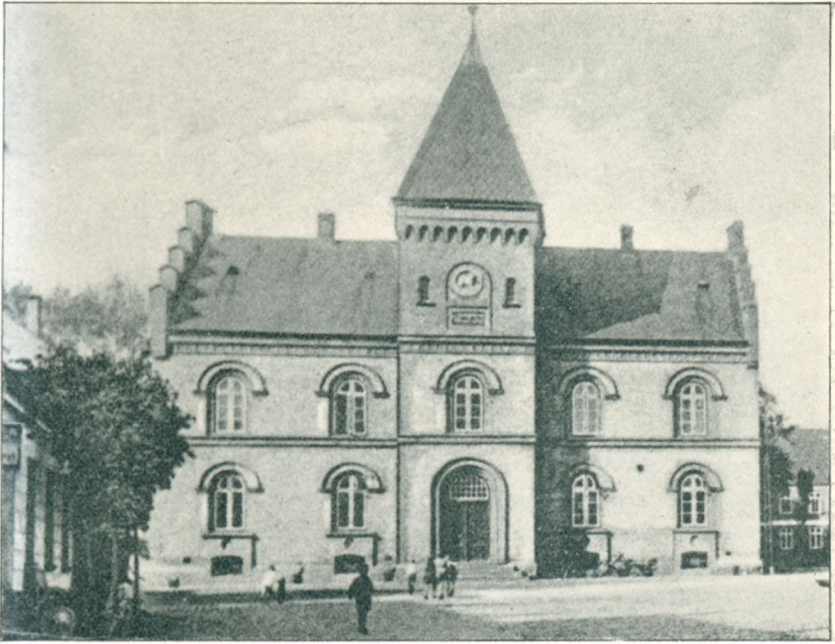
m. m. I Kælderetagen langs Vestergade var der Arrester. Den modsatte Sidefløj var 13 Alen lang og 10 Alen bred. Paa et Stykke dannede denne Fløj Muren for Kirkegaarden. I denne Fløj indrettedes Skole og Bolig for Skoleholderen.¹⁾

Dette Raadhus blev taget i Brug fra Nytaar 1786. Helt til 1834 vedblev det mærkelige Forhold at bestaa, at Skolen havde Lokale paa Raadhuset; men da Skolen i det Aar havde faaet selvstændig Bygning, fik Raadhuset nogle Aar efter en mere hensigtsmæssig Indretning. Det var da ogsaa tiltrængt. Arrestforvareren havde kun eet Værelse og Køkken. En Lem eller Falddør i Gulvet førte ned til Arresterne i Kælderen²⁾, der som underjordiske og uden Varme i den kolde Tid var umenneskelige. De var tillige saa svage, at det var let at bryde ud, og da de vendte mod Gaden, havde Arresterne Lejlighed til at sætte sig i Forbindelse med enhver forbipasserende, saa at det kunde være Forhørsdommeren umuligt at faa en Forbrydelse oplyst.³⁾

1) Meget medtaget Grundplan findes i V. R. Pk. 345.

2) Ribe Stiftamts Arkiv. Sager af forskelligt Indhold. I. 1828—48.

3) De eligeredes Bog 1822—46 Fol. 55—59 (paa Varde Raadhus).

Det nuværende Raadhus.

I 1839 fandt Ombygningen Sted. De to Sidefløje blev hver 4 Alen længere. Arrestforvarerens Bolig blev en Del udvidet. De underjordiske Arrester forsvandt; i den østre Sidefløj indrettedes 4 Arrester, der alle vendte mod Gaarden. Raadstuesalen forblev uforandret; men mod Vest, hvor der før havde været Skole og Bolig for Skoleholderen, indrettedes nu en lille Tingstue, Gældsarrest og Sprøjtehus m. m. I alt kostede Ombygningen 2554 Rbdl. 47 Sk.¹⁾

I denne Skikkelse stod Raadhuset indtil 1872, da det blev nedrevet, hvorved Torvet blev en Del udvidet. En af de gamle Døre opbevares paa Varde Museum.

Det nuværende Raad-, Ting- og Arresthus opførtes i 1872 ved Torvets sydvestlige Hjørne. Arkitekt var L. A. Winstrup. Det bestaar af 2 Bygninger i 2 Stokværk af gule Mursten indbyrdes forbundne ved en smal Mellembygning. Raad- og Tinghuset ud til Torvet har Taarn med Spir midt paa Facaden. Indgangen er gennem Taarnet. Over Døren ses Varde Byvaaben, en Leopard. Bygningerne, hvis Opførelse kostede 68 500 Kr., ejedes af Amtet med $\frac{3}{4}$ og Byen med $\frac{1}{4}$ indtil 1941, da Raadhuset blev overtaget af Staten.

1) Ribe Stiftamts Arkiv. Sager af forskelligt Indhold. I. 1828—48.

KIRKERNE

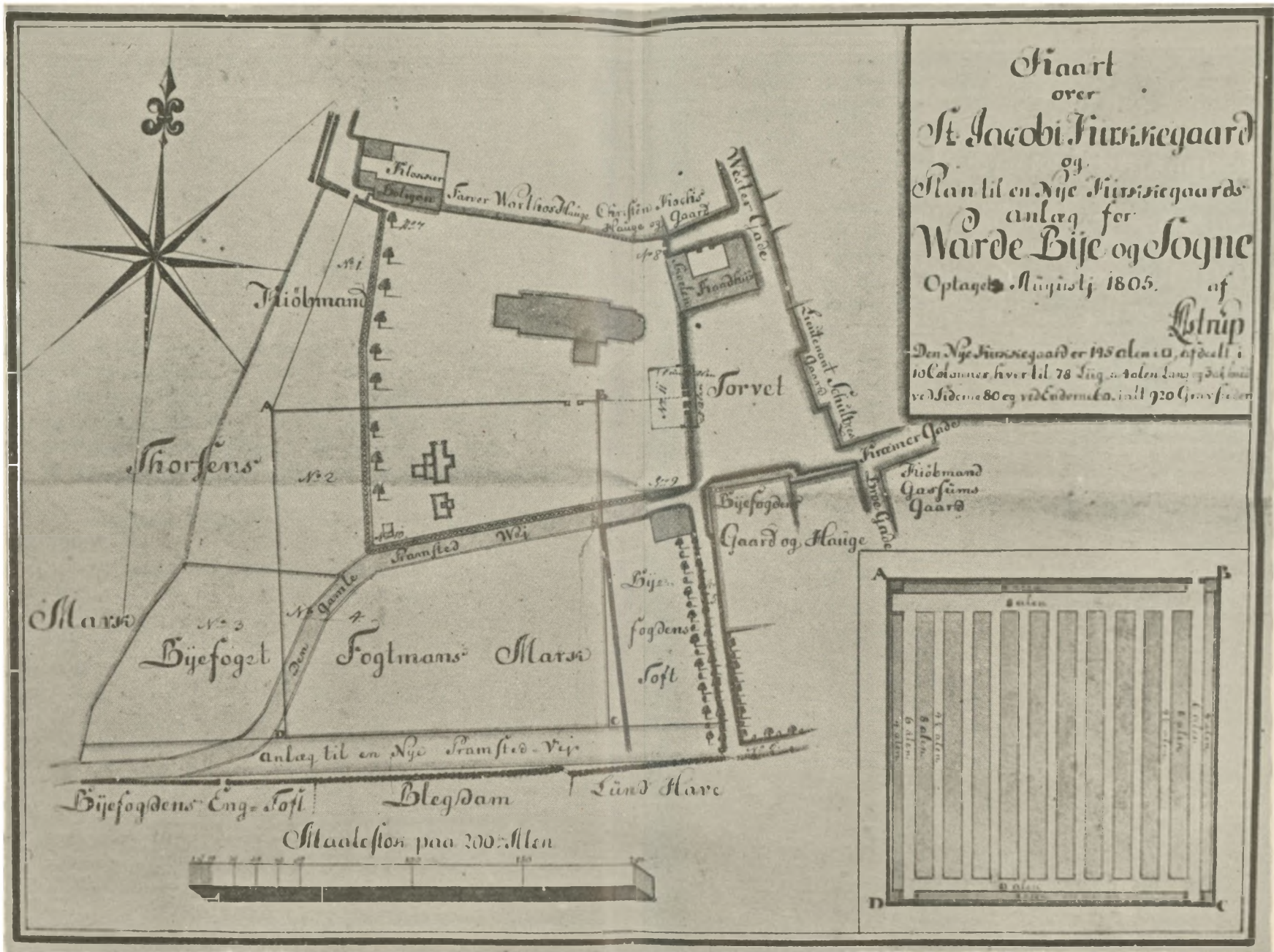
Indtil først i det 19. Aarhundrede havde Varde 2 Kirker, der begge stammede fra Middelalderen, *St. Jacobi*¹⁾, indviet til Pilgrimmenes Helgen, Apostlen Jacob (Jacobus major), og *St. Nicolai*, indviet til Skibsfartens Patron, Biskop Nicolai af Myra. *St. Jacobi* Kirke, der staar endnu, har formodentlig været den ældste, da den er bygget af Granit, medens *St. Nicolai* var bygget af det nyere Bygningsmateriale Teglsten. Nøjagtigt kan man ikke datere Kirkerne, men *St. Jacobi* maa vel være fra Midten af det 12. Aarhundrede, hvorimod *St. Nicolai* tidligst kan være opført omkring Aar 1200.

Efter Reformationens Indførelse blev en Mængde Kirker i Danmark overflødige og derfor nedbrudt. Af Ribes 14 Kirker og Kapeller blev kun 2 tilbage. Og allerede 1537 fik Varde Lov til at nedrive *St. Nicolai* Kirke, en Tilladelse, der dog ikke blev benyttet, vel sagtens fordi Kongen betingede sig Retten til saa godt som alle de Bygningsmaterialer, der kunde faas ved Kirkens Nedbrydning. Og skønt der i den følgende Tid kunde have været god Grund til at nedlægge en af Kirkerne, skete det ikke. I 1551 brændte Byen med begge Kirker — de blev atter genopbygget. I 1590 brændte den østre Ende af *Jacobi* Kirke — den rejstes atter.

Men 1788 blev Spørgsmaalet om *Nicolai* Kirkes Nedlæggelse levende. I det Aar ansøgte nemlig en Del af *St. Nicolai* Menighed om, at denne Kirke maatte nedlægges og Gudstjenesten for begge Menigheder derefter holdes i *Jacobi* Kirke. Men andre af Menigheden satte sig derimod, da de nødigt yilde opgive deres gamle Kirkegaard. Tanken blev opgivet for den Gang, men var ikke dermed død.²⁾

Thi mere og mere talte for at nedlægge *St. Nicolai* Kirke. Siden 1731

1) Kaldes ogsaa *St. Ibs*, hvilket kommer af, at de gamle forkortede *Jacobus* til *I. b. s.*
2) *K. Insp. Pk. Kirken 1751—1811.* — Rpt. 2. Oktober 1788. — Bilag til Danske Kancellis l. Departements Registrant 26. September 1806 Nr. 296.

Kort over St. Jacobi Kirkegaard 1805.
 (K. Insp. Pk. Kirken 1712—1842.).

(Forklaring: 7—8—9—10 betegner den ældste Kirkegaard, A—B—C—D den nuværende gamle Kirkegaard. Kortet i Hjørnet er en Plan over Kirkegaardens Gange og Gravsteder. Det lyse er Gangene, hvoraf de 4 ved Ydersiderne skulde være Alléer med Løvhytter for Enderne af de 3.)

havde de to Sogne fælles Sognepræst og Kapellan. Men 1804 blev det residerende Kapellani nedlagt, saa der for Fremtiden kun var een Præst til de to Kirker, der desuden havde fælles Kordegn og Klokker. Orgel var der kun i Jacobi Kirke. Og hertil kom saa endelig, at det i 1805 blev befalet alle Byer i Danmark at anlægge Kirkegaarde uden for Byerne. Hermed bortfaldt den Grund, der i 1788 havde hindret St. Nicolai Kirkes Nedlæggelse.

Allerede i 1802 havde Danske Kancelli forespurgt, om St. Nicolai Kirke maatte anses for nødvendig, eller om den ikke kunde overdrages til andet offentligt Brug. Men Byfoged *Fogtman* i Varde erklærede, at den kun kunde undværes, naar der blev bygget til Jacobi Kirke.¹⁾ Stiftsovrigheden var af den Mening, at St. Nicolai Kirkes Nedlæggelse vilde være gavnlig, og Kancelliets Præsident *F. J. Kaas* udtalte sig ved et Besøg i Varde den 28. Juli 1805 i samme Retning.

Den 24. Juli samme Aar var der blevet afholdt Syn over St. Jacobi og St. Nicolai Kirker af Bygmester *Mikkel Sørensen Stobberup* og Tomrermester *Niels Mikkelsen Møller*. Begge Kirkerne var i en maaelig Forfatning. Navnlig St. Jacobi Kirkes Taarn og Taget paa St. Nicolai trængte til Reparation.²⁾

Men disse Reparationer vilde koste mange Penge. Byfoged *Fogtman* indhentede Overslag over Udgifterne til de to Kirkers Istandsættelse fra Bygmester Stobberup.³⁾ Denne fremhævede stærkt, at Nicolai Kirkes Mure var gamle og brøstfældige samt udspændte af Hvælvingerne, der alle sammen var revnede og til Dels sunkne. „Bedst derfor,“ skriver han til Byfogeden, „at Nicolai Menighed gik over til Jacobi Kirke, og den

Bygmester Mikkel Stobberup.
(Fotografi af Silhouet i Nationalmuseet.)

1) K. Insp. Pk. Kirken 1712—1842.

2) Bilag til Danske Kancellis l. Departements Registrant 26. September 1806 Nr. 296.

3) Bondeson, født i Stobberup i Løsning Sogn. 1786. Fripas fra Merringgaard. 1794 Borgerskab i Varde paa Mur- og Bygmesterprofessionen (Rpl. 19. Marts 1794). Død 11. Marts 1844 i Rosengård ved Varde, 82 Aar gammel (J. Kbg.).

Bekostning, som begge disse Kirker nu behøver, blev anvendt til at udvide Jacobi Kirke, at begge Menigheder deri paa engang kunde rummes.“¹⁾

Fogtman tog Tanken op og forestillede Stiftsøvrigheden i Ribe, at „vel vilde Bekostningen paa denne Kirkes Reparation løbe 2 000 Rdl. over Nicolai Kirkes Reparation; men saa — — — havde man ikkun een og det en ny og god Kirke at vedligeholde.“ Stiftsøvrigheden tiltraadte Forslaget, og ogsaa Danske Kancelli bifaldt, som det kunde ventes efter Præsidentens Stilling til Sagen, det foreslaaede. Den 26. September 1806 resolverede derfor Kongen, at St. Nicolai Kirke skulde nedlægges og Jacobi Kirke udvides.²⁾

Stobberup fik Arbejdet overdraget for en Sum af 10 500 Rdl.³⁾

Ganske kuriøst havde Fogtman tænkt sig, at Nicolai Kirketaarn kunde blive staaende og anvendes til Fængsler; men det blev afslaaet¹⁾, og Kirken blev brudt ned. Dog stod der endnu i 1821 saa meget af Kirken, at en Del brandlidte efter den store Brand den 14. Juni her kunde finde et foreløbigt Tilflugtssted. Ja, endnu i 1830 stod der betydelige Ruiner.

For at erstatte Byen Tabet af denne Kirke blev St. Jacobi Kirke udvidet med 2 Fløje, saa den for Fremtiden fik Form af et Kors.

ST. JACOBI KIRKE

St. Jacobi Kirke ligger ved Varde Torv. Et Nutidsmenneske synes, at baade Kirke og Torv ligger paa et underligt Sted, i den ene Ende af Byen, fjernt fra Hovedfærdselsaaren, Storegade, der forbinder Nord med Syd og Øst. Man maatte vente at finde Torvet med Byens ældste Kirke ved Hovedgaden.

Det vilde være fristende at tro, at Passagen over Aaen i Middelalderen var omtrent midt imellem Storegade og Torvegade, hvor man har fundet Rester af en Bro i Aaen. Hertil svarer, at man lige Nord for, ud for Brogade 7, 3 á 4 Fod under Gadens Overflade, i 1905 fandt Spor af en gammel Gade, der synes at have gaaet tværs over den nuværende, og som man synes at have kunnet spore ind i Gartner Larsens Have (Brogade 8).⁴⁾ Den gamle Gade var lyngstrøet, og paa Lynglaget fandt nu afdøde Graver Schultz en Dolk fra den senere Middelalder, der nu gemmes paa Nationalmuseet (Nr. D 5885). Hvis Meddelelserne om Fundforholdene er rigtige, maa denne Gade antages at have været Vardes Hovedgade, der fra Broen førte op til Torvet.

1) K. Insp. Pk. Kirken 1712—1842.

2) Danske Kancellis 1. Departements Registrant 26. September 1806 Nr. 296 med Bilag.

3) K. Insp. Pk. Kirken 1751—1811.

4) Meddelt af Havnefoged Godske Pedersen, Varde.

De foreliggende Oplysninger er imidlertid alt for usikre til, at man tør bygge noget som helst paa dem. Desuden er det meget sjældent, at gamle Gader har flyttet sig.

Derimod er det sikkert, at Varde i Fortiden har strakt sig længere mod Vest end senere. I Pontoppidans „Danske Atlas“¹⁾ hedder det, at „i gamle Dage og før de ulykkelige Ildebrände [1551 og 1590] har Byen strakt sig langt længer i Vester, saa at Jacobi Kirke, som nu ligger i Vester-Ende af Byen, da laa midt i Byen. Da var der mange flere Gader i den Kant af Byen, hvoraf man ved at nævne Slots-gaden.“ Hermed stemmer det godt, at Hr. *Anders Nielsen Svansø*, Sognepræst ved St. Jacobi Kirke i Varde, i 1593 klagede — dog vel i noget overdrevne Vendinger — over, at efter Branden i 1590 var Størsteparten af de brandlidte flyttet fra det Sogn, de boede i, til St. Nicolai Sogn.²⁾ Da „Danske Atlas“ udkom, ja helt til ca. 1850, standsede Varde mod Sydvest ved Jacobi Kirke; men af Varde Grundtakst 1682³⁾ kan man slutte, at Byen i alt Fæld har gaaet *noget* længere vestpaa, saa at der ogsaa har ligget Bygninger Syd for St. Jacobi Kirke; thi ganske vist synes der i Grundtaksten kun at forekomme øde Grunde Syd for Jacobi Kirke; men det ses dog, at de tidligere har været bebygget. Ja, paa Resens Billede af Varde, der vist nok stammer fra 1661, ses endog en hel Gade Syd for Kirken, Slotsgade kaldet.⁴⁾

Beliggenheden af St. Jacobi Kirke synes saaledes tidligere at have været mere central, end Tilfældet er nu. —

Dolk fundet i Brogade 1905. (Nationalmuseet.)

KIRKEGAARDE

Da det i 1805 blev befaleet at anlægge Kirkegaarde uden for Købstæderne, blev der udarbejdet et Kort over St. Jacobi Kirkegaard tilligemed en Plan til en ny Kirkegaards Anlæg.

Som man af dette Kort ser, har den ældste Kirkegaard ligget rundt omkring Kirken, som Kirkegaarde altid laa i gamle Dage, og som de endnu ligger paa Landet. Var man ikke saa højt paa Straa, at man som Præster, Borgmestre og Raadmænd kunde faa sit sidste Hvilested

1) S. B. S. 681.

2) K. B. 16. Februar 1593.

3) Ribe Stiftamts Arkiv.

4) Se S. 172.

i selve Kirken, var det dog altid godt at ligge saa nær som muligt ved de hellige Mure.

Maaler man efter, vil man se, at Kirkegaardens Østdige har naaet helt ned til det Sted, hvor nu Frederik VII's Statue staar, medens Kirkegaarden mod Sydøst har strakt sig næsten helt ned til Hotel „Varde“ (dengang Byfoged Fogtmans Gaard).¹⁾ Lige Syd for Kirkegaardsdiget gik den gamle Pramstedvej²⁾, altsaa tværs over den nuværende gamle Kirkegaard. Syddiget har gaaet saadan, at den store Mindesten over den Brorsonske Familie paa den gamle Kirkegaard har staaet ganske tæt ved Diget. Derefter bøjede Diget mod Nord, saaledes at Avlsbruger Mads Madsens nuværende Ejendom (Kirkepladsen 6) kom til at ligge lige i Kirkegaardens nordvestre Hjørne.

Denne Kirkegaard omkring Kirken blev nedlagt i 1810, og den nuværende gamle Kirkegaard blev anlagt. Den kom til at bestaa af et Stykke af den ældste Kirkegaard (den nordøstlige Del af den nuværende gamle Kirkegaard), og dertil føjedes saa et Par Stykker Markjord tilhørende dels Byfoged *Fogtman*, dels Købmand *Niels Thorsen*.³⁾ Den ny Pramstedvej kom til at gaa fra Torvet over den Plads, hvor nu Arresthuset ligger, ned til den nuværende Slotsgade, hvor Vejen bøjede mod Vest. Langs Kirkens Sydside anlagdes en Gade, der kom til at udgøre en Forlængelse af Grydergade.

Paa den gamle Kirkegaard havde Ordenen kun været saa som saa. I 1726 klages der saaledes over, at „en Del deres Kreaturer ej alene løst, men og tyrede findes paa Kirkegaarden, som ej alene nedtræder og overmøger de dødes Grave, men og aflægger slig Urenlighed baade i Kirken og Vaabenhuset.“⁴⁾ Ja, i 1790 fik endog Rebslager *Peder Hark* Tilladelse af Kirkeværgen til at holde Reberbane paa Kirkegaarden.⁵⁾

Men for den nyanlagte Kirkegaard blev der udarbejdet et skrappt Reglement.⁶⁾ Det hedder f. Eks. heri: „Baade Karle og Dreng, der gaar over Hegnene, kommer til Nummerpælene eller andet, ser han [Graveren] paagreben og til Byfogeden leverede for at sættes i Halsjernet“!

Et halvt Hundrede Aar efter Kirkegaardens Anlæggelse var den allerede begyndt at blive for lille. I 1863 tilkøbtes derfor en Toft Vest for Kirkegaarden tilhørende Enken efter Overlærer *Jacobsen*.⁷⁾ Det er det

1) Et godt Stykke foran Handelsbankens nuværende Bygning stod dengang, som man ogsaa kan se af Kortet, Raadhuset. Det vil sige, at Torvet dengang kun har været godt halvt saa stort, som det er nu.

2) Jfr. S. 187—89.

3) Ejere af den senere Palludanske Gaard (Vestergade 15).

4) Rpt. 9. Januar 1727.

5) K. Insp. Pk. Kirken 1712—1842.

6) Raadstuekopibog 1790—1817 Fol. 211 f.

7) Liber daticus Vardensis. Journal 22. Oktober 1864 (i Varde Præstegaard). — Skødet er læst 19. April 1869 (Skøde- og Panteprotokol paa Varde Dommerkontor).

St. Jacobi Kirke.
(Fotografi 1940.)

lave Stykke af Form som en Trekant, der ligger nede ved Frimurerhaven.

En helt ny Kirkegaard blev i 1879 anlagt paa den tidligere Organistlod ved Lundvej.¹⁾ Den blev i 1937 udvidet med et Stykke mod Øst. Et Ligkapel blev opført her i 1881. Det blev i 1927 udvidet og betydeligt forskønnet. Den gamle Stormklokke fra St. Nicolai Kirke blev i 1939 ophængt over Kapellets Portal og bruges ved Begravelser fra Kapellet.

1) Allerede i 1805 havde den forudseende Fogtman udpeget Organistlodden som et passende Sted til Anlæg af en Kirkegaard.

ST. JACOBI KIRKES YDRE

De ældste Dele af St. Jacobi Kirke er *Skibet* og *Koret* med den halv-runde Apsis, altsammen i romansk Stil af Granitkvadre, der er særlig store i *Koret*. Enkelte Steder er der dog i Stedet for Granit brugt Stenal. Murene er over 1 Meter tykke.

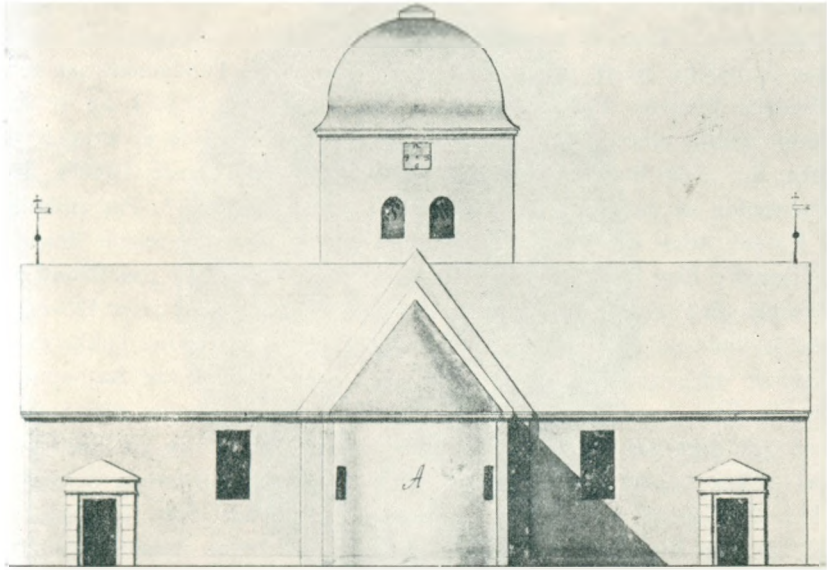
Betydeligere Restaureringer og Omdannelser af Kirkebygningen har fundet Sted i 1748, 1809—12, 1827—28 og 1857.

De nuværende store Vinduer stammer fra 1857. Paa Sydsiden af *Skibet* ses tilmuret et af de oprindelige smaa rundbuede Vinduer. Mod Nord

St. Jacobi Kirketaarn før Restaureringen 1809—12.
(K. Insp. Pk. Kirken 1712—1842.)

er der et Mage til. I Apsis savnes Spor af et Vindue mod Øst. Det har sikkert været der, men maa vel være blevet fjernet, da *Koret* blev ombygget i 1748. To gamle Indgangsdøre, Kvindedør mod Nord og

St. Jacobi Kirke efter Restaureringen 1809—12.
(K. Insp. Pk. Kirken 1712—1842.)

Mandfolkedør mod Syd, ses i tilmuret Tilstand. Indtil Restaureringen 1809—12 fandtes der mod Syd et blytækket Vaabenhus. Det skimtes paa Billedet i Resens Atlas¹⁾ og er afsat paa Kortet over St. Jacobi Kirkegaard 1805 paa det Sted, hvor nu den sydlige Sidefløj findes. Ved Restaureringen 1809—12 blev Vaabenhuset brudt ned, og maaske blev ved samme Lejlighed ogsaa den endnu synlige Syddør og Norddør tilmuret.²⁾ Skib og Kor er nu tækket med Tegl, Apsis dog med Bly. Tidligere har vist større Dele af Kirken været blytækket, uden at man dog kan sige hvor meget. Ved Statsbankerotten i 1813 tabte Kirken sine Kapitaler og kom i en saadan Gæld, at man i 1825 maatte tække 14 Fag paa den søndre Side af Kirken med Straa, fordi der manglede Penge til Anskaffelse af et Tegltag. Først ved Restaureringen 1827—28 fik Kirken et mere værdigt Dække.³⁾

Det anselige *Taarn* er en Del yngre end Koret og Skibet. Det stammer fra den senere Middelalder. Forneden er det af Granitkvadre, øverst af overkalkede Munkesten. Kirkens Hovedindgang er gennem Vestsiden af Taarnet; her ses allerede paa Kortet i Resens Atlas en Indgangsdør.

1) Hos Resen synes Vaabenhuset afsat ud for den nu tilmurede Syddør.

2) Muligvis blev de to Døre dog først tilmuret i 1820.

3) Wedel-Heinen. — K. Insp. Pk. Kirken 1712—1842.

Taarnets Underrum tjener som Forhal, og fra den kan man ad Trapper stige op til Taarnets højereliggende Etager; men Adgangen til disse har oprindeligt været gennem et Trappetaarn, hvis Fundament ses ved Taarnets Sydside. Dette Trappetaarn stod endnu i 1730¹⁾ og er da formodentlig blevet fjernet i 1748. Paa Taarnets Østside er anbragt et Uhr, der slaar hver halve Time. Et Uhr nævnes allerede 1646²⁾; det nuværende er en Gave fra Købmand *O. Palludan* 1887. Paa Billedet i Resens Atlas har Taarnet Sadeltag. Dette Tag med svungne Renaissancegavle blev brudt ned ved Restaureringen 1809—12 paa Grund af Skrøbelighed. Det fortælles, at da Byens vise Fædre brød deres Hoveder for at finde en Udvej til paa en billig Maade at faa et nyt Lukke over Taarnet uden at rejse noget Spir, skal Byens daværende Sognepræst Provst *Beck* have foreslaaet, at det skulde bygges ligesom den Kalot, han gik med paa Hovedet. Sikkert er det, at Taarnet fik en lille Kuppel af Træ tækket med Bly; men af Sparsommelighedsgrunde skete det ikke, da Kuplen var 29 Rdl. dyrere end et foreslaaet Spir. Til Pryd for Kirken var Kuplen heller ikke. Bygmester *Stobberup* skriver derfor til Byfoged Fogtmann, at han er „vis paa, at den største Del af tilhørende Menigheder ønsker Spir i Stedet for Kuppel, og jeg som en Medlem af samme Menighed er af de flestes Mening.“³⁾ Naar en Kuppel alligevel blev foretrukket, synes Grunden at have været den, at man mente, at en saadan vilde have større Modstandsdygtighed over for Vinden end et Spir. Først i 1869 blev Kuplen nedtaget, og Taarnet fik sin nuværende Overbygning bestaaende af 4 Spidsgavle af Mursten og et ottesidet, skiferdækket Spir. Taarnet maaler nu 43 Meter i Højden. Øverst er der en Kugle og en Vindfløj med Aarstallet 1869. I Kuglen findes nedlagt et Dokument, der melder, at „til Guds Ære og Kirkens Prydelse lod Hr. Købmand *Ole Carl Tidemann Palludan* og Hustru *Ane Margrethe Hansine*, født *Teubner* i Varde i Aaret 1869 dette Spir opføre efter Tegning af Bygningsinspektør, Professor Winstrup. Lad dette Spir minde alle om at tragte efter det, som er oventil! Lad Ordet, som lyder dernede, som dette pege mod Himlen!“

Yngst af Kirkebygningen er de to teglhængte Sidefløje med Indgang mod Øst. De blev opført, da St. Nicolai Kirke blev nedrevet i 1809. Soklen er af Granit fra det gamle Vaabenhus og de Stykker Mur af St. Jacobi Skib, der blev nedrevet, da de to Sidefløje skulde bygges til.

1) I et Syn over St. Jacobi Kirke 7. September 1730 hedder det bl. a.: »Stentrappen op ad Taarnet ligeledes befandtes ogsaa nogenledes ved Magt, aleneste den fejlede nogle Mursten i de nederste Trapper.« (Ribe Bispearkiv. Pk. Varde Kirke).

2) Hans Nielsens Røgnskab: »3. Dec. 1646. Lod Klokkerne i St. Jacobi Kirke besigte. — — — Straks lod jeg Slagklokken fæste, som hængde løs.« (V. R. Pk. 217).

3) K. Insp. Pk. Kirken 1712—1842.

Ole Carl Tidemann Palludan.
(Fotografi tilhørende Grosserer Lasson, Varde.)

Født 1822 i Vester Hornum Præstegaard ved Løgstør, død 1895 i Varde. Broder til J. W. Palludan. Manufakturhandler. Direktør for Varde Sparekasse (oprettet 1850). Gift med Ane Margrethe Hansine Teubner (1809 - 81). Overtog 1848 hendes Faders Forretning i Kræmmergade (nu Nr. 4). Oprettede 1894 Stiftelsen „Aldersly“ paa Vestervold med 4 Friboliger for ældre Personer, fortrinsvis af Handelsstanden. Oprettede flere Legater, bl. a. et paa 40 000 Kr., hvoraf Renterne uddeles i Portioner paa 100 Kr. til værdige trængende Mænd eller Kvinder i Varde, et paa 15 000 Kr. til Beboerne i „Aldersly“ samt et Familielegat paa 50 000 Kr. foruden flere mindre Legater.

Murene bestaar af Teglsten fra St. Nicolai Kirke¹⁾, men ved Overtræk med Cement, Maling og Stregning har man søgt at faa dem til at se ud, som om ogsaa de var af Granit. Hver af Tilbygningerne har en Vindfløj. Paa den mod Syd staar Aarstallet 1795 og paa den nordlige ses Vardes Byvaaben, en Leopard, og Aarstallet 1748. Paa den sydlige Tilbygnings Sydmur er der indsat et Solur.

ST. JACOBI KIRKES INDRE

St. Jacobi Kirkes Indre er hvidkalker. Over Apsis er der en Halvkuppel, over Korfirkanten en Krydshvælvning uden Ribber og med runde

1) Ribe Bispearkiv. Varde Kirkes Regnskaber 1808—22.

Sidebuer. Hovedskibet har gipset Træloft i Form af en Tøndehvælving, medens Loftet i de to Korsarme er fladt. Hovedskibet maaler $21 \times 8\frac{1}{2}$ Meter, Korsarmene 9×13 Meter og Koret $6,3 \times 6,4$ Meter, medens Apsis er 4 Meter lang og 5,6 Meter bred.

KØRET

Alteret.

Alteret er af Træ, altsaa ikke oprindeligt.

Paa *Altertavlen* findes der foruden nogle Bibelsteder følgende Inskription:

„Guds hellig Naffn til Ære / S: Jacobi kirch til bepyrdelse / afgangen S: Karen Ottes til Ihukommelse / Haffuer den Danmand Otte Rasmussen / oc hans kiere Høstrue / Maren Nielzdaatter / ladet denne Alter Taffle gjøre / Paa dieris Bekostning / Oc her Sammesteds Ladet Opsette / den 13. Septembris. Anno. 1.6.1.6.“

Til venstre paa Tavlen ser man et lille udskaaet Mandshoved og derunder et Skjold med Bogstaverne O. R. samt en gylden Træstamme med 2 forgyldte Agern og et grønt Blad, til højre findes der tilsvarende et Kvindehovede og derunder et Skjold med Bogstaverne M. N. D. samt Kristi Monogram (Bogstaverne I. H. S.¹) sammenslynget). Der kan ikke være Tvivl om, at disse to Billeder skal forestille Borgmester *Otte Rasmussen* og hans kære Hustru *Maren Nielsdatter*. Hende havde han ægtet i 1615 efter sin første Hustru *Karens Død*, og i sin Glæde over det ny Ægteskab har da Otte Rasmussen skænket sin Sognekirke den prægtige, farvestraalende Altertavle i Renaissancestil.

De stærke Farver forsvandt ved senere Opmalinger, men de blev atter fremdraget og kom til Ære og Værdighed ved en grundig Restaurering af Tavlen, der blev foretaget i 1918 paa Kirkens Bekostning af Maler *Kristian Due*.

Tavlens oprindelige Malerier er forsvundet. De nuværende, der fremstiller Scener af Kristi Liv, stammer fra 1710. Kunstværker er de ikke, men de passer dog ganske godt ind i Helheden. I 1874 paatænkte det at lade Professor *Constantin Hansen* male eet stort Alterbillede, der skulde indsættes i en ny Tavle i Stedet for de 8 mindre i den gamle Tavle. Men den 26. Maj 1875 maa Pastor *Luplau* meddele, at Byraadet „desværre“ „indgaar til Ministeriet med Andragende om at fritages for enhver Forandring med Altertavlen, indtil det af sagkyndige Mænd er-

1) ☩: Jesus hominum salvator = Jesus, Menneskenes Frelser.

St. Jacobi Kirke.
(Fotografi 1940.)

Til venstre for Kordøren et af Altertavlens tidligere Malerier (fra 1877).

klæres for nødvendigt.“¹⁾ *Heldigvis*, siger vi, blev Varde Kirke ikke berøvet sin skønne Altertavle. Man slap i Varde med i 1877 at faa anbragt 8 Malerier af *Monies* og *C. Schleisner* foran de gamle Billeder. Men da disse akademiske og noget blegsottige Malerier kun daarligt forliges med Renaissancens kraftige Farveglæde, blev de fjernet ved Altertavlens Restauration i 1918 og ophængt paa forskellige Steder i Kirken, medens de ældre Billeder atter blev draget frem.

Paa Alteret staar 2 *Lysetager* og en *Titusstage*.

St. Jacobi Kirkes *Kalk* blev solgt ved Auktion 1811.²⁾ Kirkens nuværende *Kalk* har tidligere tilhørt St. Nicolai Kirke. Dog er kun Foden den oprindelige. Koppen blev fornyet i 1898 og er en nøje Kopi af den gamle, der nu findes paa Varde Museum. Indskriften lyder saaledes:

„Denne Kalch og Disch Haffuer Borgemester Lauridz Thorsen udi Varde og Kierchewerger till S: Nicolai Kierche samme Stedz Anno 1698 Ladet gjort.“

Paa *Dysken* er der et Billede af en Oblat med Kors.

Kirken har 96 *Særkalke*.

Paa *Brødasken* staar der: „Til Nicolai Kierke Foræret Anno 1716.“

Vinkanden, der er prydet med Vinranker og Palmer samt et Krucifiks, bærer Indskriften: „Gave fra en Qvinde i Varde til Brug for St. Jacobi Menighed ved Nadverens Nydelse 1876.“

Desuden findes der hos Sognepræsten en lille *Kalk*, der bruges til Hjemmealtergang. Paa den staar der: „Denne Kalch Til Hører S: Nicolai Kirche I Warde Oc Er Renoueret AF Borgemester Lauridtz Thorsøn Anno 1705.“

Alle Kirkens hellige Kar er af Sølv.

Døbefonten.

Døbefonten staar nu midt i Kordøren; men oprindelig maa den have staaet nede ved Indgangen, fordi Daaben er Indgangen i Guds Rige, og fordi første Halvdel af Daabsritualet i den katholske Tid foregik uden for Kirkedøren.

Hvornaar *Døbefonten* er flyttet op i Koret, kan ikke siges. I 1805 stod den der i alt Fald, dog ikke som nu midt i Koret, men ved den ene Side. Og saadan stod den endnu i 1857, med en Himmel over ligesom over *Prædikestolen*.³⁾

Fonten er støbt af Malm. Nederst er der en rund Fodkrans, paa

1) Arkivet i Varde Præstegaard. Pk. Kirkevæsenet II.

2) Ribe Bispearkiv. Varde Kirkes Regnskaber 1808—22.

3) K. Insp. Diverse Dokumenter 1811—65.

hvilken der staar 4 ens Menneskefigurer, der bærer selve Kummen, maaske en Mindelse om de fire Paradisfloder (1. Mosebog 2,10—14), i hvilke Middelalderens Symbolik saa et Forbillede paa Daabens Vande.

*St. Jacobi Kirkes Altertavle.
(Fotografi 1940.)*

Paa Kummen er der foroven en Krans af Løvværk og Menneskehoveder og enkelte andre Billeder. Man ser saaledes en tronende Biskop med Stav og Mitra, maaske Apostlen Jacob, som Kirken er indviet til, endvidere et lidt utydeligt Billede, der vistnok skal forestille

Bebudelsen, hvor den Helligaand kommer over Jomfru Maria, ligesom de smaa Børn ved Daaben modtager den Helligaand.

Midt paa Kummen findes en latinsk Indskrift i 2 Linier, skrevet med Minuskler:

St. Jacobi Kirkes Bæbefont.

(Efter »Nordisk Kultur« 23. Bind. »Kirkebygninger og deres Udstyr«.)

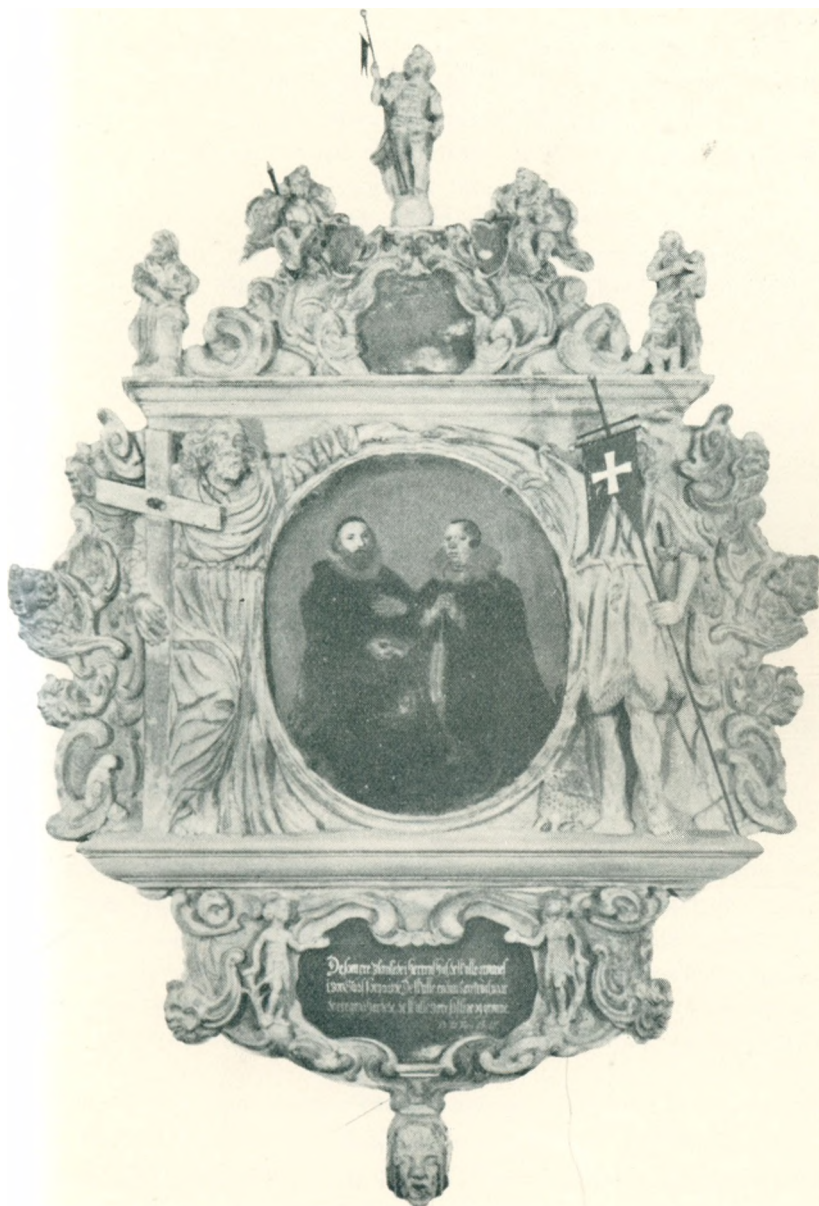
„Anno Dni MCCCCXXXVII in die beati Georii erit completus fons iste in honore beate Marie virginis et in honore sci Jacobi apli in eccia Vard per manus Nicolai klokstoper.“

Paa Dansk:

„I det Herrens Aar 1437 paa den salige Georgs Dag [23. April] vil denne Font være fuldendt til Ære for den salige Jomfru Maria og til Ære for den hellige Apostel Jacob i Kirken i Varde ved Niels Klokkestøbers Hænder.“

Man ser heraf baade det nøjagtige Aarstal og Datoen for Fontens Tilblivelse og Mesterens Navn.

De enkelte Ord er skilt fra hverandre ved Kors, og desuden findes der i Indskriften indskudt flere Billeder, saaledes Maria med Barnet, Jomfruen ved hvem Frelsen kom til Verden, og et Krucifiks, Kristus

*Epitafium i St. Jacobi Kirkes Kor.
(Fotografi 1940.)*

paa Korset, hvorfra Naadens og Frelsens Væld løber i Sakramenternes Strømme.

Fontens Indre er dækket af et Daabsfad af moderne Oprindelse med Indskriften: „Ære være Gud i det højeste og Fred paa Jorden, i Mennesker en Velbehagelighed.“ Men skjult under dette Fad findes der et ældre Messingfad med et Billede forestillende Bebudelsen. Fadet staar paa en Trefod og er et meget tarveligt Arbejde.

I Ølgod St. Laurentii Kirke findes der en Malmdøbefont, der ifølge Indskriften stammer fra 1455. Da den udviser den største Lighed med Døbefonten i Varde og er fra samme Tid, er det næppe for dristigt at slutte, at de to stammer fra samme Værksted. Og det samme gælder Fonten i Nordby Kirke paa Fanø, der ganske vist intet Aarstal bærer, men ligner de to andre Døbefonte saa meget, at ogsaa den maa være forfærdiget af Niels Klokkestøber, der ligeledes kan have været Mester for Døbefonten i Ribe Domkirke.

Epitafium.

Paa Korets nordre Væg ses et *Epitafium* i Barokstil. Rammen er af Sandsten, en Del forvitret og lappet med Cementpuds. De to Portrætter i Midten er malet paa en Kobberplade. Manden er aabenbart gejstlig, og ud fra Epitafiets Stilpræg har da Museumsinspektør *Chr. Axel Jensen* opstillet den Formodning, at det er opsat over Sognepræst *Jørgen Pallesen Jerne* og Hustru. Denne Antagelse bestyrkes i høj Grad ved, at *Jørgen Pallesen* vitterligt ligger begravet i Koret.¹⁾ Epitafiet har da i sin Tid i Stedet for det nuværende Skriftsted baaret følgende Indskrift.

„Her roer [!] i Gud æreværdig og højlerde Mand, *Mag. Jørgen Pallesen*, fordum Provst i Vester Herred og Sognepræst her til S. Jacobi i 25 Aar, med dydigste Hustru, hæderlig Gud- og Dyd-elskende Matrone *Abelone Nielsdatter*. Begge hensovede Anno 1653, han den 20. Aug. ætat.²⁾ 53, hun d. 10. April ætat. 50. Ventende en ærefuld Opstandelse.“³⁾

SKIBET

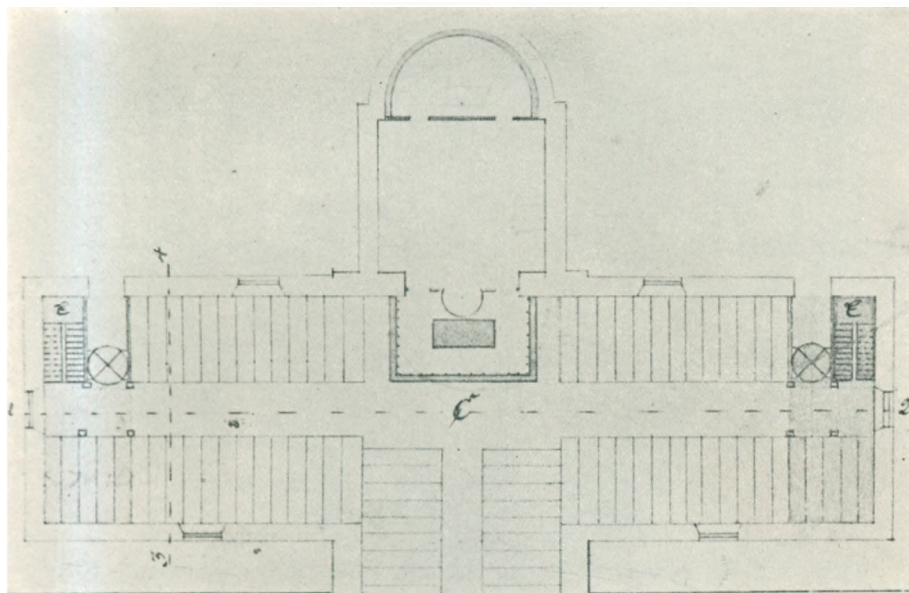
Prædikestolen.

Den store, pompøse *Prædikestol* i Barokstil stammer fra Midten af det 17. Aarhundrede. Dengang havde Kirken ikke sine to Korsarme, og Stolen maa da efter sin Indretning at dømme oprindeligt have været

1) Byf. A. Dokumenter til Tingbogen 1587—1673.

2) ♀: i sin Alders.

3) P. Tørpagers Notesbog (Ny kgl. Samling. 8°. Nr. 270. S. 44).

Plan over St. Jacobi Kirkes Indre efter Restaureringen 1809—12.

(K. Insp. Pk. Kirken 1712—1842.)

Bemærk Alterets og Prædikestolens Plads!

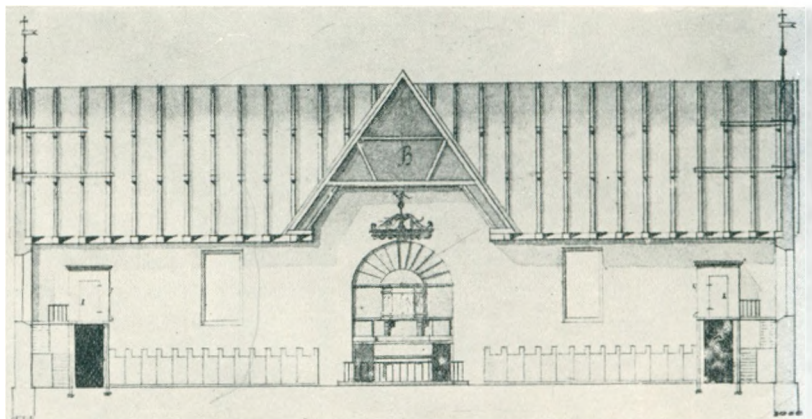
anbragt ved Kirkens Nordmur. Men da de to Tilbygninger blev opført i 1809—12, maatte Prædikestolen flyttes, og Kirkens Indre undergik en gennemgribende Ændring og det paa en Maade, der er karakteristisk for Tiden.¹⁾ Det var i den rationalistiske Tid med dens ringe Forstaaelse for det sakramentale og overnaturlige. Kristendommen var for Rationalisterne først og fremmest en Dydslære. Midtpunktet i Gudstjenesten var derfor Præstens eller, som han kaldtes, Religionslærerens Foredrag om „Jesu blide Lære.“ Alteret blev rykket frem i Kordøren, hvor det kom til at staa frit, saadan at Præsten kunde staa baade foran og bag det og ses begge Steder. Og over Alteret blev Prædikestolen anbragt som et Vidnesbyrd om Tidens religiøse Begrebsforvirring og dens slette Smag.²⁾

Den underlige Ordning med Prædikestolen over Alteret varede kun til 1828, da Prædikestolen blev flyttet til det nordvestlige Hjørne mellem Hovedskibet og den nordre Korsfløj.³⁾ I 1857 fik den sin nuværende

1) Ribe Bispearkiv. Varde Kirkes Røgnskaber 1808—22.

2) Et lige saa talende Vidnesbyrd om Datidens Mangel paa god Smag er Byfoged Fogtmans Anmodning om at faa Lov til at kassere Kirkens prægtige gamle Messing-Lysekroner og i Stedet for anskaffe Glas-Lysekroner. Heldigvis blev det afslaaet. (K. Insp. Pk. Kirken 1751—1811).

3) K. Insp. Pk. Kirken 1785—1846.

*St. Jacobi Kirke efter Restaureringen 1809—12.
(K. Insp. Pk. Kirken 1712—1842.)*

Plads ved det sydøstlige Hjørne mellem Hovedskibet og søndre Korsfløj.¹⁾

De oprindelige Farver var i Tidens Løb blevet overmalet og dækkedes til sidst af en kedelig graa Maling. Men i 1916 blev Prædikestolen grundigt istandsat af Maler *Kristian Due* paa Bekostning af Vardes Æresborger, Bankdirektør *J. W. Palludan*. Og nu straalers den i sin gamle overdaadige Pragt. Forgyldning veksler med rød, grøn og blaa Farve, og Farvesammenstillingerne er i det hele taget en Grad dristigere, end man plejer at finde dem.²⁾

Paa Stolen er indsat 6 Relieffer forestillende Kristi Lidelseshistorie og hans Opstandelse. De er udført i Alabast, og Stenen er ikke malet, kun Øjne, Bryn og Læber er markeret med Farve samt Haar, Skæg og Kanter af Klæderne forgyldt. Mellem Reliefferne findes udskaarne Træfigurer af Kristus med Jordkloden, de 4 Evangelister samt Petrus og Paulus, hver med sit Attribut.

Under de 6 Relieffer staar der paa Græsk, Latin, Dansk, Tysk, Hollandsk og Hebraisk: „Fra Solens Opgang indtil Hendis Nedgang er Herrens Naven lovet.“ Det samme læses paa Lydhimlen paa Engelsk, Russisk, Arabisk og 3 andre østerlandske Sprog.

Paa Lydhimlen ses i en Krans af Engle Kristus med Jorden som sine Fødders Skammel og i Haanden en rød Fane med hvidt Kors. Paa 3 af Lydhimlens Topstykker er der Skjolde med Bomærker og Initialer.

1) K. Insp. Diverse Dokumenter 1811—65.

2) »Fortid og Nutid« 2. B. S. 198—99.

Jens Worm Palludan.
(Fotografi tilhørende Grosserer Lasson, Varde.)

Født 1825 i Vester Hornum Præstegaard ved Løgstør, død 1917 i Varde. Broder til O. Palludan. Deltog i Krigen 1849–50. Gift 1853 med Anne Jensine Christensen (1829–96), Datter af Konsul Knud Christensen (død 1869). Overtog 1853 sin Svigerfaders Kolonialforretning (Vestergade 15), som han 1893 atter afstod til sine to Svigersønner, Grossererne Harald Nielsen og J. F. Lasson. Direktør for Varde Bank (stiftet 1872) fra 1874 til sin Dod. Medlem af Varde Byraad 1866–91. Æresborger i Varde 1913.

Paa et af dem staar der: H. N. A. B., d. v. s. *Hans Nielsen Arnsberg*. Paa Skjoldet til venstre derfor læser man: M. Md., d. v. s. *Margrethe Madsdatter*, Borgmester Hans Nielsen Arnsbergs første Hustru, paa Skjoldet til højre staar der: E. Td., d. v. s. *Else Thomasdatter*, Borgmesterens anden Hustru.

Paa selve Stolen findes der neden for Bogpulten 2 andre Skjolde. Paa det til venstre staar der: S. N. S. ∴ *Stefan Nielsen*. Hans Bomærke maa oprindelig have optaget den midterste Del af Skjoldet; men det er i Tidens Løb forsvundet, og i Stedet for har man ved den sidste Restaurering udfyldt Pladsen med I. W. P. (∴ J. W. Palludan) og Aars-tallet 1916. Paa Skjoldet til højre ses Kristi sammenslyngede Mono-gram (I. H. S.) og Bogstaverne M. N. D. ∴ *Maren Nielsdatter*, Borgmester Stefan Nielsens Hustru.

Enkeltheder fra St. Jacobi Kirkes Prædikestol.
(Fotografi 1940.)

Reliefferne forestiller Kristi Gravlæggelse og Opstandelse. De tre Figurer er Apostlene Johannes (med Ørnen), Peter (med Nøglen) og Paulus (med Sværdet). Indskrifter paa Hollandsk og Hebraisk.

At dømme efter disse Mærker maa Prædikestolen være skænket til Kirken af Borgmester *Stefan Nielsen* og dennes Forgænger i Embedet *Hans Nielsen Arnsberg*.

Orglet.

Allerede i 1620 var der *Orgel* i St. Jacobi Kirke.¹⁾ Det var anbragt paa et Pulpitur ved Skibets Sydмур med Opgang fra Vaabenhuset.²⁾ I 1767 blev det flyttet hen til Pulpituret i Kirkens Vestende og blev

1) Varde Bys Regnskab 1620: »Den 5. November gav jeg Hindrick Oremester 6 Slette-daler.« (V. R. Pk. 217).
2) K. Insp. Pk. Kirken 1751—1811.

samtidig repareret og en Del udvidet af Orgelbygger *Amdie Worm*. Det kostede 400 Rdl.¹⁾ I 1857 afløstes dette Orgel af et nyt, forfærdiget af Orgelbygger *Ohr* for 1400 Rdl.²⁾

Det nuværende Orgel er fra 1904—05, skænket af *J. W. Palludan* og bygget af *P. S. Rung-Keller* (gift med Giverens Sønnedatter). Senere er Orglet udvidet og ombygget af Firmaet *Marcussen og Søn*, Aabenraa.

Paa Orgelpulpiturets Rækværk blev i 1905 indsat nogle gamle Malerier fra Midten af det 17. Aarhundrede af Kristus og Apostlene, som indtil da havde henligget paa Taarnets Loft.

Lysekroner.

Kirken har 4 *Lysekroner*.

Den ældste, der er af Malm og har 20 Arme (10 foroven og 10 forneden), baaret af kronede, skæggede Mandshoveder, hænger i Skæringspunktet mellem Hovedskibet og Korsfløjene. Paa den findes Bogstaverne I. W. og H. S. samt Aarstallet 1642. Desuden ses et tvedelt Skjold med et Hestehovede og en fransk Lillie.

Vest herfor i Hovedskibet hænger en Messinglysekrone med 12 Arme foroven og 12 forneden, der ifølge Indskriften er „skænket af Menighedsmedlemmer i Aaret 1894.“

Lysekronen i den sydlige Korsfløj har 8 Arme forneden og 4 foroven. Paa den ses Bogstaverne N. H. A. B. og derunder et Skjold med en Ørn i; ved Siden af læses I. N. D. H., og derunder findes et Skjold med Jordkuglen kronet af Korset. Den maa da være skænket af Kirkens Sognepræst *Niels Hansen Arnsberg* (død 1694) og Hustru *Ingeborg Nielsdatter Hebo*.

I den nordlige Korsfløj findes endelig en Lysekrone med 8 Arme og Indskriften: „Gud till Ære hafver S: Maren PederS Datt: Graafoed forærit Denne Krone Hertil S: IACOBI Kierke Hinder og Hindis S: Mand Matz Hansen til ihukommelse Anno 1684.“

Mindesmærker.

Paa Skibets Nordmur findes et *Epitafium*, der oprindelig har hængt i St. Nicolai Kirke. Ved denne Kirkes Nedbrydelse blev Maleriet købt af *Tøger Teilmann* til Endrupholm, og paa denne Gaard henstod det i mange Aar. I 1850'erne brugtes det til Skydeskive, naar den daværende

1) K. Insp. Pk. Kirken 1712—1842.

2) K. Insp. Diverse Dokumenter 1811—65.

Ejer, Proprietær *A. C. Nielsens* yngste Søn¹⁾ øvede sig i at skyde med Bue og Pil. Men da den ældste Søn, senere Raadstuearkivar *Dr. O. Nielsen* som Student i Begyndelsen af Treserne havde gjort Universitetsbibliothekar *P. G. Thorsen* opmærksom paa Epitafiet, fik Thorsen det ved Ejerens Velvillie ophængt i St. Jacobi Kirke. Billedet er malet paa en Metalplade. Det forestiller *Peder Nielsen* til Lunderup, hans anden Hustru, Døtre og Søn (Raadmand *Stefan Pedersen*).²⁾ Indskriften lyder saaledes:

„Her Neden Under Haffuer *Peder Nielsens* Med Sin Kierste Maren *Stefans* Datter Udi Deris Arffue Begraffuelse Effter Deris Dødelig Affgang Beskicket Deris Legemer Soffue Kammere. Gud Unde Dennem Her Saa Att Leffue Oc Døe, Att De Med Alle Gudtz Børen Udi Gledelig Oc Ærefulde Opstandelse Maa Bliffu Deelagtige. ANNO 1677.,,

I Skibets Sydmur er indmuret to ensartede Marmortavler. Paa den østlige staar der:

„Dette Marmor vidner
om et uforglemmeligt Ægte-Par,
Hr. *Wilhelm Fabricius*,
Provst og Sognepræst i Varde,
født d. 17de Iunii 1702 og død d. 14de Aug. 1767.
I 35 Aar en redelig Lærer for Kirken,
I 25 Aar en retskaffen Mand for sin Mageløse Mage
Madame Magdalene Paulsen,
født d. 7de Ianuarii 1717 og død d. 4de Maii 1759,
velsignede med 17 Børn.

Naar haardest Marmor blev til Gruus
Og Klipper svandt som Dug for Soelen,
Saa krones dog for Dommer-Stoelen
Den Dyd, der bygde Disses Huus.

Nyd nu I Salige! den Høst,
Som Lønnens Herre hist vil skienke
Til Dem, der her som *Christne* tænke
Og levede til Verdens Lyst!!!“

1) Den senere Vejassistent *E. Nielsen* i Varde (død 1917).
2) Se Afsnittet: Borgmestre (*Stefan Nielsen*).

Peder Nielsens Epitafium.
(Fotografi 1940.)

Den vestlige Tavle har følgende Inskription:

„*DENNE STEEN WIISER,*
 At Paa Østre Siide Af Denne Kirkes Gaard
 Er Nedsadt
 Et Lyksaligt Ægte Par
RASMUS ØLLGAARD,
 Fød I Ølgoed 1709 dt: 10. Nov:
 Og
INGEBORG MARGRETHE TERMANNSEN,
 Fød I Warde 1715 do 6te Janv:
 I Ægteskab Fra 8de Octobr. 1733
 Blev de Forældre Til 15 Børn.
 Hand Døde de 8de Aug: 1770,
 Efter At
 Hand I Denne Bye
 Havde Været Kiøbmand 42 Aar,
 Tient Som Kirkeværger 27 Aar,
 Som Byeschrifer Og
 Hospitals Forstander 14 Aar.
 Hun Døde den 4de Febr. 1775.

Et Got Rygte Er Bedre End God Salve
 Og Dødens Dag End Fødselens Dag.
 Salomons Prædikere
 7. Cap: 1. Vers.“

Krucifiks.

Over Triumfbuen hænger et *Krucifiks* fra den katholske Tid i gothisk Stil. Efter Reformationen blev det malet graat i graat, og i 1857, da Kong *Frederik VII* og Grevinde *Danner* besøgte Byen og besaa Kirken, skal det af Pænhedshensyn være blevet taget ned og slængt hen paa Kirkeloftet mellem ubrugeligt Skrammel, men i 1900 atter draget frem af pietetsfulde Hænder, restaureret og ophængt over Korbuens.¹⁾

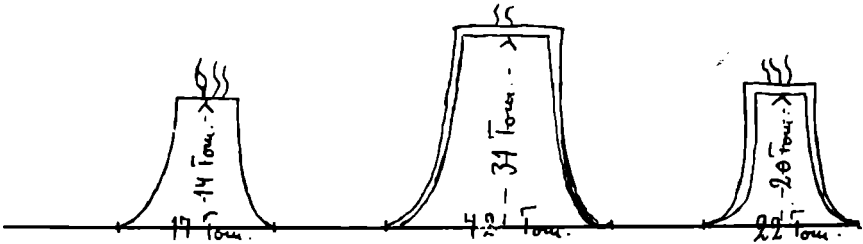
TAARNET

I Taarnet hænger der 3 *Klokker*.

Den mellemste Klokke bruges Morgen og Aften. Oprindeligt var den

1) »Ribe Amts Vejviser 1906—08« S. 171.

omtrent paa Størrelse med den mindste af dem, der nu hænger i Taarnet. Den var støbt i det 16. Aarhundrede af *Gert de Mervelt*. I 1823 var den revnet¹⁾, og den blev da omstøbt af *H. Gamst* og *H. G. Lund* i Køben-

St. Jacobi Kirkes Klokker.

(Tegning, vistnok fra ca. 1809, i K. Insp. Pk. Kirken 1751—1811.)

havn.²⁾ I 1891 blev den atter omstøbt, som Indskriften viser: „Aar 1891 lod Kjøbmand O. Palludan i Varde omstøbe og gjøre større denne Klokke hos Chr. Christensens Enke i Aarhus.“

Morgen- og Aftenringningen er en Skik fra den katolske Tid. Klokkerne ringede til Bøn, Angelus, som den kaldes efter det første Ord i den latinske Tekst: *Angelus Domini nuntiavit Mariæ* (Herrens Engel bragte Maria det glade Budskab), og man hilste ved denne Jomfru Maria med et tredobbelt Ave Maria. Nu kaldes det med et meningsløst Udtryk at ringe Solen op og ned. I Middelalderen ringedes der dog ogsaa om Middagen, og det er for saa vidt bevaret i Varde, som Kirkebetjenten stadig hver Middag slaar 12 drønende Slag paa den største Klokke, naar Uhret har slaet Middagstimen.

Morgen- og Aftenklokken bruges tillige ved Begravelser sammen med den største Klokke. Denne sidste har en smuk, dyb Klang. Paa den læser man følgende Indskrift: „Andres Ulvfen, Borgemester tho Wærden, Kærchsvære tho Sancte Jacob Kærchen, heft disse Klocke geten læten MVCLXI.“³⁾ Paa den ene Side findes desuden Klokkestøberens Navn, *Hans Altena*, og et Billede af Kobberslangen paa Træet i Ørkenen og derunder en Rundkreds med Bogstaverne P. P. og M. M. Paa den modsatte Side er der et Krucifiks og derunder ligeledes en Rundkreds med Bogstaverne I. P. A. og H. B. P. samt Aarstallet 1556.

Paa den mindste Klokke staar der: „Alle Dinck mvdt vorgan, Gades Vordt blift ewiuh bestan.“⁴⁾ 1565. *Hans Altena*.“

1) K. Insp. Pk. Kirken 1785—1846.

2) Efterretninger om St. Jacobi Kirke af J. Helms i Nationalmuseets Arkiv.

3) ♂: *Anders Olufsen, Borgmester* i Varde, Kirkeværge til St. Jacobi Kirke, har ladet denne Klokke støbe 1561.

4) ♂: *Alting maa forgaa, Guds Ord vil evigt bestaa*.

ST. NICOLAI KIRKE

YDRE

St. Nicolai Kirke laa ud for St. Nicolai Kirkestræde, lige bag ved Storegade 47, omtrent midt paa St. Nicolai Kirkegaard, der havde Form som en Trekant. Denne Trekant begrænses af Storegade, Smedegade og Nygade; men sidstnævnte Gade eksisterede ikke før 1809. Før den Tid var den en Del af Kirkegaarden og kaldes endnu undertiden af gamle Folk „lille Kirkegaard.“ For øvrigt blev Kirkegaarden, der maalte omtrent 11 000 Kvadratalen, ved dens Nedlæggelse delt i 16 Parceller, hvorpaa der blev udstedt Arvefæsteskøder; der skulde aarligt betales en bestemt Afgift af dem til St. Jacobi Kirke samt ved Ejerskifte en Kendelse fra 2 til 10 Rdl.¹⁾

St. Nicolai Kirke var opført af Mursten og tækket med Tegl. Skibet var ca. 30 Alen langt og 26 Alen bredt maalt udvendig. Det bestod af 2 Bygninger, den sydlige lidt bredere end den nordlige, sammenbygget paa langs saaledes, at der var 2 Tage med en Rende imellem, en Tagkonstruktion, som det maatte være vanskeligt at holde vandtæt. Efter Sagnet skal Borgeren *Marquard Nielsen* (død 1525) have ladet den halve St. Nicolai Kirke opbygge.²⁾ Rigtigheden heraf faar staa hen; men saa meget sandt er der nok i Beretningen, at det nordlige Hus er en senere Tilbygning. Herpaa tyder de to Omstændigheder, at Taarnet stod ved Vestmuren af det sydlige Hus, og Alteret var anbragt ved Østvæggen i den sydlige Bygning. Kirken har altsaa oprindelig kun bestaaet af Sydskibet (30 × 15 Alen) og været en ret uanselig Bygning. Skibet havde Sokkel, medens Taarnet var uden. Det kunde tyde paa, at Taarnet ikke er oprindeligt; men siden det staar ved Sydfløjen, maa det vel paa den anden Side antages at være blevet opført, inden Nordskibet kom til. Kirken havde ikke særskilt Kor eller Apsis. Mod Nord var Kvindfolkedøren, mod Syd Mandfolkedøren med et Vaabenhus. Taarnet (med Trappetaarn mod Nord) havde oprindelig et Sadeltag, der i 1794 blev erstattet med et Spir, som kostede 600 Rdl., og som til Dels var tækket med Bly.

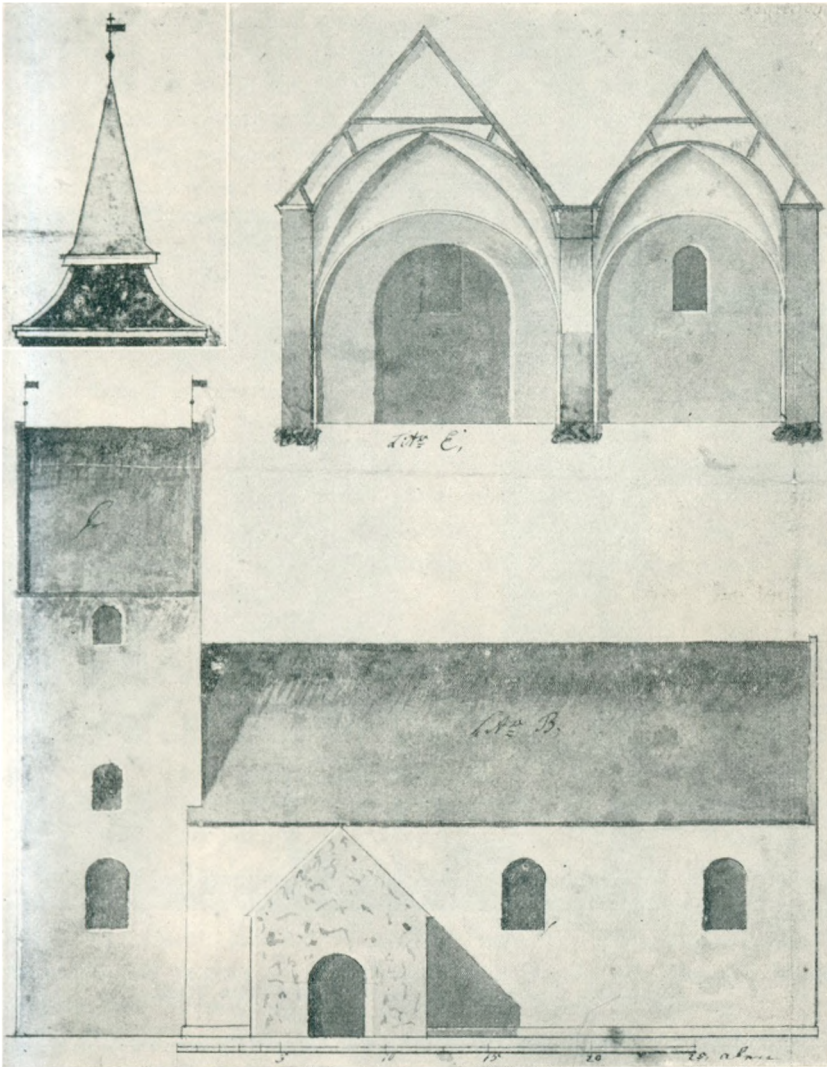
INDRE

Kirken var hvælvet. Skellet mellem Nord- og Sydskibet markeredes af Piller. Mod Sydvest var Taarnets nederste Etage inddraget i Kirkerummet.

En god Beskrivelse af Kirkens Inventar findes i Tegneren *Søren Abild-*

1) Ribe Bispearkiv. Varde Kirkes Regnskaber 1808—22.

2) Ribe Bispearkiv. Pk. Varde Hospital 1580—1756 (Indberetning om Hospitalet fra Borgmester Laurids Thordsen 20. December 1701).

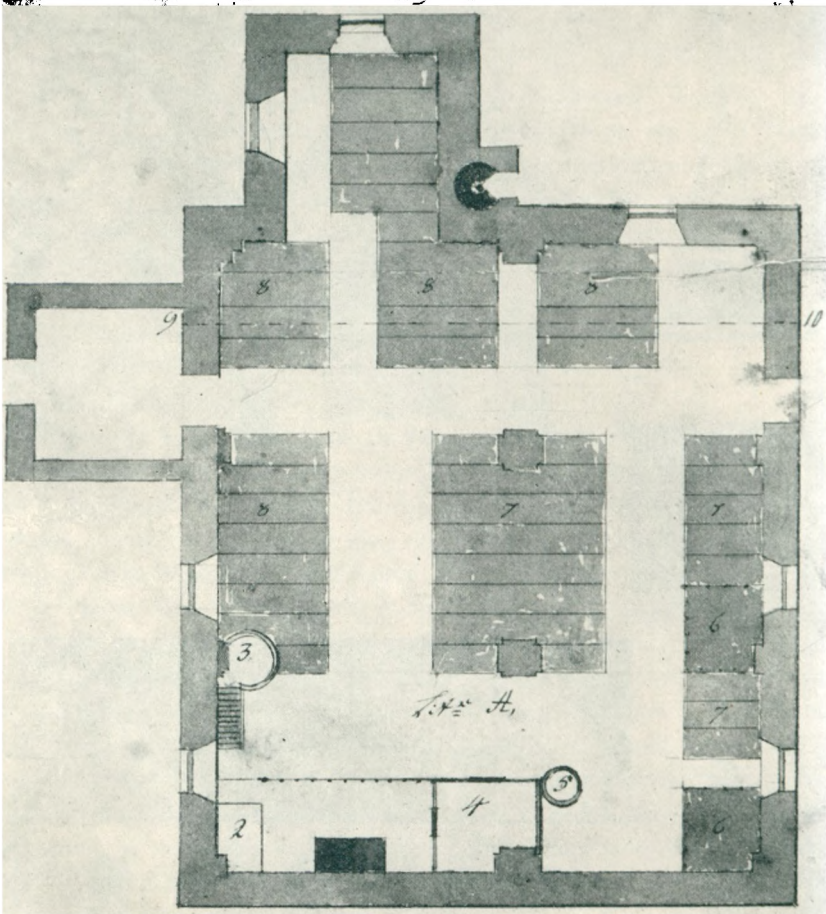

St. Nicolai Kirke.

(Tegning tilhørende Fru Viceinspektør Jepsen, Varde.)

Forneden Kirkens Sydside før 1794. Foroven til venstre det Spir, der blev paasat Taarnet 1794. Foroven til højre Gennemsnit af Kirken efter Linien 9—10 paa Grundtegningen af Kirken (se næste Billede).

gaardts Dagbog. I Aarene 1756—77 berejste han Landet for at aftenge Fædrelandets Monumenter. Ca. 900 Tegninger i Tusch, enkelte med Farve, i Nationalmuseets Arkiv er Resultatet af disse Rejser. Samme

St. Nicolai Kirke.
(Grundplan tilhørende Fru Viceinspektør Jepsen, Varde.)

1 = Alteret. - 2 = Degnestol. - 3 = Prædikestol. - 4 = Skriftestol. - 5 = Døbefont.
6 = To lukkede Stole. - 7 = Fruentimmerstole. - 8 = Mandfolkestole.

Sted gemmes ogsaa en Del af hans Dagbøger, hvis Hovedindhold er Kopier af Inskriptioner og Skitser af det, som han paa sine Rejser ikke naaede at afdrage helt. I 1774 var han i Varde¹⁾, og en stor Del af, hvad vi ved om St. Nicolai Kirkes Indre, stammer fra de Notater, han gjorde i sin Dagbog under dette Besøg.²⁾

Paa *Altartavlen* stod der: „Gud til Ære, Kierken til Ziratt oc Pry-

1) Kæmnerregnskab 1774 (V. R. Pk. 220).

2) Trykt i »Sydvestjylland« 8. og 9. Januar 1941.

delse haaffuer erlig oc welforstandig Mand *Peder Nielsen*, Fordum Slotz Schriffuer oc Ridefogit til Lundenis, med hans kiere Hustru, erlig oc gudfrychtige Danne-Qvinde *Maren Stefans Datter* denne Alter Taffle bekaastet oc til Kierchen giffuit, samt sl. *Christen Olufsen*, fordum Borgemester i Warde, oc hans Dydrige Huus *Ære Karen Madtz Datter*, siden Peder Nielsens første Hustru, til Christelig Amindelse Anno 1677.“

De i Indskriften nævnte 4 Personers Portrætter fandtes paa Altertavlen sammen med deres Bomærker. Et enkelt, meget tarveligt Maleri fra Tavlen forestillende Korsfæstelsen findes paa Varde Museum.

En ældre Altertavle blev i 1683 solgt til Hunderup Kirke for 10 Sldr.¹⁾

Alterkalken og *Disk*en blev stjaalet engang i 1680'erne.¹⁾ I Stedet for anskaffedes i 1698 den Kalk og Disk, der ved Nicolai Kirkes Nedbrydelse kom til St. Jacobi Kirke sammen med Brødæsk.²⁾

Syd for Alteret hang det *Epitafium* over Altertavlens Giver, *Peder Nielsen*, som nu findes i St. Jacobi Kirke.³⁾ Mod Nordøst i Kirken var der opsat et *Epitafium* over Borgmester *Stefan Nielsen* og Hustru, *Peder Nielsens* Svigerforældre.⁴⁾

I Muren bag Alteret var der et gammelt *katholsk Skab*. Paa Ydersiden af Døren til dette var malet en Monstrans⁵⁾ med Hostien omgivet af Helgener og foroven Indskriften: „Ave verum corpus Christi, datum Marie, Dei genitrici.“ Paa Dansk: „Hil dig, Christi sande Legeme, givet Maria, Guds Moder.“ Længere nede stod der ifølge Abildgaard: „Hic colligunt gentes Deo preces effundentis magistri *Johannis Marquardi* canonici in memoriam parentumque eius *Marquardi Gundereque* intimas.“ Men det kan af sproglige Grunde ikke være rigtigt afskrevet. I alt Fald maa „effundentis“ rettes til „effundentes“ og Ordet „in“ falde bort.⁶⁾ Paa Dansk kan det da gengives saaledes: „Her samler Folkene de inderligste Bønner til Gud, frembærende Mindet om Magister Hans Marquardsen, Kannik, og hans Forældre Marquard og Gunder.“

Paa Dørens Inderside saa man Guds Moders Billede og Indskriften:

„Mater virgo Dei qveso memento mei,
o genitrix Christi, memento cum prece nostri.“

Paa Dansk: „Guds jomfruelige Moder, jeg beder dig, husk paa mig, o Kristi Moder, husk paa os med Bøn.“

1) Danske Kancelli. Bilag til jydsk Missive angaaende Varde Bys Indvaaneres Klage over Borgmester Laurids Thorsden 30. Juni 1691 Nr. 38. Jfr. S. 73—74.

2) Se S. 212.

3) Se S. 221—22 og 223.

4) Se Afsnittet: Borgmestre (Stefan Nielsen).

5) En Monstrans brugtes og bruges i katholske Kirker til at udstille det til Kristi Legeme forvandlede Alterbrød.

6) Jfr. Resens Atlas og Pontoppidans »Marmora Danica« 2. B. 1741 S. 80.

Skab i St. Nicolai Kirke.

(Farvelagt Tegning af Søren Abildgaard i Nationalmuseets Arkiv.)

Ifølge Resens Atlas brugtes dette Skab til at opbevare Kirkens hellige Klæder i. Men det kan ikke være rigtigt, da Døren ifølge Abildgaard kun maalte ca. 30 × 40 Centimeter. Billedet af Monstransen og Indskriften „Ave verum etc.“ (se foregaaende Side) tyder stærkt paa, at Skabet i den katholske Tid har været beregnet til Opbevaring af Alterets Sakramente.

Den nævnte Marquard (Nielsen) har sikkert ikke blot været en velhavende, men ogsaa en from Mand. Det er ham, der efter Sagnet skal have ladet opbygge den halve St. Nicolai Kirke, foruden at han ved sin Gaard lod Hospitalets første Huse opsætte. I Overleveringen kaldes han derfor „den Rige.“¹⁾ Sammen med sin Hustru blev han begravet i St. Nicolai Kirke. Paa hans *Gravsten* stod der: „Anno Domini MDXXV

1) Resens Atlas.

obiit *Marquardus Nicolai* atque *Gundera*, quorum animæ requiescant in pace.“¹⁾ Paa Dansk: „I det Herrens Aar 1525 døde Marquard Nielsen og Gunder, hvis Sjæle hvile i Fred.“ Ifølge Resens Atlas skal han have funderet et *Officium* i St. Nicolai Kirke, hvor 4 Præster daglig til de 7 kanoniske Tider skulde sige Tidebønnerne for hans egen, hans Venners og alle Kristnes Sjæle; men her maa dog sikkert foreligge en Misforstaaelse. Sønnen Magister *Hans Marquardsen* var Kannik i Ribe og levede i alt Fald endnu i 1549.²⁾

Paa Kirkens nordre Væg fandtes paa en *Trætavle* et Maleri af en Præst med kløftet Skæg holdende en Bog paa tværs mellem Hænderne og nedenunder Indskriften: „Her huiler i HERREN her *Jacob Mickelsen*, som / bleff Sogne Præst til denne Kirke Aar 1580 oc døde / den . . 16 . . met sin salige Hustru *Marine H. / Jacobs*, som døde den 27. May 1599. Gud giffue / dennem met alle tro Christne en Ærefuld Opstandelse.“

Dobefonten var af Granit med et Messingfad i.³⁾ Den staar nu i Haven til Rosengaard i Varde Landsogn, hvor i sin Tid *Mikkel Stobberup* boede. Kummens Tværmaal er ca. 80 Centimeter, dens Dybde ca. 25 Centimeter.

Kirken havde 2 *Lysekroner*.⁴⁾

I et Brev fra 1808⁴⁾ til Komitéen for Oldsagers Opbevaring fortæller Provst *Beck*, at der i Nicolai Kirke dengang fandtes „tvende af Træ udhugne Mariebilleder med Barnet, staaende hvert i et Skab, som kan lukkes og aabnes; Arbejdet paa Billederne er ringe og uden Smag, saa de gerne, nu Kirken skal nedlægges, kan borttages og bruges som andet gammelt Træ. Hverken Bogstaver eller Tal findes paa eller ved noget af dem.“ Hvor i Kirken disse Billeder har været anbragt, vides ikke. Men det er ikke usandsynligt, at det ene maa have hørt til det Alter for Vor Frue, der nævnes omkring 1500.⁵⁾

Om det øvrige Inventar vides intet.

I Taarnet hang 3 *Klokker*, der vejede henholdsvis 1018, 376 og 186 Pund. Ved Auktion ^{9/8} 1809 blev de købt af Købmand *Schultz*, der igen afhændede den mindste til Lydum, hvorfra den atter i 1940 er solgt til de Smithske Støberier i Aalborg. Den bar Indskriften: „Her Hans, Pastor tho Sancte Nicolavi Kyerck tho Warde och Jens Thomes, Hans Klyner anno 1566.“ Under Indskriften findes en nedadvendt Lilliefrise.

1) Pontoppidan: »Marmora Danica« 2. B. 1741 S. 80.

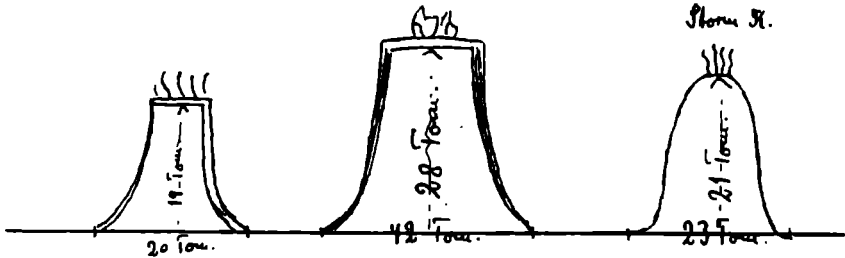
2) Ribe Bisparkiv. Pk. Varde Hospital 1580—1756.

3) K. Insp. Pk. Kirken 1751—1811.

4) Nationalmuseets Arkiv.

5) Rep. II. Ser. Nr. 9985, 10 232, 10 511, 10 512, 12 002.

Den mellemste, uden Indskrift, var Stormklokken fra ca. 1230. Det var egentlig ikke Kirkens, men Borgernes Klokke, der kaldte dem sammen, naar der var Fare paa Færde. Den kom til Øse, hvor den

St. Nicolai Kirkes Klokker.

(Tegning, vistnok fra ca. 1809, i K. Insp. Pk. Kirken 1751—1811.)

brugtes til 1924, hvorefter den blev anbragt paa Varde Museum, indtil den i 1939 blev ophængt over Portalen til Ligkapellet paa Varde ny Kirkegaard.¹⁾

Hvor den tredje Klokke er blevet af, vides ikke.

KAPELLET

Foruden de to Kirker havde Varde i den katholske Tid et *Kapel*, som man ifølge Præsteindberetningen til *Ole Worm* endnu i 1638 kunde se Ruiner af. Kirkegaarden brugtes til Begravelse af saadanne Lig, der ikke kunde tilstedes Hvile paa de sædvanlige Kirkegaarde (Selvmordere?). Kapellet laa uden for Byen²⁾; men dets nærmere Beliggenhed kendes ikke. *Wedel-Heinen* antog i 1839, at det havde ligget „paa en Gaarden Nr. 122 underliggende Agerplan ved Ringkjøbing Landevej³⁾, hvor nyligen tvende Menneske-Benrade ved Pløjning fandtes nedgravne“.⁴⁾ De to Skeletter vejer naturligvis stærkt til, naar man skal afgøre, hvor Kapellet har haft sin Plads; men de kunde dog ogsaa stamme fra et gammelt Rettersted.

I Varde Bysbog⁵⁾ nævnes 1639 *Kapelbjerg*. Det er fristende at tro, at dette Sted er det samme som *Arnbjerg*, og at Kapellet har ligget her; men bevises kan det ikke. Præsteindberetningen 1638 kalder *Arnbjerg* for „Annæ bierg“, hvilket formodentlig skal betyde St. Annas

1) Se S. 205.

2) »Danske Samlinger« 2. R. 4. B. S. 93.

3) Gaard Nr. 122 er den Kampmannske Gaard (Storegade 33). Den omtalte Agerplan ved Ringkjøbing Landevej havde en Størrelse af 104 Tønder Land, saa *Wedel-Heinens* Stedbestemmelse er ikke meget oplysende.

4) »Historisk-statistisk Maanedstidende for Ribe Stift« Februar 1839 S. 109.

5) Fol. 15.

Bjerg. Gamle Folk siger da ogsaa endnu „Aneberg“. Hvis det er rigtigt, at Arnbjerg betyder St. Annas Bjerg, har Arnbjerg Kilde vel oprindelig været en hellig Kilde, „St. Annas Kilde“, og Kapellet et St. Annas Kapel. St. Anna var jo Jomfru Marias Moder, og de gamle satte Personnavnet Maria i Forbindelse med et ligelydende latinsk Ord, der betyder „Havene“. Derfor blev St. Anna som „Havenes Moder“ Skibsfolks Helgen. Ved Stranden byggedes St. Anna-Kapeller, for at Folk, straks efter at de var kommet i Land, kunde forrette deres Andagt og bringe Helgeninden deres Tak for en lykkeligt overstaaet Sørejse. Vi har endnu et Minde derom i St. Annæ Plads i København. I Middelalderen indviedes der nogle Steder paa St. Annas Dag (26. Juli) Vand, der gjaldt som Lægemiddel.¹⁾ — Det vil dog være betænkeligt bestemt at fastslaa „Annæ bierg“ som den oprindelige Form, da Formen Arnbjerg allerede bruges 1640²⁾, og det meget vel kan tænkes, at den gejstlige Indberetter i 1638 har omyttet Stednavnet i theologisk Retning. Dog er det bemærkelsesværdigt, at det i en Indberetning om Varde 1828³⁾ hedder, at der i Jorden paa Arnbjerg findes en Mængde gamle Mursten og Kalk.⁴⁾

(*Tillæg.* I 1829 paabegyndte Byfoged *Wedel-Heinen* at tilplante Arnbjerg, der nu er et smukt Anlæg. I 1930 rejstes i Anlægget en Mindesten for *Wedel-Heinen* med en Indskrift forfattet af Lærer L. Emil Christensen:

„1829—1929.

Byfoged

Wedel-Heinen

og Hustru

Elisabeth

til Minde.

Arnbjerg Volde,

nøgne, golde,

fik I Lykke

til at smykke.

I en fattig Tid

I med Id,

Mod og Tro

her fik Træer til at gro.

Rejst af Borgere i Varde.“

1) »Stadt Gottes« Juli 1932 S. 471.

2) Hans Nielsens Regnskab 1640 (V. R. Pk. 217).

3) V. R. Pk. 346. Indberetningen er underskrevet af *Wedel-Heinen* 26. December 1828, men ellers ikke skrevet med hans Haand.

4) Indberetningens Forfatter mener, det stammer fra de Keiserliges Skanse (se S. 20).

Varde gamle Præstegaard.
 (Fotografi fra 1866 paa Varde Museum.)
 Opført ca. 1779, nedbrudt 1932, Præstegaard 1818—89.

Paa dette Sted boede i 1620'erne Borgmester Otte Rasmussen. Hans Enke Maren Nielsdatter ægtede Raadmand og Tolder Jacob Bjørnsen (død 1677) og bragte Gaarden til ham. I sit andet Ægteskab med Margrethe Terkelsdatter (død 1697), Datter af Raadmand Terkel Turesen, havde Bjørnsen bl. a. Datteren Maren Jacobsdatter Bjørn, der arvede Gaarden. Hun var gift med Borgmester Jens Thaulow, og deres Søn Berthel solgte i 1744 den gamle Slægtsgaard. Den brændte ved den store Brand 1779; den tilhørte da Provst Dam. Den genopførte Gaard blev 1786 købt af Pastor Christian Carl Brorson, efter hvem hans Svoger Byfoged Fogtman arvede den. Han solgte den i 1816 til Pastor Brøndsted, af hvem Staten erhvervede den til Præstebolig. Det meste af den gamle Præstegaards Hovedbygning blev staaende indtil 1932, da den maatte give Plads for Hotel „Varde“ (Torvet 3). Samtidig forsvandt den hyggelige Linderække foran, der formodentlig er planter af Byfoged Fogtman. Varde blev en Idyl fattigere! (Se „Af en gammel Gaards Historie“, Kronik i „Sydvestjylland“ 2., 4. og 5. December 1939). — Yderst til højre ses en Stump af Torvet Nr. 5. Der imellem munder Raadhustræde ud paa Torvet.

Men det mest yndefulde i Anlægget er nok Kilden ved Bankens Fod med gamle Dr. Gyntelbergs¹⁾ trohjertige Vers:

„Enhver har Lov af Kilden at tage
 saa meget Vand, han maa behage;
 men det vil gaa den meget ilde,
 som vil beskadige vor Arnbjerg Kilde.“)

1) Jacob Gyntelberg, død 6. November 1887, 91¹/₂ Aar gammel (J. Kbg.).

Empirehus Torvet 5.
(Fotografi fra før 1932 paa Varde Museum.)

Bygget ca. 1800, vistnok af Byfoged Fogtman, af hvem hans Svigerinde Anna Christine Agnethe Brorson erhvervede det. Hun var født 1747 i Bergen og døde 1814 i Varde, Sønnedatter af Biskop Brorsons Broder Nicolai Brorson og Enke efter Fru Fogtmans Halvbroder Hans Adolf Brorson (1732 - 90), Sognepræst i Emmerlev, efter hvis Død hun flyttede til Varde. Den følgende Ejer var Fogtmans Svigeren, Søløjtnant Nicolai Henrik Tuxen. Nu tilhører Ejendommen Gæstgiver Sillas Sillasen.

PRÆSTER

SOGNEPRÆSTEEMBEDET VED ST. JACOBI KIRKE

Mærkeligt nok fik Sognepræsten ved St. Jacobi Kirke, saa vidt vides, først Embedsbolig ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. Det er dog næsten utænkeligt, at der ikke i Middelalderen har hørt Bolig til Embedet; men man ved intet herom. Maaske er den brændt i en af de store Brande 1551 og 1590 og ikke genopført.¹⁾ I alt Fald er det sikkert, at Hr. *Peder Madsen*, der var Sognepræst fra 1603 til 1632, boede sin egen Gaard²⁾, og det samme var Tilfældet med de følgende

1) I 1590 klager Hr. Anders Nielsen Svansø, Sognepræst ved St. Jacobi Kirke, over, at han ved Branden intet havde faaet reddet (K. B. 1. December 1590). Deri kunde ligge, at hans Embedsbolig var brændt.
2) Tb. 2. Juni 1651.

Sognepræster, indtil en Gaard tilhørende Pastor *Brøndsted* ved kongelig Resolution af $\frac{25}{3}$ 1818 blev indkøbt til Sognepræstens Bolig.

Denne var meget rummelig, bestaaende af 4 Fløje med Hovedbygningen ud mod Torvet, der, hvor nu Hotel „Varde“ ligger. Til Præstegaarden hørte en stor Have, der omgaves af Torvet, Raadhusstræde eller Mørkegang¹⁾, Slotsgade og Præstestræde (nu Torvegade). Denne sidste Gade var meget kroget og smal, idet Præstegaardshaven brede sig langt ud paa den nuværende Torvegade. Først i 1876 skete der en Regulering, idet Præstegaardshaven afgav 1020 Kvadratalen til Gadens Udvidelse.

Men i 1889 opførtes den nuværende Præstegaard ved Vestervold, og den gamle Gaard blev solgt til et Konsortium, der lod Grunden udstykke.

I 1731 blev St. Jacobi Sognekald forenet med St. Nicolai under een Sognepræst.

SOGNEPRÆSTEEMBEDET VED ST. NICOLAI KIRKE

St. Nicolai Præstegaard nævnes flere Gange i det 17. Aarhundrede. Hr. *Peder Tøxen*, der var Sognepræst fra 1666 til 1705, fraflyttede Gaarden²⁾, og den gik derefter over i privates Besiddelse.³⁾ Dens Beliggenhed kendes ikke.

KAPELLANEN

I det 16. Aarhundrede nævnes der af og til en Kapellan i Varde, saaledes 1569⁴⁾, 1578⁴⁾, 1591⁵⁾ og 1596.⁶⁾ Til Kapellanden Jens Pedersens Underhold blev i 1578 henlagt Kongekorntienden af Outrup Sogn og den ene Halvdelen af Kongekorntienden af Lunde Sogn; efter den store Brand 1590 fik han yderligere den anden Halvdelen af Lunde Kongekorntiende.⁷⁾ Men da Kapellanden døde i 1603, kom der ikke nogen ny.

I 1631 ansøgte Sognepræsten ved St. Jacobi Kirke Hr. *Peder Madsen* sammen med Borgmester og Raad om, at de Tiender, som tidligere havde været henlagt til en Kapellans Underholdning, men nu var lagt under Kronen, igen maatte blive udlagt til deres tidligere Brug, da Sognepræsten ikke længere kunde undvære en Kapellan, og der ellers

1) Tidligere møget mørk paa Grund af store, skyggefulde Træer plantet af Byfoged Fogtman. Et enkelt Træ (Lind) er endnu tilbage.

2) Danske Kancelli. Bilag til jydsk Missive angaaende Varde Bys Indvaaneres Klage over Borgmester Laurids Thorsen 30. Juni 1691 Nr. 38 Fol. 58.

3) Byf. A. Skiftobrev efter Raadmand Laurids Lauridsen Baggesen 1695.

4) Danske Kancelli. Indkomne Breve 30. Maj 1631 fra Peder Madsen m. fl.

5) K. B. 23. Februar 1591.

6) Ribe Bispearkiv. Pk. Varde Hospital 1580—1756.

7) Danske Kancelli. Indkomne Breve 30. Maj 1631 fra Peder Madsen m. fl. — K. B. 23. Februar 1591.

ingen Penge var til det Brug uden 4 Daler, som Byen betalte. Kongen lovede Aaret efter at forsørge en Kapellan med et Sogns Tiende og henlagde ogsaa Fjerdedelen af Aals Kongetiende til denne og i 1646 yderligere de sidste tre Fjerdedele, naar de blev ledige.¹⁾ Endnu kom der dog ingen Kapellan. Latinskolens Rektor prædikede foreløbig Froprædiken og fik for sin Umage 8 Sldr. om Aaret af Byen.²⁾ Endelig i 1651 fik Varde igen en egen Kapellan — først da er Tienderne vel blevet ledige. Det blev *Morten Christensen*, en Vardenser. Han blev kaldet af Hr. *Jørgen Pallesen*, Sognepræst til St. Jacobi Kirke og Provst i Vester Herred, samt Borgmestre og Raad. Han skulde prædike Froprædiken i St. Jacobi Kirke og, naar Byens to Sognepræster havde Forfald, besøge og betjene de syge i begge Sogne. Af Byen skulde han herfor have den sædvanlige Løn, 8 Sldr., dertil Offer og Aals Kongetiende. Desuden fik han af Byens Enge Suderhave, og *Thomas Jensen*, Stedsøn af Borgmester *Hans Nielsen Arnsberg*, oprettede 1652 et Legat paa 100 Sldr. for Kapellanen; Renten heraf skulde hvert Aar til St. Hans Dag udbetales denne.

Men allerede 1656 blev Morten Christensen Sognepræst i Ansager, og nu gik der mange Aar, før Varde igen fik egen Kapellan. Rektor *Niels Nielsen Kragelund* var 1686—94 tillige Kapellan hos Hr. *Niels Hansen Arnsberg* ved St. Jacobi Kirke, og efter at være blevet Sognepræst maatte han selv fra 1727 holde personel Kapellan paa Grund af Sindsforvirring.

Men først i 1731, da der kun skulde være 1 Sognepræst i Varde, fik Byen atter en residerende Kapellan. Hans Løn blev fastsat til Offer af St. Jacobi Sogn paa Alle Helgens Dag og af Nicolai Sogn Søndagen derefter. Desuden skulde Sognepræsten yde Kapellanen: i Stedet for Accidenser 25 Rdl., for Engleje og Sædejord 10 Rdl., til Husleje 8 Rdl., endvidere 30 Td. Rug og 12 Td. Byg.

Men i 1749 fik Sognepræsten Hr. *Vilhelm Fabricius* Lov til, naar det residerende Kapellani blev ledigt, at nøjes med en personel Kapellan.³⁾ Den samme Tilladelse opnaaede den følgende Sognepræst, Hr. *Dam*, og fra 1754, da det residerende Kapellani blev vakant, og til 1783 var der kun personelle Kapellaner i Varde. I 1783 udnævntes atter en residerende Kapellan, og hans Løn fastsattes da til Offer af begge Menigheder den første Søndag i November; af Sognepræsten skulde han have 10 Td. Rug in natura og i Penge: i Stedet for Accidenser 25 Rdl., for Engleje

1) K. Insp. Pk. Kirken 1751—1811.

2) Hans Nielsens Røgnskab 1635 og 1637 (V. R. Pk. 217). — Af tidligere Rektorer var Søren Ibsen Ribber 1611 blevet Kapellan hos Sognepræsten ved St. Nicolai Kirke. — En Hr. Niels Kapellan, der nævnes 1621, har vel ogsaa været Rektor (Varde By's Røgnskab 1620—21 i V. R. Pk. 217).

3) J. T. 30. Juni 1749.

og Sædejord 10 Rdl., til Husleje 8 Rdl. og i Stedet for 20 Td. Rug og 12 Td. Byg 61 Rdl., til sammen 104 Rdl.; i alt blev det residerende Kapellani ansat for 130 Rigsdalers aarlig Indkomst.

Dette Kapellani skulde efter Reskript af 12. August 1803 nedlægges ved Vakance, hvilket skete Aaret efter.

Fra 1818—23 havde Varde en ordineret Kateket, der tillige var Førstelærer ved Borgerskolen.

I Aaret 1900 genoprettedes det residerende Kapellani. I 1916 købtes Villaen Slotsgade 3 til Embedsbolig. —

Ved Oprettelsen af det residerende Kapellani i 1731 indrettedes der et Reglement angaaende Forholdet mellem Sognepræsten og Kapellanen.¹⁾ Man faar herigennem et interessant Indblik i Datidens gudstjenstlige Liv:

Om Tirsdagen var der Skriftemaal i St. Nicolai Kirke og Dagen efter Prædiken og Altergang i samme Kirke. Torsdag Skriftemaal i St. Jacobi Kirke og Dagen efter Prædiken og Altergang. Lørdag var der Skriftemaal i begge Kirker og om Søndagen Højmesse samtidig i begge Kirker, om Sommeren Kl. 8, om Vinteren Kl. 9. Søndag Eftermiddag holdt Sognepræsten og Kapellanen skiftevis Aftensang i St. Jacobi Kirke. Dog skulde Latinskolens Rektor prædike til Aftensang paa den første Dag af de tre store Højtider. Naar man hertil føjer Sognepræstens Medvirken ved Trolovelser, Brudevielser, Ligprædikener, Jordpaakastelse paa de døde, aabenbare Skriftemaal m. m., maa man indrømme, det ikke var et ganske ringe kirkeligt Arbejde, der paahvilede en Præst i Datiden.

Det viste sig imidlertid uheldigt at have Højmesse om Søndagen i begge Kirker paa samme Tid. I 1783 bestemte derfor et nyt Reglement, at Højmesstjenesten for Fremtiden skulde „forandres til afvekslende først og sidst Højmesse, saaledes at naar der i Jacobi Kirke har den ene Søn- eller Helligdag været først Højmesse og i Nicolai Kirke sidst Højmesse, saa skal næste Søn- eller Helligdag være i Nicolai Kirke først og i Jacobi Kirke sidst Højmesse.“²⁾

En ejendommelig Gudstjeneste var den saakaldte *Korsang*. Den maa betragtes som en Levning af Middelalderens katholske Tidebønner, der navnlig bestaar af Davids Psalmer og daglig reciteres eller synges højtideligt i alle katholske Dom- og Klosterkirker. Efter Reformationen bestemtes det i Kirkeordinansen af 1539, at Latinskolernes Disciple 2 Gange daglig sammen med deres Lærere skulde „gaa i Kor,“ som det kaldtes. Denne Gudstjeneste holdtes i Varde i St. Jacobi Kirke, og den synes at have været meget yndet. I 1684 testamenterede *Maren Peders-*

1) J. T. 28. December 1731.

2) J. T. 10. September 1783 Nr. 121. Jfr. Kronikker i »Ribe Amts-Tidende« 30. April og 2. Maj 1931.

datter *Graafod*, Enke efter Mads Hansen, Afgiften af alle sine Enge, beliggende i Janderup Adelenge, dels til Klæder til fattige Skolebørn i Varde Latinskole, dels til Lys til hendes Lysekrone i St. Jacobi Kirke¹⁾, saa længe Kor holdtes ved Lys.²⁾ Den rige *Maren Jensdatter*, Enke efter Raadmand Jens Nielsen (død ca. 1659)³⁾, forsynede den ene Lysekrone over Fruentimmerstolene med Vokslys til Korsang fra Alle Helgen (1. November) til Kyndelmisse (2. Februar). Hendes Datter fortsatte Traditionen og Datterdatteren ligesaa, indtil denne sidste, Doktorinde *Terpager* i Ribe, endelig i 1747 erklærede, at nu vilde hun ikke mere.⁴⁾

Ogsaa efter Latinskolens Nedlæggelse vedblev man i Varde at holde Kor. Det var en Gudstjeneste uden Prædiken og uden de sædvanlige foreskrevne Regler. Den holdtes sent paa Eftermiddagen, om Vinteren derfor ved Lys. I anden Halvdel af det 18. Aarhundrede var det Kl. 5 Søndag Eftermiddag fra 31. Oktober til 2. Februar.⁵⁾ Endnu ved Midten af det 19. Aarhundrede holdtes denne Gudstjeneste, men vistnok kun Nytaarsaften. Da man paatænkte at afskaffe det ærværdige gamle „Kor“, fandt det en varm Forsvarer i Professor *P. G. Thorsen*. Det var dog forgæves. Kor synes at være blevet holdt sidste Gang i Varde i 1853.⁶⁾

KORDEGN OG KLOKKER

Mens Varde havde sin Latinskole, var Rektoren Købstadens Degn. Men da der var Højmesse samtidig i begge Kirker om Søndagen, kunde Rektor kun lede Sungen ved Gudstjenesten i den ene Kirke, St. Jacobi, mens Høreren forestod Sungen i St. Nicolai. Da Latinskolen ophævedes fra Nytaar 1740, blev den sidste Hører Kordegn ved begge Kirker, og den tidligere Latinskole blev Kordegnens Embedsbolig. Den stod indtil 1774, da den afløstes af en ny Bygning paa samme Sted (Kirkepladsen 6).⁷⁾

Paa samme Tid forenedes Kordegnens Embede med Klokkerens, hvis Bestilling det var at ringe med Klokkerne og oppasse Sejrværket⁸⁾ i St. Jacobi Kirke. Klokkeren lønnedes i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede af Byen med 24 Rdl. aarligt. I 1755 faar han sin Løn forbedret med 3 Rdl. af hver Kirke, i alt 6 Rdl.⁵⁾ Han kaldtes af Byen; men da St.

1) Se S. 221.

2) Testamentet findes i Original i K. Insp. Pk. Kirken 1712—1842.

3) Jfr. S. 91 og 180.

4) Ribe Bispearkiv. Pk. Varde Kirker.

5) K. Insp. Pk. Kirken 1751—1811.

6) Se P. G. Thorsens Artikel om Kor (skrevet under Mærket »En Vardenser«) i »Vestertidssk Avis« 21. December 1854 og Redaktionens Bemærkninger hertil.

7) K. Insp. Pk. Kirken 1712—1842.

8) Uhret.

*Den gamle Degnebolig (Kirkepladsen 6).
Bygget 1774.
(Fotografi paa Varde Museum.)*

Jacobi Kirke fra 1772 paatog sig at udrede de 24 Rdl., maatte Byen renoncere paa Retten til at kalde Klokkeren, der for Fremtiden skulde kaldes af Biskoppen.¹⁾

Baade Kordegnen og Klokkeren havde Embedsjord i Bymarken, henholdsvis efter 46 og 69 Rigsdalers Grundtakst. Desuden fik Kordegnen Offer og Accidenser.

I 1812 fordobledes efter Ansøgning Klokkeren og Kordegnens Løn fra 30 til 60 Rdl.²⁾ Og endelig blev i 1824 Klokker- og Kordegnembedet overtaget af Skolens Førstelærere, og siden den Tid har Kordegnen altid været en af Byens Lærere. Da den nuværende gamle Skole blev bygget i 1856, fik Lærerne Bolig i dennes øverste Etage, og den gamle Degnebolig blev afhændet.³⁾

ORGANIST

I ældre Tid fik *Organisten* Hovedparten af sin Løn af Byens Kasse. Den udgjorde ved Begyndelsen af det 18. Aarhundrede 33 Rdl. 2 Mk. og lignedes med tre Fjerdedele paa St. Jacobi Sogn og Resten paa St.

1) Raadstuekopibog 1790—1817 Fol. 14.

2) Ribe Bispearkiv. Varde Kirkes Regnskaber 1808—22.

3) »Vesterjydsk Avis« 16. December 1856.

Nicolai Sogn, skønt St. Nicolai Kirke intet Orgel havde.¹⁾ Hertil kom 6 Rdl. 4 Mk. af Kirken. Ved Slutningen af Aarhundredet var Kirkens økonomiske Omstændigheder imidlertid saa gode, at de 40 Rdl. til Organisten fra 1793 kunde udredes af Kirkens Kasse alene. Hertil kom saa Indtægter af Embedsjord²⁾ og Accidenser ved Bryllupper, Barnedaab og Kirkegangskones Introduktion. Dernæst var Organisten *Stadsmusikant* med Eneret til at spille ved Trolovelser og Bryllupper m. m. Endvidere var han fri for al personel Tyngde og Skatter ligesom kongelige Betjente.³⁾ Fra 1755 var Organisten tillige *Bedemand*. Som saadan skulde han mod Betaling bede (o: indbyde) til Trolovelse, Bryllup og Begravelse og nød derfor af Byen Bedemandens Embedsjord.⁴⁾ I alt var der derefter tillagt Organist- og Bedemandseembedet ca. 11½ Td. Land Agerjord (efter 105 Rigsdalers Grundtakst). For at spille ved det aarlige Landemode i Varde fik Organisten 4 Rdl. Men da Varde Landemode ophævedes 1787, bortfaldt denne Indtægt. Samme Aar var det desuden blevet tilladt at spille paa Orglet i Fastetiden indtil den stille Uge, og Organistens Arbejde var derved blevet forøget. Som Godtgørelse fik han da tillagt 8 Rdl., som Sognepræsten indtil Landemodets Ophævelse havde faaet af St. Jacobi og St. Nicolai Kirker for at yde Logi til Biskoppen.⁵⁾ Og endelig fik Organisten overdraget at føre Tilsyn med Orglet mod en aarlig Betaling af 6 Rdl. Hans Løn af Kirken beløb sig saaledes i alt til 54 Rdl. For 1857 opgives Organistembedets Indtægter saaledes⁶⁾:

1. Løn af Kirken	54 Rdl.	„	Mk.	„	Sk.
2. Et Legat	40	—	„	—	„
3. Jordleje	82	—	3	—	„
4. Accidenser	100	—	„	—	„
5. Som Stadsmusikant	125	—	4	—	13
6. Gratulation ved at gaa omkring og musicere ved Aarsskiftet ...	70	—	„	—	„
7. Dyrtidstillæg	40	—	„	—	„

I alt... 512 Rdl. 1 Mk. 13 Sk.

I 1860 blev Organist- og Kordegneembedet forenet⁶⁾ og var det i en Snes Aar, hvorefter de atter adskiltes. Organistlodden ved Østerport blev i 1864 skødet til Kommunen.⁷⁾

1) V. R. Pk. 220.

2) Se S. 156 og 163.

3) Byf. A. Politiprotokol for Varde og Vester Horne Herred 1724—91 Fol. 66—67.

4) Rpt. 31. Juli 1755.

5) K. Insp. Pk. Kirken 1751—1811. — Ribe Bispearkiv. Varde Kirkes Regnskaber 1808—22.

6) K. Insp. Diverse Dokumenter 1811—65.

7) Liber daticus Vardensis. Journal 21. November 1864 (i Varde Præstegaard).

Organist Hobolt.
(Silhouet paa Varde Museum.)

Det Legat, der nævnes paa foregaaende Side, og som Organisten ved Varde Kirke endnu nyder godt af, er stiftet af Organist i Varde cand. phil. *Hans Henrich Hobolt*, født 26. Februar 1789 i Ribe, Son af Organist ved Ribe Domkirke og St. Kathrine Kirke Peder Hobolt, hvis Enke for øvrigt i 1839 oprettede et Legat paa 300 Rbdl., fortrinnsvis for Enker efter Organister i Ribe. I 1825 blev Hans Henrich Hobolt Organist, Stadsmusikant og Bedemand i Varde, hvor han døde ugift den 30. Marts 1843. Dagen for sin Død gjorde han Testamente og oprettede ved det et Legat paa 1000 Rbdl. for Organisten i Varde, et Legat paa 1600 Rbdl. for 5 trængende Jomfruer i Varde, et Legat paa 1500 Rbdl. for 3 trængende Studenter og et Legat paa 200 Rbdl. for 2 trængende Enker i Ribe. Desuden testamenterede han Varde By 800 Rbdl. til Anskaffelse af Tranlamper til Belysning af Byens Gader.¹⁾

1) I 1806 meddeler Byfoged Fogtman, at der i Varde kun er 1 Gadelygte, nemlig ved en stor Brønd med 2 Pumperør, der Aaret før var anlagt paa Torvet, og »flere Gadelygter er her, hvor kun faa Folk passerer om Aftenen, ikke nødvendige og vilde blive for kostbare mod Nyttens« (Begtrup S. 189). — I 1885 fik Varde sine første Gaslygter.

SKOLEVÆSENET

LATINSKOLEN¹⁾

„Wdi huer Kiøbsted skal være alleniste een Schole, Oc alle hin andre Puge Scholer, som her oc der holdis, skulle affligges. — — — Icke skal der helder andet læres y dennom end Latine, Fordi latine Scholer forderffuis gierne aff de danske oc Tydske Scholer, Oc saa søge de meer deris egen fordiel oc forbedring end børnens.“

Saaledes befaler Kirkeordinansen af 1539, den Lov, hvorved Danmarks kirkelige Forhold ordnedes efter Reformationen i 1536. Til de allerede bestaaende Skoler i Bispebyerne føjedes en hel Række nye Skoler, idet hver Købstad efter Ordinansens Bydende skulde have sin Latinskole, og dette Forhold, at hver Købstad havde sin Latinskole, vedblev at bestaa helt til 1739.

Varde Latinskole nævnes første Gang 1542.

Det har ikke været nogen stor Skole. Den har aldrig haft mere end 2 Lærere, en Rektor og en Hører, samt 2 Klasser eller Lektier, som det kaldtes dengang. Discipelantallet har heller aldrig været stort. I 1738 var der kun 10, 5 i Rektors og 5 i Hørerens Lektie. Det var derfor ogsaa kun faa Studenter, der udgik derfra. Mere end 2 ad Gangen evnede Skolen ikke at dimittere til Universitetet, og det skete endda saa langt fra hvert Aar.

Latinskolen har næppe eksisteret før Reformationen, men er sandsynligvis oprettet omkring 1542. Men snart afbrødes dens Virksomhed, idet Skolen gik op i Luer ved den store Brand 3. Pinsedag den 19. Maj 1551. Endnu i 1560 var Skolen ikke helt genopbygget og færdig til Brug, skønt Kongen i den forløbne Tid ikke mindre end 4 Gange havde mindet sine Lensmænd paa Riberhus, hvem det paahvilede at sørge for Genopbygningen, om den afbrændte Skole.

1) En mere udførlig Skildring af Latinskolens Historie med Kildehenvisninger findes i J. S. 4. R. 5. B. S. 476—516.

I 1607 trængte Skolen atter til en ny Bygning. Biskop *Hegelund* befalede alvorligt „Borgemester og Raad at tænke Middel og Raad til, hvorledes Skolehuset maatte med det første opbygges enten af begge Sognekirkers Rente, som sædvanligt og brugeligt er, eller af nogen velvillig Hjælp af Byen og Almuen, at deres Børn maatte sidde i Skolen uden Fare og Skolemester kunde have sin bekvem og magelig Bolig der hos Skolen med en Hører.“¹⁾

Rektor og Høreren maa altsaa ogsaa i Varde have boet paa Skolen, saaledes som det var almindeligt andre Steder. Dog var det ikke altid saaledes. I alt Fald boede Rektor *Termansem* 1735 i sin egen Gaard.²⁾

Paa Kortet til Resens Atlas fra ca. 1661 er Latinskolebygningen afsat i det nordvestre Hjørne af St. Jacobi Kirkegaard (nu Kirkepladsen 6), og der har Skolen formodentlig altid ligget.

Om et *Bibliothek* ved Skolen berettes der, at Sognepræsten ved St. Jacobi Kirke Provst *Niels Hansen Arnsberg* 1664 skænkede 100 Daler til Anlæggelsen af en Bogsamling. Dette Bibliothek forøgedes senere ved Gaver fra forskellige andre, bl. a. Rektor *Ture Terkelsen*; men det kom snart i Forfald. *Terman Termansen* meddeler, at da han i 1713 „overtog Styret over denne Skole, fandtes vor Skoles Bogskab næsten blottet for Bøger paa nær en græsk-dansk Ordbog og Calepini Leksikon.“ Under *Termansen* bragtes Bibliotheket imidlertid atter paa Fode. Fra 1739 haves et Katalog over Bogbestanden. Dette Katalog opgiver Titlen paa 52 Værker og meddeler, at Bibliotheket desuden ejede „henvend 30 hele og nogle mutilerede Disputatser“ samt „nogle smaa Bøger, som til Skolens fattige Disciple for Skolens Penge er købte og mestendel forslidte.“ Af de 52 Værker fandtes et i 2 Eksemplarer; 2 Værker talte 2 Bind; men i det ene Tilfælde var rigtignok kun andet Bind i Behold.

De Bøger, der fandtes, har ikke alle været i lige god Stand. Om Calepini og Scapulæ Leksika hedder det saaledes, at begge var defekte og sønderrevne. Et græsk Ny Testamente mangledes baade Bindet, Begyndelsen og Slutningen.

Alle Disputatserne har paa denne Tid, da Latinen sad i Højsædet, været skrevet paa dette Sprog, det samme gælder sikkert Hovedparten af Skolebøgerne til de fattige Elever. Størsteparten af de med Titel anførte 52 Værker er skrevet af udenlandske Forfattere, og de tre Fjerdedele af Værkerne er latinske. Af danske Bøger fandtes 2, en Bibel og en Regnebog, af franske 2 og tyske 3.

1) Ribe Bispearkiv. Pk. Varde Hospital 1599—1779.

2) Relationer over de danske Stifters Tilstand 1735—36 (Kommercekollegiets Arkiv).

Godt en Fjerdedel af Bøgerne var af theologisk og opbyggeligt Indhold. Foruden forskellige Bibeludgaver samt 2 hebraiske Grammatikker til Hjælp ved Bibelstudium var der et Bind udvalgte Breve af Kirkefaderen Hieronymus, lærde theologiske Afhandlinger, f. Eks. om Kristi guddommelige og menneskelige Naturer eller Peder Palladius's Indledning til de profetiske og apostoliske Bøger, Katekismusforklaringer af en af Reformationsaarhundredets stridbare lutherske Theologer, Johann Wigand, samt et Bind Bryllupsprædikener, et særdeles passende Værk at have i et Skolebibliothek paa en Tid, da det ikke var Latinskolernes underordnede Lærere, Hørerne, tilladt at gifte sig, medens dette ikke var Disciple forment, saa at det kunde hænde, at en Discipel havde Kone og Børn!

Af almindelige Hjælpemidler indeholdt Bibliotheket et Par Leksika (græsk-latinsk og latinsk-græsk) samt en flersproget Ordbog. Til Opdragelsens Fremme var der et Par pædagogiske Værker, bl. a. et om Høflighed. Af klassiske Forfattere fandtes Plautus, Cicero („Pligterne“), Valerius Maximus og Tacitus, et Værk med Noter til Livius samt en Græskbog. Men for øvrigt rummede Bibliotheket et Par Værker vedrørende de fleste Fag, Videnskaben dengang dyrkede. Der var nogle filologiske Værker, et Par Bøger om Talekunst, et Par historiske, fysiske og medicinske Skrifter, Petrus Apians berømte Kosmografi, et Par Bøger om Poetik, to matematiske Skrifter, Euclids Elementa og vor hjemlige Longomontanus's Cyclometri, ja endog en Beskrivelse af Krigskunsten.

Varde Latinskoles Bibliothek var altsaa ikke synderlig stort og heller ikke særlig værdifuldt. Hvor det blev af ved Skolens Nedlæggelse, kan ikke oplyses. Men nogen større Skade er der næppe sket ved, at det er forsvundet.

Latinskolens Formaal var først og fremmest at uddanne vordende Præster. Ja, *Rektor, Hører og selv Disciplene regnedes med til Gejstligheden*. Det var derfor symbolsk, ja egentlig mere end et Symbol, at Skolehuset laa paa Kirkens Grund. Skolen var i Sandhed Kirkens Datter.

Rektoren var Købstadens Degn og ledede selv Sangen i St. Jacobi Kirke, mens Høreren forestod Sangen i St. Nicolai Kirke. Flere Rektorer var tillige Kapellaner i Varde¹⁾, og ifølge Reglementet af 1731 angaaende Forholdet mellem Sognepræst og Kapellan skulde Rektor, „som forhen har været brugeligt,“ prædike til Aftensang paa den første Dag af de tre store Højtider. Og fra 1668 prædikede Høreren hver anden Søndag i Hospitalet.

De allerfleste Rektorer fik siden Præstekald. Af de 11 Rektorer, der

1) Se S. 237.

fra 1643 til 1738 virkede ved Varde Latinskole, blev de 8 senere Præster, 1 blev siden Degn, medens kun 2 af dem døde i Embedet. Lærergeneringen var nemlig ikke dengang saadan som nu en Livsgerning, men blot en Stilling, man tog i Mangel af bedre. De fleste sukkede blot efter den Stund, da de kunde blive befriet for det tunge Skolearbejde og opnaa gejstlig Befordring. Det lykkedes de fleste, baade Rektorer og Hørere, for en enkelt efter kun halvtredie Maanedes Forløb, for andre først efter hen imod 16 Aars „Skolesvød“.

Disciplenes Dag skulde ifølge Kirkeordinansen af 1539 være delt mellem Skolearbejde og Kirkegang. To Gange daglig skulde de med deres Lærere „gaa i Kor.“ De største Disciple fungerede indtil 1670 om Søndagen som Degne, Løbedegne, i de Landsbykirker, der laa inden for en Omkreds af 2 Mil fra Købstaden. Fra Varde Skole vides Disciplene at have forrettet Løbedegnetjeneste i Alslev, Hostrup, Grimstrup og maaske flere Steder. I Grimstrup Kirke kan man endnu se en Side af den gamle Degnestol, hvor mange Disciple fra Varde har indridset deres Navne, medens Præsten holdt sin alenlange Prædiken.

Latinskolernes Disciple var gennemgaaende fattige Drengene. Som Løbedegne tjente de en Del til deres Underhold, og da Løbedegne-Institutionen ophævedes, maatte de faste Degne, Sædedegnene, ligesuldt aarligt give en Femtedel af deres Kornindkomst til Latinskolen. Skolen havde endvidere nogle Legater, og endelig kom der en Del ind ved, at Skolen opvartede med Sang ved Begravelser, Bryllupper og Barnedaab, og naar en Moder holdt sin første Kirkegang efter sit Barns Fødsel og højtideligt blev ledet ind i Kirken af Præsten (Kirkegangskones Introduktion). Der var bestemte Takster for Sangopvartningen. Betalingen rettede sig efter, hvem der krævede den, Rangspersoner, Købmænd, Haandværkere eller blot Sognemændene uden for Byen eller Daglejere. Og det gjorde ogsaa en Forskel, om man forlangte hele Skolen med Rektor og Hører til at synge, eller man vilde nøjes med den halve Skole med Høderen i Spidsen, hvornaar paa Dagen det skulde være o. s. v., altsammen Regler, der minder betænkeligt om Per Degns i „Erasmus Montanus.“

Morsomt fortæller den sidste Rektor i Varde *Jens Bach* om sin egen Indsættelse 1738. Indsættelsen „skete Mandagen d. 2. Juni, da der efter Lejlighed blev holden en liden Musik udi Skolen med et Instrument kaldet Regal¹⁾ og 3 Fioler, hvorved blev sjungen 3 danske og 1 latinsk Stykke, som paa Akten kunde bekvemme sig; samme Tid blev af Provsten²⁾ holdt en sirlig latinsk Oration og et Ris af Cathedra mig over-

1) Et Slags Orgel.

2) Hr. Rasmus Svitzer, Sognepræst i Varde.

leveret, og derpaa efter liden mellemløbende Musik traadte jeg i Cathedral med det Vers: I Jesu Navn skal al vor Gerning ske, og da jeg havde holdt en liden latinsk Oration, blev sluttet med Musik. Magistraten, Hr. Borreby¹⁾, Byfogeden²⁾, Studentere af Byen tilligemed de fornemmeste af Borgerskabet saavel som Hr. Niels Hammer udi Janderup var til Stede Akten at bivaane.“³⁾

Ingen af de Lærere, der har virket ved Varde Latinskole, er blevet berømte, derimod har en Del gjort sig berygtede. Den, der har drevet det videst i sidstnævnte Retning, er en Sønnesøn af Biskop Kragelund i Ribe, Rektor *Peder Nielsen Kragelund*, der i 1713 blev afskediget paa Grund af forargeligt Forhold i Liv og Levned, „saasom til hans Forbedring ingen Forhaabning skal være, eller at Skolen, saa længe han derved forbliver, skal kunne komme sig.“ Til Degneembede var han imidlertid god nok, og han var fra 1717 til sin Død 1739 Degn i Grimstrup. Kragelunds Efterfølger, *Terman Termansen*, var, 5 Aar før han kom til Varde, blevet truet med Afsked fra sit Embede som Hører i Ribe uden Proces og Rettergang; men han slap med Skrækken. En anden sjælden Mand, som Latinskolen har været belemret med, er *Anders Nielsen Hebo*⁴⁾, der kun var Rektor i halvtredie Maaned, hvorefter han blev Præst i Thisted. I Wibergs Præstehistorie faar han følgende smukke Skudsmaal: stridig, trættekær, egensindig og selvraadig; idelige Processer med Under-, Lige- og Overmænd; straffet for Slagsmaal 1655; undlod 1671 at bede for Kongen; afsat 29. April 1674 for sit Forhold mod Kapellanen, men ved Højesteret 28. September samme Aar forlod Kongen ham dog for den Gang hans Forseelse; i det hele 8 Gange anklaget; var uartig mod alle sine Biskopper; hans Enke gik fra Arv og Gæld.

Om gode Lærere hører man ikke. Det *kan* være tilfældigt; men gennemgaaende havde alle Landets smaa Latinskoler usle, undertiden foragtelige Lærere. Grunden er den elendige Løn, man bød dem. Resultatet heraf var ganske naturligt, at kun de Mænd, der ikke kunde faa anden Beskæftigelse, søgte til Skolerne.

I Varde bestod *Rektors Indtægter* af Konge-Korn- og Kvægtienden af de Bønder, der plejede at søge til Varde Kirker, i alt ca. 48 Rdl., nogle Rentepenge, ca. 5 Rdl., Dægnerente af hvert Hus i Varde, ca. 5 Rdl., og en Del af Accidenserne fra Skolens Opvartning med Sang ved Bryllupper, Barnedaab m. m. I alt udgjorde Rektors Indtægter højt regnet

1) Residerende Kapellan i Varde.

2) Christen Hjørning.

3) Ribe Bispæarkiv. Indkomne Breve fra Vester Horne Herred.

4) Søn af Raadmand Niels Andersen til Store Hebo og Anna Nielsdatter. Se Stamtavlen.

ca. 65 Rdl. *Hørerens Indtægter* bestod af en Del af Outrup Konge-Korntiende, ca. 3 Rdl., en Del Afgifter fra Degnene i Nabosognene, som disse ifølge Christian V's Danske Lov var forpligtede til at give Latin-skolen, i alt ca. 16 Rdl., og endelig Betaling for at prædike i Hospitalet, 1 Rdl. 4 Mk. Til sammen udgjorde Hørerens Indtægter ca. 21 Rdl.

Disse Indtægter var naturligvis ganske urimeligt smaa. Dog svarede de saa nogenlunde til, hvad Lærerne ved de andre smaa Skoler i Stiftet (Vejle, Ringkjøbing, Holstebro) fik. Mærkeligt er det dog, at Rektoren i en saa lille By som Lemvig havde omtrent halvanden Gange saa stor Løn som Rektor i Varde. Lærerne ved de større Skoler i Ribe, Fredericia og Kolding var bedre aflagte. Rektorerne ved disse tre Skoler havde hver tre Gange saa meget i Løn som Rektor i Varde, og den daarligst lønnede Hører i Ribe fik det firedobbelte af Varde-Hørerens Løn.

Omsider indsaa Regeringen dog, at hvis det lærde Skolevæsen skulde forbedres, maatte man begynde med at forhøje Lærernes Lønninger over hele Linien, og Midlet hertil var *Nedlæggelsen af de mange smaa overflødige Latinskoler*. Den 17. April 1739 kom den kongelige Forordning, ifølge hvilken 29 af Danmarks 49 Latinskoler ophævedes fra Nytaar 1740. Af Sjællands 15 Latinskoler blev kun 8 tilbage, af Fyns og Lolland-Falsters 10 kun 4 og af Jyllands 24 kun 8. I Ribe Stift ophævedes Varde, Vejle, Ringkjøbing, Lemvig og Holstebro Skoler, medens Ribe, Fredericia og Kolding fik Lov at fortsætte. De vedblivende Skoler skulde nyde Størsteparten af de ophævedes Indtægter.

En Del Vanskelighed voldte det, at mange, der havde oprettet Legater ved de nu ophævede Skoler, havde forlangt, at disse Kapitaler kun maatte anvendes til Gavn for vedkommende Skole. Man kom om ved det paa den Maade, at det bestemtes, at de Pengesummer, der henlagdes til andre Skoler, fortrinsvis skulde komme Elever fra den By til gode, hvis Latinskole Legaterne oprindelig tilhørte. Saaledes lagdes Varde Skoles Indtægter — baade Rektorens og Hørerens Løn samt 59 Rdl., Disciplene aarligt fik i Legater — til Kolding Skole, hvor Discipellegaterne fortrinsvis skulde komme Elever fra Varde til gode, og det endskønt i alt Fald een af Legatstifterne, *Maren Graafod*, i sit Testamente havde bestemt, at hendes Legat skulde tilfalde Ribe Latinskole, der jo vedblev at bestaa, saafremt Varde Skole nogen Sinde skulde blive ophævet.¹⁾

I Stedet for de ophævede latinske Skoler var det Meningen, at der skulde indrettes danske Skoler, og hertil skulde der bruges en Del af

1) Jfr. S. 238—39.

de Lærere, der blev ledige ved den store Reduktion af Latinskolernes Antal. Men Lærerne vilde helst alle sammen have Præstekald, ja Hører i Vejle erklærede endog, at han ej var saa dreven i Regnen og Skriven, at han kunde tjene Ungdommen med den behørende Information. Ogsaa i Varde tragede baade Rektor og Hører efter Præstekald. Rektor fik 40 Rdl. i Pension og Udsigt til Præstekald; men Hører maatte tage mod Degnekaldet i Varde, ja selv den stakkels Hører i Vejle maatte lade sig nøje med Degnekaldet og Skoleholderiet i denne By.

DEN DANSKE SKOLE

Hører i Varde blev ved Latinskolens Nedlæggelse Degn. Det er ikke det samme som Skolelærer. Degn og Skoleholder er to forskellige Ting.

Degnens Embede var det at forestaa Sengen i Kirken, besørge Præstens Embedsbreve og om Søndagen tygge Katekismus med Ungdommen i Vaabenhuset til Kirken. Han var en kirkelig Embedsmand og i det store og hele godt lønnet. Degnene skulde være Studenter, ja undertiden besattes Degnekaldene endog med theologiske Kandidater.

Til *Skoleholdere* kunde man derimod bruge alt muligt Skrabsammen. De havde nemlig ikke kirkelige Forretninger, men skulde „kun“ være Skolelærere. I en officiel Indberetning til Kongen 1785 hedder det, at man til Skoleholdere maatte anvende „afsatte Underofficerer, Skriverkarle, Købmænd, Musikantsvende, Ryttere, Hattemagersvende, Skomagere, Forpagtere, Fogeder, Bønder, Matroser, Brændevinsbrændere og Felberedere. Ingen af disse har tænkt paa at blive dette, om ikke Skæbnen i den af dem valgte Cirkel havde gaaet dem imod, og følgelig har de i Almindelighed liden Bekvemhed dertil, ligesom de og gerne forlader dette usle igen, naar noget bedre frembyder sig. Følgen af alt dette er, at Ungdommen gaar hen i Vankundighed og maa savne den Undervisning, der skulde danne dem til gode Kristne og duelige Borgere.“ Og Grunden til, at man ikke kunde faa bedre Lærere var naturligvis den elendige Løn, man bød Skoleholderne. Naar man ser bort fra de faa Steder, hvor Skoleholderiet var forbundet med Klokker- og Degneembedet, havde Skoleholderne en Løn, der laa mellem 20 og 80 Rdl.¹⁾

Den sidste Hører i Varde hed *Niels Nielsen Bolderup*.²⁾ Han var Degn, indtil han i 1745 blev Sognepræst i Lem Sogn i Bølling Herred. Hans Efterfølger som Kordegn hed *Michael Matthiasen Hoff-*

1) »Danske Samlinger« 2. R. 3. B. S. 177—78.

2) Født i Varde 1711, død 1790. Søn af Skoleholder og Bedemand Niels Iversen Staal og Anna Nielsdatter Bolderup.

mann.¹⁾ Det var efter Latinskolens Nedlæggelse blevet Degnens Pligt at læse gratis med fattige Børn, medens Skoleholderen skulde undervise Byens øvrige Børn for Betaling. Degnen vilde imidlertid helst sno sig fra sin Undervisningspligt. I 1749 maatte derfor Biskop *Brorson* gennem Sognepræsten *Vilhelm Fabricius* „alvorlig tilholde bemeldte Hoffmann, at han straks til Undervisning antager saa mange af Byens fattige Børn, som Deres Velærværdighed finder at bør nyde fri Skolegang hos hannem, ligesom jeg ikke heller tviler paa, at De jo i det øvrige har nøje og alvorlig Indseende med ham i hans Embede og indberetter, saafremt han end ydermere skulde findes efterladet, da han i slig Fald maa vente at vorde tiltalt paa sit Embede.“ Hoffmann sad i fattige Omstændigheder. I sine sidste Leveaar fik han af Fattigkassen 2 Rdl. aarligt til Brændsel. Da han i flere Aar før sin Død var syg (Apopleksi), fik Skoleholder *Jesper Müller* de 2 Rdl. for at læse med de fattige Børn i Degners Forfald. Og efter at Hoffmann var død, og *Simon Kølholt*²⁾ var kommet i hans Sted, vedblev det at være Skik, at Skoleholderen mod Betaling af Fattigkassen ogsaa læste med de fattige Børn. Der var imidlertid ingen Hjemmel for denne Udgift af Fattigkassen til de fattige Børns Undervisning. Og da Byfoged *Bloch* og Pastor *Brorson* i Varde i 1785 opdagede, at denne Udgift oprindelig var sket for at komme Kordegn Hoffmanns fattige Omstændigheder til Hjælp, fik Kordegn Kølholt af Biskoppen Ordre til „enten straks at antage sig de fattige Børn til Undervisning i deres Kristendom uden nogen Betaling eller og straks at formaa Skoleholderen til at paatage sig Kordegnens Embedspligt i dette Stykke“ mod passende aarlig Betaling. Kølholt skulde meget have sig frabedt at blive bebyrdet med Undervisning, og han foretrak derfor at betale Skoleholderen for at besøge Undervisningen som hidtil. Hans Efterfølger, *Oluf Boochius*³⁾, forholdt sig paa samme Maade.⁴⁾ —

Kirkeordinansen af 1539 lagde særlig Vægt paa Indrettelse af Latinskoler. Skrive- og Regneskoler skulde Købstædernes Øvrighed sørge for. Spor af en dansk Skole i Varde træffes først ved Midten af det 17. Aarhundrede. Det er bemærkelsesværdigt, at den synes ogsaa at have været for Piger⁵⁾, ja blandt en Stedfaders Pligter over for sin Steddatter nævnes i Varde Raadstueprotokol 1650⁶⁾ ikke blot, at han skal

1) Død 24. Marts 1774, 61 Aar gammel; gift med en Datter af Provst Svitzer i Varde. Anne Sophie, død 24. Januar 1783, 60 Aar gammel (J. Kbg.). Jfr. S. 109 og 111.

2) Tillige Klokke (se S. 239); død 12. Juni 1785, 47 Aar gammel (J. Kbg.).

3) Født i Ribe 19. Maj 1739 (Varde Nicolai Kommunionbog 1778), død i Varde 9. Oktober 1795 (J. Kbg.).

4) K. Insp. Pk. Kirken 1751—1811.

5) Rpt. 27. Januar 1648.

6) 28. Februar.

„klæde og føde hende og lade hende lære at væve,“ men Stedfaderen skal ogsaa lade hende lære at „læse og skrive, som en Dannemand bør og hendes Tarv udkræver og forsvarligt kan være.“ Ud over enkelte Navne paa Skoleholdere vides der dog ellers intet om den danske Skole i det 17. Aarhundrede.

I 1708 blev *Niels Iversen Staal*, der var barnefødt i Varde og Student 1691 fra Varde Latinskole¹⁾, beskikket af Magistraten til at være Skoleholder og Bedemand i Byen. Efter gammel Skik skulde han have Betaling af Skolebørnene hver Lørdag Aften, dog vilde Magistraten betale ham hver Jul for Undervisning af fattige Folks Børn. Hver Søndag skulde han undervise begge Menigheders Ungdom i deres Katekismus og Børnelærdom, skiftevis i St. Jacobi og St. Nicolai Kirke. Til Gengæld blev han fri for Betjentskat²⁾ og fik ogsaa tillagt noget Agerjord uden anden Afgift end Tiende til Kirken.³⁾ I begge sine Bestillinger efterfulgtes Niels Staal af Sønnen *Jens Matthias Bolderup*.⁴⁾

Om ham hedder det i 1739, at „hans Forhold er dog ikke saaledes, at jo en anden til det danske Skoleholderi kunde være højst fornøden, allerhelst han ikke udviser sig stedse saa flittig med de unges Undervisning, som ske burde.“⁵⁾ Han vedblev dog til sin Død 1755. Derefter forenedes Bedemandsbestillingen med Organistembedet, og paa Skolevæsenet kom der en helt ny Ordning, idet den danske Skole paa Forslag af Sognepræst *Vilhelm Fabricius* fik Lokale paa Raadhuset, hvor ogsaa Skoleholderen skulde bo. Og samtidig udarbejdedes der en „Fundatz og Instruction“ for Skolen i Varde.⁶⁾

Ifølge den skulde Skoleholderen hvert Aar have en Liste over de Born, der var i deres sjette Aar eller derover, og som derfor skulde holdes i Skole. Private Skoler var forbudt, alle skulde gaa i Skole hos „den privilegerede Skoleholder.“ Om Sommeren varede Skoletiden 4 Timer, om Vinteren 3 Timer daglig. Børnene skulde lære at læse, og de maatte ikke tages ud af Skolen, før de havde lært Luthers Katekismus og Forklaringen dertil udenad: men de skulde dog ogsaa lære at forstaa Mening. Desuden skulde de, som havde Nemme, især Drengébørnene, øves saa meget som muligt i at skrive og regne.

„Skoletjenesten begyndes og endes med Sang og Bøn, derhos om Morgen en Kapitel af det nye Testamente eller en Davids Psalme oplæses. Børnene opmuntres at sjunge, læse og høre Guds Ord med

1) Vester Horne Herreds Provstis geistlige Justitsprotokol 10. Juni 1727.

2) Den Skat, der paalignedes Borgerne til Betaling af Lønnen til »Byens Betjente.«

3) Rpt. 6. September 1708.

4) Rpt. 20. November 1721 og 13. November 1732.

5) J. S. 4. R. 5. B. S. 511.

6) Rpt. 15. Juli 1756.

Hjertens Andagt, saa og naar Morgen- og Aftenbønnen bedes, skal alle tilstedeværende Børn ligge paa deres Knæ, og bør Skolemesteren vel at tilse, at Børnene med Andagt sjunger Psalmerne, beder Bønnerne og hører og læser Guds hellige Ord.“

„Naar hellige Dage eller Markeder indfalder, maa Børnene ikke hele Uger udeblive af Skolen, men saa snart de er forbi, bør de straks igen at holdes til Skolen, dog tillades, at Børnene fra St. Thomæ Dag [21. 12.] til næste Mandag efter Helligtrekongers Dag maa være fri fra Skolegang.“

„Skolebørnene skulle flittig og betiden indfinde sig paa Søndagene og andre hellige Dage til Højmesse, Aften- og Korsang og opføre sig andægtigt ved Gudstjenesten uden al Alarm, medmindre de ej, saa ofte det befindes, vil straffes derfor af Skoleholderen, da og de største af Drengbørnene af begge Menigheder indfinder sig i Koret hos Skoleholderen.“

For sit Arbejde havde Skoleholderen fri Bolig for sig og Familie paa Raadhuset og Frihed for Byens Tyng og Indkvartering. For hvert Barn skulde han til Pinse have 6 Skilling og til Mortensdag 8 Skilling til Ildebrændsel, endvidere ugentlig af hvert Barn, som lærte at læse, 2 Skilling, af dem, som lærte at skrive, 3 Skilling og af dem, der lærte at regne, 4 Skilling og endelig til St. Thomas Dag en frivillig Gave. Af Kirkerne fik han 10 Rdl. aarligt.

Sognepræsten og Magistraten havde desuden ønsket, at Skoleholderen skulde have Tilladelse til „efter den latinske Skoles Skik i forrige Tider med nogle af de største Skolebørn at holde Sang for de fornemste Indvaaneres Døre paa St. Mortens, Jule-, Nytaars- og Helligtrekongersaften“; men det vilde Stiftamtmanden og Biskoppen ikke tillade.

Foruden det i Fundatsen fastsatte oppebar Skoleholderen af Byens Kasse 10 Rdl. om Aaret.¹⁾ Fra 1766 blev det sat op til 18 Rdl.²⁾ Men da Byens Kasse var i en slet Tilstand, blev Beløbet i 1772 nedsat til 14 Rdl., men til Gengæld forhøjedes Kirkernes Tilskud fra 10 til 14 Rdl., saa at Resultatet for Skoleholderen blev det samme.³⁾ Ja, i 1795 sattes Tilskuddet fra Kirken yderligere 12 Rdl. op.⁴⁾

I 1784 opgøres Skoleholderens samlede aarlige Pengeindtægt til 58 Rdl.⁵⁾ —

En mærkelig Mand var *Jesper Müller*, der blev Skoleholder i Varde

1) Rpt. 20. December 1764.

2) Rpt. 27. Februar 1766.

3) Raadstuekopibog 1790—1817 Fol. 8.

4) J. T. 20. Marts 1795 Nr. 61.

5) Danske Kancelli. Efterretninger om Skolevæsenet i Købstæderne i Danmark, indsendte i Henhold til Cirkulære 20. December 1783.

i 1761. Boligen paa Raadhuset var ham for lille, og i 1764 købte han da den afdøde Læge, Licentiat *Ambders'* Gaard paa det nordlige Hjørne af Kræmmergade og Torvet, nu „Magasin du Nord“ (Kræmmergade 1, Torvet 2). I 1783 fik han Skøde paa en Byggeplads Nord derfor, nu Torvet 4. Og endvidere ejede han en Tid den Gaard i Kræmmergade, hvor nu Slagteriet ligger (Kræmmergade 3). I 1781 gjorde han det usædvanlige Spring fra Skoleholder til Købmand.¹⁾ Han var tillige Lotterikollektør, fra 1787—92 eligeret Borger og døde ¹⁰/₅ 1796, 64 Aar gammel.²⁾

Hans Efterfølger som Skoleholder blev *Niels Daniel Dam*, Søn af Vardes daværende Sognepræst. Han havde tidligere været Foged paa en Herregaard og Skriver hos en Retsbetjent.³⁾ Han havde altsaa nogen Betingelse for at kunne lære Børnene at læse, skrive og regne. Hans Skrift er udstyret med saa mange Kruseduller og Sving, at næppe nogen Skolemester nu om Stunder kunde gøre ham det efter.

I 1785 efterfulgtes Dam som „Kristendommens offentlige Skoleholder i Varde“ af Skoleholderen i Hjerting *Peder Jessen*; men han maatte allerede efter 2 Aars Forløb tage sin Afsked med en aarlig Pension af siger og skriver 7 Rdl., motiveret med den højst mærkelige Udtalelse, at „han var alt for god mod Børnene.“⁴⁾

Samtidig traf det sig, at det residerende Kapellani blev ledigt. Byfoged *Bloch*, Sognepræsten Hr. *Brorson* og Byskriver *Fogtman* fattede da en stor Plan til Skolevæsenets Forbedring. Allerede i 1755 havde Stiftamtmanden peget paa, at det vilde være heldigt, om Skoleholderembedet blev forenet med Klokker- og Kordegnebestillingen. Byfogeden gaar nu en anden Vej. Da der var over 100 skolepligtige Børn, var Arbejdet i Virkeligheden uoverkommeligt for een Mand, selv om ogsaa Kordegnen skulde læse med de fattige Børn. Det blev derfor foreslaaet, at der i Stedet for en residerende Kapellan skulde ansættes en *ordineret Skolelærer*, der foruden at hjælpe Sognepræsten lidt i Kirken skulde forestaa Skolevæsenet bistaet af Kordegnen og Skoleholderen. Stiftamtmanden og Biskoppen anbefalede Forslaget, og det ser ud til, at det blot skyldes et Tilfælde, at der intet blev ud af Forslaget. Dette kom først til Behandling i Kancelliet den 11. September 1787; men allerede den 31. August var der blevet kaldet en residerende Kapellan. Forslaget til Forbedring af Skolevæsenet i Varde blev derfor affærdiget med den lakoniske Bemærkning: „Forbliver ved det udfærdigede Kalds-

1) Rpt. 5. April 1781.

2) J. Kbg.

3) Danske Kancelli. Efterretninger om Skolevæsenet i Købstæderne i Danmark, indsendte i Henhold til Cirkulære 20. December 1783.

4) Danske Kancellis Supplikbog 1788 Nr. 1009.

brev.“¹⁾ Et Par Aar efter fik Skoleholderen dog en Medhjælper om Vinteren, saa *det* er der da formodentlig kommet ud af de tre Mænds Bestræbelser.²⁾ —

En virkelig Forbedring af Skolevæsenet bragte først Anordningen af 29. Juli 1814. For det første betød den Indskærpelse af Skolepligten, saa at Forsømmelse medførte stigende Mulkt. For det andet betød den ordentlige Lærere. Førstelæreren i Købstæderne skulde være en theologisk Kandidat som ordineret Kateket, medens de øvrige Lærere skulde være Seminarister. I Tidens Løb forsvandt som bekendt de theologiske Kandidater som Lærere, og Seminaristerne blev eneberettigede til Ansættelse i Folkeskolen. Og for det tredie betød Anordningen bedre Løn for Lærerne, idet den bestemte, at Klokker- og Kordegneembederne ved Vakance skulde forenes med Lærerembederne, det, som Stiftamtmanden i Ribe allerede havde ønsket i 1755.

Da Anordningen af 29. Juli 1814 udstedtes³⁾, hed *Kordeggen* i Varde *Erik Friedrich Sølling*.⁴⁾ Han var en Præstesøn fra Thorstrup og havde tidligere været Klokker og Kordegn i Ringkjøbing, men havde fra 1795 beklædt det samme Embede i Varde.

Skoleholderen hed *Svenne Raun*. Hans Løn var 55 Rbdl. Sølvværdi; men medens hans Forgængere havde haft fri Bolig paa Raadhuset ved Siden af Skolestuen, havde han maattet leje Bolig. I 1815 beklager han sig herover og ansøger om at faa de Værelser, som den tidligere Skoleholder havde beboet, og som nu stod ubenyttede, ja Jordmoderen havde endog haft Lov at bo i dem en Tid. Hans Ansøgning blev vel modtaget og vistnok bevilget.

Til Skolevæsenets Forbedring havde Skolekommissionen egentlig tænkt sig at opgive Lokalet paa Raadhuset og i Stedet for bygge en Skole paa den Plads, hvor Ruinerne af St. Nicolai Kirke stod; men da Udførelsen af denne Plan vilde sluge ca. 4000 Rdl. Sølv holstensk Kurant, og da Tiderne var meget vanskelige — i 1813 havde vi jo Statsbankerotten — blev Planen opgivet, og man besluttede foreløbig at nøjes med at indrette 2 Skolestuer paa Raadhuset, hvilket kun vilde medføre en Udgift paa ca. 320 Rbdl. rede Sølv. Men der kunde saa ikke længere blive Plads til Lærerbolig paa Raadhuset. Den ordinerede Kateket foresloges lønnet med 160 Rbdl. r. S. og Offer til de tre store Højtider; desuden skulde han have fri Bolig, Udhus og Græsning til 2 Køer samt visse Naturalydelser i Korn og Ækivalent for 8 Favne Brænde, hvorfor han ogsaa

1) Danske Kancellis Supplikbog 1787 Nr. 2383.

2) »Minerva« Juli 1793 S. 47.

3) Hovedkilden til det følgende er Varde Skolekommissions Forhandlingsprotokol i Arkivet i Varde Præstegaard.

4) Efterfølger af Boochius, se S. 250.

skulde opvarme Skolen. Foruden Kateketen skulde der ansættes en Andenlærer. Hertil foreslog Skolekommissionen Skoleholderen Svenne Raun. Han skulde lønnes med 180 Rbdl. r. S. samt fri Bolig. Af disse Lønninger skete der dog allerede i 1818 en Forhøjelse, idet Kateketens Løn af Kancelliet bestemtes til 360 og Andenlærerens til 200 Rbdl. r. S.

I August 1816 blev Andenlærer Raun kaldet til Kirkesanger og Skolelærer i Alslev. Baade i Varde og i Alslev levede han i meget fattige Omstændigheder, og efter hans Død maatte et Par af hans Børn endog paa Fattigvæsenet. Rauns Efterfølger blev Kirkesanger, Seminarist *Jørgensen* fra Tistrup; men han afgik allerede inden Aarets Udløb fra Embedet, og i Stedet for kom den kun 21aarige Seminarist *Peder Houvig*. Indtil en Kateket udnævntes, fik han en Hjælpe lærer, der lønnedes med 32 Rbdl. r. S. aarligt plus Kost og Logi.

Den 23. September 1818 udnævntes endelig Kateketen. Det blev den 37aarige cand. theol. *Anker Storm*. Han var en Præstesøn fra Egtved, hvor hans Slægt havde været Præster lige siden Reformationen. Det er naturligvis vanskeligt nu, saa mange Aar efter, at bedømme ham rigtigt; men hvordan han end har været som Præst, kan der vist ikke være Tvivl om, at han ikke rigtigt har været paa sin Plads som Lærer. Allerede i Begyndelsen af December, otte Dage før han skulde ordineres, indløb der en meget alvorlig *Klage* over ham til Skolekommissionen. Den 3. December havde han givet en Dreng, Godske, en ordentlig Lussing, og da Drengen netop stod og lænede sig op mod en Væg, fremkom der derved, hvad der i Klagen kaldes en „Knude“ i Hovedet — vi vilde formentlig kalde det en Bule. Faderen blev ilter, ilede til Distriktskirurgen, Drengen holdtes hjemme fra Skole i 8 Dage, og Skolekommissionen fik en skriftlig *Klage* over Hr. Storms Behandling af Godske. Heri klager Drengens Fader tillige over „denne Straffemiddel, som bruges i Skolen, at et Barn skal udrække sin barnlige Haand for deri at tage saa mange Slag, som en ophidset Lærer finder for godt. Allerede efter Hr. Storms udviste Handlinger maa han enten være ringe af Forstand eller og besidde en streng og overilende Temperament, saa enhver maa med Rette frygte for hans Strenghed mod sine Børn,“ hvorfor Klageren med „mange flere af sine Medborgere“ mente, at det var godt, „at Hr. Storm aldrig naaede det Maal, hvortil han er bestemt,“ nemlig Præsteembede.

Og som om det ikke var nok, sendte samtidig 83 navngivne Borgere en *Klage* til „den højædle Skoledirektion.“ Heri berøres Hr. Storms Adfærd mod Godske, men navnlig ankes der over, 1) at Kateketen „synes i Henseende til Lønnen at blive os uoverkommelig,“ fordi Embedsmæn-

dene efter Borgernes Formening ikke deltog i Udgifterne til Skolevæsenet, og 2) over at Undervisningen var utilstrækkelig og ringere end før.

Skolekommissionen fandt det rigtigst ved et Møde at oplyse de 83 Klagerer om de virkelige Forhold. Hvad Kateketens Løn og de øvrige Udgifter til Skolevæsenet angik, kunde Kommissionen oplyse, at Embedsmændene deltog lige med Borgerne i Udredningen heraf. Og hvad Undervisningen angik, stemmede dens Omfang med Anordningen af 1814, og naar Børnene gjorde saa ringe Fremskridt, skyldtes det uden Tvivl de unægteligt meget talrige Forsømmelser.

Men nu skete der paa Mødet det højst mærkværdige, at Borgerne tilbød for at skaffe deres Børn mere Undervisning selv, at ville lønne en Lærer, hvilket stemmede meget daarligt overens med Klagerne over de trykkende Udgifter til Skolevæsenet. Det kunde Skolekommissionen naturligvis intet have at indvende imod, og der er Tegn til, at Undervisningen virkelig kom i Gang.

Hvad Godske angik, fandt Kommissionen, at Sagen var ganske ubetydelig, da Drengen efter sin egen Forklaring ingen Men havde haft af Slaget. Storm forlangte derfor, at Godskes Fader skulde tilbagekalde sine ærekrænkende Udtalelser og gøre ham Afbigt; men han slap dog den 9. Februar 1819 med en Advarsel om at være mere forsigtig med sine Udtryk.

I Juli 1820 er der atter Klage over Hr. Storms Strenghed mod en Dreng; men den afvistes, og Klageren fik Tilhold om for Fremtiden at lade sin Søn vise sin Lærer den tilbørlige Agtelse og Lydighed.

Skolekommissionen havde saaledes holdt sin Haand over Kateketen. Men helt tilfreds med ham har den vist ikke været, i alt Fald viste den ellers saa sparsommelige Skolekommission en paafaldende Iver for at faa ansat *en tredie Lærer*. Det viste sig, da Andenlærer Peder Houvig døde i 1821, kun 25 Aar gammel. Skolekommissionen foreslog da at nedsætte Andenlærerens Løn og ansætte en Tredielærer. Det lykkedes dog ikke at faa denne Plan gennemført, og snart fik Byen andet at tænke paa.

Den 14. Juni 1821 udbrød den forfærdelige *Ildebrand*, der lagde 66 Gaarde og Huse i Aske og foreløbig gjorde en Ende paa Undervisningen, idet Skolestuerne blev overladt nogle af de brandlidte, husvilde Familier. I Slutningen af Juni besluttede Skolekommissionen at genoptage Undervisningen i Kirken; men af Byens ca. 160 Børn mødte kun 18, hvorfor Undervisningen helt udsattes til efter Sommerferien. Den 3. September begyndte Skolen saa igen, og det var Meningen, at den indtil Mikkelsdag skulde holdes i Kirken.

I Stedet for Peder Houvig ansattes *Jacob Jacobsen* som Andenlærer. Han var en Provstesøn fra Darum og 25 Aar gammel. Han tilhørte en meget anset Slægt. En Farbroder og senere en Fætter havde fra 1809—21 ejet den Kampmannske Gaard (Storegade 33)¹⁾, hans Morfader, *Hans Borch*, og senere hans Mosters Mand, *Niels Thorsen*, havde ejet den store Købmandsgaard, der nu tilhører Grosserer *Lasson* (Vestergade 15)²⁾, og hans Oldefader var *Rasmus Øllgaard*, Ejer af Bramminge.³⁾ Lærer Jacobsen blev i Varde til sin Død 1856 og kom til at spille en stor Rolle for Skolevæsenet.

Planen om at faa ansat en *Tredielærer*, som man ikke havde opnaaet at faa gennemført i 1821, optog Skolekommissionen paa ny i 1823 og denne Gang med Held.

I Anordningen af 29. Juli 1814 var der blevet aabnet Adgang til en videregaaende Uddannelse i den saakaldte borgerlige Realskole, bl. a. i fremmede Sprog, for dem, som uden at tilsigte en lærd Uddannelse havde Brug for større Kundskaber end dem, der kunde erhverves i den almindelige Borgerkskole. Allerede i 1818 var en *Realklasses* Oprettelse i Varde blevet foreslaaet og Planen billiget af Kancelliet. Men da de Forældre, der kunde antages at ville være mest interesserede, holdt en Privatlærer for deres Børn, var der ikke den Gang kommet noget ud af Sagen. Men i 1823 var Privatundervisningen ophørt, og Skolekommissionen fik da tegnet 18 Børn til en Realklasse. Realklassen skulde være en Betalingskole. Elevantallet maatte ikke overstige 30, og der skulde være 2 Fripladser. Ogsaa konfirmerede unge, som fandtes duelige, skulde have Adgang til Realklassens Undervisning. Da Betalingen i Realklassen blev ansat højere i 1823 end foreslaet i 1818, mente Skolekommissionen, at der kunde blive Raad til Ansættelse af en *Tredielærer*, der sammen med de to andre Lærere skulde undervise i sine bestemte Fag gennem alle Skolens 3 Klasser. Til *Tredielærer* foresloges Seminarist *Hansen*, som en Del Forældre allerede havde saa godt som sluttet Akkord med. Han skulde lønnes med 64 Rbdl. r. S. og have fri Kost, Logi, Varme, Vask og Lys. Da der ikke var Plads til en tredje Klasse paa Raadhuset, blev Undervisningslokale lejet hos Prokurator Rasmus Hansen, der boede, hvor nu Varde Banks Bygning ligger.

Planen for Realklassen billigedes af Skoledirektionen, og dens Undervisning begyndte den 2. Juni 1823.

Men en Uges Tid i Forvejen var Kateketen, Hr. Storm, blevet ud-

1) Se S. 186—87.

2) Se S. 117.

3) Se S. 104—06.

nævnt til Sognepræst i Nr. Nissum. Da man samtidig vilde indføre den saakaldte *indbyrdes Undervisning*¹⁾, blev en *tredie Lærer* overflødig. Kancelliet gik ind paa at spare Kateketen og for Fremtiden lade Undervisningen besørge af de to Seminarister Jacobsen og Hansen, hvis Løn forhøjedes til 250 Rbdl. r. S. til hver plus Indtægten af Realklassen. Førstelærer blev Jacobsen; i sine senere Aar kaldes han afvekslende Førstelærer og Overlærer.

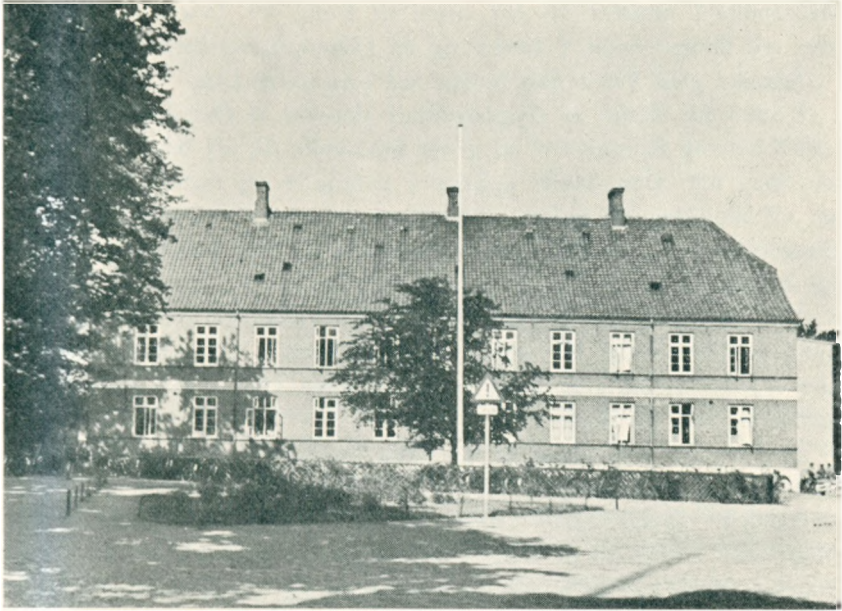
Aaret efter, den 26. Maj 1824, døde Klokker og Kordegn *Sølling*, 60 Aar gammel, og i Overensstemmelse med Anordningen af 29. Juli 1814 skulde hans Embede nu forenes med Lærerembederne. Den 23. December 1824 resolverede Kancelliet, at Førstelærer Jacobsen skulde overtage Klokker- og Kordegneembedet mod en Afkortning i Løn af 180 Rbdl. r. S., saa at han for Fremtiden kun skulde have 120 Rbdl. r. S. af Skolekassen plus 60 Rbdl. r. S. til Brændsel. Men til Gengæld kunde Klokker- og Kordegneembedet indbringe ca. 400 Rbdl. Desuden skulde begge Lærerne have fri Bolig i den gamle Degnebolig.

Skolelokalerne vedblev at være paa Raadhuset. Men da det paa-tænktes at forbedre Arresterne, og denne Plans Gennemførelse krævede Inddragelsen af Skolestuerne, blev det besluttet at indkøbe et Pakhus ved Kirken tilhørende Fru Schultz, Ejerinden af den store Købmandsgaard Torvet 4. Pakhuset blev købt i 1833 for 800 Rbdl. r. S. og omdannet til en Skolebygning indeholdende 2 Klasseværelser, der indviedes den 10. November 1834, ved hvilken Lejlighed følgende Sang blev sunget:

Til dig, som leder Støvets Fjed,
hvis Huld til alle trænge,
fra Vuggen indtil Gravens Bred
vi Hjertets Offer bringe.
Vor Tak skal her med Højtids Røst
sig hæve fra et barnligt Bryst
paa Sangens Seráf-Vinger.

Du, som lod Kundskabs Lys udgaa
for Dydens Vej at kende,
se naadig ned til dine smaa,
at vi kan Vejen finde,
at voksne vi med frejdig Hu
kan juble højt som Børn endnu
din Godhed at lovprise.

1) Sognepræsten, Pastor Brøndsted, var meget ivrig for og skrev et lille Skrift om den indbyrdes Undervisning med Titlen »Paidonomos«.

..Den gamle Skole."
Bygget 1856.
(Fotografi 1940.)

Sign, Fader, dette Hus og dem,
som Vejen os forskønner,
at glade vi paa Banen frem
ser stedse, Flid sig lønner.
Vor Kærlighed dem lønne her,
og hist bag blanke Stjerner Skær
en bedre Løn dem vente.

Da der i 1840 atter blev udnævnt en Tredielærer i Varde, blev det nødvendigt at bygge til Skolen, og i 1842 udvidedes den derfor med endnu et Klasseværelse. Der var da 197 Børn i Skolen.

Denne Bygning laa et godt Stykke foran den nuværende gamle Skole, saaledes at der kun lige var Plads til, at en Vogn kunde køre mellem Skolen og Kirketaarnet. Hvor den gamle Skole nu ligger, var der dengang Gymnastikplads.

Denne tarvelige Bygning brugtes til Skole til 1856, da den nedreves og erstattedes af den nuværende gamle Skole. Samtidig solgtes Degneboligen, og Lærerne fik Bolig paa første Sal af den nyopførte Skole,

der endnu i omtrent 40 Aar tjente til Bolig for Lærere. I 1856 var der ved Skolen ansat 5 Lærere og en Haandgerningslærerinde.

Hermed gled Varde Skolevæsen ind i et roligt Leje.

I 1885 fik Skolen et Gymnastikhus skænket af Overlærer *Larsen*. I 1902 overtog Kommunen en privat Realskole, der da havde bestaaet i en Snes Aar. Den havde Lokaler i Lundgade og forblev her, indtil en ny Skolebygning opførtes i 1911 ca. 80 Meter Vest for den gamle Borgerskolebygning. Den tidligere Realskolebygning indrettedes derefter til de gamles Hjem.

Den ny Skole fra 1911 fik en Udvidelse mod Syd i 1928, og samtidig moderniseredes den gamle Skole indvendig. Og endelig opførtes der i 1940 en ny stor Bygning i Retningen Øst—Vest mellem den gamle og den ny Skole.

Men hvilken Udvikling er der ikke foregaaet i Skolevæsenet siden 1814, fra den ene Skoleholder og hans Medhjælper i 1814 til de nuværende 17 Lærere og 13 Lærerinder, fra et Par fattige Skolestuer paa Raadhuset i 1814 til de 3 store Skolebygninger med 31 Klasseværelser foruden Specialklasser og Gymnastiksale nu og fra de halvandet Hundrede Børn i 1814 til det seksdobbelte Antal nu!

HOSPITALET

Middelalderens Hospitaler var ikke Sygehuse i vor Tids Forstand: Anstalter, hvor man for Betaling kan søge Helbredelse. Det store Flertal af Hospitaler var Stiftelser for gamle, svage og arbejdsudygtige Mennesker. Der optoges kun fattige syge; en velstaaende Mand kunde ikke lade sig indlægge for at søge Helbredelse. Og medens Nutidens Sygehuse ikke optager uhelbredeligt syge som lamme, blinde o. lign., stod Middelalderens Hospitaler netop aabne for saadanne. Det var altsaa nærmest en Slags Fattiggaarde, kun med et ganske anderledes mildt og menneskekærligt Præg over sig end en senere Tids Fattiggaarde.¹⁾ Hospitalerne skylder den katholske Middelalders Ønske om at øve gode Gerninger deres Oprindelse.

Varde Hospital er oprettet af Borgeren *Marquard Nielsen* den 10. September 1520.²⁾ Siden betænkte hans Søn, Magister *Hans Marquardsen*, Kannik i Ribe, sin Faders Stiftelse i Varde med adskillige Gaver.

Hvor *Hospitalets første Bygninger* har staaet, vides ikke. Hospitalet er brændt engang før 1600, vistnok ved den store Brand den 9. Oktober 1590. I de nærmest følgende Aar blev „Almissehuset“ genopbygget, men paa et andet Sted end før, nemlig der, hvor det staar den Dag i Dag i Vestergade (Hospitalsgade) paa en Grund, som Borgmester *Jens Nielsen* havde skødet til Hospitalet i 1581.³⁾

Fra 1708 haves der en Synsforretning over Hospitalet. Salshuset bestod af 12 Fag, tækket med Tegl. Til Tagets Udbedring behøvedes 120 Sten. Ladehuset bestod af 6 Fag. 5 Vægge paa samme Hus var nedfalden. Ved dets nordre Ende var et lille Hus paa 2 Fag, „Planke-

1) Lindbæk og Stemann: »De danske Helligaandsklostre« 1906 S. 6 og 44 f.

2) »Betænkning afgiven af den ved Lov Nr. 32 af 5. Marts 1909 nedsatte Kommission« 1913 S. 538. — Denne nøjagtige Datering af Hospitalets Oprettelse skyldes afdøde Arkivar West. Hans Kilde har muligvis været Hospitalets første Fundats; men denne har ikke kunnet findes. Den 20. December 1701 erklærer Hospitalsforstander, Borgmester Laurids Thorsen, at Hospitalet er stiftet for omtrent 180 Aar siden (Ribe Bispearkiv. Pk. Varde Hospital 1580—1756).

3) Ribe Bispearkiv. Pk. Varde Hospital 1599—1779.

Hospitalet før Ombygningen 1937.
(Fotografi paa Varde Museum.)

værk med Lervægge udi“. Kostalden samt Hø- og Tørvehus i eet bestod af 10 Fag.¹⁾

Salshuset er vistnok det, der stod til ind i det 19. Aarhundrede. I 1821 siges det at være af Bindingsværk og teglhængt, hvorimod Udhuset i 11 Fag Bindingsværk var tækket med Straa.

Ved den store Brand i Varde den 14. Juni 1821 nedbrændte ogsaa Hospitalet. Det var brandforsikret for 630 Rbdl., de reddede Materialers Værdi beløb sig kun til 8 Rbdl., hvorfor der udbetaltes 622 Rbdl. rede Sølv i Brandhjælpsspenge til Hospitalet.²⁾ Hvor Hospitalslemmerne har opholdt sig, til en ny Bygning blev opført, kan ikke ses. Ved Licitation i 1823 fik Bygmester *Mikkel Stobberup* Arbejdet med Opførelsen af en ny Hospitalsbygning overdraget. Den kostede 677 Rbdl. 3 Mk. Sedler og Tegn samt 274 Rbdl. $3\frac{1}{5}$ Sk. rede Sølv og var færdig i Sommeren 1824. Ved Arbejdets Aflevering fik Bygmeisteren det Vidnesbyrd, at Arbejdet var „bedre, end det stricte efter Overslaget behøvede at have været.“ Det er den Bygning, der staar den Dag i Dag.

Fra Tiden kort før 1600 kan man skaffe sig Oplysning om *Hospitalets Bestyrelse*. Det stod under Sognepræsterne, Borgmestre og Raad, hvilke bestemte, hvem der skulde optages i Hospitalet. En Forstander førte Hospitalets Regnskab og sørgede for Uddelingen til Lemmerne. Det øverste Tilsyn med Hospitalet udøvedes af Lensmanden og Biskoppen i Ribe.¹⁾

1) Ribe Bispearkiv. Pk. Varde Hospital 1599—1779.

2) Tb. 1821 Fol. 521.

Som *Forstander* fungerede skiftevis en af Sognepræsterne, en Raadmand eller en Borgmester og kun eet Aar ad Gangen. I 1603 gik man over til at anvende to-aarige Forstandere. Fra ca. 1632 synes Sognepræsterne ikke længere at være blevet brugt som Hospitalsforstandere, men kun Borgmestre, Raadmænd eller Byfogeden. I 1667 blev Borgmestrene *Claus Glyssing* og *Laurids Thorsen* Forstandere¹⁾, og denne sidste blev Eneforstander den 18. September 1671.²⁾ Thorsen var Forstander til sin Død 1707, og dermed er Overgangen sket til de faste Forstandere, en Ordning, som fastholdtes i over 200 Aar.

Hospitalets *Bestyrelse* bestaar nu af Sognepræsten og Politimesteren under *Direktion* af Stiftamtmanden og Biskoppen. Stillingen som *Hospitalsforstander* ophørte ved Kancelliraad *Andresens* Død den 5. Juli 1934. I Stedet for er kommet en *Regnskabsfører*, der for Tiden er Politimesteren.

Hospitalsforstanderens Løn fastsattes i en Instruks af 17. December 1734³⁾ til „den halve Hospitalsengs Afgælde aarlig, som han paa egen Bekostning lader bjerge og hjemage, item aarlig Løn tyve Rigsdaler samt en Tiendedel af Fæstepengene, som falder ved Hospitalets Bøndergods, og endelig den Skiftesalarium, som paa samme Gods kan forefalde“.

I 1787 havde Hospitalsforstanderen i vis Indkomst 20 Rdl. i Penge foruden Indtægten af den halve Hospitalseng, i det Aar 28 Rdl., hvortil kom et aarligt Tillæg paa 16 Rdl. til Husleje, der det Aar forhøjedes til 30 Rdl.⁴⁾

Endelig blev Hospitalsforstanderen i 1865 sat paa fast Løn mod at opgive Indtægten af Engen.⁵⁾

Hospitalets Indtægter maa i de første Aar efter dets Oprettelse have været meget beskedne trods forskellige Gaver, bl. a. fra Kanniken *Hans Marquardsen*, der skænkede et Bol i Debel i Faaborg Sogn, der skyldte 10 Skp. Rug og 10 Skp. Byg, en Eng i Tarm Kær, der skyldte 16 Mark, en Toft i Varde, der skyldte 24 Sk., og 3 Huse, der skyldte henholdsvis 6 Sk., 18 Sk. og 2 Mk.⁶⁾

Da Hospitalets Indtægter var utilstrækkelige, forlenede Kong Frederik II paa Borgernes Anmodning den 24. Marts 1580 Hospitalet med en Gaard, Linding, med tilhørende lille Mølle, 1 Gaard og 1 jordegen Bondegaard i Gjellerup, Gaarden Orten og Konge-Korntienden af Tistrup, Thorstrup og Hodde Sogne.⁶⁾

1) Rpt. 8. Oktober 1667.

2) F. R. A. 1917 S. 562.

3) Ribe Bisparkiv. Pk. Varde Hospital 1599—1779.

4) K. Insp. Pk. Hospitalet 1777—1843.

5) Liber daticus Vardensis (i Varde Præstegaard).

6) K. B. 22. Oktober 1579 og 24. Marts 1580.

Ved Mageskifte erhvervede Niels Krag til Agerkrog i 1609 Linding¹⁾, og i Stedet for blev Hospitalet den 16. Februar 1610 forlenet med en Kronens Gaard i Roussthøje.²⁾

I 1771 bestod *Hospitalets Bøndergods* af 2 halve Gaarde i Orten, 4 halve Gaarde og et øde Sted i Gjellerup, 4 Fjerdeparts Gaarde i Grimstrup og en kvart Gaard i Debel, ialt 31 Td. 7 Skp. 2 Fdk. 1 Alb. Hartkorn. Landgilden heraf beløb sig til 15 Td. Rug, 9 Td. 4 Skp. Byg, 8 Td. Havre, 2½ Pd. Smør, 114 Læs Tørv, 2 Læs Lyng og 22 Rdl. 2 Sk. i Penge.

I 1791 blev der nedsat en Kommission til Undersøgelse af Hospitalernes faste Ejendomme. Stiftamtmand *Hellfried* i Ribe var meget ivrig for Afhændelsen af Hospitalsgodset, Afskaffelse af Naturalforplejning og Indførelse af Pengeydelse i Stedet. Den besindige Hospitalsforstander i Varde, Byfoged *Fogtman*, saa klarere og fraraadede Salget, fordi Korn er „altid den visseste Afgift, der stiger og falder efter Tiderne og Penges Værdi.“ Til hans Indvending blev der dog intet Hensyn taget, og den 22. Oktober 1792 og følgende Dage holdtes der paa Ribe Raadstue Auktion over Ribe Stifts Hospitalsgods, der i alt udgjorde 580 Td. 7 Skp. 1 Fdk. 1⁰/₁₆ Alb. Hartkorn samt 54 jordløse Huse, hvorfor der i alt blev budt 77 327 Rdl. 5 Mk. 11 Sk. Hvad Varde Hospitals Gods angaar, indbragte det 4 500 Rdl. 3 Mk. 12 Sk., og Fæsterne købte selv deres Gaarde. Skøderne blev udstedt til Snapsting 1794 og ²/₃ af Købesummen kunde blive staaende i Gaardene mod første Prioritet.³⁾

De skadelige Følger af Godsets Salg viste sig snart for Lemmerne. Da den voldsomme Prisstigning under Napoleonskrigene indtraadte, kunde Lemmerne naturligvis ikke nøjes med en ugentlig Understøttelse paa 3—4 Mark hver, og paa Fogtmans Forslag maatte Hospitalets Direktion i 1812 delvis genindføre Naturalforplejningen for en Tid.⁴⁾

Hospitalets Konge-Korntiender udgjorde i 1771 80 Td. 1 Skp. Rug.

I 1593 tillod Kongen, at Hospitalet maatte faa Kronens Eng kaldet *Hestehaven* lidt Vest for Pramstedet i Fæste, naar de daværende Fæstere døde. Den aarlige Afgift var 5 Rdl. til Riberhus; men 1722 købte Hospitalet Engen (1 Td. 6 Skp. Hartkorn) for 105 Rdl. 93 Sk. Halvdelen af Engen havde som før omtalt Hospitalsforstanderen som en Del af sin Løn, paa den anden Halvdel holdt Hospitalet 3 Køer, hvoraf Lemmerne nød Mælken.⁵⁾

1) K. B. 17. og 18. November 1609.

2) K. B. 16. Februar 1610.

3) K. Insp. Pk. Kirken 1751—1811 og Pk. Hospitalet 1746—1839.

4) K. Insp. Pk. Hospitalet 1777—1843.

5) Hofmans »Fundatser« 11. B. 1780 S. 626—27.

Desuden havde Hospitalet omtrent 5 Td. Land i Bymarken. Men det solgtes omtrent samtidig med Bøndergodset, nemlig 19. December 1795, for 286 Rdl.¹⁾, og derefter havde Hospitalet foruden Engen kun en Hede-lod og et lille Kærskifte tilbage.

De hyppigste Gaver til Hospitalet bestod i ældre Tid af Jordegods, dels paa Grund af Mangel paa rede Penge, dels for at faa Pengene sikret og ordentlig forrentet, da man manglede Banker, og i den katholske Tid var det oven i Købet forbudt at tage Renter. Skænkedes der Penge-gaver, blev de som Regel omsat i Jordegods.

Den Pengegave, der er skænket med den smukkeste Begrundelse, er 200 Rdl., som Lensmanden i Ribe *Albert Skeel* den 24. Oktober 1638 gav de fattige i Hospitalet ved følgende smukke, varmtfølede Brev til Biskop Hans Borchersen²⁾:

Kære Doctor Johannes!

Gud give eder en god Dag! Eftersom der blev talt heroppe i Aftes, at Varde Hospital var saa arm, og de havde intet til Smør, saa sender jeg eder nu 200 Rdl., at I med Præsten og Borgemester i Varde vilde sætte ud til visse Folk, at de der i Hospitalet kunde have Renten deraf at købe Smør for. Gud befaler jeg Eder.

Albret Skiell.

Senere er der skænket flere Pengegaver til Hospitalet, dog kun ret smaa. En Del Legater administreres af Hospitalets Bestyrelse; af disse er dog kun et enkelt knyttet til Hospitalets Beboere; de øvrige er Hospi-talet uvedkommende.³⁾

Af andre Indtægter havde Hospitalet tidligere visse Bøder, f. Eks. naar en Præst forsaa sig. Saaledes maatte i 1639 Hr. *Oluf Clausen*, Sognepræst i Bork og Fader til den lærde Ole Borch, give 100 Specie-daler til Hospitalet, fordi han fik Tilladelse til at blive ved sit Kald. Allerede 1636 havde samme Præst „i sin Bedrøvelses Tid“ lovet at give 1 Ørte Byg⁴⁾ aarligt til Hospitalet.⁵⁾

Tilladelse til at indgaa Ægteskab inden for de forbudte Grader blev ofte givet paa Betingelse af, at der blev ydet en vis Sum til Hospitalet. Saaledes maatte Præsten *Hans Bagger* ved St. Nicolai Kirke i Varde give 50 Rdl. til Hospitalet for at komme i Ægteskab med *Maren Jensdatter*

1) K. Insp. Pk. Hospitalet 1746—1839.

2) Hofmans »Fundatser« 11. B. 1780 S. 628—29.

3) Hiort-Lorenzen og Salicath: »Repertorium over Legater og milde Stiftelser« 4. B. 1898 S. 225—28.

4) 12 Skp. Byg.

5) Hofmans »Fundatser« 11. B. 1780 S. 629. Jfr. J. S. 2. R. 2. B. S. 208—14.

*Bandsbøl*¹⁾, der var nært beslægtet med hans afdøde Hustru.²⁾ Andre slap ikke under 100 Rdl. Endnu i 1842 maatte en Tilladelse til Ægteskabs Indgaelse af for nært beslægtede honoreres med klingende Mønt til [Varde Hospital.³⁾

Bryllupsbøssen.
(Fotografi 1938.)

I Stedet for Konsumtionsfrihed fik Hospitalet aarligt 16 Rdl.

En ganske lille Indtægt havde Hospitalet af Retten til at arve Lemmernes fattige Efterladenskaber.

1) Halvsøster til Borgmester Las Jensen.

2) F. R. A. 1929 S. 272—73.

3) K. Insp. Pk. Kirken 1785—1846.

Og endelig var der Indtægten af *Bryllupsbøssen*.

Denne opbevares hos Sognepræsten i Varde. Den er af Messing, rund, 9 Centimeter i Tværmaal og 13¹/₂ Centimeter høj plus et buet Laag med en Ring i, og der har hørt 3 Laase til. Den er smukt graveret over det hele, selv under Bunden. Midtpaa findes forskellige Billeder. Man ser Lazarus med Tiggerskaal, mens 2 Hunde slikker ham; den rige Mand sidder til Bords med 2 Venner; endelig Lazarus i Abrahams Skød og den rige Mand i Helvedes Luer. Desuden er der forskellige Ornamenter og Fugle samt Indskrifter, der opfordrer til at spytte dygtigt i Bøssen. Billedernes Stil, navnlig Personernes „spanske Hatte“¹⁾, henfører Bøssen til Tiden omkring 1600, og de dels danske, dels tyske Indskrifter kunde tyde paa, at Mesteren var en i Danmark bosat Tysker.

Paa Laaget staar der:

„Dv skalt icke tage [Herren d]in Gvds Nafn [forfænge]lig; thi Herren wil icke lade hanom vere vstrafit, som misbrvger hans Nafn.“

Paa selve Bøssen staar der øverst:

„Hvo som stoper sine Ørne for de fatiges Raab, hand skal och robe och icke bønhøris.“

I næste Linie:

„Som Vand vdlvsker²⁾ end brendes Ild, saa vdlesker Almisse Sønden. Sirack Cp. 4.“

Midt paa Bøssen ved Billederne af Lazarus's Historie læser man paa 4 slyngede Baand følgende Vers:

„Lasarvs mit Gsver im Hvnger stirbt,
Im Glaben in Gedvlt Gots Reich irwirbt.
Der reich in Pracht vnd Wollvst lebt,
Mit Leib vndt Sel zvr Helen svebet.“³⁾

Nederst er der to Indskrifter:

„Ack Meniske, sønd icke; thi Ewighed er lang och vd af Helvede er ingen Igenkomelse.“

Og:

„Gif gerne, so virstv empfaen vnd hellige deine Sielle, den vend dv dot bist, hastv avs.“⁴⁾

Ved Bryllupsgilder kom Kirkebetjenten endnu for godt en Snes Aar

1) Troels-Lund: »Dagligt Liv i Norden« 5. Udgave 1929—31 4. Bog S. 81 f.

2) ☽: udslukker (det tyske auslöschen).

3) Paa Dansk: Lazarus med Bylder dør i Sult, i Tro og Taalmodighed erhverver han Guds Rige. Den rige lever i Pragt og Vellyst, med Legeme og Sjæl svæver han til Helvede.

4) Giv gerne, saa skal du faa og hellige din Sjæl; thi naar du er død, har du . . . (det sidste Ord er uforstaaeligt).

siden med Bøssen, hvori Bryllupsgæsterne saa lagde Gaver til Hospitalslemmerne. Nu bruges den ikke mere.

Lemmernes Antal har vekslet gennem Tiderne. I 1599 var der 11.¹⁾ I 1792 var der i Hospitalet 9 Lemmer, der alle nød en hel Portion, og udenfor 7 Lemmer, hvoraf 2 nød en halv Portion, Resten en hel²⁾, ja i 1821 var der foruden 9 i Hospitalet, 3 Mænd og 6 Kvinder, ikke mindre end 23 udenfor, 12 Mænd og 11 Kvinder, der nød Understøttelse, deriblandt Opvartersken paa Sygehuset. Der var ved kongeligt Reskript tillagt hende en hel Portion af Hospitalets Kasse.²⁾ I 1910 fastsattes Lemmernes Antal til 7 Kvinder, af hvilke den ene skulde være Husholderske, og samtidig afskaffedes Understøttelsen til Personer uden for Hospitalet.³⁾

Understøttelsen bestod i ældre Tid mest af Naturalier, nemlig hver fjerde Uge 5 Fjerdingkar Rug, $4\frac{1}{2}$ Fdk. Malt til Øl, $2\frac{1}{4}$ Fdk. Byg til Gryn, $\frac{1}{3}$ Pund Humle samt 1 Mk. 14 Sk. til Flæsk, Smør, Fisk og Salt. Hvert Aar paa St. Mortens Dag fik Lemmerne et Slagtenød til Deling. Paa hver af de 3 Højtidsaftener i Julen fik hver af Lemmerne 4 Skilling, og desuden betaltes der samme Aftener til Lys i Hospitalet i alt 6 Skilling.⁴⁾ Hertil kom saa Mælk og Smør af Hospitalets Køer og Tørv og Lyng af Hospitalets Bønder.

Efter Hospitalsgodsets Salg ophørte Naturalforplejningen, og der blev tillagt Lemmerne en ugentlig Understøttelse af 3 Mark i alt til hver fra den 20. Juli 1795.⁵⁾ Og da Koholdet ophørte i 1794, fik de tildelt 1 Mk. 8 Sk. maanedlig i Mælkepenge, skønt de alle som een ansøgte om Tilladelse til at beholde Køerne. Som før sagt viste denne Pengeunderstøttelse sig snart at være for lille, og delvis Naturalforplejning indførtes i 1812, idet der blev tillagt hver af Lemmerne 1 Skp. Rug hver fjerde Uge.²⁾ Vistnok først i 1866 blev Kornydelsen til Lemmerne endelig erstattet med Penge beregnet efter Kapitelstaksten.⁶⁾ Ved en Ændring i 1910 af Hospitalets Fundats blev der tillagt Lemmerne en ugentlig Understøttelse af 3 Kr. foruden 1 Kr. aarligt til Lys, desuden fri Bolig i Stiftelsen, Varme, Brændsel til Madlavning og Vask samt i Sygdomstilfælde fri Lægehjælp og Medicin og efter Døden en anstændig Begravelse.³⁾

Lemmerne rekrutteredes som Regel fra Almuen. Dog var der ogsaa Lemmer, som havde kendt bedre Dage, navnlig Præstedøtre, der maatte

1) Ribe Bispearkiv. Pk. Varde Hospital 1580—1756.

2) K. Insp. Pk. Hospitalet 1777—1843.

3) »Ministerial Tidende« A 1910 Nr. 215.

4) Ribe Bispearkiv. Pk. Varde Hospital 1599—1779. — K. Insp. Pk. Hospitalet 1777—1843.

5) K. Insp. Pk. Hospitalet 1746—1839.

6) Liber daticus Vardensis (i Varde Præstegaard).

tage til Takke med den ydmyge Bolig og Understøttelse i Hospitalet paa deres gamle Dage, f. Eks. en Datter af Provst *Svitzer* i Varde og en Præstedatter fra Aarhus, *Kathrine Sundt* (død 1822), *Jomfru Sundt*, som hun betegnende nok kaldes i Modsætning til de andre, simple Lemmer, der maa lade sig nøje med blot at kaldes med deres Navn uden Tilføjelse.

Helt let har det vist ikke altid været at være Hospitalsforstander. I 1813 maa saaledes Husholdersken have en „Paamindelse ej at misbruge Brændevinsdrik, som hidtil er sket.“¹⁾ Og det var ikke blot fattige gamle, der opholdt sig i Hospitalet. Ogsaa sindssyge indespærredes her. I 1745 indrettedes en Daarekiste.²⁾

Men endnu ubehageligere har Hospitalslemmernes Stilling ofte været, prisgivet som de var Forstandernes Forgodtbefindende. En Begivenhed i 1702 kaster et skarpt Lys over Forholdene. Ved et Besøg i Hospitalet i Sommertiden det Aar fik Biskop *Muus* overrakt en Klage fra 4 Hospitalslemmer over, at Forstanderen, Borgmester *Laurids Thorsen*, forsømte at give dem deres Portioner i rette Tid, saa at de led Nød. Biskoppen advarede derfor i et Brev Forstanderen: han maatte sørge for, at Lemmerne ikke manglede deres Portioner. Meget opbragt herover sendte Thorsen to Mænd hen i Hospitalet for at oplæse Klagen og Biskoppens Resolution og spørge, om Lemmerne vilde staa ved „deres falske og vrang Andragende,“ hvortil de „enstemmendes ved Saligheds Ord benægtede og fragik, at de ikke havde ladet skrive eller vidste noget af de indførte grove Beskyldninger at sige.“ Dog havde de undertiden maattet vente nogle Dage paa deres Portioner, men fik derefter straks, hvad de var berettiget til. Endvidere oplystes det, at Konsumtionsforpagteren Abraham Brochmann i Varde havde forfattet Klagen.³⁾

Der kan ingen Tvivl være om, at Klagen over, at Forstanderen forsømte sine Pligter, var berettiget. Lemmerne bliver ved at paastaa, at de ikke fik deres Portioner til Tiden. Men den myndige og mægtige Thorsen har naturligvis haft let ved at faa de værgeløse Lemmer til at frafalde deres Klage. — Ja, en Snes Aar i Forvejen havde samme velvise Borgmester endog ladet et Halsjern opsætte ved Hospitalets Gadedør og Lemmerne slutte deri.⁴⁾

Hospitalet, der jo stammer fra den katholske Tid, var fra sin første Begyndelse en halvt gejstlig Stiftelse, den eneste klosterlignende Insti-

1) K. Insp. Pk. Hospitalet 1777—1843.

2) Ribe Bispearkiv. Pk. Varde Hospital 1599—1779.

3) Ribe Bispearkiv. Pk. Varde Hospital 1580—1756.

4) Indlæg til Sjællandske Tegnelser 28. Januar 1682 Nr. 26. — Jfr. S. 68.

tution, Varde har haft. Det er derfor ikke underligt, at *Gudstjeneste* har spillet en langt større Rolle her end i en senere Tids Fattiggaarde.

Den første Efterretning herom er fra 1642, hvor man hører, at en af Skoledrengene fra Varde Latinskole læste Jesper Brochmands Huspostil for de fattige i Hospitalet.¹⁾ I 1668 enedes Byens 2 Sognepræster samt Rektoren og Hørerer ved Latinskolen om at prædike skiftevis i Hospitalet hver Søndag og den første Dag af de tre store Højtider „Guds hellige Navn til Ære, hans fattige Lemmer til Trøst, os selv til en god Samvittighed og vore kære Efterkommere til en gudelig Anvisning.“ De 10 Mark danske, som en Skolediscipel tidligere havde kunnet indkassere for sin Oplæsning i Hospitalet, tillagde Borgmester og Raad for Fremtiden Hørerer „til en liden Recompens og Vederlag,“ „Tjenestens Belønnere skal Gud blive.“ Men efter en Snæs Aars Forløb var de gejstlige trætte af dette Ekstraarbejde, som intet kastede af sig. Kun Hørerer fortsatte ufortrødent med at prædike for Lemmerne hver fjortende Dag. Den ringe Skoleløn, han fik — godt en Snæs Daler om Aaret — taalte ikke en Afkortning paa 10 Mark.¹⁾ Og desuden var det ingen Skade til, naar han ønskede at blive befordret til Præstekald, at kunne fremlægge Attest for „jævnlig, særdeles hver anden Søndag i Hospitalet, at have øvet sig paa Prædikestolen.“²⁾

Men efter at Latinskolen var blevet ophævet, og den sidste Hører og derefter Degn i Varde *Niels Nielsen Bolderup* i 1745 var blevet Sognepræst i Lem Sogn i Bølling Herred, ophørte Prædiken i Hospitalet. Kapellanen i Varde, *Arnold Dyssel*, fandt, at naar Lemmerne kunde gaa ud paa Hverdage, kunde de ogsaa gaa i Kirke om Søndagen, og Lemmerne maatte da herefter lade sig nøje med Degnens Læsning for dem, og i 1795 nedtog man saa Hospitalets Prædikestol, der var prydet med de adelige Familier Juell og Lange-Munks Vaaben³⁾ og sikkert skænket af en af Besidderne af Varde Ladegaard i det 16. Aarhundrede.⁴⁾

Men var Gejstligheden noget uvillig til at betjene Hospitalet, var der andre, der havde saa meget større Lyst. Den blinde *Henrik Dreyer*, der allerede i 1776 som 9 Aars Dreng var blevet anbragt i Hospitalet⁵⁾, ansøgte i 1789 paa Opfordring (som det hed i Andragendet) fra nogle af de øvrige Lemmer om Tilladelse til at holde Morgen- og Aftenbøn i Hospitalet. Aldrig kan han „nok fuldtakke den allerhøjeste Gud, som

1) Ribe Bispearkiv. Pk. Varde Hospital 1599—1779.

2) Saaledes Hørerer Oluf Hansen Bagger, der døde 1754 som Sognepræst i Thorstrup (Indlæg til J. T. 26. September 1732 Nr. 188).

3) Langebeks Excerpter in 4° Nr. 48 (Kgl. Bibliothek). — Additamenta Nr. 617 a in 4° (Universitetsbibliotheket).

4) Se S. 177—78.

5) K. Insp. Pk. Hospitalet 1761—1846.

har givet mig saa stor en Naadegave, at jeg i Enfoldighed har lært min Kristendom og venter hans Herligheds Aabenbarelse.“ Det skulde derfor være ham en Fornøjelse, om han paa denne Maade maatte være sine Medmennesker til Tjeneste og Velbehag. Han beder de høje Herrer om at tillægge ham en Skilling eller en halv derfor daglig. Den sidste Bemærkning gør en mistænksom angaaende hans Hensigters Renhed. Og Mistanken bestyrkes ved, at Sognepræsten og Byfogeden ved Efterforskning ikke kunde komme efter, hvem det skulde være, der havde opfordret Dreyer til at holde Bøn i Hospitalet.¹⁾ Den ansøgte Tilladelse fik han imidlertid.²⁾ Men om han har benyttet sig af den, da der ikke kunde tilstaa ham nogen Godtgørelse for hans Umage, faar staa hen. I 1825 kaldes han for øvrigt drikfældig.³⁾

Efter at Degnekaldet i 1824 var blevet forenet med Borgerskolens Førstelærerebøde, blev det for Fremtiden Skolens Andenlærer, der mod en aarlig Godtgørelse af 10 Rbdl. Sølv kom til at forestaa Læsning og Sang i Hospitalet hver anden Søndag og paa de 3 store Højtidsdage om Aaret.⁴⁾ Da Varde i 1900 foruden Sognepræst fik en residerende Kapellan, blev denne Bønholder i Hospitalet. Men ved Hospitalets Nyordning er den gamle Skik at holde en særlig Gudstjeneste i Hospitalet blevet afskaffet.

Hospitalets Forhold er nemlig undergaaet en *fuldstændig Ændring*. Den fælles Husholdning, der fandtes før, passede kun daarligt til Nutidens Forhold og er derfor blevet ophævet. Efter en Plan fra 1930 blev Hospitalet ombygget og moderniseret i Løbet af 1937. Der er blevet indrettet 5 Lejligheder, hvoraf den ene foreløbig udlejes for at bringe Balance paa Regnskabet. De øvrige er Friboliger for enligstillede Kvinder. Hver af Beboerne faar ifølge Fundatsen af 18. August 1936 foruden fri Bolig desuden Varme og Lys samt en for hvert Aar fastsat kontant Hævning, i 1938 saaledes 5 Kr. maanedlig. Der er et stort Centralvarmeanlæg fælles for hele Hospitalet med varmt Vand til hver Lejlighed samt fælles Badeværelse i Kælderen. Udgifterne ved Ombygningen og Moderniseringen androg ca. 20 000 Kr. Og den 15. September 1937 kunde saa Hospitalet tages i Brug igen.

Varde Hospital har gennem Aarhundrederne afhjulpet megen Nød og Elendighed. Man behøver blot at løbe den Liste over Lemmerne igenem, der er bevaret fra 1821, for at overbevise sig herom.⁵⁾ Af de 9 Lemmer, der dengang boede i Hospitalet, var 3 blinde, 1 vanvittig og

1) Ribe Bispearkiv. Pk. Varde Hospital. Uregistrerede Breve og Dokumenter 1777—97.

2) K. Insp. Pk. Hospitalet 1746—1839.

3) K. Insp. Pk. Hospitalet 1761—1846.

4) K. Insp. Pk. Kirken 1712—1842.

5) K. Insp. Pk. Hospitalet 1777—1843.

vanfør, de andre var gamle, svagelige, døve, Husholdersken undtagen, der ingen særlig Betegnelse faar. Af de 23 Lemmer uden for Hospitalet var 4 blinde, 5 afsindige, 2 stumme o. s. v.

I sin ny Skikkelse vil Hospitalet endnu længe kunne afhjælpe megen menneskelig Trang og staa som et Æreminde for den gode Vardeborger Marquard Nielsen den Rige.¹⁾

HISTORIESKRIVNINGEN OM VARDE

Varde er en af de faa danske Byer, hvis Historie ikke tidligere har været behandlet i et selvstændigt Skrift. Der har dog flere Gange været gjort Tilløb til at skrive dets Historie, og spredt rundt om i Tidskrifter og større Værker finder man Forarbejder og Bidrag til Oplysning af dets Fortid.

Ældst af disse Efterretninger om Varde er en Indberetning til Professor *Ole Worm* 1638, nu trykt i „Danske Samlinger“ 2. Række 4. Bind. Den er forfattet af Sognepræsten ved St. Jacobi Kirke, *Jørgen Pallesen Jerne*, ret kortfattet, men ikke uinteressant. Den har Betydning ved at være den eneste Kilde, der giver os en Smule Oplysning om det Kapel, Varde havde i den katholske Tid foruden de to Sognekirker. Desuden har *Jørgen Pallesen* kendt et Manuskript tilhørende en fornem Borger i Varde, og fra denne fornemme Borgers Bog kan han oplyse Aar og Dato for Ødelæggelsen af det gamle Vardehus (2. April 1439).

Samme Metode som *Worm* anvendte, nemlig at udspørge Præsterne, brugte Professor *Peder Resen* (død 1688), da han i sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede samlede Stof til en Beskrivelse af hele Danmark. Et mægtigt Materiale fik han samlet og bearbejdet i et stort latinsk Værk „Atlas Danicus“. Det blev imidlertid aldrig trykt, og ved Universitetsbibliothekets Brand 1728 gik Størsteparten af Materialet op i Luer. En Afskrift af Manuskriptet blev dog reddet; den findes nu paa det kongelige Bibliothek. Ogsaa Billedmaterialet er i Behold, og for Vardes Vedkommende er det saa afgjort Billedet af Varde (se Side 172), der har størst Interesse. Teksten er derimod ganske ubetydelig.

Ved Midten af det 18. Aarhundrede virkeliggjordes endelig *Worms* og *Resens* Plan, da Biskop *Erik Pontoppidan* udgav sit „Danske Atlas“. Allerede i 1730 havde han paa Tysk udgivet „Theatrum Danicæ“, en

Beskrivelse af Kongeriget og Slesvig, hvor ogsaa Varde faar en lille Omtale paa et Par Sider. En halv Snæs Aar senere udgav han paa Latin i 2 Bind „Marmora Danica“ indeholdende Indskrifter fra alle Dele af Landet, deriblandt ogsaa fra Kirkerne i Varde. Men Pontoppidans Hovedværk er „Danske Atlas“ i 7 Bind, der begyndte at udkomme i 1763. Det er paa Dansk, og som sine to Forgængere bygger Pontoppidan paa Præsteindberetninger, for Vardes Vedkommende Efterretninger fra Pastor *Vilhelm Fabricius*, der bl. a. har indsendt nogle Notitser fra den fornemme Borgers Bog, som allerede Jørgen Pallesen Jerne havde benyttet i 1638.¹⁾ Mens *Worm* interesserede sig mest for det antikvariske (Oldsagerne), og *Resen* havde sin Styrke i det historiske, lægger *Pontoppidan* Vægten paa det topografiske. Han vil *beskrive* Landet, som det var paa hans Tid. Blivende Betydning har her hans Grundplan og Prospekt af Varde (se Side 112 og 110), særlig det sidste. Men heller ikke det historiske har han dog forsømt. Han har med Flid samlet en Række historiske Oplysninger om Varde, og for første Gang fik Varde i hans Atlas en fyldig Omtale.

Pontoppidan naaede ikke selv at faa sit Værk afsluttet inden sin Død 1764. De sidste Bind er i det væsentlige forfattet og udgivet af hans Svoger *Hans de Hofman*, Præsident i Frederica. Femte Bind 1769, hvori Varde omtales, skyldes saaledes Hofman. Denne sidste har ogsaa Æren af at have udgivet en stor Samling Fundatser, hvis Udgivelse var blevet planlagt og paabegyndt af hans Broder, Højesteretsassessor *Tycho de Hofman* (død 1754). I dette Værks 4. Bind 1759 og 9. Bind 1763 findes der nogle historiske Notitser om Varde, der bygger paa Pastor Fabricius's Indberetning. I 11. Bind 1780 findes der endelig en udførlig Omtale af Hospitalet. Den skyldes daværende Hospitalsforstander, senere tillige Byfoged *Laurids Fogtman* og er bygget paa ret indgaaende Arkivundersøgelser.

I 1793 offentliggjorde *Fogtman* i Tidsskriftet „Minerva“ en „Beretning om Varde Kiøbstæds Forfatning og muelige Forbedring.“ Det var egentlig en Indberetning til Stiftamtmanden fra Foraaret 1791, som Fogtman i Anledning af Udgivelsen forsynede med nogle Noter. Ifølge Sagens Natur har Fogtman her kun i ringe Grad vendt Opmærksomheden mod Fortiden. Han giver en Fremstilling af Tilstandene i Varde, som de var paa hans egen Tid, og særlig har de økonomiske Forhold hans Interesse. Fra en lidt senere Tid, nemlig 1806, har han givet en lignende Skildring i Professor *Gr. Begtrup*s store Værk „Agerdyrkingens Tilstand i Danmark“ 5. Bind 1. Del 1808. Navnlig den første Afhand-

1) Se F. R. A. 1914 S. 652—53.

ling er af stor Betydning for den, der vil lære det gamle Varde at kende sammen med de Problemer, der knytter sig til Byens Tilværelse som Havnestad langt inde i Landet.

Ogsaa en anden fortjent Varde-Embedsmand har givet sit Bidrag til Stadens Historie, nemlig Byfoged *Wedel-Heinen*, der i 1842, da Kongen besøgte Varde, kunde overrække Majestæten nogle haandskrevne „Historiske og økonomiske Efterretninger om Varde Kjøbstad.“ Manuskriptet, der er ret omfangsrigt, er aldrig blevet trykt i sin Helhed, kun nogle Fragmenter er offentliggjort i „Historisk-statistisk Maanedstidende for Ribe Stift“ 1839. Manuskriptet opbevares i Kongens Haandbibliothek, hvorfra Overlærer Olsen i 1890 laante det til Gennemsyn og Afskrivning. Ligesom Fogtman har *Wedel-Heinen* sin Styrke i Omtalen af Byens økonomiske Forhold paa hans egen Tid. Men ogsaa de egentlig historiske Afsnit er af Værdi, f. Eks. Bemærkningerne om det gamle Vardehus.

Disse historiske Efterretninger vidner om et stort Flidsarbejde. Æren for Tilvejebringelsen af dem tilkommer dog ikke *Wedel-Heinen*, men derimod *Peder Goth Thorsen*, født i Varde 1811, Student fra Ribe 1828, cand. theol. 1832 og fra 1833 ansat ved Universitetsbibliotheket, hvis Chef han var 1848—80. Senest i 1829 er han begyndt at samle Oplysninger til Vardes Historie, og det er ham, der har forsynet *Wedel-Heinen* med historisk Materiale fra Københavns Samlinger, Bibliotheker og Arkiver. I 55 Aar havde han sit Hjem i København, dog blev han aldrig Københavner, men var og blev Vestjyde. Da han døde i 1883, blev derfor hans Lig ført tilbage til den Jord, hvor hans Vugge havde staaet, og begravet paa Varde gamle Kirkegaard. Thorsen har sikkert i sine unge Dage haabet at udrette noget lignende for Vardes Historie, som hans gamle Rektor *P. N. Thorup* havde udrettet for Ribes. Endnu omkring Aarhundredets Midte samlede Thorsen Bidrag til Vardes Historie i den Hensigt at forfatte et historisk Værk om Varde.¹⁾ Desværre blev det aldrig til noget. Thorsen havde ellers gode Betingelser for at kunne skrive Vardes Historie, knyttet som han var baade gennem sin Afstamning og sit Ægteskab til gamle Varde-Familier og med en misundelsesværdig let Adgang til Københavns Bibliotheker og Arkiver. Megen værdifuld Viden om Varde er sikkert gaaet i Graven med ham. Hans efterladte Samlinger paa Universitetsbibliotheket indeholder meget af Vigtighed for Byens Historie, f. Eks. angaaende Vardehus, den Brorsonske Familie i Varde og meget mere.

1) Det er Thorsen, som O. Nielsen i 1867 hentyder til i »Danske Samlinger« I. R. 2. B. S. 115, hvor han taler om »Beskrivelsen af Varde, der, som jeg haaber, maa udkomme fra en kyndigere Haand end min.«

Tre Aar efter at Thorsen for stedse havde nedlagt Pennen, kom der en Bornholmer til Varde, der skulde komme til at gøre det næste Forsøg paa at skrive Byens Historie, nemlig Overlærer *Jens Olsen*, den Mand, der skabte de store Skolemøder i Varde. Med Iver granskede han i Byens Arkiver, særlig Raadstuearkivet. Frugten af disse Studier er en lang Række Afhandlinger i „Fra Ribe Amt“ samt hans litterære Hovedværk, tre omfangsrige Afhandlinger om Varde under Krigene i det 17. Aarhundrede, trykt i „Jyske Samlinger“ 2. Række 4. Bind. De hviler paa indgaaende Arkivstudier og udmærker sig ved en rig Fylde af Enkeltheder om Varde i det 17. Aarhundrede. Men da Landsarkivet i Viborg var blevet bygget i 1890, og Vardes Arkivalier derefter blev afleveret til Viborg, blev Arbejdsforholdene for vanskelige, og heller ikke Olsen fik Vardes Historie skrevet.

Da Overlærer Olsen døde i 1911 efterlod han sine Samlinger til Nevøen, Viceskoleinspektør *A. G. Jepsen* (død 1938). Denne har kun skrevet lidet, en Afhandling om St. Nicolai Kirke i „Fra Ribe Amt“ 1929 og en Del Avisartikler; men liberalt aabnede han Adgangen til sine Samlinger for andre, og den, der skriver dette, staar derfor i dyb Taknemmelighedsgæld til ham.

Maaske det betydeligste Bidrag til Vardes Historie, der overhovedet er fremkommet, er en Afhandling af Redaktørsønnen fra Esbjerg, nuværende Borgmester i København *Arne Sundbo*. „Fra Ribe Amt“ 1917—19 indeholder fra hans Haand en Afhandling med Titlen „Af Varde og HjerTINGS Historie.“ Her er et vigtigt, men vanskeligt Emne, den økonomiske Kamp mellem Varde og HjerTING, behandlet med stor Dygtighed og Overlegenhed.

Endelig maa af Vardes Historikere nævnes *Ludvig Murtfeldt*. Han var født i Janderup 1838 som Søn af Distriktslæge, Krigsraad Murtfeldt i Varde. Han skulde have været dansk Jurist, men fik ingen Eksamen og levede fra 1867 til sin Død 1920 i Varde som Kontorist, Vinkelskriver og Litterat.

Med sit karakteristiske, skarpttegnede Ansigt og martialske Fuldskæg, med den høje Silkehat paa Hovedet og Slængkappen over Skuldrene, Lapsestok i Haanden og Gamacher paa Fødderne var Murtfeldt vis paa altid at vække Opmærksomhed, hvor han kom frem. Men det var ikke blot hans Ydre, der var originalt. Som faa mestrede han Pennen, og med ødsel Haand strøede han sin Viden ud i „Ribe Amts-Tidende“ og ganske enkelte selvstændige Smaaskrifter. Litterat kaldte han sig, og det var med Rette. Fuldendt i Formen var det, som forlod hans Haand. Men det var samtidig hans Svaghed. Formen var ham undertiden af

større Betydning end Indholdet, at kunne give en god Historie til bedste vigtigere end Historiens Paalidelighed. Han var Kunstner mere end Historiker, fortæller hellere Historier end Historie. Og dog — hvem kan nægte, at Murtfeldt *har* givet vægtige Bidrag til Vardes Historie? Her skal ganske ses bort fra det rige personalhistoriske Stof, der rummes i hans Avisartikler, og blot nævnes hans tre bedste Arbejder. Det

Litterat Ludvig Murtfeldt.
(Fotografi paa Varde Museum.)

er ham, der har Æren af første Gang at have fremdraget Byfoged Fogtmans interessante Dagbog eller snarere Selvbiografi. Desværre blev den kun offentliggjort i „Ribe Amts-Tidende“. Den havde nok fortjent en bedre Plads, f. Eks. i „Personalhistorisk Tidsskrift“. Laurids Fogtmans Sønnedatter, Frk. Cathrine Fogtmann, har bødet herpaa ved at gengive dens Indhold i „Fra Ribe Amt“ 1909: men selve Dagbogen med Fogtmans egen Stil burde have været frem. Nu synes den desværre tabt. Der findes kun en Afskrift af den i den Fogtmannske Familie. — Dernæst har Murtfeldt forfattet et lille „Festskrift i Anledning af Varde Handelsforenings 50 Aars Jubilæum“. De økonomiske Forhold var dog

ikke Murtfeldts stærke Side, hverken som Skribent eller Privatmand; men hans lille Skrift er dog al Ære værd ved de interessante Købmandsbiografier, det indeholder. — Men Murtfeldts bedste Arbejde er dog den lange Artikelserie om den store Brand 1821, som han har skrevet i „Ribe Amts-Tidende“, bygget som Skildringen er paa solide Arkivundersøgelser og udført med virkelig dramatisk Effekt.

Ludvig Murtfeldt naaede vel ikke det i Livet, han i sin Ungdom havde drømt om, og i hvert Fald ikke det, som hans Evner havde berettiget ham til. Men ingen, der har kendt ham, vil dog nogen Sinde kunne glemme ham. Forfatteren Erich Erichsen, hvis Hustru var født i Varde, har skildret Murtfeldt som Fuldmægtig Jørgen Lundgren i sin Roman „Fra Juleaften til Nytaarsnat“, paa hvis Omslag man ser Murtfeldt staaende paa den Kampmannske Gaards Trappe. Under sit Portræt har Murtfeldt engang skrevet de vemodige Linier:

Min Skæbne spillede saa snedig med min Lykke,
fordi jeg fandt mig ej i nogens Agt og Nykke,
for sildig blev jeg klog af Tidens Skuespil,
hvor Verden føjer den, der gør, hvad Verden vil.

(Ambrosius Stub.)

Da Murtfeldt døde i 1920, Forfatteren af „Det Varde, der forsvinder“ (som han med en Fællestitel kaldte sine Artikler), da var det den sidste Repræsentant for det gamle Varde, Varde før Banernes og Bilernes Tid, der for stedse lukkede sine Øjne, ja det var paa en Maade et helt Af-snit af Vardes Historie, der her gik i Graven.

EMBEDSLISTER

BORG MESTRE

1. *Jacob Hansen* (Jacobus Johannis). Nævnes 1416.¹⁾
2. *Per Nielsen*. Nævnes 1445.²⁾
3. *Kalli Egherne*. Nævnes 1471 som Borgmester³⁾, kaldes 1481 Raadmand.⁴⁾
4. *Christen Simonsen*. Nævnes 1481⁵⁾ og 1498.⁶⁾ Kaldes 1486 Raadmand.⁷⁾
5. *Per Christensen Suder*. Var 1519 forhenværende Borgmester.⁸⁾
6. *Christiern Nielsen*. Nævnes som Borgmester 1515⁹⁾ og 1519.¹⁰⁾ Var en stor Studehandler. 1519 udførte saaledes 12 Mænd i Varde 1284 Stude, hvoraf Borgmesteren de 202. Samtidig hermed udførte sammenligningsvis Ringkjøbing kun 227 Stk., Holstebro 207 og Biskoppen i Vendsyssel 90.¹¹⁾ Af Christiern Nielsens Børn blev Jens Christiernsen Magister og efterfulgte en anden Vardenser, Magister Hans Marquardsen (Søn af Marquard Nielsen, se Side 229—31) som Præst ved St. Peders Kirke i Ribe. Omtrent samtidig blev han Medlem af Ribe Domkapitel. Ca. 1537 blev han den første lutherske Sognepræst ved St. Catharinæ Kirke sammesteds. Christiern Nielsens Datter Kirsten var først gift med Borgmester Mads Nielsen i Vejle, senere med Borgmester Clemmen Sørensen sammesteds. Mette var gift med Raadmand Lauge Steffensen i Ribe.

1) O. Nielsen: »Sysselinddelingen« 1867 S. 96.
 2) V. R. Pk. 344.
 3) O. Nielsen: »Sysselinddelingen« 1867 S. 35.
 4) Rep. II. Ser. Nr. 4 903.
 5) Rep. II. Ser. Nr. 4 886.
 6) V. R. Pk. 344.
 7) O. Nielsen: »Gamle jydsk Tingsvidner« 1882 S. 49.
 8) V. R. Pk. 348.
 9) V. R. Pk. 344.
 10) V. R. Pk. 348.
 11) Kinch: »Ribe Bys Historie og Beskrivelse« I. B. S. 648.

- Gennem disse tre nedstammer en talrig og betydelig Efterslægt fra Borgmester Christiern Nielsen.¹⁾
7. *Anders Olufsen*. Nævnes som Borgmester 1536²⁾ og 1561.³⁾ En Indskrift paa den største Klokke i St. Jacobi Kirke melder, at han som Kirkens Værgelod denne Klokke støbe 1561.
 8. *Frans Jepsen*. Var 1554 Borger i Varde.⁴⁾ I 1560 var han Raadmand, da han fik Kongens Tilladelse til at bruge Halvdelen af Kronens Eng, Kongens Kær, mod at give den Skyld og Leje, som med Rette burde gaa deraf.⁵⁾ Ogsaa 1579 forekommer han som Raadmand.⁶⁾ Nævnes som Borgmester 1583⁷⁾ og 1591.⁸⁾ I en Kvittering fra 1577 kalder han daværende Borger, senere Raadmand Jep Nielsen Bjerg for sin Svoger.⁹⁾
 9. *Jens Nielsen*. Skødede 1581 en Grund i Vestergade til Hospitalet.¹⁰⁾ Nævnes som Borgmester 1583¹¹⁾ og 1593.¹²⁾
 10. *Jacob Pedersen*. Blev Byfoged 1590¹³⁾ og var det endnu i September 1593.¹⁴⁾ Som Borgmester nævnes han $\frac{5}{8}$ 1594.¹⁵⁾
 11. *Mads Jonsen*. Kaldes Raadmand 1591¹⁶⁾, 1596¹⁷⁾ og 1603.¹⁸⁾ Men baade 1596¹⁹⁾ og 1603²⁰⁾ kaldes han tillige Borgmester. Det maa betyde, at han senest 1596 er blevet Borgmester. Som saadan nævnes han endnu 1607.²¹⁾ Hans Enke, Ane, levede endnu 1624.²²⁾
 12. *Jep Nielsen*. Var 1577 Borger i Varde.²³⁾ Nævnes 1594²⁴⁾ og 1596²⁵⁾ som Raadmand. I 1601²⁶⁾ nævnes Jep Nielsen, Borgmester og Forstander for Almisshuset (=: Hospitalet).²⁷⁾
 13. *Niels Thomsen*. Nævnes som Borgmester mellem 1609 og 1617.²⁸⁾

1) J. Vahl: »Slægtbog over Afkommet af Christiern Nielsen, Borgmester i Varde« 1879. Kinch: »Ribe Bys Historie og Beskrivelse« 2. B. S. 70—71 og 115 f.

2) »Danske Magazin« 3. R. 6. B. S. 61.

3) V. R. Pk. 344.

4) K. B. 1554 (omtrent 14. Juli—7. August).

5) K. B. 17. September 1560. Jfr. Raadmand Peder Jørgensen.

6) V. R. Pk. 344.

7) Ldt. Db. C 1617 Fol. 255.

8) Tb. 1591.

9) Byf. A. Skiftebreve 1622—65.

10) Se S. 261.

11) Ldt. Db. C 1617 Fol. 255.

12) K. B. 18. April 1593.

13) K. B. 2. August 1590.

14) K. B. 14. September 1593.

15) V. R. Pk. 344.

16) Tb. 1591.

17) Tb. 27. September 1596.

18) Tb. 10. Januar 1603.

19) Ribe Bispearkiv. Pk. Varde Hospital 1580—1756.

20) Tb. 21. Februar 1603.

21) K. B. 10. Oktober 1607.

22) Ldt. Db. C 1624 Fol. 374.

23) Se Borgmester Frans Jepsen.

24) V. R. Pk. 344.

25) Ribe Bispearkiv. Pk. Varde Hospital 1580—1756.

26) Ribe Bispearkiv. Pk. Varde Hospital 1580—1756.

27) Ca. 1619 døde en Raadmand Jep Nielsen Bjerg. Det kan ikke ses, om Borgmesteren og Raadmanden er een og samme Person eller to forskellige. Hvis Borgmester Jep Nielsen er den samme som Raadmand Jep Nielsen Bjerg, maa han være gaaet af som Borgmester og atter blevet Raadmand.

28) F. R. A. 1942 S. 517. — Ldt. Db. C 1617 Fol. 313 og 341 f.

Men derefter maa han være død eller gaaet af; thi 1618 var han ikke længere Borgmester. Niels Thomsen havde med sin Hustru, Maren Rasmusdatter, der levede endnu i 1640¹⁾ fem Børn: Jens Nielsen, Raadmand i Varde, Maren, første Gang gift med Borgmester Otte Rasmussen, anden Gang med Raadmand og Tolder Jacob Bjørnsen, Else, gift med Borgmester Las Jensen, Anna, gift med Raadmand Niels Andersen, Ejer af Store Hebo, og Abelone, gift med Sognepræst til St. Jacobi Kirke Jørgen Pallesen Jerne.²⁾

Som Enke udstedte Maren Rasmusdatter et Skøde, hvoraf man kender Begyndelsen, der er meget interessant:

„Kendes jeg Maren s. Niels Thomsens Efterleverske udi Varde, at jeg haver solgt og afhændet til min k. Søn Jens Nielsen her samstedts min Anpart udi en Toftejord, som kaldes Barfred, som Maren s. Hr. Peder Madsens og hendes Børn her udi Varde den 2. Martii Ao. 1635 til Varde Byting godvilligen foruden Dom haver paavist.“

Brudstykket af Skødet findes anført i et lille Skrift fra 1706, „Prodromus asylographiæ Danicæ“ af Lars Terpager, der var en Datterdatters Søn af Raadmand Jens Nielsen, og som altsaa havde Maren Rasmusdatter til Tipoldemoder. Grundstykket omtales atter i et Bytingsvidne fra 1656 indeholdende Syn over, „hvis øde, ledige og andre Gaarde og Ejendomme udi Byen findes, som ingen Skat eller Tyng af udgives.“³⁾ Her nævnes „først udi Brogade Knud Skrædders Gaard, hvor udi bor nogle forarmede Folk, som ingen Skat kan udgive, en stor Gaardssted, kaldes Barrefred, nu ganske øde. — Imellem Kirkegaardssti og Barrefred ligger en øde Gaardssted, som skattes intet af — — —.“ Og endelig meddeler Lars Terpager, at Toften endnu paa hans Tid kaldtes Barfred.

Paa gammel Tysk findes Ordet Berkfrit. Den første Del heraf har vi i det danske at bjerge, og den anden Del er vort Fred. Ordet betyder altsaa et beskyttet, sikkert Sted. Det var Benævnelsen paa et Fæstningstaarn, et Vagttaarn, og brugtes særligt som Betegnelse for smaa Huse, hvori Kongerne kunde tage ind paa deres Gæsterejser. De fandtes hyppigt ved Præstegaarde⁴⁾, her paa Egnen saaledes ved Lunde Præstegaard, hvor f. Eks. endnu Christian III logerede i 1545 paa en Rejse.⁵⁾ Ved en folkeetymologisk Omdannelse blev Ordet i den tyske Form Borchfrede til Borgfred eller Byfred, hvorved man forstod et fredhelligt

1) Skadst Hærreds Justitsprotokol 7. Juli 1640 Fol. 69.

2) Se Stamtavlen og en Kronik »Af en gammel Gaards Historie« i »Sydvestjylland« 2., 4. og 5. December 1939.

3) Byf. A. Skiftøbrev 1622—65 (under 1664).

4) J. S. I. R. 2. B. S. 201 f.

5) H. K. Kristensen: »Lunde Sogn« 1923 S. 19—21.

Omraade om Borgen eller Byen, et Fristed, et Asyl, hvor fredløse kunde være i Sikkerhed, saa længe de opholdt sig der.

At bestemme helt nøjagtigt, hvor Varde Barfred har haft sin Plads, og hvad det har været, er ikke gørligt. Lars Terpager meddeler efter Skødet, at Marken mod Øst stødte op til en Ejendom tilhørende Sognepræsten til St. Jacobi Kirke, mod Nord og Vest til Byens Gader og mod Syd til Varde Aa. Heraf følger, at den maa have ligget Syd for Brogade eller Slotsgade. Endvidere har den ligget i Nærheden af Kirkegaardssti, men dog skilt fra denne ved et øde Gaardsted. Kirkegaardssti maa vel antages at have været det, der nu kaldes Raadhusstræde. Hvis det er rigtigt, maa Barfred have været nuværende Slotsgade Nr. 1. Det er værd at lægge Mærke til, at Varde Barfred ligesom de fleste andre Barfred har ligget nær Præstens Gaard. Barfreds Beliggenhed nær det gamle Vardehus er ogsaa bemærkelsesværdig. Lige Syd for Slotsgade 1 laa Gaaseholmen, hvor der indtil omtrent 1817—20 laa en Banke, formodentlig et Voldsted. Men at angive Bestemmelsen med Varde Barfred, om det har været et Fæstningstaarn, et kongeligt Gæstehærborg eller et Asyl (hvilket sidste Lars Terpager mener), kan ikke mere udredes.

14. *Otte Rasmussen*. Havde fra 1592 en Del Aar „Befaling over Hesselmed“¹⁾, idet Gaardens daværende Ejer Peder Juel, der tillige ejede Gjorslev, var mindreaarig og fra 1591 til 1600 udenlands. I 1607 var Otte Rasmussen Borgmester i Varde.²⁾ I det mindste fra 1625 ejede og beboede han en Gaard paa Torvet, hvor nu Hotel „Varde“ ligger (Torvet 3).³⁾ Kvarteret Syd for, der begrænses af Torvet og de Gader, der nu hedder Raadhusstræde, Slotsgade og Torvegade, hørte til Gaarden. Men Otte Rasmussen indplankede en stor Del af den stenlagte Torvegade, den efterfølgende Ejer, Jacob Bjørnsen, tog endnu et Stykke af Gaden, og Torvegade blev paa den Maade ganske smal.⁴⁾ Kirkegængerne i Brogade henvistes til at benytte Raadhusstræde, som var en baade ful og skiden og besværlig Vej. Herover klagede en Del Borgere i 1648, og ligeledes beklagede de sig over, at Jacob Bjørnsen havde et Privet⁵⁾ ud til deres Kirkegade (Raadhusstræde), ligesom der en langsommelig Tid havde ligget en stor Hob Møg og Skarn paa samme Gade, Kirkegængerne til Spot og Fortrængsel.⁶⁾

1) Ldt. Db. C 1620 Fol. 266.

2) Ribe Bispearkiv. Pk. Varde Hospital 1580—1756.

3) Tb. 25. September 1648.

4) Først 1876 blev Torvegade (eller, som den da kaldtes, Præstestræde) udvidet med 1020 Kvadratalen, der blev taget fra Otte Rasmussens gamle Ejendom, der i det 19. Aarhundrede var Præstegaard.

5) ? W.C.

6) Tb. 4., 11. og 25. September 1648.

Otte Rasmussens første Hustru hed Karen, anden Gang ægtede han Trefoldigheds Søndag den 4. Juni 1615 Borgmester Niels Thomsens Datter Maren.¹⁾ I sin Glæde over det ny Ægteskab skænkede Otte Rasmussen St. Jacobi Kirke den prægtige, farvestraalende Altertavle, hvorpaa man ser et lille udskaaet Billede af ham selv og hans kære Hustru Maren Nielsdatter.²⁾

Otte Rasmussen levede endnu 1634³⁾; men kort derefter maa han være død. I 1636 var han i alt Fald ikke længere Borgmester⁴⁾, og 1639 var Maren Nielsdatter Enke.

Hun var meget religiøs. Med sine Folk holdt hun Sang og Bøn Morgen og Aften. Men det passede ikke alle. Særlig var hendes Karl, Niels Jensen, misfornøjet og brummede en Morgen: „I finder saa mange ny Skik paa med os!“ — Der opstod herover Skænderi mellem Karlen og hans Madmoder. Om Aftenen mukkede han igen, og Maren slog da efter ham med sin Tøffel. Ingen havde dog set andet, end at Niels Jensen var ganske karsk og uden Saar. Men næste Morgen var Karlen sporløst forsvundet. Det var ved Mortensdag 1639, og først i Begyndelsen af det ny Aar blev Karlen fundet liggende død ved Aaen i Kravense Enge. Rygtet gik, at det var Borgmesterenken, der ved sit Slag med Tøflen havde givet Karlen Banesaar. Det blev derfor for hende en meget ubehagelig Sag, der først fandt sin Afgørelse ved Landstinget i Viborg. Da et af Vidnerne kunde oplyse, at Niels Jensen den fatale Aften havde truet med at tage Livet af sig, kom Landstinget dog til det Resultat, at der forelaa Selvmord, og Maren Nielsdatter slap med Skrækken.⁵⁾

Maren Nielsdatter hørte til Vardes Patriciat. Hendes nærmeste Slægt var foruden nogle Præster lutter Raadmænd og Borgmestre, rige Købmænd og Studehandlere, der gennem deres livsvarige Pladser i Raadet helt beherskede den lille By ved Varde Aa. Hun var et særdeles godt Parti, baade hvad Formue og Slægtskabsforbindelser angaar, og fik da heller ikke Lov til at sidde Enke til sin Død. Engang i 1640'erne ægtede hun Tolder Jacob Bjørnsen. Det kunde se ud til, at dette Ægteskab ikke var hendes Slægtninge helt tilpas. Den fede Arv, der ventede efter den vistnok barnløse Maren Nielsdatter, truede med at gaa deres Næse forbi. I alt Fald var der ikke noget godt Forhold mellem Jacob Bjørnsen og Svogeren Borgmester Las Jensen. Til Varde Tingbog har Maren Nielsdatter afgivet en Forklaring om en dramatisk Begivenhed,

1) Ldt. Db. C. 1617 Fol. 176.

2) Om Otte Rasmussens Uenighed med Borgerne efter Keiserkrigen se S. 22—26.

3) Tb. 28. Juli 1634 Fol. 66.

4) Byf. A. Skiftebreve 1622—65 (under 1664).

5) Tb. 1640. Ldt. Db. C 1640 Fol. 77 f og 141 f.

der fandt Sted et Par Dage efter Paaske 1648 paa Landevejen ved Alslev, hvor Jacob Bjørnsen og Maren Nielsdatter, der var kørende, mødte Borgmester Las Jensen, ligeledes til Vogns. „Det første vi kom Las Jensen saa nær, at han kunde tale til os, raabte han til min Husbond, Jacob Bjørnsen: „Kommer du der nu, skal der fare Djævelen i dig!“ og sprang saa straks af sin Vogn med en Degen [Kaarde] i sin Haand og søgte hen imod vores Vogn, som Jacob Bjørnsen og jeg sad paa, min Husbond at overfalde, hvorfor han, sit Liv og Helbred at forsvare, blev foraarsaget at vige af hans Vogn, og eftersom han ingen Degen havde med sig, tog en Fork sig at fordædige [forsvare]. Straks kastede Las Jensen sin Degen af Haanden og greb en Fork af sin Vogn og dermed af største Iver og Vrede søgte ind imod Jacob Bjørnsen, og eftersom han ikke heller imod ham med Forken kunde fuldkomme sit Forsæt, forlod han Forken og tog til Degenen igen og dermed blot og dragen søgte imod Jacob Bjørnsen, og ikke Jacob i det ringeste lod sig mærke, han Las Jensen nogen Skade eller Ret at ville tilføje i nogen Maader, men aleneste blev bestaaendes hos sin Vogn sig at forsvare, og eftersom Las Jensen formærkede, han ikke efter sit Forsæt kunde fuldkomme sin Villie imod min Husbond, gik han med stor Raaben og Skælden til sin Vogn og ubluelig truede og undsagde hannem, at efterdi det ikke skete denne Gang, da skulde han dog faa en Ulykke og Djævels Færd af hannem, hvor de fandtes, og ikke min Husbond Jacob Bjørnsen gav eller gjorde hannem nogen Aarsag til samme Overfald udi nogen Maader.“¹⁾

Da Maren Nielsdatter laa paa sit yderste og blev berettet af Præsten, lovede hun 400 Sldr. til fattige husarme i Varde. Heraf skulde Enkemanden udrede de 200 og de øvrige Arvinger Resten. Hun døde den 31. August 1653 og blev begravet den 9. September i St. Jacobi Kirke, hvor der endnu i 1774 var et Epitafium paa Sydmuren over hende, Jacob Bjørnsen og dennes anden Hustru.²⁾ Da hendes Svoger, Sognepræsten ved St. Jacobi Kirke, Jørgen Pallesen Jerne, var død en halv Snes Dage før hende, blev Ligprædikenen holdt af St. Nicolai Kirkes Sognepræst, Torkild Andersen, der efter Arvingernes Begæring omtalte Gaven til de fattige, Maren Nielsdatter „til en kristelig og lovlig Amindelse.“ Men da det kom til Stykket, vilde Jacob Bjørnsen ikke rykke ud med Pengene og fik Medhold ved Landstinget.³⁾

15. *Peder Christensen Holland* eller *Peder Munk*. Var 1614 Raadmand.⁴⁾

1) Tb. 15. Maj 1648.

2) Abildgaard.

3) Ldt. Db. C 1666 Fol. 39 f.

4) Ldt. Db. C 1617 Fol. 248 og 255.

I 1618 var han Borgmester¹⁾, og som saadan nævnes han endnu 1625.²⁾ I 1631 nævnes hans Enke Maren og hans Datter Karen Pedersdatter.³⁾ Han ejede og beboede en Gaard i Brogade, der 1634 tilhørte Rektor Thomas Pedersen Buch.⁴⁾

16. *Las Jensen*. Søn af Jens Iversen Bandsbøl. Hans Stedmoder var Anna Iversdatter.⁵⁾ Halvbroder til Raadmand Jacob Jensen og til Maren Jensdatter Bandsbøl, gift med Hr. Hans Hansen Bagger til St. Nicolai Kirke. Foruden her i Landet synes Las Jensen at have gaaet i Skole i Hamborg.⁶⁾ Den 16. April 1613 fik han af Kjeld Brockenhuus til Lerbæk Lunderup i Forpagtning for en aarlig Afgift paa 39 Rdl. ringere 6 Sk. Han fik heraf Tilnavnet Lunderup. Gaarden havde han i Forpagtning til 15. November 1631.⁷⁾ Senest i det Aar er han blevet Peder Christensens Efterfølger som Borgmester⁸⁾, og som saadan fungerede han til sin Død. I 1624 købte han af Fru Sophie Below til Boltinggaard, Christen Thotts Enke, Gaarden Agervig i Næsbjerg Sogn.⁹⁾ Og samme Aar erhvervede han sammen med sin Svoger Raadmand Niels Andersen til St. Hebo af Fru Eline Stygge, Enke efter Jens Kaas til Frøstrup, en Eng kaldet Fen i Ho Sogn ned til Fjorden.¹⁰⁾ Sammen med sine Brødre Raadmand Jacob Jensen og Borgeren Enevold Jensen drev han stor Studehandel. I 1646 havde de saaledes købt 65 Par Øksne paa Søndervang i Stadil Sogn for 30 Rdl. Parret.¹¹⁾ I 1634 fik han sammen med nogle Borgere i Varde Bevilling til at lægge en Søtønde i Graadyb og afmærke det med Kaber og herfor tage Tønde- og Kabepenge ligesom Borgerne i Ribe.¹²⁾

Las Jensen døde den 19. Oktober 1661¹³⁾ som en fattig Mand. Allerede et Fjerdingaar i Forvejen var der sket Udlæg i hans Gaard for 318 Rdl. 1 Mk. 7 Sk., han var Byen skyldig¹⁴⁾, og Arvingerne gik fra Arv og Gæld.¹⁵⁾

Las Jensen var gift med Borgmester Niels Thomsens Datter Else. De havde i alt Fald følgende Børn:

-
- 1) V. R. Pk. 344.
 2) Ldt. Db. C 1625 Fol. 347.
 3) Ldt. Db. C 1631 Fol. 259.
 4) Tb. 3. Marts 1634 Fol. 24.
 5) Jfr. S. 179.
 6) Tb. 13. Januar 1651.
 7) Tb. 27. Juni 1642.
 8) Nævnes første Gang som Borgmester i Ldt. Db. C 7. Maj 1631 Fol. 183.
 9) K. B. 16. Juli 1624.
 10) K. B. 29. Februar 1624.
 11) Tb. 31. August 1646.
 12) K. B. 22. Marts 1634.
 13) Tb. 23. December 1661 Fol. 26.
 14) Tb. 9. September 1661 Fol. 15—16.
 15) Tb. 28. November 1661 Fol. 23.

- 1) Niels Lassen: Levede 1650.¹⁾ Maa være død før 1666.²⁾ Vistnok ugift.
- 2) Ane Lasdatter. Gift 1) med Mads Jacobsen, Borger i Varde, 2) med Hans Bennich, Borgmes^{ter}.
- 3) Ingeborg, gift med Claus Glyssing, Borgmester.
- 4) Else, gift med Magister Laurids Ernstsens von Baden, Sognepræst til Stovby og Hornum (død ²⁴/₈ 1689). I 1655 erhvervede Las Jensen for sin „tro og villige Tjeneste“ et Kongebrev, hvorved Kongen bevilgede hans Døtre Else og Ingeborg og deres Arvinger for sædvanlig Fæste og Afgift Halvdelen af Store Fogedens Eng, som de tidligere havde fæstet af Gregers Krabbe, i lige Maade at Ingeborg maatte nyde Engen Snævre Krog.³⁾ Kort efter — senest 1659 — er Else død.⁴⁾
- 5) Lisbeth, gift med Mads Jensen Thordsen, Raadmand i Vejle.⁵⁾
- 6) Marén, gift med Mads Pedersen, Borger i Varde. Hun døde ¹⁸/₅ 1652, og Las Jensen beskyldte derefter Enkemanden for i Registreringen af Boet falskelig at have ladet indføre en Gæld paa 3060 Daler, hovedsagelig til sine egne Slægtninge.⁶⁾ Mads Pedersen er vist senest død 1656.⁷⁾
- 7) Maren.⁸⁾
17. *Christen Olufsen*. Fulgte efter Otte Rasmussen som Borgmester mellem 1634 og 1636.⁹⁾ Vistnok i 1639 afløstes han af Hans Nielsen Arnsberg. Han var gift med Karen Madsdatter, og deres Portrætter og Bomærker fandtes paa Altertavlen i St. Nicolai Kirke. Hun blev anden Gang gift med Peder Nielsen til Lunderup.¹⁰⁾
18. *Hans Nielsen Arnsberg*. Hans Bedstefader var Raadmand Jens Jepsen. Hvis det var hans Farfader, maa hans Fader have heddet Niels Jensen, muligvis han, der nævnes som Raadmand 1594. I 1629 var Hans Nielsen Borger i Varde, da der blev udstedt Søpas for ham med Skib og Gods fra Varde til København eller andre Steder i Kongens Riger, som Fjenden ikke havde bemægtiget sig.¹¹⁾ To Aar senere nævnes han som Raadmand.¹²⁾ Som saadan forekommer han endnu den 24. Februar 1639; men den 22. Marts samme Aar kaldes

1) Rpt. 11. Juli 1650.

2) Nævnes ikke blandt Las Jensens Arvinger i Ldt. Db. C 1666 Fol. 39 f.

3) J. R. 8. April 1655.

4) Byf. A. Skiftebreve 1622—65 (Skifte efter Mads Jacobsen, død 1659).

5) Se Raadmand Jens Madsen Thordsen og S. 289.

6) Tb. 16. Maj 1653.

7) I et Tingsvidne fra 1656 angaaende øde Gaarde i Varde forekommer »sl. Mads Pedersens Gaard« (Byf. A. Skiftebreve 1622—65 (under 1664)).

8) Las Jensen havde 2 Døtre af Navnet Maren (Tb. 12. Januar 1646). Om det var den yngre eller den ældre, der var gift med Mads Pedersen, kan ikke ses.

9) Se S. 283.

10) Abildgaard.

11) K. B. 11. Marts 1629.

12) Se Viden 1631.

han Borgmester.¹⁾ Han var en meget virksom Borgmester²⁾, der med Iver søgte at bringe Orden i Vardes forvirrede Regnskaber trods Medborgernes LigeGYldighed eller endog Modstand.³⁾ De Regnskaber, han har ført, udgør en vigtig Kilde til Vardes Historie paa den Tid. Den 5. November 1655 fik han efter Ansøgning Afsked som Borgmester⁴⁾ og efterfulgtes af Stefan Nielsen. Hans Nielsen levede endnu 18. Marts 1661⁵⁾; men i Løbet af det Aar maa han være død; thi i Takseringen af Vardes Gaarde og Grunde, dateret 18. December 1661 forekommer han ikke.⁶⁾ Han ejede og beboede en Gaard paa det sydlige Hjørne af Kræmmergade og Torvegade.⁷⁾ Denne Gaard arvedes af Sønnen Niels Hansen Arnsberg. I 1632 købte Hans Nielsen det dengang øde Gaardsted, hvor hans Bedstefader Jens Jepsen i sin Tid havde boet.⁸⁾ I sin Gaard skulde han huse Rigsraader, der ankom til Byen, hvorfor han ogsaa var forskaanet for al anden Indkvartering.⁹⁾ Hans Nielsen var vistnok første Gang gift med Margrethe Madsdatter, der er død før 10. August 1646.¹⁰⁾ Sognepræst Niels Hansen Arnsberg til St. Jacobi Kirke er antagelig hendes Søn. Anden Gang var han gift med Else Tamisdatter, der nævnes som hans Hustru 1650¹¹⁾ og 1652.¹²⁾ I et tidligere Ægteskab havde hun Sønnerne Søren Jensen, der er død før 27/1 1651¹³⁾, samt Thomas Jensen, der døde mellem 16. April og 1. Juni 1652.¹⁴⁾ Denne sidste skænkede et Legat til Kapellanen i Varde.¹⁵⁾ Hans Nielsens og hans to Hustruers Bomærker og Initialer ses paa Lydhimlen over Prædikestolen i St. Jacobi Kirke.

19. *Stefan Nielsen*. Antagelig født i Sdr. Bork¹⁶⁾ ca. 1604. Allerede 1637 var han Borger i Varde og fik omtrent 1640 den indbringende Stilling som Provstiskriver og Regnskabsfører for Ribe Domkapitel og havde som saadan Tilsyn med Kirkerne og Kirkeregnskaberne. Her har han da sikkert lagt Grunden til sin Formue. Som Raadmand nævnes han første Gang forrest i Varde Bysbog fra 1639. I 1650

1) Bysb. Fol. 293.

2) J. S. 2. R. 4. B. S. 280—344.

3) J. S. 2. R. 4. B. S. 282 og 332.

4) J. R. 1655 Fol. 417.

5) Tb. 18. Marts 1661 Fol. 2.

6) V. R. Pk. 218.

7) Torvegade 1, Kræmmergade 2. — Tb. 16. Juni 1651.

8) Tb. 13. August 1632.

9) Den samme Pligt og den samme Frihed havde Anna Nielsdatter, Enke efter Raadmand Niels Andersen. Rpt. 14. September 1643.

10) Tb. 10. August 1646.

11) Rpt. 28. November 1650.

12) K. Insp. Pk. Kirken 1751—1811.

13) Tb. 27. Januar 1651.

14) K. Insp. Pk. Kirken 1751—1811.

15) Se S. 237.

16) I Abildgaards Dagbog staar der, at han ifølge Epitafiet over ham er født i Sønderbørg; men det er formentlig en Fejllæsning eller Fejlskrivning. Hans Moder forekommer, uden at hendes Navn nævnes, i en Gældssag i Varde Raadstueprotokol 22. November 1649.

nedlagde han Provstiskriveriet, som hans Svigersøn Peder Nielsen fik. Den 20. Februar 1656 gjorde han „sin Ed paa Raadhuset til at være Borgmester i Hans Nielsens Sted, som takkede af.“¹⁾ Indtil Las Jensens Død i 1661 var han Andenborgmester og derefter til sin Død Eneborgmester. Mens Svenskekrigene aabenbart knækkede f. Eks. Borgmester Las Jensen økonomisk, holdt Stefan Nielsen sig oven Vande. Saaledes fik han i 1663 af Fru Anna Staverskov, Christoffer Hvas's Enke, Pant i Hennegaard for 2770 Speciedaler. Men for Byen saa det sort ud. I 1665 kom der en Korporal og 3 Ryttere til Varde for at inddrive Skatter for 14 Maaneder, hvorfor Borgerskabet sendte Stefan Nielsen og daværende Raadmand Claus Glyssing til København med et Andragende til Kongen om Skatternes „Forlindring“. Men paa Hjemvejen døde Stefan Nielsen i Roskilde. Hans Lig blev ført til Varde og begravet i St. Nicolai Kirke, hvor der blev opsat et Epitafium over ham og hans Hustru Maren, Datter af Raadmand Niels Andersen. Hun var allerede død i 1659, formodentlig af Pesten²⁾, og blev kun 39 Aar gammel. Med Stefan Nielsen havde hun levet i Ægteskab i 22 Aar og 6 Dage.³⁾ Stefan Nielsen efterlod sig en Gaard⁴⁾ Syd for St. Jacobi Kirke, men beboede en anden Gaard paa det nordlige Hjørne af Kræmmergade og Storegade (Storegade 35) foruden flere Ejendomme i Vejle og Pant i en Del Gaarde i Varde. Han havde følgende Børn:

- 1) Anders Stefansen Brandt, Sognepræst i Vejen.
- 2) Niels Steffensen, Borger i Varde.
- 3) Niels Steffensen Krag.
- 4) Maren Stefansdatter, gift med Peder Nielsen, der var født paa Lundogaard ved Skive af Bondestand og $17\frac{1}{2}$ 1642 tog Borgerskab i Varde. Han havde da været Skriver og Ridefoged paa Lundenæs⁵⁾ og har senere indtaget lignende Stillinger paa Frøstrup⁶⁾ og Kærgaard.⁷⁾ 1650—56 var han Stefan Nielsens Efterfølger som Provstiskriver, og 1679 blev han Ejer af Lunderup. Han døde paa Lunderup ca. 1694 i sit 88. Aar⁸⁾ og blev begravet under Prædikestolen i St. Nicolai Kirke sammen med Maren Stefansdatter, der var hans anden Hustru. Første Gang var han gift med Borgmester Christen Olufsens

1) Otte Krags Kalenderoptegnelser i »Danske Samlinger« 2. R. 2. B. S. 76—77.

2) Se S. 31.

3) Stefan Nielsens Ligsten blev solgt ved St. Nicolai Kirkes Nedbrydelse i 1809. Den ligger nu over en Bønde paa Thorstrup Kirkegaard. »Han var en Fritænkter i levende Live, nu lyer han sig til Borgmester i sin Grav.« J. S. 4. R. 2. B. S. 398.

4) Havde vistnok tidligere tilhørt Hr. Peder Madsen, Sognepræst til St. Jacobi Kirke. Tb. 1652 Fol. 22.

5) Bysb. Fol. 35.

6) Tb. 3. Februar 1646.

7) Tb. 22. November 1675 Fol. 32.

8) J. T. 23. Juni 1694 Nr. 22.

Enke Karen Madsdatter. Hun levede endnu 1648.¹⁾ Epitafiet over Peder Nielsen findes nu i St. Jacobi Kirke. Børn:

- a) Karen Pedersdatter, død i Oktober 1699, gift med Peder Lauridsen Baggesen, begravet ^{15/8} 1707²⁾, Raadmand i Ribe og Ejer af Lunderup efter sin Svigerfader. Broder til Borgmester Laurids Lauridsen Baggesen i Varde.
 - b) Anna Pedersdatter, gift med Borgmester Laurids Thordsen.
 - c) Stefan Pedersen, Raadmand i Varde.
 - d) Vibeke Pedersdatter, død 1708, gift med Christian Ulrich Schultz, Forpagter paa Lundenæs, død 1709. Deres Datter Maren var gift med nedennævnte Niels Nielsens Søn Stefan Nielsen Ehrenfeld til Endrupholm, Nørholm, Lunderup og Agerkrog.
 - e) N. N. Pedersdatter.
- 5) Anna Stefansdatter, gift med Niels Nielsen, født paa Lundøgaard af Bondestand, en Brodersøn af Peder Nielsen. Han var 1671—84 Provstiskriver ligesom sin Farbroder og erhvervede sig Endrupholm og Hennegaard samt Part i Hesselmed.
- 6) N. N. Stefansdatter, gift med Jens Madsen Thordsen, Søn af Mads Jensen Thordsen, Raadmand i Vejle.³⁾ Jens Madsen Thordsen flyttede ca. 1664 fra Vejle til Varde, hvor han blev Raadmand, hvad han dog 1667 søgte at blive fritaget for. I 1678 boede han i Hylerslev. Hans Hustru er vistnok død mellem 1678 og 1681.
20. *Claus Olufsen Glyssing*. Født i Flensborg.⁴⁾ Blandt Oberstløjtnant Poul Sehesteds Soldater, der laa i Varde lige før Torstenssonfejden⁵⁾, nævnes Mønsterskriver Claus Glyssing.⁶⁾ Han var dengang en velstaaende Mand, der kunde laane Raadmand Jacob Jensen 200 Rdl.⁷⁾ Efter Krigen blev han Indvaaner i Varde⁸⁾ og tog Borgerskab ^{23/1} 1651.⁹⁾ Af sin Svigerfader, Borgmester Las Jensen, købte han i 1657 en Gaard i Storegade, som tidligere havde tilhørt Borgmesterens Halvbroder, Raadmand Jacob Jensen, men som Borgmesteren havde faaet udlagt i Gælds Betaling.¹⁰⁾ Det maa være den nuværende Storegade 16. Som Raadmand nævnes Claus Glyssing første Gang 1661.¹¹⁾ Borgmester blev han 1665 efter Stefan Nielsen, først

1) Tb. 9. Oktober 1648.

2) J. Kbg.

3) Se S. 286.

4) Bysb. Fol. 101.

5) Se S. 26.

6) Bysb. Fol. 238.

7) Tb. 15. August 1653 Fol. 67.

8) Tb. 21. August 1648.

9) Bysb. Fol. 101.

10) Tb. 31. August 1657 Fol. 31.

11) Tb. 2. September 1661 Fol. 13.

Eneborgmester, fra 1667 Førsteborgmester. I 1667 blev han tillige Hospitalsforstander sammen med Borgmester Laurids Thordsen. Om hans senere Skæbne se Side 64—65. Med sin Hustru Ingeborg Lasdatter¹⁾ havde han en Datter Maren, der var gift med Borgmester Laurids Lauridsen Baggesen. Ved Skiftet efter Laurids Baggesen forekommer der to Mænd, Johan og Claus Glyssing, der muligvis kan være hans Sønner. I Varde Justitsprotokol ³¹/₈ 1657 Folio 30 nævnes en Thomas Glyssing.

21. *Laurids Thordsen*. Afstamning ubekendt. 1666 Stiftsskriver i Aarhus Stift. I 1667 Andenborgmester i Varde. 1671 Førsteborgmester. 1672—79 Eneborgmester. 1679—82 Førsteborgmester. Fra 1682 til sin Død Eneborgmester. 1667 Hospitalsforstander sammen med Claus Glyssing. Fra 1671 til sin Død Eneforstander. Stempelpapirforhandler (vistnok fra 1672). 1680—87 Ridefoged i Riberhus Amt. Postmester.

Gift 1) med Kathrine Reinholdtsdatter, død i Viborg 1684, men begravet i Varde. Borgmesterens Bo vurderedes til 3 020 Rdl. Med sin første Hustru havde Thordsen 3 Sønner Reinholdt, Christian og Thor. Af disse døde Thor Lauridsen Møller 1700, 30 Aar gammel, som Sognepræst i Thorstrup, gift med Vibeke Nielsdatter Ho, Datter af tidligere Rektor i Varde, senere Sognepræst i Ho Niels Nielsen Holstebro²⁾ og Søsterdatter af Borgmester Laurids Lauridsen Baggesen i Varde.

Gift 2) med Anna Pedersdatter, Datter af Peder Nielsen til Lunderup.³⁾ Hun overlevede sin Mand og flyttede efter hans Død til København.⁴⁾

Borgmester Thordsen havde en Søn, Laurids Lauridsen Møller, som var Pedel ved Københavns Universitet.⁵⁾ Han maa have været af andet Ægteskab.

I 1682 ejede og beboede Laurids Thordsen Gaarden Storegade 16. Tillige ejede han Gaarden paa det nordlige Hjørne af Kræmmergade og Torvet.⁶⁾

Borgmester Thordsen døde 27. Februar 1707, hans Enke 5 Aar senere.⁷⁾

22. *Hans Bennich*. Muligvis født i Janderup Sogn.⁸⁾ Var 1645—46 ind-

1) Levede endnu 1682 (se Varde Grundtast 1682 i Ribe Stiftamt's Arkiv).

2) J. S. 5. R. 4. B. 2. Halvbind S. 217.

3) Se S. 289.

4) Brev fra Borgmester Jens Thaulow og Raadmand Stefan Pedersen til Stiftamtmanden 15. April 1726 (V. R. Pk. 344).

5) J. S. 5. R. 4. B. 2. Halvbind S. 217.

6) Kræmmergade 1, Torvet 2.

7) F. R. A. 1919 S. 96.

8) En Hans Pedersen Bennich, barnefødt i Janderup Sogn, tog Borgerskab i Varde 1696 (Bysb. Fol. 321).

- kvarteret i Varde som Soldat i Kaptajn Straus's Kompagni.¹⁾ 1661 Ridefoged over Riberhus Amt.²⁾ Helligtrekongersdag 1662 blev han trolovet med Ane Lasdatter, Datter af Borgmester Las Jensen og siden 1659 Enke efter Borgeren Mads Jacobsen.³⁾ Hans Bennich havde en voldsom Strid med Borgmester og Raad angaaende sine Stedbørns Arv efter Mads Jacobsen. Magistraten beskyldte Hans Bennich for, at han først ikke vilde tillade Registrering af Boet og senere ikke vilde udlevere Arven til Børnenes Formyndere, medens Hans Bennich paa sin Side beklagede sig over, at Magistraten forhalede Boets Afslutning. Sagen fandt først sin Afgørelse ved Højesteret, men faldt i det hele ud til Fordel for Hans Bennich.⁴⁾ Om hans senere Skæbne se S. 65 f. Havde en Søn, Mads Hansen Bennich.⁵⁾
23. *Laurids Lauridsen Baggese*. Født i Ribe 1643⁶⁾, Søn af Raadmand i Ribe Laurids Baggese (død 1655) og Hustru Mette Jensdatter (død 1659). 1671 Raadmand i Varde. 1679 Andenborgmester. 1682 ved Magistratens Indskrækning overste Raadmand. Han døde 23. Marts 1695, hans Enke Maren Clausdatter Glyssing, Datter af Borgmester Claus Glyssing, døde 8. August samme Aar. Han ejede og beboede en Gaard vurderet til 520 Rdl. og ejede desuden en anden Gaard vurderet til 100 Rdl. samt Part i et Par andre Ejendomme i Varde. I alt beløb Boets Midler sig efter Fradrag af Gæld til ca. 2500 Rdl. Ved sin Død efterlod han sig følgende Børn: Maren Lauridsdatter, Enke efter Byfoged Samuel Wieland, Mette, 25 Aar, snart efter gift med Anders Nielsen Bolderup, Else, 24 Aar, Claus Lauridsen, i sit 17. Aar, Ingeborg, i sit 12. Aar, død i Ribe 6. Marts 1726, og Mads Lauridsen, i sit 9. Aar.⁷⁾
24. *Hans Axelsen*. Fuldmægtig paa Dronningens Godskontor i Stevns, da han i 1707 blev Laurids Thordsens Efterfølger som Borgmester i Varde.⁸⁾ Død 23. Januar 1708. Ugift.⁹⁾
25. *Jens Berthelsen Thaulow*. Født ca. 1658¹⁰⁾, Søn af Hr. Berthel Henriksen Thaulow til Ringkjøbing og Rindum.¹¹⁾ 1682—86 Kirkeskriver i Ribe Stift.¹²⁾ 1686—1726 Tolder i Varde.¹³⁾ 1692—94 konstitueret Byfoged. Postmester efter Borgmester Laurids Thorsen

1) Bysb. Fol. 256. — Om Kaptajn Straus se S. 29.

2) F. R. A. 1915 S. 70.

3) Se S. 181.

4) Byf. A. Skiftebreve 1622—65 (under 1664). — Varde Købstads Overformynderi. Diverse Dokumenter 1648—1789.

5) Tb. 22. November 1675 Fol. 32 og 29. November 1675 Fol. 33.

6) J. S. I. R. 8. B. S. 74.

7) Byf. A. Skiftebrev efter L. L. Baggese 1695.

8) Rpt. 11. August 1707. — F. R. A. 1917 S. 559.

9) Varde Skifteprotokol 1698—1724 Fol. 90—95.

10) Abildgaard.

11) F. R. A. 1917 S. 558 f.

12) J. R. 11. Marts 1682 Nr. 21 og 22. — F. R. A. 1917 S. 558.

13) F. R. A. 1917 S. 558 f.

fra ca. 1690 til 1733. Borgmester 1708—33. Blev 1700 Ejer af de østlige to Trediedele af Gaardsmarken. Anlagde 1701 Varde Vejr-mølle. Fra 1709 til sin Død Ejer af Hovedgaarden Frøstrup i Lunde Sogn.¹⁾ Blev gennem sit Ægteskab Ejer af en Gaard i Kræmmer-gade (nu Nr. 3 og 5) og en Gaard paa Torvet (Nr. 3). Død $\frac{30}{8}$ 1733.²⁾ Gift 1687 med Maren Jacobsdatter Bjørn, født ca. 1658, Datter af Tolder og Raadmand Jacob Bjørnsen og Margrethe Terkelsdatter. Maren Bjørn havde første Gang været gift med Tolder Morten Christensen Friede (død 1686); i dette Ægteskab var der en Datter Magdalene Mortensdatter Friede, gift med Hr. Niels Nielsen Kragelund til St. Jacobi Kirke. Maren Bjørn, der døde $\frac{14}{6}$ 1745³⁾, havde i sit Ægteskab med Jens Thaulow 16 Børn, hvoraf 12 blev voksne, nemlig:

- 1) Berthel, Borgmester i Varde.
 - 2) Anne Helvig, gift med Søren Sørensen Vedel, Thaulows Efterfølger som Tolder.
 - 3) Jørgen Bjørn, født 1692, død 1739, Sognepræst i Nordby paa Fanø.
 - 4) Søren, cand. theol., begravet $\frac{15}{6}$ 1763 i Varde.
 - 5) Morten, Løjtnant, død $\frac{23}{2}$ 1758 i Varde.
 - 6) Maren, gift med Hr. Hans Allerup, Sognepræst til St. Nicolai Kirke.
 - 7) Barke Dorothea, gift 1722 med Løjtnant Conrad Harttung.
 - 8) Leonora, død 1779, gift med Claus Svitzer (1692—1767) til Juullingsholm i Sønder Omme.
 - 9) Anne Marie, død 1727, gift $\frac{10}{12}$ 1716 med Byskriver og Hospitalsforstander Jørgen Carstensen Bjørn (begravet $\frac{10}{2}$ 1734).
 - 10) Anne Cathrine, født ca. 1691, død $\frac{26}{8}$ 1773 i Varde, gift 1722 med Købmand Walter Seyer i Varde, født ca. 1700, død $\frac{31}{3}$ 1778 i Varde.
 - 11) Christence, gift med Otto Ovesen Høyer (se under Hørere).
 - 12) Vibeke Cathrine, gift $\frac{26}{8}$ 1714 med Hr. Peder Berthelsen Friede til Lejrskov og Jordrup (død 1726).
26. *Berthel Thaulow*. Søn af foregaaende. Efterfulgte sin Fader som Borgmester og Postmester 1733. Men da han, som Stiftamtmand Gabel skriver, „ved sin overmaade forøvende Fylder og Drukken-skab samt andet liderligt Levned har saaledes tilsat af sin Fornuft,“ at han næsten ikke længere kunde læse, fik han 1743 sin Afsked.

1) F. R. A. 1917 S. 558 f.

2) Abildgaard.

Hans Efterfølger som Borgmester og de to Raadmænd maatte yde ham en aarlig Pension paa 40 Rdl. Desuden beholdt han Postmesterembedet, der gav andre 40 Rdl.¹⁾; men med Velstanden var det ude. Allerede i 1744, mens hans gamle Moder levede, solgte han sin Arv, den gamle Slægtsgaard paa Torvet (Nr. 3), som han beboede. Og da han døde ugift 1751 (begravet ^{20/1}), ansloges hans Midler kun til 5—600 Rdl.²⁾

27. *Søren Nielsen Øllgaard*. Søn af Gaardmand Niels Sørensen Øllgaard i Ølgod og Mette Knudsdatter. Søren Øllgaard var en ældre Broder til Byskriver Rasmus Øllgaard. Han var Købmand i Varde, blev 1728 Raadmand og 1739 Viceborgmester. Død 1743. Gift med Kirstine Marie Brønstorff.
28. *Johan Krag*. 1728—34 Byskriver i Lemvig. 1734—49 Byskriver i Varde. Samtidig Hospitalsforstander. 1736 Viceraadmand, dog uden Løn, til en af de andre Raadmænd døde eller blev entlediget. 1743—49 Borgmester. Byttede 1749 Embede med Jens Pedersen Woydemann og var 1749—58 adjungeret Byfoged, mens Woydemann blev Borgmester, Byskriver og Hospitalsforstander. Død ^{27/3} 1758 paa Hennegaard. Købte ca. 1734 Gaarden paa det sydlige Hjørne af Kræmmergade og Torvegade³⁾ af Hr. Marcus Wøldike.⁴⁾ 1748 Ejer af Hennegaard.

Gift 1) med Karen Jacobsdatter Qvist, vistnok fra Lemvig, begravet ^{28/9} 1742 i Varde. Arven efter hende beløb sig efter Fradrag af Gæld til 700 Rdl. I 1758 nævnes følgende Børn⁵⁾: Else Kirstine Krag, gift ^{1/6} 1751 med Hr. Jens Christian Hammer (1713—70) til Janderup og Billum, Anne Limes Krag, født 1734, Friedrich Sechman Krag, født 1735, Johanne Krag, født 1737, Jacob Krag, født 1738, Student.

Gift 2) 1743 med Vibeke Pedersdatter Endorf, begravet i Alslev ^{1/3} 1783, 62 Aar gammel, Datter af Peder Nielsen Endorf til Hennegaard (gift anden Gang 1759 med Sebastian Wøldike til Visselbjerg, død 1774). Vibeke Endorf var barnløs.

29. *Jens Pedersen Woydemann*. Havde i 24 Aar været Fuldmægtig paa Sneumgaard, da han i 1743. blev adjungeret Byfoged i Varde. 1749 byttede han Embede med Johan Krag, der blev adjungeret Byfoged, medens Woydemann blev Borgmester, Byskriver og Hospitalsforstander. Fik 1750 Skøde paa Krags Ejendom paa Hjørnet af Kræmmer-

1) Rpt. 12. Marts 1750.

2) Byf. A. Skiftebreve for Varde Købstad 1750—80.

3) Torvegade 1, Kræmmergade 2.

4) Se Sognepræster til St. Jacobi Kirke.

5) Ribe Amts Skifteprotokol 1754—60 S. 1069 f.

gade og Torvegade. Begravet ^{20/9} 1756 i Varde. Hans Hustru blev begravet i Varde ^{30/6} 1750.¹⁾ En Søn, Johan Peter Woydemann, født 1731 paa Sneumgaard, døde 1781 som Byfoged i Hobro.²⁾ En anden Søn, Jens Peter Woydemann, født 1744 i ³Varde, døde 1809 som Hospitalsforstander i Nykøbing Mors.³⁾ En Datter, Øllegaard, døde 1766 som Hospitalslem i Varde, 29 Aar gammel.⁴⁾

RAADMÆND

Nis Eyssen. Nævnes 1471.

Palle Jensen. Nævnes 1471.

Mogens Lavssen. Nævnes 1471.

Clemmen Terkelsen. Nævnes 1471.

Staffen Jensen. Nævnes 1473.

Lave Nielsen. Nævnes 1481 og 1487.

Jep Jensen. Nævnes mellem 1481 og 1498.

Nis Jonsen. Nævnes 1487.

Oluf Nielsen. Nævnes 1540 og 1542. Tidligere Byfoged. Hans Hustru hed Dorthe.

Søren Christensen. Nævnes mellem 1555 og 1563.

Frans Jepsen. Se under Borgmestre.

Peder Jørgensen. Fik 1560 sammen med sin Hustru, Maren Iversdatter, Kongens Tilladelse til at bruge Halvdelen af Kronens Eng, Kongens Kær, mod at give den Skyld og Leje, som med Rette burde gaa deraf. (Jfr. Borgmester Frans Jepsen). Hans Søn Kjeld Pedersen var gift med Edel Nielsdatter, der senere ægtede Raadmand Jep Nielsen Bjerg.

Poul Bech. Nævnes mellem 1563 og 1594. I 1582 faar Albert Friis, Lensmand paa Riberhus, Befaling af Kongen til at levere Poul Bech ^{4/2}Læst Korn, som Kongen har givet ham formedelst hans Fattigdom.

Peder Poulsen. Nævnes mellem 1571 og 1591.

Jens Pedersen Hebo. Nævnes 1579.

Jens Jepsen. Nævnes mellem 1583 og 1596. Muligvis Fader til Raadmand Niels Jensen. Bedstefader til Borgmester Hans Nielsen Arnsberg.

Mads Jonsen. Se under Borgmestre.

Nis Pedersen. Nævnes 1591.

Jep Nielsen. Se under Borgmestre.

Hans Jacobsen. Nævnes 1594 og 1596.

1) J. Kbg.

2) Chr. Villads Christensen: »Nykjøbing paa Mors« 1902 S. 211.

3) Chr. Villads Christensen: »Nykjøbing paa Mors« 1902 S. 159.

4) J. Kbg.

Niels Jensen. Nævnes 1594. Muligvis Søn af Raadmand Jens Jepsen og muligvis Fader til Borgmester Hans Nielsen Arnsberg.

Niels Festersen. Nævnes $\frac{22}{2}$ 1596 som Byfoged, $\frac{23}{4}$ samme Aar som Raadmand.

Christen Pedersen. Nævnes 1596.

Jens Fransen. Nævnes 1596.

Oluf Pedersen Øllgaard. I Varde Justitsprotokol nævnes 24. Juli 1648 Maren Olufsdatter, hvis Fader var „den ærlig og nu salig Dannemand Oluf Pedersen Øllgaard, fordm Raadmand her sammesteds, hendes Moder Kirsten Sørensdatter.“ Han maa vel have været Raadmand omkring Aar 1600.

Jep Nielsen Bjerg. Nævnes første Gang som Raadmand 1614. Død 1618 eller 1619. Gift med Edel Nielsdatter, hvis første Mand, Kjeld Pedersen, var Søn af Raadmand Peder Jørgensen. Edel Nielsdatter blev tredje Gang gift med Christen Jensen. Hun levede endnu 1641. Jfr. Borgmester Jep Nielsen.

Peder Christensen Holland eller *Peder Munk.* Se under Borgmestre.

Peder Jacobsen (eller Jepsen) Buch. Nævnes mellem 1614 og ca. 1639. Hans Enke, Mette, nævnes 1648. Fader til Rektor Thomas Pedersen Buch.

Niels Andersen til Store Hebo, Søn af Anders Nielsen til Store Hebo og Hustru Maren. Nævnes som Borger i Varde 1607, som Raadmand første Gang 1618. Død mellem 1627 og 1631. Gift med Anna Nielsdatter, død $\frac{11}{5}$ 1659, Datter af Borgmester Niels Thomsen. En Søn, Anders Nielsen Hebo, var Rektor i Varde, en Datter var gift med Borgmester Stefan Nielsen, en anden Datter med Hr. Niels Hansen Arnsberg, Sognepræst til St. Jacobi Kirke.

Laurids Christensen. Nævnes første Gang som Raadmand 1618. Den 28. April 1625 holdtes der Vurdering i salig Laurids Christensens Bo.

Ture Terkelsen. Nævnes mellem 1618 og 1631. Fader til Raadmand Terkel Turesen. (En Terkel Turesen nævnes allerede i Varde 1561).

Jacob Clausen. Nævnes første Gang som Raadmand 1618. Død $\frac{11}{3}$ 1646. Gift med Maren Madsdatter, død 1660 ($\frac{10}{2}$ 1660 Registrering og Vurdering i hendes efterladte Bo). Af hans Børn var Mads Jacobsen, død 1659, gift med Borgmester Las Jensens Datter Ane, der 1662 blev gift med senere Borgmester Hans Bennich. En Datter, Lisbeth Jacobsdatter, var gift med Raadmand Jacob Jensen.

Mads Christensen Gjellerup. Raadmand og Byskriver. Nævnes 1631. Gift med Mette Hansdatter. Fader til Byskriver Hans Madsen Gjellerup. En Datter gift med Raadmand, senere Byfoged Daniel Philipsen.

Daniel Philipsen. Nævnes som Raadmand 1631. Byfoged 1632—56. Levede endnu 1657. Gift med Dorthe Madsdatter (levede endnu 1657), Datter af Raadmand Mads Christensen Gjellerup. Om hende se Hans Hansen Bagger, Sognepræst til St. Nicolai Kirke.

Hans Nielsen Arnsberg. Se under Borgmestre.

Stefan Nielsen. Se under Borgmestre.

Jacob Jensen, Søn af Jens Iversen Bandsbøl og Anna Iversdatter. Halvbroder til Borgmester Las Jensen og Helbroder til Maren Jensdatter Bandsbøl, gift med Hans Hansen Bagger, Sognepræst til St. Nicolai Kirke. Nævnes første Gang som Raadmand forrest i Varde Bysbog fra 1639. Nævnes sidste Gang 1657. Gift med Raadmand Jacob Clausens Datter Lisbeth.

Christen Christensen Tarp eller *Lundtarp.* Nævnes første Gang som Raadmand forrest i Varde Bysbog fra 1639. Død $\frac{4}{11}$ 1664. Gift med Karen Christensdatter, død 1670 ($\frac{15}{7}$ 1670 Registrering og Vurdering i hendes efterladte Bo), Datter af Hr. Christen Jacobsen Høst til Lunde og Ovtrup.

Jens Nielsen. Søn af Borgmester Niels Thomsen. Nævnes første Gang som Raadmand 1649. Død mellem 1655 og 1659. Gift med Maren Jensdatter, som endnu levede 1691. Fader til Raadmand Niels Jensen.

Terkel Turesen. Søn af Raadmand Ture Terkelsen. Nævnes første Gang som Raadmand 1649. Død $\frac{20}{3}$ 1674. Hans Enke, Karen Pedersdatter, levede endnu 1682. En Søn var Rektor Ture Terkelsen. En Datter var gift med Raadmand og Tolder Jacob Bjørnsen.

Claus Olufsen Glyssing. Se under Borgmestre.

Jacob Bjørnsen. Født ca. 1600. Tolder i Varde 1651—73. Var Raadmand 1666. Død $\frac{24}{1}$ 1677. Gift 1) med Maren Nielsdatter, død $\frac{31}{8}$ 1653, Enke efter Borgmester Otte Rasmussen. Gift 2) med Margrethe Terkelsdatter, død $\frac{14}{1}$ 1697, Datter af Raadmand Terkel Turesen. En Datter af sidste Ægteskab var gift med Borgmester Jens Berthelsen Thaulow.

Niels Jensen. Søn af Raadmand Jens Nielsen. Døde som Raadmand 1666 ($\frac{1}{12}$ 1666 Registrering og Vurdering i Boet).

Jens Madsen Thordsen (Veje). Søn af Raadmand Mads Jensen Thorsen i Veje og Lisbeth Lasdatter. Dattersøn af Borgmester Las Jensen. Nævnes som Raadmand 1666 og 1667. Se Side 289.

Jens Madsen Rask. Søn af Mads Rask i Hyllerslev og Hustru Maren. Nævnes første Gang som Raadmand 1666. Død 1689 mellem 18. Juni og 19. September. Gift med Karen Olufsdatter. En Datter gift med Raadmand Jørgen Hansen.

Hans Bennich. Se under Borgmestre.

Simon Jacobsen. Blev Raadmand 1669. Afgik 1682 ved Magistratens Indskrænkning. Død før 1688.

Laurids Lauridsen Baggesen. Se under Borgmestre.

1689—1700. *Jørgen Hansen.* Fik $\frac{11}{8}$ 1689 Kongebrev paa at være Viceraadmand med Ret til at blive Jens Madsen Rasks Efterfølger, naar han døde. Gift 1) med Kirsten Jensdatter, død $\frac{25}{2}$ 1689, Datter af Raadmand Jens Madsen Rask. Gift 2) med Anna Nielsdatter, der overlevede ham. Han døde $\frac{23}{8}$ 1700.

1696—1741. *Stefan Pedersen.* Søn af Peder Nielsen til Lunderup og Maren Stefansdatter. Dattersøn af Borgmester Stefan Nielsen. Paa Peder Nielsens Epitafium, der nu findes i St. Jacobi Kirke, ses foruden denne ogsaa Sønnen Stefan Pedersen som ung. Se Side 223 og 288—89.

1700—21. *Las Jepsen Tarm.* Søn af Borgmester Jep Jepsen Tarm i Ringkjøbing og Birgitte Mortensdatter Beesk. Begravet $\frac{13}{2}$ 1721 i Varde. Hans Enke blev begravet $\frac{27}{10}$ 1729 i Varde.

1721—28. *Svenning Andersen.* Blev 1728 Regimentskvartermester ved det riberhusske Nationalregiment. Fra 1738 Ejer af Hovedgaarden Søndervang i Stadil Sogn. Død 1760. Gift $\frac{22}{3}$ 1728 med Anna Elisabeth Hansdatter.

1728—39. *Søren Nielsen Øllgaard.* Se under Borgmestre.

1736—43. *Johan Krag.* Se under Borgmestre.

1743—52. *Hans Hansen Wolff.* Farver. Begravet $\frac{28}{8}$ 1752. Hans Enke, Karen, døde $\frac{7}{10}$ 1785, 75 Aar gammel.

1743—72. *Niels Knudsen.* Født ca. 1694, død $\frac{3}{3}$ 1772. Gift 1) $\frac{14}{10}$ 1745 med Margrethe Clemensdatter Vejle, begravet $\frac{19}{10}$ 1761 i Varde, Datter af Hr. Clemens Lauridsen Vejle til Thorstrup og Horne. Gift 2) med Ellen Margrethe Jonsen, født $\frac{30}{11}$ 1740 i Varde, død $\frac{26}{4}$ 1811 i Æbeltoft, Datter af Organist og eligeret Borger Peder Jonsen og Barke Bjørn Simonsdatter. Ellen Margrethe Jonsen blev $\frac{4}{5}$ 1775 gift anden Gang med Holger Nielsen Olivarius, der 1774—78 var personel Kapellan i Varde og døde 1824 som entlediget Sognepræst til Æbeltoft.

BYFOGEDER

- Ca. 1471—ca. 1498. *Christian Gjerlufsen*. Nævnes som Byfoged mellem 1471 og 1498.
- Ca. 1509—ca. 1533. *Oluf Nielsen*. Nævnes som Byfoged mellem 1509 og 1533, som Raadmand 1540 og 1542.
- Ca. 1536—ca. 1543. *Christian Brixen* eller *Brix*. Nævnes som Byfoged mellem 1536 og 1543.
- Ca. 1543—ca. 1577. *Jep Nielsen Hallum*. Var gift 2 Gange. Hans Enke, *Karine*, blev henrettet, hvorfor vides ikke.
- 1578—ca. 1581 (?). *Jens Christensen*. Byfoged og Tolder.
- Ca. 1581 (?)—ca. 1583. *Jens Pedersen*.
- Ca. 1586. *Christen Clemmensen*.
- Ca. 1590—? *Jacob Pedersen*. Nævnes endnu som Byfoged 1593. Var 1594 Borgmester.
- Ca. 1595—? *Niels Festersen*. Nævnes $^{22}/_2$ 1596 som Byfoged, $^{25}/_4$ samme Aar som Raadmand.
- 1606—? *Hans Bartsvær*.
- Ca. 1615—ca. 1617. *Laurids Sørensen*. Nævnes 1616 og 1617.
- 1619—32. *Iver Marquardsen*.
- 1632—56. *Daniel Philipsen*. Var Raadmand 1631.
- 1656—65. *Hans Lassen*.
- 1665—73. *Oluf Pedersen Nederland*. Afskediget paa Grund af uregelmæssig Regnskabsførelse.
- X 1673—90. *Samuel Wieland*. Gift med Borgmester Laurids Lauridsen Baggesens Datter Maren. 1672—73 Byskriver.
- 1690—1701. *Andreas Justesen*. Suspenderet 1692—94 paa Grund af Uregelmæssigheder ved Behandling af et Dødsbo. Imens var senere Borgmester Jens Berthelsen Thaulow konstitueret Byfoged.
- 1701—23. *Peder Jensen Bredenberg*.
- 1723—64. *Christen Hjørning*.
- (1743—49. *Jens Pedersen Woydemann*. Adjungeret Byfoged. 1749—56 Borgmester.)
- (1749—58. *Johan Krag*. Adjungeret Byfoged. 1743—49 Borgmester.)
- (1758—54. *Johan Jacob Frausing*. Adjungeret Byfoged. Fra 1764 Enebyfoged.)
- 1764—75. *Johan Jacob Frausing*. 1758—64 adjungeret Byfoged.
- 1775—87. *Hans Frederik Bloch*.

- 1787—1814. *Laurids Fogtman*. 1781—88 Byskriver.
 1814—25. *Carl Gustav Rosenørn*.
 1825—27. *Haagen Christian v. Astrup*.
 1827—42. *Andreas Claus Wedel-Heinen*.
 1842—47. *Theodor Martin Sophus Qvistgaard*.
 1847—54. *Olof Stephani Stephensen*.
 1854—80. *Jens Albrecht Frederik Bagger*.
 1880—85. *Christian Ludvig Lendrop*.
 1885—99. *Johannes Baptiste Ferdinand Hilarius Kalko*.
 1899—1905. *Ernst Christoffer Lorentz Drechsel*.
 1905—10. *Jacob Scharschou Schjørring*.
 1910—17. *Christian Henrik Friis Hattensen*.
 1917—19. *Christian Kiørboe*.

DOMMERE

- 1919—32. *Frederik Vilhelm Müller*.
 Fra 1932. *Knud Otto Cortsen*. Fra 1937 tillige folkevalgt Borgmester.

POLITIMESTRE

- 1919—26. *Osvald Petersen*.
 1926—34. *Ove Juel Jensen*.
 Fra 1934. *Jørgen Bech Simony*.

BYSKRIVERE

- Søren Olufsen*. Nævnes 1561.
Mads Christensen Gjellerup. Nævnes 1617 og 1631. Var
 1631 tillige Raadmand.
 Ca.1632 -43. *Hans Madsen Gjellerup*. Søn af foregaaende. Bedrog Byen
 og blev derfor afsat.
 1643—67. *Niels Nielsen Juel*.
 1667—72. *Frans Jostesen Tinchel*.
 1672—73. *Samuel Wieland*. 1673—90 Byfoged. ✕
 1673—77. *Oluf Berntsen*.
 1677—84. *Matthias Nielsen Vürst*.
 1684—92. *Berthel Matthias Terkelsen*.
 1692—1715. *Søren Jensen Hvid*.

- 1715—34. *Jørgen Carstensen Bjørn*. Hospitalsforstander 1707—34. Gift med Borgmester Jens Berthelsen Thaulows Datter Anne Marie.
- 1734—49. *Johan Krag*. Samtidig Hospitalsforstander. Se under Borgmestre.
- 1749—56. *Jens Pedersen Woydemann*. Samtidig Hospitalsforstander. Se under Borgmestre.
- 1756—70. *Rasmus Nielsen Øllgaard*. Samtidig Hospitalsforstander. Gift med Rektor Terman Termansens Datter Ingeborg Margrethe.
- 1770—76. *Hans Johan Lund*. Samtidig Hospitalsforstander.
- 1777—81. *Poul Heegaard*.
- 1781—88. *Laurids Fogtman*. Tillige Hospitalsforstander 1777—1816. Byfoged 1787—1814.
- 1788—1829. *Hans Wolff Øllgaard*. Søn af Byskriver Rasmus Nielsen Øllgaard. Gift med Karen Benedicta Dam (død ²²/₁₁ 1806, 46 Aar gammel), Datter af Sognepræst Morten Reenberg Iversen Dam.
- 1829—30. *Hans Gottfred Tranberg*.
- 1830—40. *Johan Ernst Heilmann*.
- 1840—52. *Jørgen Christian Landt*.
- 1852—63. *Troels Smith*.
Derefter Byfogeden.

PRÆSTER

SOGNEPRÆSTER TIL ST. JACOBI KIRKE

- 1526 (eller 1527)—1555 (med Afbrydelser). Mag. *Niels Andersen Svansø*. Vardes Reformator. Studerede 1537 i Wittenberg. 1540 Lektor i Theologi ved Viborg Domkirke. 1541—43 Studier i Wittenberg og derefter atter Sognepræst ved St. Jacobi Kirke. Provst. Død 1555.
- 1555—78. *Jacob Pedersen*. Død ²⁰/₉ 1578. En Datter gift med Eftermanden.
- 1579—1603. *Anders Nielsen Svansø*. Født ca. 1547. Søn af Hr. Niels Andersen Svansø. Død ¹⁷/₉ 1603. Gift med sin Formands Datter. En Datter af ham var atter gift med Eftermanden.
- 1604—32. *Peder Madsen Varder*. Provst. Død 1632. Gift 1604 med Maren Andersdatter, Formandens Datter, der endnu levede 1670.

- 1632—53. *Mag. Jørgen Pallesen Jerne*. Søn af Hr. Palle Jørgensen i Jerne. Født ca. 1600. Provst. Død $20/8$ 1653. Gift med Abalone Nielsdatter, født ca. 1603, død $10/4$ 1653, Datter af Borgmester Niels Thomsen.
- 1653—94. *Niels Hansen Arnsberg*. Søn af Borgmester Hans Nielsen Arnsberg. Provst. Gift 1) med Ingeborg Nielsdatter Hebo, Datter af Raadmand Niels Andersen. Gift 2) med Maren Hansdatter (nævnes 1665 og 1684). En Datter af ham gift med Hr. Peder Tøxen til St. Nicolai Kirke.
- 1694—1728. *Mag. Niels Nielsen Kragelund*. Født 1658. Søn af Hr. Niels Pedersen Kragelund i Lejrskov. 1683 Rektor i Varde. Provst. Begravet $10/7$ 1728. Gift med Magdalene Mortensdatter Friede, død $7/7$ 1760, Datter af Tolder i Varde Morten Christensen Friede og Maren Jacobsdatter Bjørn (anden Gang gift med Borgmester Jens Berthelsen Thaulow). En Datter, Lene Marie Nielsdatter Kragelund, gift med Niels Jacobsen Berth (se under Hørere). En anden Datter, Maren Bjørn Nielsdatter Kragelund (1709—75), blev $10/8$ 1729 gift med Laurits Struch Christensen Engelstoft, født $10/9$ 1702 (Søn af Hr. Christen Olsen Engelstoft i Sønderho paa Fanø), fra 1727 personel Kapellan hos Hr. Niels Nielsen Kragelund (se Side 237) og død 1779 som entlediget Sognepræst til Sebber og Lundby.
- 1728—31. *Marcus Pedersen Wøldike*. Født $25/11$ 1699. Søn af Hr. Peder Wøldike i Sommersted. 1731 Professor i Theologi i København. Død $26/9$ 1750.

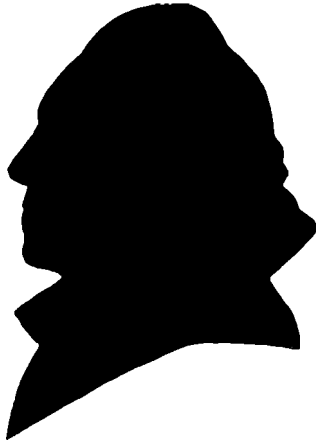
SOGNEPRÆSTER TIL ST. NICOLAI KIRKE

- Ca. 1536. Hr. *Thomas*.
- Ca. 1545. *Simon Pedersen*.
- Ca. 1566. Hr. *Hans*.
- 1580—ca. 1614. *Jacob Mikkelsen*. Hans Fader hed vistnok Mikkel Jensen. Hans Hustru hed Maren. En Datter gift med Rektor Søren Ibsen Ribe.
- ?—1633. *Mads Hansen Trane*. Var i Embedet 1630 og blev da beskyldt for at have skudt en Mand. Død $11/8$ 1645 som Sognepræst i Thorstrup.
- 1633—39. *Anders Andersen Ringkjøbing*. Født i Ringkjøbing $1/10$ 1597, død $11/10$ 1668 som Biskop i Aalborg.

- 1639—53. *Hans Hansen Bagger*. Vistnok født i Varde. Forældrene var vist Hans Bagger og Hustru Maren. Død $\frac{20}{3}$ 1653. Gift 1) med Kirstine Nielsdatter, død ca. 1641, Datter af af Niels Nielsen Obling i Sdr. Bork og Maren Jensdatter. Gift 2) $\frac{2}{8}$ 1646 med Maren Jensdatter Bandsbøl, der var Datter af Jens Iversen Bandsbøl og Anna Iversdatter og altsaa Helsøster til Raadmand Jacob Jensen og Halvsøster til Borgmester Las Jensen; hun havde første Gang været gift med Gregers Lauridsen, død 1644, Ridefoged over Lundenæs Len Hans Hansen Bagger var i 1642 i ondt Rygte for utilladeligt Forhold til Byfoged Daniel Philipsens Hustru Dorthe Madsdatter. Men ved Landemodet i Varde 1643 frigjorde han sig ved Ed fra Mistanken.
- 1653—55. *Torkild Andersen Hoe*. Død som Kapellan ved St. Cathrine Kirke i Ribe.
- 1655—66. *Peder Pedersen Sønderho*. Søn af Hr. Peder Laugesen Lipstrup til Sønderho paa Fanø.
- 1666—1705. *Peder Tøxen*. Født i Odense. Død 1705. Gift med Margrethe Nielsdatter Arnsberg, Datter af Hr. Niels Hansen Arnsberg til St. Jacobi Kirke.
- 1705—21. *Mag. Hans Allerup*. Født 1666 i Sneum. 1721 Sognepræst til Ringkjøbing og Rindum. Død $\frac{7}{10}$ 1744. Gift 1) med Maren Jensdatter Thaulow, født ca. 1688, død $\frac{4}{7}$ 1718, Datter af Borgmester Jens Berthelsen Thaulow. Gift 2) med Barbara Margrethe Lauritsdatter Thura, født 1698, død $\frac{1}{8}$ 1738, Datter af Biskop Laurits Lauritsen Thura i Ribe.
- 1721—31. *Rasmus Eriksen Svitzer*. Søn af Hr. Erik Rasmussen Svitzer til Sdr. Højrup. 1731 tillige Sognepræst til St. Jacobi Kirke. Provst. Død $\frac{7}{7}$ 1747.

SOGNEPRÆSTER I VARDE

- 1731—47. *Rasmus Eriksen Svitzer*. 1721—31 alene Sognepræst til St. Nicolai Kirke.
- 1747—48. *Jens Jensen Tranders*. Født $\frac{27}{8}$ 1718. Søn af Jens Tranders, Borger i Aalborg. Begravet $\frac{28}{2}$ 1748.
- 1748—67. *Vilhelm Johansen Fabricius*. Født $\frac{17}{8}$ 1702. Søn af Hr. Johan Christian Fabricius i Hostrup i Slesvig. Provst. Død $\frac{14}{8}$ 1767.

Christian Carl Brorson.
Sognepræst i Varde 1782—95.

(Silhouet paa Universitetsbibliotheket. Additamenta Nr. 620 in 4°.)

- 1767—82. *Morten Reenberg Iversen Dam*. Født ⁸/₁ 1709. Søn af Hr. Iver Arntsen Dam til Udby og Ørslev. Provst. Død ³⁰/₃ 1782. En Datter gift med Byskriver Hans Wolff Ollgaard.
- 1782—95. *Christian Carl Brorson*. Født ¹²/₁₁ 1745. Søn af Biskop Hans Adolf Brorson i Ribe. Død ¹/₄ 1795. Ugift.
- 1795—1815. *Jens Beck*. Født ¹⁶/₈ 1738 i Avnslev, Søn af Thomas Beck, siden Herredsfoged i Middelfart. Provst. Død ²³/₁₁ 1819 i Ribe som entlediget.
- 1815—21. *Gerhard Johan Brøndsted*. Født ²¹/₄ 1773 i Fruering, Søn af Sognepræst Christian Brøndsted. Død ¹⁷/₅ 1846 i Frederiksborg som entlediget Sognepræst for Asminderød og Provst.
- 1824—25. *Nicolai Satterup*. Født ⁸/₁₁ 1761 i Kolding. Søn af Guldsmed Jacob Satterup. Død ²⁰/₃ 1825 i Ribe.
- 1825—53. *Vilhelm Neess*. Født ²⁷/₈ 1771 paa Wedellsborg. Søn af Købmand Henning Ulrik Neess i Odense. Provst. Død ⁶/₄ 1862 i Varde som entlediget Sognepræst.
- 1853—66. *Sophus Vilhelm Claudi*. Født ⁵/₅ 1818 i Aalborg. Søn af Klokker Julius Marcowitz Claudi. Provst. 1866—84 Stiftsprovst i Ribe.
- 1866—88. *Daniel Carl Erhard Luplau*. Født ²³/₄ 1818 i Ringsted, Søn af Hr. Heinrich Daniel Luplau. Død ¹⁵/₃ 1909 paa Frederiksberg som entlediget.

*Den Brorsonske Mindesten paa Varde gamle Kirkegaard.
(Fotografi 1940.)*

Her hviler Salmedigteren Hans Adolf Brorsons Enke og to af hans Sønner. Gravene er forlængst forsvundet. Men Stenens Indskrifter er let læselige. Om Bispinden staar der:

Dit Liv var Taalmod og usminket Dyd,
din Løn i Lysets Hjem er himmelsk Fryd.

Og om hendes Søn, Christian Carl Brorson, Sognepræst i Varde 1782 - 95, melder Stenen, at han døde „til utalliges dybe Sorg 1795 1te April.“

Ej Avind selv saas smile ved din Død,
men Armods, Dyds og Venskabs Taare flød.

Og endelig hviler her Biskoppens ældste, ulykkelige Søn, den sindssyge Nicolai Brorson, som „var fra sit 12de Aar formedelst Svagelighed nødt til at blive i sit Værelse,“ indtil han 68 Aar gammel blev udløst af sine Lidelser hos Broderen i Varde den 27. November 1791.

Indsvøbt i Nat din Sjæl ej her udviklet blev;
hist over Stjernes Vej dit Liv begyndte.

Paa den fjerde Side af Mindesmærket er der en Gravskrift over Byfoged Laurids Fogtman, gift med Biskoppens yngste Datter, Cathrine Stenbæk Brorson. Om Fogtman fortæller Monumentet:

At fremme Brødrers Gavn det var din Id,
dit Liv indviet var utrættet Flid.

Men Fogtman ligger ikke begravet her. Et lille Stykke vestligere fandtes indtil 1925 hans og hans Hustrus nu sløjfede Grave, prydet med et simpelt Jernkors.

- 1888—1900. *Christian August v. Obelitz*. Født $14/6$ 1850 paa Christiansø. Søn af Kommandør i Flaaden Christian August v. Obelitz. Provst. Entlediget 1900, derefter ansat paa et af Magistratens Kontorer i København. Død $6/2$ 1922.
- 1900—12. *Otto Hjalmar Nyholm*. Født $3/9$ 1867 i Horsens. Søn af Overlærer Poul Christian Hansen Nyholm. Gift 1902 med Anna Marie Christine Olufsen Toft, født 1882, Datter af Sagfører F. C. Toft i Varde. Nu forhenværende Præst ved Rigshospitalet.
- 1913—22. *Jørgen Andreas Tørsleff*. Født $25/2$ 1872 i Ringkjøbing, Søn af Hr. Jørgen Vincens Tørsleff. 1910 residerende Kapellan i Varde. Død $12/12$ 1939 som Sognepræst i Frederiksværk.
- 1922—30. *Carl Holger Sørensen*. Født $14/5$ 1885 i Jerlev. Nu Sognepræst i Hørsholm.
- Fra 1931. *Edvard Richard Matthias Eller*. Født $20/1$ 1882. Søn af Hr. Edvard Matthias Richard Eller til Bregninge og Bjergsted. 1922 residerende Kapellan i Varde.

RESIDERENDE KAPELLANER

- Efter 1564. *Mads Jacobsen*. Var 1564 Sognepræst i Bregninge paa Taasinge.
- Ca. 1578—ca. 1603. *Jens Pedersen*.
- 1651—56. *Morten Christensen Smed* eller *Varde* eller *Toft*. Født i Varde. 1656 Sognepræst i Ansager. Død ca. 1676.
- 1731—44. *Poul Mortensen Borreby*. Født $9/9$ 1691 i Køge. Søn af Købmand Morten Borreby. 1744 Sognepræst til Gudum og Fabjerg. Død $17/5$ 1748.
- 1744—54. *Christian Arnold Eilersen Dyssel*. Født $4/5$ 1718. Søn af Hr. Eiler Christian Arnoldsen Dyssel til Vrensted og Tise. 1754 Sognepræst til Hygum. Død 1777.

- 1783—87. *Vitus Bering*. Født $13/8$ 1756. Søn af Hr. Peder Jacob Samuelsen Bering til Ikast. Død $13/12$ 1816 som Sognepræst til Hesselager.
- 1787—92. *Andreas Borch*. Født 1757. Søn af Hr. Søren Andersen Borch til Sdr. og Nr. Bork. Død $9/5$ 1811 som Sognepræst til Tommerup og Brylle.
- 1792—1804. *Eskild Severin Haunstrup*. Født $18/12$ 1758. Søn af Hr. Rasmus Eskildsen Haunstrup til Nørup og Randbøl. Sindssyg. Død $23/2$ 1827 i Varde som entlediget. Ugift.
- 1900—03. *Paul Oldenburg*. Født $7/3$ 1870 i København. Søn af Overpræsident Valdemar Oldenburg. 1930—40 Biskop i Aalborg.
1903. *Niels Nielsen Sværdborg*. Født $9/2$ 1868 i Sværdborg Sogn. Søn af Gaardejer Niels Nielsen. Kaldet $29/7$ 1903, men fik $29/8$ samme Aar Tilladelse til at betragtes som ikke kaldet. Død 1940 som forhenværende Sognepræst til Lundtofte.
- 1903—10. *Christoffer Pedersen*. Født $12/1$. 1873 i Udby Sogn ved Vordingborg. Søn af Husmand Rasmus Pedersen. Død 1939 som Sognepræst til Vitten, Haldum og Hadsten.
- 1910—13. *Jørgen Andreas Tørsleff*. 1913 Sognepræst i Varde.
- 1913—19. *Harald Frederik Jørgensen*. Født $8/8$ 1877 i Vejle. Søn af Lærer Julius Andreas Jørgensen. Nu Sognepræst i Frederikssund.
- 1921—22. *Johannes Herskind*. Født $12/4$ 1867 i Horsens. Søn af Adjunkt, senere Sognepræst i Tranebjerg Peter Rasmus Andreas Herskind. Død 1931 som Sognepræst til Mariager.
- 1922—31. *Edvard Richard Matthias Eller*. 1931 Sognepræst i Varde.
- 1931—32. *Jørgen Keiding*. Født $30/1$ 1898 i Skovlænge. Søn af Hr. Frederik Gustav Hermann Keiding.
- 1932—36. *Aksel Marinus Pedersen Bundgaard*. Født $11/8$ 1895 i Tjele Sogn. Søn af Gaardejer N. Bundgaard. Nu Sognepræst til Aars og Havbro.
- 1937—42. *Christen Tolsgaard*. Født $23/8$ 1899 i Vejrum Sogn ved Holstebro. Søn af Gaardejer Jens Tolsgaard. Nu Sognepræst til Ørum og Ginnerup.

KATEKET

- 1818—23. *Anker Storm*. Født $13/1$ 1781. Søn af Hr. Anker Knudsen Storm til Egtved. Død $24/12$ 1837 som Sognepræst til Nr.

Nissum. Gift $\frac{2}{12}$ 1823 med Gydine Hansen, Datter af Prokurator Rasmus Hansen i Varde.

REKTORER

- Ca. 1596. *Peder Nielsen*. Død $\frac{18}{2}$ 1596.
- 1596—1603. *Niels Pedersen*. 1603 sindssyg.
- 1610—20. *Søren Ibsen Ribe*. 1611 tillige personel Kapellan hos Sognepræsten ved St. Nicolai Kirke Hr. Jacob Mikkelson, med hvis Datter, Vibeke, han blev gift $\frac{13}{10}$ samme Aar. 1620 Sognepræst til Stenmagle. Død ca. 1625.
- Ca. 1621. Hr. *Niels* Kapellan nævnes 1621. Jfr. S. 237.
- Ca. 1622. *Jørgen Jørgensen Grimstrup*.
- 1627—ca. 1637. *Thomas Pedersen Buch*. Søn af Raadmand Peder Jacobsen (eller Jepsen) Buch i Varde. Gift ca. 1632.
- Ca. 1641. *Jacob Hansen Durik*. Født 1608 i Vordingborg. 1641 Sognepræst i Mejrup. Død $\frac{22}{6}$ 1667.
- 1641—1643 (?). *Peder Hansen Ribe*.
- Juni—September 1643. *Anders Nielsen Hebo*. Søn af Raadmand Niels Andersen. Død 1692 som Sognepræst til Thisted og Tilsted. Jfr. Side 247. ➤
- 1643—47. *Søren Christensen Borris* eller *Hvid*. Født 1618. Vistnok Søn af Hr. Christen Hvid til Borris. Død 1659 som Sognepræst til Sdr. og Nørre Bork.
- 1647—49. *Hans Nielsen Skaarup*. Død 1676 som Sognepræst til Rær, Hansted og Vigsø.
- 1649—59. *Jens Pedersen*. Født ca. 1623. Død $\frac{30}{12}$ 1659.
- Januar—December 1660. *Anders Rasmussen Spandet*. Født $\frac{7}{10}$ 1637 i Ribe. Død $\frac{27}{12}$ 1692 som Sognepræst til Nykirke og Faaborg.
- 1661—64. *Niels Nielsen Holstebro*. Født 1635 i Holstebro. Død $\frac{12}{10}$ 1692 som Sognepræst til Ho og Oksby. En Søn, Thomas Hoeberg, Hører i Varde.
- 1664—67. *Svend Andersen Soderup*. Søn af Hr. Anders Svendsen til Soderup. Død 1693 som Sognepræst til Navr og Sir.
- 1667—83. *Ture Terkelsen*. Født 1640. Søn af Raadmand Terkel Turesen. Død $\frac{9}{5}$ 1709 som Sognepræst til Hemmet og Sdr. Vium. Gift 1) med Maren Madsdatter, Datter af Borger i Varde Mads Jacobsen og Ane Lasdatter (se-

- ner gift med Borgmester Hans Bennich). Gift 2) ²⁹/₁₂ 1685 med Johanne Jacobsdatter Holm (1667—89), Datter af Hr. Jacob Jacobsen Holm i Hemmet. Gift 3) med Ida Pedersdatter (1657—1737 eller 1738), Datter af Hr. Peder Andersen Hjerm i Dejbjerg, Enke efter Hr. Jesper Thomsen (død 1689) til Dejbjerg og efter Ture Terkelsens Død gift med dennes Eftermand Morten Christensen Friis (død 1731).
- 1683—94. *Niels Nielsen Kragelund*. 1694 Sognepræst til St. Jacobi Kirke.
- 1694—1713. *Peder Nielsen Kragelund*. Foregaaendes Broder. Født 1665. Var 1692 Hører i Varde. 1713 afskediget fra Rektoratet paa Grund af forargeligt Forhold i Liv og Levned. 1717—39 Degn i Grimstrup. Begravet ¹³/₂ 1739 i Grimstrup.
- 1713—38. *Terman Termansen*. Født i Farup Sogn. Begravet ⁷/₃ 1738 i Varde. Hans Datter, Ingeborg Margrethe, var gift med Byskriver Rasmus Nielsen Øllgaard.
- 1738—39. *Jens Sørensen Bach*.

HØRERE

- 1587—89. *Thomas Hansen Varde*. 1599 Sognepræst til Gunderslev. Død før 1610.
- ?—1647. *Thomas Henriksen Vejle*. Født 1616 i Vejle. Var 1646 Hører i Varde. Død 1686 som Sognepræst i Hviding.
- 1658—ca. 1661. *Søren Antonsen Corvinus*. Vistnok den samme, der 1672 blev Hører i Ribe.
- 1661—ca. 1663. *Peder Christensen Sinding*. Født 1630. Død 1702 som Sognepræst til Vorde, Fiskebæk og Romlund.
- 1663—68. *Jacob Christensen Varde*. Søn af en Felbereder i Varde. 1668 Sognepræst til Hodde og Tistrup. 1684 forgiven af sin Hustru „formedelst Lidelighed til en Student.“ Nedmanet i Krarup Lund i Tistrup Sogn.
- 1668—? *Claus Mogensen Nsted*.
- 1678—88. *Hans Lassen Bagger*. Født i Varde ca. 1655. Søn af Borger i Varde Las Hansen Bagger. Død 1705 som Sognepræst til Kvong og Lyne. En Søn, Oluf Hansen Bagger, Hører i Varde.
- Ca. 1692. *Peder Nielsen Kragelund*. Se under Rektorer.

- ?—1705. *Peder Laugesen Fanø*. Søn af Hr. Lauge Pedersen i Nordby paa Fanø. Død 1754 som Sognepræst til Hodde og Tistrup.
- 1705—ca. 1711. *Ebbe Nielsen*.
Thomas Hoeberg. Søn af Hr. Niels Nielsen Holstebro, tidligere Rektor i Varde. Var Hører i Varde 1713 og 1714. Eftermanden var i Embedet 1716.
- ?—1724. *Niels Jacobsen Berth*. Var i Embedet 1716. Død ca. 1734 som Sognepræst til Vildbjerg og Timring. Gift ²⁵/₃ 1725 med Lene Marie Nielsdatter Kragelund, Datter af Hr. Niels Nielsen Kragelund til St. Jacobi Kirke.
- 1724—25. *Otto Ovesen Høyer*. Født ²⁹/₇ 1695. Søn af Hr. Ove Mouritsen Høyer til Uldum og Langskov. Død ¹⁷/₉ 1757 som Sognepræst til He. Gift 1) med Christence Thaulow, død ¹/₄ 1739, Datter af Borgmester Jens Berthelsen Thaulow. Gift 2) med Mette Sørensdatter Bering, Datter af Hr. Søren Pedersen Bering i Ørslevkloster og Enke efter Otto Høyers Formand i He Hr. Lauge Berentsen Wedel.
- 1725—32. *Oluf Hansen Bagger*. Født ¹⁰/₁₀ 1696. Søn af Hr. Hans Lassen Bagger, tidligere Hører i Varde. Død ⁴/₁₂ 1754 som Sognepræst til Thorstrup og Horne.
- 1732—39. *Niels Nielsen Bolderup*. Født ²⁸/₇ 1711 i Varde. Søn af Skoleholder Niels Iversen Staal og Anna Nielsdatter Bolderup. 1740 - 45 Kordegn i Varde. Derefter Sognepræst til Lem ved Ringkjøbing. Begravet ¹¹/₅ 1790.

OVERLÆRERE

- 1823—56. *Jacob Jacobsen*.
 1856—86. Cand. theol. *Vilhelm August Larsen*.
 1886—1911. *Jens Olsen*.
 1912—16. Cand. mag. *Valdemar Sigfred Charles Lassen*.
 1917—24. *Hans Søren Martin Frier*.
 Fra 1925. *Andreas Kristian Dalsgaard-Hansen*.

EMBEDSLÆGER

- (*Læger*. — Fortidens Læger var oftest meget tarvelige.
 I de fleste Byer var der ansat Stadskirurger. Disse fik, dels af Regeringen, dels af Magistraten, Privilegium paa at praktisere som Kirurger

i Byen og undertiden ogsaa i Omegnen, et Privilegium, der berettigede dem til at skride ind mod uprivilegerede Kirurger og Kvakksalvere, der gjorde Indgreb i deres Rettigheder.

En Del af dem havde aflagt Prøve ved Barberlauget i København og det medicinske Fakultet, andre var eksamineret ved Theatrum anatomico-chirurgicum, oprettet 1736, eller dets Afløser Kirurgisk Akademi, oprettet 1785. Med disses medicinske Kundskaber var det kun smaaat bevendt. De var endvidere nok saa meget Barberer som Kirurger. Det er betegnende, at en Mand som Christian Hendrick Wulff i Varde afvekslende kaldes Stadschirurgus og Barber. Ofte skete det, naar en Kirurg med kongeligt Privilegium døde, at hans Enke fik Bevilling til at beholde Privilegiet og fortsætte med en eksamineret Svend.

Men var Kirurgerne end ringe, undværes kunde de dog ikke. Men da Mulighederne for Fortjeneste i en By som Varde kun var smaa, havde Kirurgen eller Barberen faaet tildelt Embedsjord efter 69 Rigsdalers Grundtakst ($7\frac{1}{2}$ Td. Land), undertiden fik han ogsaa Pengeunderstøttelse fra Byen foruden Lægehonorar af Patienterne.

I 1775 fik Varde sin første egentlige Embedslæge med Titlen Distriktskirurg og en aarlig Løn af 150 Rdl., der paalignedes Beboerne i Distriktet (Varde, Øster, Vester, Nørre og Skadst Herreder). Til Gengæld bortfaldt Embedsjorden.

Efter Indrettelsen af den medicinsk-kirurgiske Embedseksamen i 1838 faar Embedslægen i 1840 Titlen Distriktslæge, 1915 Kredslæge.

Sygehus. — Ved det 19. Aarhundredes Begyndelse fandtes der uden for København kun 12 Sygehuse. De to ældste, i Hillerød og Esbønderup, blev begge oprettet i 1770. I Jylland fandtes der Sygehuse i Aarhus, Skanderborg, Holstebro, Kolding, Horsens, Ribe og Varde.

Ribe Amts Sygehus i Varde blev oprettet 1794. Det var kun en lille Bygning paa det østlige Hjørne af Lundgade og Østergade, der staaer endnu, og udelukkende beregnet til veneriske Patienter. Det udvidedes i 1827 med en Tilbygning og blev nu ogsaa aabnet for Patienter med andre Sygdomme.

Dette ældste Sygehus anvendtes til 1879, da et nyt paa Hjørnet af Østervold og Frisvadvej blev taget i Brug. Allerede i 1919 maatte det udvides med en ny Bygning beregnet til kirurgisk Afdeling. Denne Bygning kom til at ligge paa Frisvadvej, ca. 500 Meter Nordøst for det gamle Sygehus. Bygningen paa Hjørnet af Østervold anvendtes derefter som medicinsk Afdeling indtil 1938, da Sygehuset paa Frisvadvej fik en stor Udvidelse, hvorved medicinsk og kirurgisk Afdeling samledes paa eet Sted.

Indtil 1887 var Distriktslægen i Varde tillige Sygehuslæge. Siden den Tid har der været en særlig Sygehuslæge, nu Overlæge.)

STADSKIRURGER

Mester *Jacob Bartskeer*. Nævnes mellem 1591 og 1631.

Mester *Johan Hennicke Bartskeer*. Nævnes mellem 1645 og 1675. Gift med Karen Jepsdatter, Datter af Jep Jørgensen eller Christensen fra Mejlvang. Paa samme Tid nævnes forskellige andre Kirurger: 1646 Christoffer Pedersen Bartskeer; 1647 Poul Badskær; 1648 forbinder Dorthe salig Peder Bartskeers en saaret Mand; 1649 Hans Pedersen Bartskeer; 1653 maa Simon Christensen Glarmester, Kæmner, paa Borgmester og Raads Vegne forbyde Ingeborg Pedersdatter, gift med Anders Hansen Rimmer, saavel som alle andre i Byen at bruge noget Badskærhaandværk uden alene Johannes Hennicke, som af Borgmester og Raad er privilegeret (Ingeborg paastod, at hun „havde lært den Haandværk“); 1668 og 1669 nævnes Mester Knud Badskær.

Magister *Herman Gynther*. Nævnes første Gang 1683. Han blev begravet ²⁸/₃ 1708, hans Enke ²⁰/₄ 1726.

Johan Müller fra Brøns. Eksamineret af det medicinske Fakultet og nogle af de ældste Mestre i Barberlauget i København. 1708 Bestalling af Varde Magistrat. Samme Aar beklager han sig over, at nogle „Bønhaser“ lader sig bruge af Borgerne som Kirurg. Han fik af Byen 4 Rdl. til Husleje, men forlanger desuden at faa en fast aarlig Løn, mindst 20 Rdl. Byen tilstod ham 13 Rdl. 2 Mk. (= 20 Sldr.). Han tilbød at aarelade den, der vilde komme til hans Hus, for 2 Sk., og for 4 Sk. den, han skal gaa til. For 1 Sldr. aarlig vil han en Gang om Ugen barbære den, der vil gaa til ham, og for 1 Rdl. den, han skal gaa til. 1716 fik Müller kongeligt Privilegium paa at være Kirurg i Varde, og samtidig faar Stiftamtmanden Ordre til at give Magistraten en Reprimande, fordi Borgmester og Raad „haver understaaet sig at give fornævnte Johan Müller deres Bestalling paa samme Embede, hvortil de aldeles var ubeføjede.“ Begravet ⁴/₈ 1725. Müllers Enke, Mette Pedersdatter, fik kongelig Bevilling paa at beholde sin Mands Privilegium og bestride Bartskeerembedet i Varde, Øster, Vester, Nørre og Skadst Herreder ved en Svend, indtil Sønnen Peter Nicolai Müller kunde overtage det. Men da han snart efter døde, afstod hun 1729 Privilegiet til sin Svend Christian Hendrick Wulff. Mette Pedersdatter blev begravet ²⁰/₅ 1739.

Christian Hendrick Wulff. Født ca. 1697 i Glückstadt. Feltskeer. 2

Rejser til Grønland. Eksamineret 1725 af det medicinske Fakultet og nogle af de ældste Mestre i Barberlauget i København. 1725—29 Svend hos Johan Müllers Enke i Varde. 1729 kgl. Privilegium paa at være Barber og Kirurg i Varde, Øster, Vester, Nørre og Skadst Herreder. Fik ikke de 13 Rdl. 2 Mk. af Byen, som Formanden havde faaet. Død ca. 1746. Enken Margrethe Jensdatter Hoeberg, vistnok Datter af Hr. Jens Nielsen Ho til Ho og Oksby, har vist et Par Aar derefter drevet Professionen. 1749 ansøgte hun om Magistratens Anbefaling til hendes Andragende om kgl. Konfirmation paa hendes Mands Privilegium, ligesom Müllers Enke havde faaet. Men samme Aar opfordrede Pastor Fabricius og Byfoged Krag Licentiat Ambders til at nedsætte sig i Varde.

Poul Christian Ambders. Født paa Sild. 1742 Licentiat i Medicin i Halle. 1750 kgl. Privilegium paa at være Enekirurg i Varde, Øster, Vester, Nørre og Skadst Herreder samt tillige at udøve medicinsk Praksis og holde et Husapothek. Han og hans Hustru, født Lohmann, druknede $29/10$ 1763 ved Forum Bro under pludseligt indtrædende Højvande.

Ferdinand Martini. Født $24/3$ 1734 i Rendsborg. Søn af Amtskirurg Peter Martini. Regimentsfeltskær. 1764 kirurgisk Eksamen. Stadskirurg i Varde 1764—68. Frugtbar kirurgisk Forfatter. 1787 Medlem af kirurgisk Akademi. Død $21/3$ 1794 i København.

Johan Gotfred Petri. Født i Gørlitz i Sachsen. Feltskær. 1770 kirurgisk Eksamen. 1770—75 ifølge kgl. Privilegium Kirurg i Varde, Øster, Vester, Nørre og Skadst Herreder. Død $1/9$ 1806 i Ribe.

DISTRIKTSKIRURGER

Johan Wilhelm Eweler. Født ca. 1739 i Stralsund. Kirurgisk Eksamen 1771. Overmester i Flaaden. 1775 Distriktskirurg i Varde. Død $11/10$ 1799 i Varde.

Anton Bendix Monrad. Født $7/2$ 1761 (eller 1760) i Haderslev. Søn af Købmand Lago Monrad. Eskadronskirurg, senere Kompagnikirurg. Kirurgisk Eksamen 1791. Distriktskirurg i Varde 1800. Død $18/1$ 1822 i Varde. Paa hans Gravsten paa Varde gamle Kirkegaard satte hans unge Enke, Mathea Frederikke Bugmann (død $10/8$ 1844 i Varde, 56 Aar gammel), de poetiske Linier:

I Rad af Aar saas Livets Kilde rinde,
forklarte ved din Flid og kunsterfarne Haand.
Og derfor fjern og nær du har et Hædersminde,
der vidner om dit Værd og sjældne blide Aand.

Krigsraad Rudolph Ludvig Murtfeldt.
(Varde Museum.)

Men ene slaar et Hjerter
for dig paa denne Jord,
mit ene, som du lærte,
hvor trofast Elskov bor.

Faa vare de, men skonne,
de Dage, du mig gav.
Gud skal dig derfor lønne,
jeg kan kun ved din Grav
paa kolde Sten dig sætte
mit varme Hjertes Tak.
Min Sorg skal Tanken lette:
Du ser min Kærlighed!

Rudolph Ludvig Murtfeldt. Født ¹/₃ 1784 i Horsten i Hessen. Son af Skolelærer Georg Wilhelm Murtfeldt. Preussisk, senere russisk, til sidst dansk Militærkirurg. Kirurgisk Eksamen 1816. Distriktskirurg i Varde 1822. Krigsraad samme Aar. 1840 Distriktslæge. Død ⁷/₃ 1851 i Varde. Fader til Litterat Ludvig Murtfeldt. I Slutningen af I. P. Jacobsens Roman „Niels Lyhne“ fortælles der i Kapitel 13 om, at Niels Lyhnes lille

Øn ligger syg paa Lønborggaard, og der sendes Bud til Varde efter Læge. Kapitlet ender saaledes: „Henad Morgenstunden, da den gamle Krigsraad, Gaardens Læge, kørte ind ad Porten, var Niels alene.“ *Muligvis* kan I. P. Jacobsen herved have tænkt paa Krigsraad Murtfeldt, som han da maa have kendt af Omtale.

. DISTRIKTSLÆGER

- 1840—51. *Rudolph Ludvig Murtfeldt*. Se under Distriktskirurger.
 1851—87. *Peter Vilhelm Bloch*. Født $\frac{7}{5}$ 1812 i Kvong. Søn af Sognepræst Frederik Daniel Bloch. Død $\frac{20}{9}$ 1887 i Varde.
 1887—1915. *Peter Jacob William Kietz*. Født $\frac{16}{12}$ 1836 i Ballerup. Søn af Læge William Gotfred Jacob Kietz. Død $\frac{8}{6}$ 1919.

KREDSLÆGER

- 1915—21. *Marius Jakobsen*. Født $\frac{7}{3}$ 1874 i Vejle. Søn af Landmand Jens Jørgensen Jakobsen. Nu Kredslæge i Esbjerg.
 1921—28. *Anders Bundsgaard*. Født $\frac{5}{4}$ 1878 i Vejen Sogn. Søn af Gaardejer Niels Andersen Bundsgaard. Nu Amtslæge i Ribe.
 Fra 1928. *Svend Rohleder*. Født $\frac{22}{8}$ 1895 i Aalborg. Søn af Oberstløjtnant Johannes Rohleder.

SYGEHUSLÆGER

- 1887—1905. *Carl Asmus Larsen*. Født $\frac{4}{3}$ 1852 i København. Søn af Etatsraad, Dr. med. Søren Eskildsen Larsen. Død $\frac{15}{7}$ 1918 i Sønderho paa Fanø.
 1906—24. *Marius Christian Christoffersen*. Født $\frac{30}{6}$ 1869 i Vejle. Søn af Møllebygger Jens Christoffersen. Død $\frac{10}{12}$ 1924 i Varde.
 Fra 1925. *Kaj Frederik Vilhelm Bech*. Født $\frac{3}{6}$ 1889. Søn af Distriktsingeniør Carl Frederik Bech.

PERSONREGISTER

(Bg. = Borger; Bgm. = Borgme-
ster; Byf. = Byfoged; Bysk. = By-
skriver; g. m. = gift med; Kbm. =
Kobmand; Kpl. = Kapellan; Rmd.
= Raadmand; Sgpr. = Sogne-
præst).

- Aastrup, Hans Christian Sorensen,
Gæstgiver, 149.
Abildgaard, Søren, Tegner, 226—28.
Agervig, Berthel, Kbm., 129.
Agnes, Enkedronning, 12.
Albinus, Jens Bjørn, Brændevins-
brænder, 138, 187.
Allerup, Hans, Sgpr., 292, 302.
Altena, Hans, Klokkestøber, 225.
Ambders, Poul Christian, Stads-
kirurg, 115, 253, 312.
Andersdatter, Maren, 281, 300.
Andersen, Kjeld, Bg., 154. — Niels,
til Store Hebo, Rmd., 90, 247,
281, 285, 287, 288, 295, 301, 307.
— Svenning, Rmd., 297. — Tor-
kild, se Hoe, Torkild Andersen.
Andreasen, Mads Christian, Kbm.,
115, 158—59. — Rasmus, Bg., 113.
Andresen, H., Hospitalsforstander,
263.
Andrup, Else, 106. — Ingeborg, 106.
— Simon, Kbm., 106.
Anc (g. m. Mads Jonsen), 280.
Arnsberg, Hans Nielsen, Bgm., 21,
26, 27, 28, 50, 54, 58, 64, 115, 170,
208, 219—20, 233, 237, 286—87,
288, 294, 295, 296, 301. — Mar-
grethe Nielsdatter, 302. — Niels
Hansen, Sgpr., 115, 221, 237, 244,
287, 295, 301, 302.
Arp, Emilie Clara Marie, 193. —
Heinrich Friedrich Carl, 193.
Astrup, N. N., Landmaaler, 162. —
Haagen Christian v., Byf., 299.
Axelsen, Hans, Bgm., 291.
Bach, Hans, Prokurator, 130, 132,
196. — Jens Sørensen, Rektor,
246—47, 308.
Baden, Laurids Ernstsens von, Sgpr.,
286.
Bagger, Hans, Bg., 302. — Hans
Hansen, Sgpr., 194, 265—66, 285,
296, 302. — Hans Lassen, Hører,
308, 309. — Jens Albrecht Frede-
rik, Byf., 151, 299. — Lars Han-
sen, Farver, 78. — Las Hansen,
Overformynder, 72, 308. — Oluf
Hansen, Hører, 270, 308, 309.
Baggesen, Claus Lauridsen, 291. —
Else Lauridsdatter, 291. — Inge-
borg Lauridsdatter, 291. — Lau-
rids, Rmd., 291. — Laurids Lau-
ridsen, Bgm., 36, 68, 69—70, 71,
74, 98, 236, 289, 290, 291, 297,
298. — Mads Lauridsen, 291. —
Maren Lauridsdatter, 291, 298. —
Mette Lauridsdatter, 291. — Pe-
der Lauridsen, Rmd., 289.
Bandsbøl, Anna Iversdatter, 176,
179, 285, 296, 302. — Jens Iver-
sen, 179, 285, 296, 302. — Maren
Jensdatter, 194, 265—66, 285, 296,
302. — Thomas Jensen, Birke-
skriver, 180.
Banner, Erik, Marsk, 167.
Bartskeer, Hans, Byf., 298.
Bastrup, Anders Kragballe, Kbm.,
138, 165, 187.
Bech, Carl Frederik, Distriktsinge-
niør, 314. — Kaj Frederik Vil-
helm, Overlæge, 314. — Poul,
Rmd., 294.
Beck, Jens, Sgpr., 163, 208, 231,
303. — Thomas, Herredsfoged,
303.
Beesk, Birgitte Mortensdatter, 297.
Begtrup, Gregers, Professor, 274.
Below, Sophie, 285.

- Bennedsdatter, Maren, 137.
 Bennich, Hans, Bgm., 63, 64, 65—67, 68, 69, 91, 115, 181, 183, 184, 286, 290—91, 295, 297, 308. — Hans Pedersen, Bg., 290. — Mads Hansen, 291.
 Bergman, Vilhelm, Drejlsvæver, 109, 111.
 Bering, Mette Sørensdatter, 309. — Peder Jacob Samuelsen, Sgpr., 306. — Søren Pedersen, Sgpr., 309. — Vitus, Kpl., 306.
 Berntsen, Oluf, Bysk., 299.
 Bertel Skrædder, 23—25.
 Berth, Niels Jacobsen, Hører, 301, 309.
 Bie, Landinspektør, 162, 163.
 Bille, Birgitte, 179—80. — Erik, Landsdommer, 179. — Erik, til Lindved, 179. — Margrethe, 178—79. — Mogens, til Rynkebygaard, 178. — Peder, til Lindved, 179—80.
 Bjerg, Jep Nielsen, Rmd., 280, 294, 295.
 Bjerrum, Henrik Ernst, Herredsfoged, 80.
 Bjørn, Jørgen, Farver, 115. — Jørgen Carstensen, Bysk., 292, 300. — Maren Jacobsdatter, 99, 181, 234, 292, 293, 296, 301.
 Bjørnsen, Jacob, Rmd., Tolder, 68, 69, 90, 91, 95, 99, 234, 281, 282, 283—84, 292, 296.
 Bloch, Frederik Daniel, Sgpr., 314. — Hans Frederik, Byf., 113, 115. 158, 196, 250, 253, 298. — Peter Vilhelm, Distriktslæge, 314.
 Bolderup, Anders Nielsen, 291. — Anna Nielsdatter, 249, 309. — Jens Matthias, Skoleholder, 40, 251. — Niels Andersen, Proprietær, 72, 74, 100, 181. — Niels Nielsen, Hører, Kordegn, 249, 270, 309.
 Boochius, Oluf, Kordegn, 250, 254.
 Borch, Andreas, Kpl., 306. — Hans Matthiassen, Kbm., 106, 117, 129, 187, 257. — Mads, Kbm., 91. — Maren, 117. — Matthias Jepsen, Bg., 51, 117. — Ole, Professor, 265. — Susanne, 117. — Søren Andersen, Sgpr., 306.
 Borchersen, Hans, Biskop, 265.
 Bornemann, Kirstine Sofie, 196.
 Borreby, Morten, Kbm., 305. — Poul Mortensen, Kpl., 196, 247, 305.
 Borris, Søren Christensen, Rektor, 307.
 Brandt, Anders Stefansen, Sgpr., 288.
 Bredal, Jens, Bgm., 70.
 Bredenberg, Peder Jensen, Byf., 298.
 Brink, Anders Hansen, Bg., 169.
 Brixen (Brix), Christian, Byf., 298.
 Brochmann, Abraham, Konsumtionsforpagter, 269.
 Brockenhuus, Johan, til Lerbæk, 179. — Kjeld, til Lerbæk, 285.
 Brorson, Familie, 204, 275, 304—05. — Anna Christine Agnethe, 235. — Cathrine Stenbæk, 127, 235, 305. — Christian Carl, Sgpr., 234, 250, 253, 303, 304. — Hans Adolf, Biskop, 127, 235, 250, 303, 304. — Hans Adolf, Sgpr., 235. — Nicolai, Sgpr., 235. — Nicolai, 304.
 Bruun, Christen, Kbm., 47, 129. — Niels, Værtshusholder, 78.
 Bryske, Ejler, Lensmand, 89.
 Brøndsted, Anna Sophie, 117. — Christian, Sgpr., 303. — Gerhard Johan, Sgpr., 117, 122, 234, 236, 258, 303.
 Brøndum, Jens Pedersen, Kbm., 168.
 Brønstorff, Kirstine Marie, 293.
 Buch, Mads Pedersen, Bg., 25. — Peder Jacobsen (Jepsen) Buch, Rmd., 295, 307. — Thomas Pedersen, Rektor, 285, 295, 307.
 Bugmann, Mathea Frederikke, 312—13.
 Bundgaard, Aksel Marinus Pedersen, Kpl., 305. — N., Gaardejer, 306.
 Bundsgaard, Anders, Kredslæge, 314. — Niels Andersen, Gaardejer, 314.
 Byrgesen, Peder, Ridefoged, 54.
 Bøtke, Laurits, Kbm., 149.
 Carl Gustav, svensk Konge, 29, 30.
 Christensdatter, Karen, 296.
 Christensen, Anne Jensine, 219. — Chr., Klokkestøber, 225. — Jens, Byf., Tolder, 63, 298. — Jep, se Jørgensen, Jep. — Knud, Konsul, 117, 219. — Laurids, Rmd., 295. — L. Emil, Lærer, 233. — Morten, Kpl., 237, 305. — Simon, Glarmester, 311. — Søren, Rmd., 50, 294.
 Christian II, Konge, 18, 60, 61.
 Christian III, Konge, 18, 166, 167, 281.
 Christian IV, Konge, 20.
 Christiane Charlotte, se Svitzer, Christiane Charlotte.

- Christiansen, Christen, Vægter, 45.
 Christiernsdatter, Kirsten, 279. —
 Mette, 279.
 Christensen, Jens, Sgpr., 279.
 Christine, Enkedronning, 61, 89.
 Christoffersen, Jens, Møllebygger,
 314. — Marius Christian, Over-
 læge, 314.
 Christopher af Bayern, Konge,
 16—17.
 Claudi, Julius Marcowitz, Klokker,
 303. — Sophus Vilhelm, Sgpr.,
 303.
 Claus, Greve af Holsten, 12.
 Clausen, Jacob, Rmd., 91, 115, 180,
 181, 194, 295, 296. — Oluf, Sgpr.,
 265. — Otte, til Nørholm, 166—67.
 Clement, Skipper, 18.
 Clemmensen, Christen, Byf., 298. —
 Niels, Rigsraad, 61. — Peder,
 Proprietær, 72, 74, 95, 97. —
 Rasmus, Lensmand, 60—61.
 Cortsen, Knud Otto, Dommer,
 Bgm., 86, 299.
 Corvinus, Søren Antonsen, Hører,
 308.
 Cronius, Jens, Bgm., 71.
 Dalsgaard-Hansen, Andreas Kri-
 stian, Overlærer, 309.
 Dam, Iver Arntsen, Sgpr., 303. —
 Karen Benedicta, 185, 300, 302. —
 Morten Reenberg Iversen, Sgpr.,
 113, 234, 237, 300, 303. — Niels
 Daniel, Skoleholder, 253.
 Damgaard, Jens, Proprietær, 154,
 157.
 Danner, Louise, Grevinde, 224.
 Daugaard, Christine, 165. — Jacob
 Brøgger, Biskop, 165.
 Dorthe (g. m. Rmd. Oluf Nielsen),
 294.
 Dorthe (g. m. Peder Bartskeer), 311.
 Drechsel, Ernst Christoffer, Byf.,
 299.
 Dreyer, Henrik, Hospitalslem,
 270—71.
 Due, Kristian, Maler, 210, 218.
 Duer, Hans Marcus, Kbm., 150.
 Durik, Jacob Hansen, Rektor, 307.
 Dyre, Christen, Skrædder, 116.
 Dyssel, Christian Arnold Eilersen,
 Kpl., 270, 305. — Eiler Christian
 Arnoldsen, Sgpr., 305.
 Ebbe, Bryde, 10.
 Ebbesen, Eskil, Bryde, 10.
 Egherne, Kalli, Bgm., 279.
 Ehrenfeld, Stefan Nielsen, Proprie-
 tær, 33, 102, 181, 183—84, 289.
 Eller, Edvard Matthias Richard,
 Sgpr., 305. — Edvard Richard
 Matthias, Sgpr., 305, 306.
 Endorf, Peder Nielsen, Proprietær,
 196, 293. — Vibeke Pedersdatter,
 293.
 Engelstoft, Christen Olsen, Sgpr.,
 301. — Laurits Struch Christen-
 sen, Sgpr., 301.
 Erichsen, Erich, Forfatter, 278. —
 Holger, Kbm., 187. — Niels,
 Kbm., 187.
 Erik Glipping, Konge, 12.
 Erik af Pommern, Konge, 14, 15, 16.
 Ernstsen, Laurids, se Baden, Lau-
 rids Ernstsen von.
 Eulenberg, Ritmester, 27.
 Ewcler, Johan Wilhelm, Distrikts-
 kirurg, 312.
 Eyssen, Nis, Rmd., 294.
 Fabricius, Johan Christian, Sgpr.,
 302. — Jørgen Andreas, Sgpr.,
 106. — Margrethe Hedeveg, 186.
 — Vilhelm Johansen, Sgpr., 156,
 186, 195, 222, 237, 250, 251, 274,
 302, 312.
 Falk, Stine, 113.
 Fano, Peder Laugesen, Hører, 309.
 Festersen, Niels, Rmd., Byf., 295,
 298.
 Flor, Ane Sophie Elisabeth, 137.
 Fogtman, Laurids, Byf., 47, 48,
 126—33, 141, 159, 160, 161, 163,
 190, 196, 201—02, 204, 205, 208,
 217, 234, 235, 236, 242, 253, 264,
 274—75, 277, 299, 300, 305.
 Fogtmann, Familie, 277. — Cathri-
 ne, 277.
 Forsum, Peder, 118.
 Fransen (Frantzen), Jens, Rmd.,
 295. — Peder, Bg., 154.
 Frausing, Johan Jacob, Byf., 115,
 298.
 Frederik I, Konge, 61, 167.
 Frederik II, Konge, 263.
 Frederik III, Konge, 28, 36.
 Frederik VII, Konge, 204, 224.
 Friderichsen, Lars, Bg., 158.
 Fridsch, Mathilde Augusta, 117.
 Friede, Magdalene Mortensdatter,
 292, 301. — Morten Christensen,
 Tolder, 99, 292, 301. — Peder
 Berthelsen, Sgpr., 292.
 Frier, Hans Søren Martin, Over-
 lærer, 309.
 Friis, Albert, Lensmand, 294. —
 Hans Christian Asbjørn, Apo-
 theker, 118. — Johan, Kongens
 Kansler, 167. — Laurids Christen-
 sen, Kbm., 180. — Maren Lau-
 ridsdatter, 180, 239. — Morten
 Christensen, Sgpr., 308.
 Frølund, Niels, Kbm., 115, 129.

- Frøsig, Christen Thomsen, Kbm., 79, 80, 105, 117, 169, 180, 184.
 Gabel, Christian Carl, Stiftamtmand, 77—78, 102, 292.
 Gallas, General, 28.
 Galt, Peder Ebbesen, Rigsraad, 167.
 Gamst, H., Klokketøber, 225.
 Gassum, Niels, Kbm., 131.
 Gerhard den Blinde, Greve af Holsten, 12.
 Gerhard den Store, Greve af Holsten, 12.
 Gersdorff, Christopher, til Søbygaard, 176, 179. — Hans Ernst, Kvartermester, 21, 23—25.
 Gjellerup, Hans Madsen, Bysk., 25, 295, 299. — Mads Christensen, Rmd., Bysk., 43, 58, 90, 295, 296, 299. — Rasmus, Bg., 21, 22—23, 58.
 Gjerlufsen, Christian, Byf., 298.
 Glarmester, Simon Christensen, se Christensen, Simon.
 Glyssing, Claus, 290. — Claus Olufsen, Bgm., 64—65, 66, 91, 183, 263, 286, 288, 289—90, 291, 296. — Johan, 290. — Maren Clausdatter, 290, 291. — Thomas, 290.
 Godske, Skoledreng, 255—56.
 Godskesen, Toldoppebørselskontrollør, 150.
 Gotfredsen, Augusta, 149. — Cecilie, 149. — Christen, Kobbersmed, 108, 149. — Gotfred, Garver, 149. — Hedevig, 149. — Jane, 149. — Laurids, Garver, 149. — Marie Kirstine, 149.
 Gotthard, Korttegner, 173.
 Graafod, Maren Pedersdatter, 221, 238—39, 248.
 Gregersen, Jens, Sgpr., 194—95. — Laurids, Sgpr., 194—95.
 Greibe, Clara Andrea, 193. — Friedrich Wilhelm, Distriktskirurg, 193. — Johann Carl Christian, Skibsreder, 193.
 Grimstrup, Jørgen Jørgensen, Rektor, 307.
 Guldager, Andreas, Prokurator, 121, 122. — Claus Nielsen, Bg., 181.
 Gunder (g. m. Marquard Nielsen), 229—31.
 Gutheim, Jacob, Krigskommissær, 29, 30.
 Gyntelberg, Jacob, Læge, 234.
 Gynter, Herman, Stadskirurg, 311.
 Halkiær, Pælebukkemester, 132.
 Hallum, Jep Nielsen, Byf., 298.
 Hammer, Jens Christian, Sgpr., 293. — Niels, Sgpr., 247.
 Hans, Sgpr., 231, 301.
 Hansdatter, Anna Elisabeth, 297. — Maren (g. m. Niels Hansen Arnsberg), 301. — Maren (g. m. Morten Jonassen), 116. — Mette, 295.
 Hansen, Lærer, 257, 258. — Bernt, Skipper, 95. — Christian, Kbm., 150. — Constantin, Maler, 210. — Gydine, 307. — Jacob, Bgm., 279. — Jesper, Bgm., 70. — Jørgen, Rmd., 71, 74, 296, 297. — Mads, Bg., 221, 239. — Mads, Kbm., 91. — Rasmus, Prokurator, 48, 257, 307. — Teubner, Kbm., 115.
 Hark, Peder, Rebslager, 204.
 Harttung, Conrad, Løjtnant, 292.
 Hartvigsen, Jørgen, til Klingstrup, 179—80.
 Hattensen, Christian Henrik Friis, Byf., 299.
 Haugaard, Christen Poulsen, Kbm., 129, 131.
 Haunstrup, Eskild Severin, Kpl., 306. — Rasmus Eskildsen, Sgpr., 306.
 Hebo, Anders Nielsen, Rektor, 247, 295, 307. — Anna Nielsdatter, se Nielsdatter, Anna. — Ingeborg Nielsdatter, 221, 295, 301. — Jens Pedersen, Rmd., 294.
 Heegaard, Poul, Bysk., 300.
 Hegelund, Peder Jensen, Biskop, 244.
 Heilmann, Johan Ernst, Bysk., 300.
 Helene, Hertuginde af Lyneborg, 12.
 Hellfried, Johan Carl Frederik, Stiftamtmand, 264.
 Helms, Andreas Fridsch, Apotheker, 117, 150. — Rudolf, Apotheker, 117.
 Hennicke, Johan, Stadskirurg, 311.
 Henrik, Greve af Holsten, 12.
 Henrik, Organist, 220.
 Herman, Skipper, 18.
 Hermansdatter, Peiternille, 61.
 Hermansen, Niels, Bg., 48—49.
 Herskind, Johannes, Kpl., 305. — Peter Rasmus Andreas, Sgpr., 306.
 Hjerm, Peder Andersen, Sgpr., 308.
 Hjørning, Christen, Byf., 247, 298.
 Ho, Jens Nielsen, Sgpr., 312. — Vibeke Nielsdatter, 290.
 Hobolt, Hans Henrich, Organist, 242. — Peder, Organist, 242.
 Hoe, Torkild Andersen, Sgpr., 284, 302.
 Hoeberg, Margrethe Jensdatter, 312. — Thomas, Hører, 307, 309.
 Hoffmann, Anne Sophie, se Svitzer,

- Anne Sophie. — Michael Matthiasen, Kordegn, 249—50.
 Hofman, Hans de, Præsident, 274.
 — Tycho de, Højesteretsassessor, 274.
 Holland, Peder Christensen, Bgm., 284—85, 295.
 Holm, Jacob Jacobsen, Sgpr., 308.
 — Johanne Jacobsdatter, 308.
 Holstebro, Niels Nielsen, Rektor, 290, 307, 309.
 Houvig, Peder, Lærer, 255, 256.
 Huitfeldt, Anne, 178.
 Hvas, Christoffer, til Hennegaard, 168, 288.
 Hvid, Christen, Sgpr., 307. — Søren Christensen, se Borris, Søren Christensen. — Søren Jensen, Bysk., 299.
 Høst, Christen Jacobsen, Sgpr., 296.
 Høyberg, Nicolai Andersen, Farver, 78.
 Hoyer, Otto Ovesen, Hører, 292, 309. — Ove Mouritsen, Sgpr., 309.
 Isacksen, Israel, Oberstløjtnant, 27.
 Iversdatter, Anna, se Bandsbøl, Anna Iversdatter. — Maren, 294.
 Iversen, Jens, Bg., 73. — Jens, se Bandsbøl, Jens Iversen.
 Jacob, Bartskeer, 311.
 Jacobsdatter, Karen, 180. — Lisbeth, 180, 295, 296. — Vibeke, 307.
 Jacobsen, Claus, 43. — Hans, Rmd., 294. — I. P., Digter, 313—14. — Jacob, Overlærer, 204, 257, 258, 309. — Jacob Nielsen, Kbm., 186—87. — Mads, Bg., 31, 115, 180, 181, 286, 291, 295, 307. — Mads, Kpl., 305. — Niels, Kbm., 186. — Simon, Rmd., 36, 65, 68, 69—70, 183, 297.
 Jakobsen, Jens Jørgensen, Landmand, 314. — Marius, Kredslæge, 314.
 Jansdatter, Dorothea, 149.
 Jensdatter, Kirsten, 297. — Maren (g. m. Jens Nielsen), 91, 180, 183, 196, 239, 296. — Maren (g. m. Niels Nielsen Obling), 302. — Mette, 291. — Vibeke, 180.
 Jensen, Christen, 295. — Enevold, Bg., 285. — Jacob, Rmd., 179, 180, 285, 289, 295, 296, 302. — Jep, Rmd., 294. — Las, Bgm., 27, 29, 58, 64, 115, 179, 181, 194, 266, 281, 283—84, 285—86, 288, 289, 291, 295, 296, 302. — Mikkel, 301. — Niels, Bgm., 86. — Niels, Rmd., 286, 294, 295. — Niels, Rmd., 296. — Niels, Tjenestekarl, 283. — Ove Juel, Politimester, 299. — Palle, Rmd., 294. — Staf-fen, Rmd., 294. — Søren, 287. — Thomas, Bg., 237, 287. — Thomas, Ridefoged, 43.
 Jepsdatter, Karen, 311.
 Jepsen, Anton Grunnet, Viceskoleinspektør, 276. — Frans, Bgm., 280, 294. — Jens, Rmd., 286, 287, 294, 295.
 Jerne, Jørgen Pallesen, Sgpr., 216, 237, 273, 274, 281, 284, 301.
 Jessen, Peder, Skoleholder, 253.
 Johan den Milde, Greve af Holsten, 12.
 Johan, Guldsmed, 33.
 Johnsen, Hans Christian, Kbm., 150.
 Jonassen, Morten, Skomager, 116, 119—23.
 Jonsen, Ellen Margrethe, 297. — Mads, Bgm., 280, 294. — Niels Christensen, Kbm., 51, 101. — Nis, Rmd., 294. — Peder, Organist, 78, 80, 297.
 Josiassen, Jens, Bg., 111.
 Juel, Familie, 270. — Erik, Rigsraad, 168. — Henrik, til Lindbjerggaard, 33, 154. — Iver, til Stubbergaard, 177—78. — Jens, Lensmand, 26. — Kjeld, til Astrup, 177. — Kjeld, til Stubbergaard, 178, 182. — Maren Iversdatter, 176, 178—79, 182. — Margrethe Kjeldsdatter, 178. — Niels, til Astrup, 178. — Niels Nielsen, Bysk., 299. — Peder, til Hesselmed, 282.
 Justesen, Andreas, Byf., 298.
 Juul, Iver, Rigsraad, 178.
 Jørgensdatter, Maren, 29.
 Jørgensen, Lærer, 255. — Harald Frederik, Kpl., 306. — Jep, 311. — Julius Andreas, Lærer, 306. — Palle, Sgpr., 301. — Peder, Rmd., 280, 294, 295.
 Kaas, Frederik Julius, Kancellipræsident, 201. — Herman, til Refstrup, 168. — Jens, til Frøstrup, 285.
 Kalko, Johannes Baptiste Ferdinand Hilarius, Byf., 299.
 Kampmann, Hack, Proprietær, 47, 164, 186. — Margrethe Hedevig, 187.
 Karen (g. m. Otte Rasmussen), 210, 283.
 Karen (g. m. Hans Hansen Wolff), 297.

- Karine (g. m. Jep Nielsen Hallum), 298.
- Keiding, Jørgen, Kpl., 306. — Frederik Gustav Hermann, Sgpr., 306.
- Kierregaard, Lars, 40.
- Kietz, Peter Jacob William, Distriktslæge, 314. — William Gotfred Jacob, Læge, 314.
- Kirsten, 29.
- Kjørboe, Christian, Byf., 299.
- Klokkestøber, Niels, se Niels, Klokkestøber.
- Klyner, Hans, 231.
- Knud, Badsvær, 311.
- Knud, Skrædder, 281.
- Knudsdatter, Mette, 293.
- Knudsen, Niels, Rmd., 59, 80—81, 83—84, 297.
- Knurborg, Maren Christensdatter, 117, 180.
- Koldtoft, Christen, Kobbersmed, 111. — Jens Jepsen, Bg., 68, 69, 70, 72, 117.
- Krabbe, Erik, til Bustrup, 177. — Gregers, Lensmand, 286.
- Krag, Anne Limes, 293. — Else Kirstine, 293. — Friedrich Sechman, 293. — Jacob, Student, 293. — Johan, Bgm., 115, 155, 293, 297, 298, 300, 312. — Johanne, 293. — Niels, til Agerkrog, 264. — Niels Steffensen, 288. — Otte, Lensmand, 288.
- Kragelund, Lene Marie Nielsdatter, 301, 309. — Maren Bjørn Nielsdatter, 301. — Niels Nielsen, Sgpr., 115, 237, 292, 301, 308, 309. — Niels Pedersen, Sgpr., 301. — Peder Jensen, Biskop, 247. — Peder Nielsen, Rektor, 247, 308.
- Krog, Niels, Kbm., 129.
- Krogh, Elisabeth von, 233.
- Krummedige, Erik, Lensmand, 61, 62, 166. — Klavs, Rigsraad, 61.
- Kræmmer, Simon, se Simon, Kræmmer.
- København, Oluf Nielsen, Organist, 31.
- Kølholt, Simon, Kordegn, 250.
- Lambertsen, Kirstine, 111.
- Landrup, Peder, Kbm., Krigsraad, 11, 47, 115, 129, 131, 161.
- Landt, Jørgen Christian, Bysk., 300.
- Lange, Familie, 270. — Christen, til Bramminge, 170, 182. — Gunde Nielsen, Lensmand, 60. — Hans, til Nørholm, 167—68, 170. — Hans Nielsen, til Kærgaard, 170. — Karen Nielsdatter, 177, 182. — Niels Gundesen, Lensmand, 60, 170, 177. — Peder, Landsdommer, 168. — Thomas Nielsen, Lensmand, 60, 61.
- Lanken, Christian, 118. — Jens, 118—19.
- Larsen, Carl Asmus, Sygehuslæge, 314. — H. V. A., Gartner, 109, 202. — Søren Eskildsen, Læge, 314. — Vilhelm August, Overlærer, 150, 260, 309.
- Lasdatter, Ane, 67, 91, 115, 181, 286, 291, 295, 307—08. — Else, 286. — Ingeborg, 286, 290. — Lisbeth, 286, 296. — Maren, 286. — Maren, 286.
- Lassen, Christian, Kbm., 118. — Frederik, Proprietær, 183—84. — Hans, Byf., 90, 298. — Jes, Foged, 60. — Niels, 29, 286. — Niels, Kbm., 117, 118. — Oluf, Bg., 71, 74. — Valdemar Sigfred Charles, Overlærer, 309.
- Lasson, Jens Frederik, Grosserer, 68, 117, 118, 219, 257.
- Lauridsen, Anders, Sgpr., 195. — Gregers, Ridefoged, 194, 302. — Lambert, Kbm., 90. — Søren, Kbm., 91.
- Lavssen, Mogens, Rmd., 294.
- Lendrop, Christian Ludvig, Byf., 299.
- Limbek, Claus, 87. — Henneke, Lensmand, 12, 60.
- Lipstrup, Peder Laugesen, Sgpr., 302.
- Loft, Hans, Farver, 78.
- Lohmann, N. N. (g. m. Poul Christian Ambders), 312.
- Ludvig Filip, Konge af Frankrig, 85.
- Lund, Hans Johan, Bysk., 300. — H. G., Klokkestøber, 225.
- Lunde, Laurids Nielsen, Bg., 71, 74.
- Lundtarp, Christen Christensen, se Tarp, Christen Christensen.
- Lunøe, Fuldmægtig, 150.
- Luplau, Daniel Carl Erhard, Sgpr., 210, 303. — Heinrich Daniel, Sgpr., 303.
- Løvenørn, Poul, Kommandørkaptein, 132.
- Madsdatter, Dorthe, 295, 296, 302. — Ellen, 70. — Else, 181. — Karen, 229, 286, 289. — Maren (g. m. Jacob Clausen), 295. — Maren (g. m. Rektor Ture Terkelsen), 181, 307. — Margrethe, 219, 287.
- Madsen, Hans, se Gjellerup, Hans Madsen. — Jacob, 181. — Jens, 181. — Mads, Avlsbruger, 204. —

- Mads, Drejer, 150. — Niels, 67, 181. — Peder, se Varder, Peder Madsen.
- Maler, Peder, se Willumsen, Peder Jensen.
- Marcussen, Orgelbygger, 221.
- Maren (g. m. Hans Bagger, Bg.), 302.
- Maren (g. m. Peder Christensen Holland), 285.
- Mæren (g. m. Jacob Mikkelsen), 231, 301.
- Maren (g. m. Anders Nielsen), 295.
- Maren (g. m. Mads Rask), 296.
- Margrethe, Dronning, 12, 60, 74.
- Marquardsen, Hans, Kannik, 229, 231, 261, 263, 279. — Iver, Byf., 182, 184, 298. — Jens, Bg., 72.
- Marquorsen, Jens, se Marquardsen, Jens.
- Martini, Ferdinand, Stadskirurg, 312. — Peter, Amtskirurg, 312.
- Mathiesen, Jens, se Bolderup, Jens Matthias.
- Mathiessen, Skræder, 189.
- Mervelt, Gert de, Klokketøber, 225.
- Mette (g. m. Peder Jacobsen Buch), 295.
- Mikkelsen, Jacob, Sgpr., 231, 301, 307. — Niels, Tømrermester, 116.
- Moltke, Verner Jasper Andreas, Stiftamtmand, 47.
- Monies, David, Maler, 212.
- Monrad, Anton Bendix, Distriktskirurg, 312—13. — Lago, Kbm., 312.
- Mortensen, Jens, Rmd., 70.
- Morville, Henrikke, 258.
- Munk, Familie, 270. — Else, 177. — Frederik, til Krogsgaard, 178. — Hans, til Krogsgaard, 89, 178. — Hans, til Visselbjerg, 178. — Iver, Biskop, 170. — Mette, 177—78. — Peder, se Holland, Peder Christensen.
- Murfeldt, Georg Wilhelm, Lærer, 313. — Ludvig Christian, Litterat, 276—78, 313. — Rudolph Ludvig, Distriktslæge, 276, 313—14.
- Muus, Christian, Biskop, 269.
- Müller, Frederik Vilhelm, Dommer, 299. — Jesper, Skoleholder, Kbm., 115, 131, 250, 252—53. — Johan, Stadskirurg, 311, 312. — Michael, Tolder, 100. — Peter Nicolai, 311.
- Møller, Christen Jensen, Bg., 48. — Christian Lauridsen, 290. — Laurids Lauridsen, Universitetspedel, 290. — Niels Mikkelsen, Tømrermester, 201. — Reinholdt Lauridsen, 290. — Thor Lauridsen, Sgpr., 290.
- Nebel, Iver Jensen, Bg., 180.
- Nederland, Oluf Pedersen, Byf., 42, 298.
- Neess, Henning Ulrik, Kbm., 303. — Vilhelm, Sgpr., 303.
- Nested, Claus Mogensen, Hører, 308.
- Nicolaisdatter, Ane Maria, 116.
- Nideros, Løjtnant, 47.
- Niels, Klokketøber, 214, 216.
- Niels, Konge, 10.
- Niels, Rektor, Kpl., 237, 307.
- Nielsdatter, Abelone, 216, 281, 301. — Anna (g. m. Niels Andersen), 54, 247, 281, 287, 295. — Anna (g. m. Jørgen Hansen), 297. — Edel, 294, 295. — Else, 281, 285—86. — Ingeborg, se Hebo, Ingeborg Nielsdatter. — Kirstine, 302. — Maren (g. m. Stefan Nielsen), 219, 288, 295. — Maren (g. m. Otte Rasmussen og Jacob Bjørnsen), 27, 210, 234, 281, 283—84, 296.
- Nielsen, Anders, til Store Hebo, 295. — August Carl Nicolai, Proprietær, 222. — Christiern, Bgm., 87, 88—89, 279—80. — Ebbe, Hører, 309. — Emil, Vejassistent, 222. — Hans, se Arnsberg, Hans Nielsen. — Harald, Grosserer, 219. — Herman Conrad, Bg., 116, 118. — Jens, Bgm., 261, 280. — Jens, Rmd., 21, 91, 180, 196, 239, 281, 296. — Jep, Bgm., 280, 294, 295. — Lave, Rmd., 294. — Mads, Bgm., 279. — Marquard, Bg., 88, 226, 229—31, 261, 272, 279. — Niels, Gaardejer, 306. — Niels, Proprietær, 33, 69, 289. — Niels, ; Obling, se Obling, Niels Nielsen. — Oluf, Rmd., Byf., 63, 294, 298. — Oluf, Raadstuearkivar, 222. — Peder, Proprietær, 33, 222, 223, 229, 286, 288—89, 290, 297. — Peder, Rektor, 307. — Per, Bgm., 279. — Rasmus Christian Cornelius, Apotheker, 118. — Stefan, Bgm., 27, 29, 30, 33, 56, 64, 91, 219—20, 222, 229, 287—89, 295, 296, 297. — Thomas, Klokker, 56, 75.
- Norman, Christen, til Ølstedgaard, 180.
- Nyholm, Otto Hjalmar, Sgpr., 305. — Poul Christian Hansen, Overlærer, 305.

- Nørup, Andreas, Prokurator, Birke-dommer, 47, 193. — Clara Andrea, 193. — Kirstine Agnete, 193.
- Obelitz, Christian August v., Kommandør, 305. — Christian August v., Sgpr., 305.
- Obling, Niels Nielsen, 90, 302.
- Ohr, Orgelbygger, 221.
- Oldenburg, Paul, Kpl., 306. — Valdemar, Overpræsident, 306.
- Olivarius, Holger Nielsen, Sgpr., 297.
- Olsen, Hans, Maler, 149. — Jens, Overlærer, 275, 276, 309.
- Olufsdatter, Karen, 296. — Maren, 295.
- Olufsen, Anders, Bgm., 225, 280. — Christen, Bgm., 229, 286, 288. — Søren, Bysk., 299.
- Otte, Korporal, 21, 22.
- Pallesen, Jørgen, se Jerne, Jørgen Pallesen. — Søren, Felbereeder, 78.
- Palludan, Jens Worm, Kbm., Bankdirektør, 117, 150, 209, 218, 219, 221. — Ole Carl Tidemann, Kbm., 115, 208, 209, 219, 225.
- Paulsen, Clara Marie, 193. — Magdalene, 222.
- Peder, Bartskeer, 311.
- Pedersdatter, N. N., 289. — Anna, 289, 290. — Ida, 308. — Ingeborg, 311. — Karen (g. m. Peder Lauridsen Baggesen), 289. — Karen (g. m. Rmd. Terkel Turesen), 296. — Karen, 285. — Mette, 311, 312. — Salome, 111. — Vibeke, 289.
- Pedersen, Christen, Rmd., 295. — Christoffer, Bartskeer, 311. — Christoffer, Kpl., 306. — Godske, Havnefoged, 175. — Hans, Bartskeer, 311. — Jacob, Bgm., Byf., 280, 298. — Jacob, Sgpr., 300. — Jens, Byf., 298. — Jens, Kpl., 236, 305. — Jens, Rektor, 307. — Jonas, Skomager, 116. — Kjeld, 294, 295. — Lauge, Sgpr., 309. — Mads, Bg., 43, 286. — Niels, Rektor, 307. — Nis, Rmd., 294. — Rasmus, Husmand, 306. — Simon, Sgpr., 301. — Stefan, Rmd., 42, 50, 75, 101, 195, 222, 289, 290, 297.
- Petersen, Osvald, Politimester, 299.
- Petri, Johan Gotfred, Stadskirurg, 312.
- Philipsen, Daniel, Rmd., Byf., 24—25, 58, 63, 295, 296, 298, 302.
- Pogwisch, Laurids, til Skrumsager, 71, 154.
- Pontoppidan, Erik, Biskop, 273—74.
- Poul, Badskær, 311.
- Poulsen, Peder, Rmd., 294. — Wolve, Bg., 25.
- Printzendorf, Hans, Hopmand, 21, 22.
- Quast, General, 30.
- Qvist, Karen Jacobsdatter, 293.
- Qvistgaard, Theodor Martin Sophus, Byf., 299.
- Quitow, Jørgen, Rigens Kansler, 167.
- Rantzau, Henrik, Høvedsmand, 60. — Johan, Feltherrc, 18.
- Rask, Jens Madsen, Rmd., 36, 66, 68, 69—70, 71, 91, 183, 296, 297. — Mads, 296.
- Rasmusdatter, Maren, 21, 22—23, 26, 58, 281.
- Rasmussen, Otte, Bgm., 21, 22—26, 27, 57, 58, 210, 234, 281, 282—83, 286, 296.
- Raun, Svenne, Lærer, 254, 255.
- Reck, Kbm., 135, 138, 187.
- Reinholdsdatter, Kathrine, 290.
- Resen, Peder Hansen, Professor, 273, 274.
- Ribe, Peder Hansen, Rektor, 307. — Søren Ibsen, Rektor, 237, 301, 307.
- Rimmer, Anders Hansen, 311.
- Ringkjøbing, Anders Andersen, Sgpr., 301.
- Risom, Jens Lauridsen, Proprietær, 69.
- Rock, Hopmand, 22, 26.
- Rohleder, Johannes, Oberstløjtnant, 314. — Svend, Kredslæge, 314.
- Rosenkrantz, Anna Nielsdatter, 177. — Erik, til Langtind, 178. — Sidsel, 62.
- Rosenvold, Carl Frederik, Hattemager, 48—49.
- Rosenørn, Carl Gustav, Byf., 119, 189, 299.
- Rosenørn-Teilmann, Christian, til Nørholm, 47.
- Rung-Keller, Paul Sophus, Orgelbygger, 221.
- Sadelmager, Thøger, se Thøger, Sadelmager.
- Sandberg, Ulrik, Lensmand, 90.
- Satterup, Jacob, Guldsmed, 303. — Nicolai, Sgpr., 303.
- Schack, Hans, Stiftamtmand, 64, 65.
- Schjørring, Jacob Scharschou, Byf., 299.
- Schleisner, Christian Andreas, Maler, 212.
- Schmidt, Slagter, 116, 119. — Petrus Marinus, Parykmager, 131.

- Schou, Jens Carl Jacobsen, Sgpr., 106.
 Schultz, Christian Ulrich, Forpagter, 289. — Henrikke, se Morville, Henrikke. — H. P., Graver, 202. — Maren, 289. — Peter, Kbm., 47, 115, 137, 138, 231.
 Schütte, Kbm., 131.
 Schönemann, N. J., Vejmand, 176.
 Seefeld, Jørgen, Lensmand, 169.
 Sehested, Poul, Oberstløjtnant, 26, 289.
 Seyer, Walter, Kbm., 292.
 Sillasen, Sillas, Gæstgiver, 235.
 Simensen, Foss, se Simonsen, Foss.
 Simon, Kræmmer, 72.
 Simonsdatter, Barke Bjørn, 297.
 Simonsen, Christen, Bgm., 279. — Foss, Guldsmed, 24—25.
 Simony, Jørgen Bech, Politimester, 299.
 Sinding, Peder Christensen, Hører, 308.
 Skaarup, Hans Nielsen, Rektor, 307.
 Skeel, Albert, Lænsmand, 26, 107, 265.
 Skonager, Ole, 167.
 Skram, Anna, 170.
 Skrædder, Bertel, se Bertel Skrædder. — Knud, se Knud, Skrædder. — Laurids Sørensen, se Sørensen, Laurids.
 Smed, Morten Christensen, se Christensen, Morten.
 Smith, Troels, Bysk., 300.
 Soderup, Svend Andersen, Rektor, 307.
 Spandet, Anders Rasmussen, Rektor, 307.
 Speckhan, Franz Eberhard v., Stiftamtmand, 71.
 Spend, Maren Christensdatter, 170.
 Sponeck, Marcus Sabinus Vilhelm, Stiftamtmand, 147.
 Staal, Niels Iversen, Skoleholder, 249, 251, 309.
 Stauning, Anne, sl. Jens Staunings, 196—97. — Jens Jørgen Pedersen, Farver, 196. — Nicolai, Kbm., 111.
 Staverskov, Anna, 288.
 Steensen, Christopher, til Grimstedgaard, 179.
 Stefansdatter, N. N. (g. m. Jens Madsen Thordsen), 289. — Anna, 289. — Maren, 222, 229, 288—89, 297.
 Stefansen, se Steffensen.
 Steffensen, Anders, se Brandt, Anders Stefansen. — Lauge, Rmd., 279. — Niels, Bg., 288. — Niels, se Krag, Niels Steffensen.
 Stephensen, Olof Stephani, Byf., 299.
 Stobberup, Mikkil Sørensen, Bygmester, 201—02, 208, 231, 262.
 Storm, Anker, Kateket, 255—56, 257—58, 306—07. — Anker Knudsen, Sgpr., 306.
 Strangesen, Claus, til Nørholm, 170. — Karen Clausdatter, 170.
 Straus, Kaptajn, 29, 291.
 Stygge, Eline, 285.
 Suder, Per Christensen, Bgm., 279.
 Sundbo, Arne, Bgm., 276.
 Sundt, Kathrine, 269.
 Svansø, Anders Nielsen, Sgpr., 203, 235, 300. — Niels Andersen, Sgpr., 18, 200.
 Svendsen, Anders, Sgpr., 307.
 Svitzer, Anne Sophie, 109, 111, 250. — Christiane Charlotte, 111, 269. — Claus, Proprietær, 292. — Erik Rasmussen, Sgpr., 302. — Rasmus Eriksen, Sgpr., 115, 246, 250, 269, 302.
 Sværdborg, Niels Nielsen, Kpl., 305.
 Sølling, Erik Friedrich, Kordegn, 254, 258.
 Sønderhø, Peder Pedersen, Sgpr., 302.
 Sørensdatter, Kirsten, 295.
 Sørensen, Carl Holger, Sgpr., 305. — Clemmen, Bgm., 279. — Jens Christian Hammer, Prokurator, 120, 122. — Laurids, Byf., 298. — Laurids, Skrædder, 42. — Mikkil, Rmd., 70.
 Tamisdatter, Else, se Thomasdatter, Else.
 Tarm, Jep Jepsen, Bgm., 297. — Las Jepsen, Rmd., 51, 74, 75, 102, 169, 170, 297.
 Tarp, Christen Christensen, Rmd., 43, 90, 91, 296.
 Tausen, Hans, Biskop, 167.
 Teilmann, Andreas Charles, Proprietær, 184. — Tøger, til Endrupholm, 221. — Tøger Hans, Proprietær, 166.
 Terkelsdatter, Margrethe, 234, 292, 296.
 Terkelsen, Berthel Matthias, Bysk., 299. — Clemmen, Rmd., 294. — Ture, Rektor, 181, 244, 296, 307—08. — Ture, Rmd., 295, 296.
 Termansdatter, Ingeborg Margrethe, 104, 105, 224, 300, 308.
 Termansen, Ingeborg Margrethe, se

- Termansdatter, Ingeborg Margrethe. — Terman, Rektor, 104, 244, 247, 300, 308.
- Terpæger, Lars, Forfatter, 281—82. — Maren Lauridsdatter, se Friis, Maren Lauridsdatter. — Peder, Lektor, 180.
- Teubner, Ane Margrethe Hansine, 208, 209.
- Thaulow, Anne Cathrine, 292. — Anne Helvig, 292. — Anne Marie, 292, 300. — Barke Dorothea, 292. — Berthel, Bgm., 80, 234, 292—93. — Berthel Henriksen, Sgpr., 291. — Christence, 292, 309. — Jens Berthelsen, Bgm., 75, 80, 99, 105, 169, 181, 183—84, 234, 290, 291—92, 296, 298, 300, 301, 302, 309. — Jørgen Bjørn, Sgpr., 292. — Leonora, 292. — Maren, 292, 302. — Morten, Løjtnant, 292. — Søren, cand. theol., 80, 292. — Vibeke Cathrine, 292.
- Thomas, Sgpr., 301.
- Thomasdatter, Else, 219, 287.
- Thomsen, Benned, Kbm., 140. — Benned, Sømænd, 137, 138. — Daniel Heinrich Lorentz Reck, Kbm., 140. — Hans, Kaptajn, 140. — Jens, 231. — Jens, den Ældre, Kbm., 134—40, 187. — Jens, den Yngre, Kbm., 140. — Jesper, Sgpr., 308. — Kirstine, 138, 187. — Niels, Bgm., 21, 90, 92, 280—81, 283, 285, 295, 296, 301. — Peder, Handelsmand, 129, 131. — Peder, Kbm., 140. — Søren, Kbm., 150. — Thomas, Kaptajn, 140. — Thomas, Kbm., 137, 138—40.
- Thorbold, Anders, Bg., 48.
- Thorsen, Jens Madsen, Rmd., 286, 289, 296. — Laurids, Bgm., 36, 37, 64, 65, 66—75, 98, 115, 156, 183, 195, 212, 226, 229, 236, 261, 263, 269, 289, 290, 291. — Mads Jensen, Rmd., 286, 289, 296.
- Thorsen, Clara, Margarete, 193. — Niels, Kbm., 47, 48, 117, 191—93, 204, 257. — Peder, Kbm., 129, 131, 197. — Peder Goth, Universitetsbibliothekar, 118, 193, 197, 222, 239, 275, 276. — Søren Øllgaard, Kbm., 192—93. — Thor, Rebslager, 118.
- Thorup, Peter Nicolai, Rektor, 275.
- Thott, Christen, til Boltinggaard, 285. — Else, 61.
- Thura, Barbara Margrethe Lauritsdatter, 302. — Laurits Lauritsen, Biskop, 302.
- Thver, Agge, Hirdmand, 10.
- Thøger, Sadelmager, 111.
- Tinchel, Frans Jostesen, Bysk., 299.
- Toft, Anna Marie Christine Olufsen, 305. — F. C., Sagfører, 305. — Morten Christensen, se Christensen, Morten.
- Toftum, Clemmen Christensen, Kbm., 90.
- Tolsgaard, Christen, Kpl., 306. — Jens, Gaardejer, 306.
- Torstensson, General, 26, 28, 194.
- Tranberg, Hans Gottfred, Bysk., 300. — Jørgen, Kbm., 129. — Lauge, Avlsbruger, 150.
- Tranders, Jens, Bg., 302. — Jens Jensen, Sgpr., 302.
- Trane, Mads Hansen, Sgpr., 301. — Peder, Handskemager, 78.
- Turesen, Terkel, Rmd., 27, 29, 43, 50, 53, 173, 234, 295, 296, 307. — Terkel, 295.
- Tuxen, Nicolai Henrik, Søløjtnant, 235.
- Tørsleff, Jørgen Andreas, Sgpr., 305, 306. — Jørgen Vincens, Sgpr., 305.
- Tøstesen, Hans, Kbm., 95.
- Tøxen, Peder, Sgpr., 70, 71, 73—74, 236, 301, 302.
- Urne, Christian, Stiftamtmand, 196.
- Valdemar, Hertug af Slesvig, 12.
- Valdemar Attetdag, Konge, 12.
- Valdemar Sej, Konge, 12, 32.
- Wallenstein, Feltherre, 20, 176.
- Varde, Jacob Christensen, Hører, 308. — Morten Christensen, se Christensen, Morten. — Thomas Hansen, Hører, 308.
- Varder, Peder Madsen, Sgpr., 235, 236, 281, 288, 300.
- Warthoe, Severin, Farver, 49.
- Wedel, Jacob, Godsejer, 190. — Lauge Berentsen, Sgpr., 309.
- Vedel, Søren Sørensen, Tolder, 100, 292.
- Wedel-Heinen, Andreas Claus, Byf., 86, 141, 164, 190—91, 233, 275, 299. — Elisabeth, se Krogh, Elisabeth von.
- Vejlby, A. M. P., Apotheker, 118.
- Weile (el. Vejle), Anders Lauridsen, se Lauridsen, Anders. — Clemens Lauridsen, Sgpr., 297.
- Jens Gregersen, se Gregersen, Jens. — Jens Madsen Thorsen, se Thorsen, Jens Madsen. — Laurids Gregersen, se Gregersen, Laurids. — Margrethe Clemens-

- datter, 297. — Thomas Henriksen, Hører, 308.
- Velthuys, Abraham, Kbm., 64—65.
- Wesenberg, Landinspektør, 160.
- Westesen, Frederik, Kbm., 78. — Knud, Kbm., 47, 48.
- Weyhern, Hann v., Oberstløjtnant, 150.
- Wieland, Samuel, Byf., 70, 97, 291, 298, 299.
- Vilhelm, Hertug af Lyneborg, 12.
- Villum, Klejnsmed, 22.
- Willumsen, Peder Jensen, Maler, 111. — Søren, Værtshusholder, 78.
- Vind, Iver, til Nørholm, 168.
- Windfeld, Jens, Kbm., 80.
- Winstrup, Laurits Albert, Arkitekt, 199, 208.
- Vognsen, Jesper, til Østergaard, 33.
- Wolff, Hans Hansen, Rmd., 51, 78, 79, 80, 297.
- Worm, Amdie, Orgelbygger, 221. — Matthias, Præsident, 69, 71. — Ole, Professor, 273, 274.
- Woydemann, Jens Pedersen, Bgm., 80—81, 83, 115, 154, 157, 293—94, 298, 300. — Jens Peter, Hospitalsforstander, 294. — Johan Peter, Byf., 294. — Øllegaard, 294.
- Wrangel, Friedrich Ernst Heinrich, General, 151.
- Wulff, Christian Hendrick, Stadskirurg, 310, 311—12.
- Vürst, Matthias Nielsen, Bysk., 299.
- Wøldike, Marcus Pedersen, Sgpr., 115, 293, 301. — Peder, Sgpr., 301. — Sebastian, Proprietær, 293.
- Zoega, Henriette Emilie, 186.
- Øllgaard, Anna Cathrine, 106. — Elsc, 106. — Ingeborg Margrethe, 117, 192—93. — Hans Wolff, Bysk., 47, 106, 113, 115, 159—60, 184—92, 197, 300, 303. — Karen Benedicta, se Dam, Karen Benedicta. — Kirstine Maria, 106, 117, 187. — Knud Nielsen, Kbm., 78, 101, 104, 105. — Mette, 106. — Niels Rasmussen, Proprietær, 106, 186. — Niels Sørensen, Gaardmand, 293. — Oluf Pedersen, Rmd., 295. — Rasmus Nielsen, Bysk., 43, 78, 80, 101, 104—06, 117, 155, 169, 181, 184, 186, 224, 257, 293, 300, 308. — Søren, Kbm., 106, 117, 192. — Søren Nielsen, Viceborgmester, 38, 51, 101, 104, 293, 297. — Terman, Proprietær, 106, 185—89, 191—92.
- Ørenstrup, Jens, Guldmed, 78.

RETTELSER OG TILFØJELSER

- Side 71 Linie 4 fra oven: Laurids Pogwisch, læs Niels Pogwisch.
- Side 108 nederste Linie: Note 9, læs: Note 6.
- Side 113: Note 2 er en Henvisning til Side 115 Linie 15 fra neden.
- Side 150 Linie 11 fra neden: Ritmester, læs: Oberstløjtnant.
- Side 150 Linie 10 fra neden: Hann- von Weyhern, læs: Hann von Weyhern.
- Side 237 Linie 4 fra neden: Søren Ibsen Riber, læs: Søren Ibsen Ribe.
- Side 253 Linie 9 fra oven, tilføj: Jesper Müller gik fallit 1789 (Varde Skifteprotokol 1772—92 Fol. 613 f).
- Side 253 Linie 18 fra neden: Byfogeden, læs: De 3 Embedsmænd.
- Side 294 øverste Linie, tilføj: Borgmester Jens Pedersen Woydemann var gift 1) med Mette Bredahl, død 1743 i Sneum (Børn: Karen, Johan Peter, Michael og Jens Peter); 2) med Elisabeth Helene Bie, død 1746 i Sneum (Børn: Øllegaard og Benedicta Margrethe); 3) med Karen Tranberg, død 1750 i Varde (Søn: Christen Tranberg W.). (Varde Skifteprotokol 1754—73 Fol. 165 f; Sneum Kirkebog; Varde Jacobi Kirkebog).
- Side 294 Linie 4 fra oven: født 1744 i Varde, læs: født 1743 i Sneum.
- Side 296 Linie 20 fra oven, tilføj: Maren Jensdatter var Datter af Borgmester Jens Olufsen i Ringkjøbing (Ringkjøbing Justitsprotokol ⁹/₁₂ 1653 Fol. 59).
- Side 305 Linie 19 fra neden: Carl Holger Sørensen, tilføj: Søn af Gaardejer Søren Peter Sørensen.
-
- Side 106 Linie 2 fra oven: Simon Andrup i Lemvig, gift med afdøde Mette Øllgaard, læs: Simon Andrup i Lemvig, gift med Datteren Karen Øllgaard, Thomas Hillerup, Sognepræst i Darum, gift med afdøde Mette Ø.